

Iraklij Andronyikov

Az N.F.I. rejtélye

IRAKLIJ ANDRONYIKOV

AZ N. F. I.

REJTÉLYE

ÉS MÁSHODALMI
KALANDOK

FORDÍTOTTA
BRODSZKY ERZSÉBET

IRAKLIJ ANDRONYIKOV

AZ N. F. I.
REJTÉLYE
ÉS MÁS IRODALMI
KALANDOK

EURÓPA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST 1966

Ираклий Андроников: Я хочу рассказать вам . . .
Советский Писатель, Москва, 1962

A VÉDŐBORÍTÓN SZEREPLŐ KÉP
N. F. IVANOVÁT ÁBRÁZOLJA

58.346

*Sem kimondani nem bírom
Nevedet, sem papírra vetni.
Megbűt zenéjében, ó, mennyi
Bánat van, titkos fájdalom.
Magad ítélj: mit érzek akkor,
Felém ha csendül más ajakról.*

LERMONTOV

AZ N. F. I. REJTÉLYE

TITOKZATOS BETŰK

Rendkívül érdekes és bonyolult feladat jutott egyszer osztályrészemül. Akkoriban Leningrádban éltem, Lermontov műveinek új gyűjteményes kiadásában vettem részt, és nekem kellett kiderítenem, hogy a költő 1830–31-ben kelt néhány verse kihez szól.

E költeményeiben a tizenhét éves Lermontov valami fiatal lányhoz fordul. De egyszer sem nevezi meg őt. Név helyett a hozzá írt versek címében csak a három kezdőbetű áll: „N. F. I.”. Lermontov életrajzában azonban nem szerepel senki, akinek a neve ezekkel a betűkkel kezdődne.

Íme a verscímek:

„N. F. I.”, „N. F. I. . . . -nek”, „Románc I. . . . -hez”, „N. I. . . . -hez.”

E versekből nem nehéz kiolvasni, hogy Lermontov sokáig és reménytelenül szerette ezt a lányt. S kezdetben, úgy látszik, az is szerette őt, de később elfordult tőle, máshoz pártolt, s a megbántott, búslakodó költő keserű szemrehányással illeti:

*Méltatlanul, szerelmedet
Nem érdemeltem, úgy lehet.
De te csalárdsággal fizettél
Az álmokért s reményekért,*

*Szemedbe mondom hát ezért:
 Igaztalanság, amit tettél.
 Nem vagy te csalja kígyó, nem!
 De gyakran újabb benyomások
 Lesznek úrrá a lelkeden,
 S engedsz a pillanat-varázsnak.
 Sokat kedvelsz bár, teljesen
 Nem bírja szíved senki sem, –
 Ám ez kevés vigasztalást ad.
 Mikor szerettél engemet,
 S boldog voltam, elégedett,
 Búcsúcsókot loptam orozva
 Gyengéd ajkadról ravaszul,
 Ám száraz sztyeppre hogyba hull
 Egy csepp, a szomjat el nem oltja.
 Találd meg újra, adja ég,
 Mit elveszítned semmiség.
 De . . . azt, ki, mint én, így szerette,
 Nő nem feledheti soha.
 Emlékek kísértő sora
 Háborgat üdvöd közepette!
 S önvád üt szíveden sebet,
 Ha elátkozzák nevemet,
 S gúnyosan emlegetnek durva,
 Alantas lelkű emberek!
 S védeni nem mersz, nehogy újra
 Cinkosnak bélyegezzenek!*

Tehát ez a fiatal lány megértette Lermontovot, meghitt barátja volt. Sőt, úgy látszik, valaki meg is róttta őt a költő iránti részvétéért.

Nem tudom, miért nem írta le a költő a leány nevét egyetlenegyszer sem. Nem tudom, száz év leforgása alatt miért

nem sikerült Lermontov életrajzíróinak e rejtélyt kibogozniok. Azt tudom csak, hogy az új Lermontov-kiadásban ott kell lennie a tömör és szabatos megjegyzésnek: „Ennek és ennek ajánlva.”

Munkához láttam.

VERSES NAPLÓ

Ki tudja, hányadik napja ülök már íróasztalomnál, s lapozgatom az asztali lámpa erős fényében Lermontov ifjúkori kis verseskötetét. Figyelmesen újra meg újra elolvasok minden verset, összehasonlítgatom az egyes sorokat.

Az „***-hoz” című versében például ezt írja:

*Emlékszem, téptem egyszer ravaszul
Egy szál virágot: kelyhe mérget rejtett,
Ártatlan ajkadról búcsúzó, vigaszul
Egy könnyű csókot, önfeledtet . . .*

Lám – gondolom –, itt csaknem ugyanazt írja a búcsúcsókról, mint az N. I.-hez szólóban. A két vers csaknem egy időből származik.

Akkor talán ez a költemény is őhöz íródott? Lehetséges, hogy a *** ugyanezt az N. I.-t rejti? Akkor bizonyára az „***-hoz” című másik vers is őhöz szól?

*Nem vagy hibás, a sorsunk akarása,
Hogy bűtlen lettél nemsokára . . .*

Ez esetben nyilván róla szólnak a következő versek is: „Látomás”, „Éj”, „Szeptember 28-án”, „Ó, ne titkold! Te megsirattad őt . . .”, „Stanzák”, „A vendég”, és még sok

más is. Mivelhogy azokban is szerelemről és hűtlenségről esik szó.

Újra elolvasom valamennyit, sorjában. Egész verses napló kerekedik ki belőlük, mely tükrözi e szomorú szerelmi regény eseményeit.

Igen, most már világos, hogy Lermontov az előttünk ismeretlen N. F. I.-hez nem négy, hanem kereken harminc verset írt. Csak azt nem tudom, hogy hívták ezt az N. F. I.-t, és még kevésbé tudom, hogyan fogom kideríteni.

Újra elolvasok mindent, amit Lermontov ebben az időszakban alkotott.

Ugyanez év, 1831 nyarán drámát írt, „Különös ember” címmel. Egy Vlagyimir Arbenyin nevezetű fiatal költő tragikus sorsát mondja el benne. Arbenyin szerelmes egy bájos fiatal lányba, Natalija Fjodorovna Zagorszkinába. A lány viszonszereti. De később másba szeret, megszegi adott szavát, elfelejti Arbenyint... A dráma azzal végződik, hogy Arbenyin megtévelylik, és Zagorszkiná esküvőjének előestéjén tragikusan elpusztul.

Ebben a darabban is, akár a verseiben, Lermontov csalfaságról beszél:

„El kell válnunk: én mást szeretek! Példát mutatók önnek: elfelejtem önt” – mondja Natalija Arbenyinnak.

„Elfelejtesz? Te? – ismétli Arbenyin határtalan kétségbeeséssel. – Ó, ne hidd: a lelkiismeret hívebb az emlékezetnél; ha nem a szerelem, akkor az önvád fog téged emlékeztetni rám!...”

Akárcsak az „N. I.-hez” című versében:

Önvád üt szíveden sebet...

Szinte megdöbbenő, hogy Arbenyin szavai mennyire emlékeztetnek Lermontovnak N. F. I.-hez írt versére!

De, íme, Arbenyin költeménye:

*Ha szenvedélyes, dőre álmok
És tébolyultan vad napok
Emléke lesz csak, mit barátod
Dicső név híján hagyhatott, –
Ha gúnnyal ítélnék jelöle
Olykor, megbélyegezve őt,
Leszel-e majd védelmezője
A részvéltlen tömeg előtt?*

Ezt a verset Arbenyin írta, Zagorszkinához. De mintha az utolsó négy sorát már olvastam volna valahol, Lermontov egy másik költeményében! . . . Ejnye, úgy látszik, teljesen megzavarodtam! Hiszen ez a „Románc I . . .-hez!”

Egybevetem a két verset – csakugyan! Lermontov először bemásolta a „Különös ember” piszkozatába ezt a románcot. Később az első sorokat megváltoztatta.

Tehát Arbenyin ugyanazt a verset írja Natalija Fjodorovna Zagorszkinához, amit Lermontov N. F. I.-hez írt. Ezek szerint a „Különös ember”-ben önmagáról, az N. F. I.-vel való kapcsolatáról vall?

„Megálljunk csak – mondom magamnak –, itt lehet valahol a rejtély kulcsa. Ha a »Különös ember«-ben Lermontov a kettejük kapcsolatát örökítette meg, és a hősnőt Natalija Fjodorovnának hívják, akkor . . . talán az a bizonyos N. F. I. is Natalija Fjodorovna volt? Úgy látszik, Lermontov nem véletlenül választotta ezt a nevet.”

Érzem, hogy közel járok a titok nyitjához, de hogy mi is az, arról sejtelmem sincs . . . „Rajta – gondolom –, olvassuk el újra elejétől végéig!”

Fellapozom a „Különös ember”-t. Az első oldalon Lermontov előszava. Hányszor olvastam már! De mintha csak

most fogná fel a való értelmét. Lermontov ezt írja: „Drámai formában akartam elmondani egy igaz történetet, amely engem sokáig nyugtalanított, és talán egész életemben nem szűnik meg foglalkoztatni. Az ábrázolt személyeket mind az életből vettem, és szeretném, ha rájuk ismernének...”

Hogy nem értettem meg ezt idáig! Lermontov a drámájában való eseményeket és élő embereket ábrázolt. Mi több: azt akarta, hogy rájuk ismerjenek. Úgyszólván ő maga parancsolja nekem, hogy megtudjam N. F. I. nevét, és kiderítsem a valóságot.

IGAZ TÖRTÉNET A KLJAZMA PARTJÁN

Könnyű azt mondani: derítsem ki! Igen ám, de hogyan? Ha Lermontov levelei megvolnának, akkor másként állna a dolog. De az 1830–31-ben írt levelei közül csak egyetlenegy maradt ránk. Izgatott hangú, kurta kis levélke, Nyikolaj Polivanovnak címezve, az egyetemi évekbeli jó barátnak, aki Moszkvából a nyárra falura költözött. E néhány sor 1831. június 7-én kelt, és arról tanúskodik, hogy Lermontov akkor rettenetes lelkiállapotban lehetett.

„Teljesen örült vagyok most – írja Polivanovnak. – Beteg, feldúlt, s a szemem minden pillanatban könnybe lábad. Sok minden ért...”

Unokanővérének küszöbönálló esküvőjéről értesíti Polivanovot, pokolba kíván minden lakodalmat, s így folytatja: „Most nincs kedvem a részletekhez... Nem, barátom, te meg én nem e világra valók vagyunk...”

Ilyen levelet küldhetett volna a barátjának Arbenyin is. Ez különben teljesen érthető. A levél és a „Különös ember” csaknem egyidőből való: a levél június 7-én kelt, a „Különös ember”-t pedig Lermontov július 17-én fejezte be. Nyilván

júniusban fogott hozzá a megírásához. Tehát ugyanazokról az eseményekről van szó a darabban is, amelyeket Lermontov a barátjának említ. Csakhogy Polivanov tudott az eseményekről, én pedig nem tudok róluk! Ha saját szememmel láthatnám azt a levelet! Hátha akad benne valami megkezdett vagy kitörölt mondat, esetleg egy félreértett szó. Minden lehetséges . . . Hol van a levél eredetije?

A Puskin-intézetben őrzik.

Elmegyek a Puskin-intézetbe. A kéziratosztályon kikérem a Polivanovhoz írt levelet. Nézem – és nem hiszek a szememnek: hiszen ez a levél nem is Lermontovtól származik! Lermontov barátja, Vlagyimir Sensin írta ezt a levelet, és a költő csak egy kis kurta utóiratot fűzött hozzá. Sensin mindenféle moszkvai hírekről számol be a barátjának, és a többi között ezt írja: „Majd megfúlok itt a hőségtől, csak Lermontov, akit már öt napja nem láttam (a szomszédságban volt, Ivanovéknál), derít fel a társalgásával . . .”

Most már minden világos! 1831 június elején Lermontov valami Ivanovéknál vendégeskedett. Könnyen lehetséges, hogy N. F. I. – Natalija Fjodorovna . . . Ivanova – is e család tagja volt?

Sensin ezt írja: „. . . öt napja nem láttam.” Tehát Ivanovék Moszkva közelében laktak. Igen, ezt a „Különös ember” is alátámasztja. Ott le van írva, hogyan utazik Arbenyin Zagorszkinék birtokára, amely a Kljazma partján terül el. Márpedig a Kljazma Moszkva alatt folyik. Lermontov nyaranta ott vendégeskedett a Kljazma közelében, rokonainál, Sztolipinéknál, azok Szerednyikovo nevű birtokán. Így hát minden egybevág!

1831. június 7-én visszatért Lermontov Moszkvába Ivanovéktól, ahol N. F. I. „hütlenségéről” értesült, és nyomban belefogott a „Különös ember” megírásába, amelyben ezt a „hütlenséget” örökíti meg. Ha ez így van, akkor az „1831. jú-

nus II. napján” című ciklusában ugyanehhez a szeretett leányhoz fordul:

*Ha por leszek már, nagy eszméimen
Elámul a világ, nem érti bár.
És te, angyalom, nem bálsz meg te sem,
Mivel szerelmem majd a boldogabb,
A halbatatlan létnek visszaad.
És együtt említik kettőnk nevét.
Halottakat ki szakítana szét?¹*

Azt akarta, hogy a leány nevét az övével együtt említsük. De – haj! – ahhoz, hogy említsük, tudnunk kell ezt a nevet. És éppen ez az, amit nem tudunk.

AZ ELFELEJTETT DRÁMAÍRÓ

Helyes! Tegyük fel, hogy Natalija Fjodorovna Ivanová-nak hívták. De kicsoda ő? Miféle könyvek, milyen levéltárak őriznek adatokat erről a titokzatos leányról?

Csak hidegvér! Mire való a Modzalevszkij-nyilvántartás? Az orosz neveknek ez a legteljesebb és legkitűnőbb tára!

Itt el kell mondanom, hogy Borisz Lvovics Modzalevszkij – a Tudományos Akadémia Puskin-intézetének alapítója, Puskin életének és munkásságának neves szakértője –, miközben a történelmi műveket, memoárokat, újságcikkeket, hivatalos jelentéseket tanulmányozta, és régi napilapokat nézegetett, minden előforduló családi nevet kiírt, külön lapra, és ugyannerre a lapra nyomban rávezette az illető apai és keresztnevét, a mű címét, és azt is, hogy melyik kötetben és

¹ Lator László fordítása.

hányadik oldalon olvasta. Harminc év alatt ilyen módon nyilvántartásában több mint . . . háromszázezer kis lap gyűlt össze! Ez a nyilvántartás egy kis szekrény, lapos fiókokkal. Minden fiók rekeszekre van osztva és telis-tele Modzalevszkij kézzel írt kartonlapjaival. Modzalevszkij halála után nyilvántartását a Puskin-intézet szerezte meg.

Ha Modzalevszkij életében csak egyszer is találkozott, bármilyen kis könyvben, N. F. Ivanova nevével, akkor kiírta egy lapra, és én a nyilvántartóban feltétlenül megtalálom.

Felsültem! Natalija Fjodorovna Ivanova nem szerepel Modzalevszkij nyilvántartásában. Ez azt jelenti, hogy a reávonatkozó leggyéresebb adatok megszerzése is rendkívüli nehézségekkel jár. Még azt sem tudom, mikor született.

Zagorszkináról a „Különös ember”-ből tudjuk, hogy tizen-nyolc éves. Ha feltételezzük, hogy 1831-ben N. F. I. is tizen-nyolc éves volt, akkor 1813-ban született. Tehát egy évvel idősebb volt Lermontovnál. Ez valószínű.

Mit lehet még a „Különös ember”-ből következtetni?

Újra átlapozom a drámát. Aláhúzok egy érdekes részletet: Arbenyin barátja Zagorszkinék felől érdeklődik:

„– Két nővér, és apjuk nincs, ugye?

– Úgy van – feleli Arbenyin.”

Ha a dráma megtörtént eseményeket örökít meg, akkor nagyon valószínű, hogy N. F. I.-nek is volt nővére, de apja nem. Azaz . . . hogyhogy nem volt? 1831-ben nem volt! 1813-ban, amikor N. F. I. született, élt az apja. Fjodor Ivanovnak hívták, nem nehéz kitalálni.

Más szóval nekem egy olyan Fjodor Ivanovot kell keresnem, aki 1813-ban még élt, de 1831-ben már halott volt. S hogy két leánya lett légyen. S bármilyen kevés nyomra vezető adat van is róla, kell találnom egy ilyen Ivanovot. És megnézni, hogy nem felel-e meg N. F. I. apjának?

Megyek a Puskin-intézetbe. Megnézek a Modzalevszkij-nyilvántartásban minden Ivanovot. Kiválogatom a Fjodorokat. Megtudom, hogy egyikük 1816-ban halt meg, Moszkvában. Ez megfelel.

Kiderül, hogy Fjodor Ivanov, a XIX. század eleji népszerű drámaíró, az akkoriban nagy port felvert „Sztaricskov család” című bohózat szerzője, Batyuskov, Vjazemszkij és Merzljakov költők barátja, Moszkva-szerte ismert, vendégszerető, jó kedélyű ember és színházbarát.

Megnéztem a könyvtárban azokat a műveket, amelyekből Modzalevszkij kiírta Ivanov nevét, és megtaláltam Ivanov nekrológiát, abban pedig a következő sorokra bukkantam: „Vigasztalan özvegye és két bájos kisgyermek gyászolja.”

Tehát két gyermeke volt Ivanovnak, olyan Lermontov-korúak – talán N. F. I. és a nővére? Sajnos, csak „talán”. „Bizonyosat” semmit sem találtam.

A VAGANYKOVO TEMETŐ TITKA

Tudtam, hogy rossz nyomon járok. Nyilvánvaló, hogy N. F. I. a harmincas évek elején férjhez ment, és a családi neve megváltozott. Sokkal magától értetődőbb lenne a férje nevén ráakadnom, mint N. F. Ivanov életrajzában, aki meghalt, amikor ő még kisgyermek volt.

Hogy kihez ment férjhez, azt legegyszerűbb a nemzetségkönyvekből kibányászni. A nemesi nemzetségkönyvekben a nemzetség minden egyes tagja sorszámot kap, és mindegyikről feltüntetik, hogy mikor született, mikor hol szolgált, kit vett nőül, hány gyermeke volt, milyen kitüntetések és rangokat szerzett, s mikor halt meg. A nőkről pedig: kihez ment feleségül.

Sok száz ilyen nemzetségkönyv van a hercegi, grófi, bá-

rói meg a tekintélyesebb köznemesi családokról. Csak az a baj, hogy az Ivanovok nem tartoztak a nevesebb családok közé. Róluk nem készült nemzetségekönyv. Azt tehát, hogy egy Ivanov lány kihez ment feleségül, a nemzetségekönyvekből nem tudhatom meg.

Egy járható út maradt: kideríteni, hogy a XIX. században kik vettek nőül Ivanov lányt.

Kiírtam a Puskin-intézet könyvtárából minden ott levő nemzetségekönyvet, feltornyoztam az asztal mellett, és végiglapoztam őket. Mennyi hirtelen öröm a soknapi foglalatosság közben, és mennyi keserves csalódás!

„Ivanova. Mescserszkij herceg második felesége . . .” Nem jó – Jelena.

„Ivanova. Ljubov, Bartyenyov kollégiumi iktató felesége . . .” Ez sem.

„Ivanova. Kulnyov törzskapitány neje . . .” Glafira! Nem felel meg.

„Ivanova. Natalija Fjodorovna, férjezett . . .”

A szívverésem is elállt. Kinek a felesége?

Ujjam az Obreszkovok nemzetségekönyvének közepe táján akadt meg. E könyv szerint Natalija Fjodorovna valami Nyikolaj Obreszkov felesége, akiről ugyanitt ez áll: hadnagy, akit „tishti rangját megszegyenítő cselekedet miatt” 1826-ban lefokoztak, és megfosztottak nemességétől. 1833-ban 14. rangfokozattal elbocsátották a katonai szolgálatból. 1836-ban állami szolgálatba lépett.

A továbbiakból még kitűnik, hogy öröklött nemesi jogait visszakapta, s az ötvenes évek végén udvari tanácsosi címet viselt.

No, gondolom, most aztán mindent kideríték! A Modzalevskij-nyilvántartásban megnézem az Obreszkov névvel ellátott lapokat, átlapozok néhány könyvet, amelyben szó esik róla, és akkor már világossá válik előttem N. F. I. sorsa.

Az olvasóteremből visszatérek a kéziratosztályra.

A Modzalevszkij-nyilvántartóban keresgélek... Obreszkov apja, altábornagy, megvan. Fivére, torinói követ, szintén. Róluk olvasott Modzalevszkij. De Nyikolaj Obreszkovnak nyoma sincsen. Ez pedig azt jelenti, hogy Modzalevszkij semmit sem olvasott róla, életében egyetlenegyszer sem látta a nevét nyomtatásban. Ez annál meglepőbb, mert Obreszkovot 1826-ban fokozták le, éppen akkor, amikor az 1825-ös decemberi felkelés résztvevőinek pere is befejeződött. S én szinte már azt gyanítottam, hogy talán Obreszkovnak is része volt a felkelésben.

Megnéztem a „Dekabristák névsorá”-ban. Nincs benne!

N. F. I. férjéről tehát éppen olyan kevés adat ismeretes, mint róla magáról. Ha pedig így áll a dolog, akkor alighanem már semmi újat nem tudok kitalálni. Ismét zsákutcába kerültem.

Különben van még egy járható út.

Sehol semmit sem tudhattam meg Natalija Fjodorovna Ivanováról. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy Natalija Obreszkováról sem találhatok.

Igaz, hogy Modzalevszkij nyilvántartásában nem szerepel ez a név. De talán megtalálom valami címtárban vagy tájékoztatóban, amelyeket Modzalevszkij nem jegyzetelt ki külön lapokra.

Újból nekiláttam a betűrendes tárgymutatók és címjegyzékek átlapozásának. És ismét nézegetem a nekropoliszokat.

„Nekropolisz”, görögül: a „Holtak városa”. Ezért így nevezik a meghalt és eltemetett emberek betűrendes névjegyzékét is. Más szóval: a temetők címjegyzékeit. Csakhogy utcanévek és házszámok helyett ezekben a fejfa vagy a síremlék szerepel. S az illető neve mellett ott van mindaz, amit a fejfára vagy a síremlékre véstek: születés és halál éve,

sírfelirat, sírvers. A századfordulón kiadták a pétervári és moszkvai temetők leírását, meg néhány vidéki temetőét, sőt külföldi orosz sírok feliratait is.

Veszem a „Moszkvai nekropolisz” második kötetét. Az „O” betű alatt... Ūristen! Obreszkovok, egy egész oldalt megtöltenek:

Obreszkova Jekatyerina... Marina... Natalija Alekszandrovna... Natalija Fjodorovna! Meghalt: 1875. január 20-án, életének hatvankettedik évében. A Vaganykovo temetőben nyugszik!

Ha 1875-ben hatvankettedik évében járt, akkor 1813-ban született, úgy, ahogy feltételeztem. Tehát ő az N. F. I.: Natalija Fjodorovna Ivanova. Tehát mindent megtudtam.

És ekkor ráeszméltem, hogy voltaképpen semmit sem tudtam meg.

Mert hát mi következik abból, hogy N. F. I.-t Natalija Fjodorovna Ivanovának hívták? Mi újat merít ebből az olvasó? Mit tár ez fel előtte Lermontov költeményeiben? Mit mond eszének és szívének?

S beláttam, hogy tovább kell kutatnom.

De mert a könyvekből már semmit sem meríthettem, Lermontov pedig Moszkvában ismerkedett meg Ivanovával, hát elutaztam Moszkvába.

A RÉGI MOSZKVA SZAKÉRTŐJE

Élt Moszkvában egy csodálatos kis öregember, Nyikolaj Petrovics Csulkov, történész és irodalomtudós, a XVIII. és XIX. századbeli állami és családi levéltárak nagy ismerője, az orosz élet történetének kiváló szakértője, valóságos varázsló a neves és nem neves orosz emberek szolgálati és rokonsági kapcsolatainak megállapításában. Senki nála jobban

58.346

meg nem mondhatta, hogy ki hol született, hol élt, ki milyen ügyosztályon vagy ezredben szolgált, ki kit vett feleségül, kihez járt vendégségbe, kinek hol állt a háza, és ki hol halt meg. Minden ilyenfajta kérdésre, ha egyáltalán módjában állt megfelelni, Csulkov a legpontosabb és legrészletesebb felvilágosítással szolgált. S a legtöbb esetben csak úgy emlékezetből. Csodálatos emlékezőtehetsége volt.

Olyan jól ismerte a régi Moszkvát, hogy amikor a metró első vonalát építették, hozzá fordultak tanácsért. Csak ő tudta pontosan megmondani, hogy az Osztozszenka – a mai Metrosztrojevskaja utca – körzetében hol voltak hajdanta mély pincék és régi, elfelejtett kutak, amelyekkel a metró építői útjukon találkozhatnak.

Az öreg végigvezette a bizottságot az Osztozszenkán s a csatlakozó mellékutcákon, pálcával mutogatta az egykori paloták és nemesi kúriák határait, elmagyarázta, hogy az udvar melyik sarkában volt a pince, és melyikben a kút.

Majd megkérték, hogy szálljon le a metró útvonalára. Belépési engedélyt állítottak ki számára: „Érvényes a föld alatt.” Csulkov meghökkent, elkedvetlenedett, sőt alighanem rossz tréfának vette a dolgot. De amikor megmagyarázták neki, hogy mindenkinek ilyen belépője van, leszállt a föld alá, és minden kérdést megválaszolt.

Mint mindazok, akik önzetlen odaadással szeretik hivatásukat, készségesen megosztotta tudását bárkivel, akinek szüksége volt rá, és nem törődött vele, hogy megemlítik-e nevét a sajtóban, vagy sem.

Az utóbbi években Csulkov a moszkvai Állami Irodalmi Múzeum levéltárában dolgozott. Személyesen nem ismertem őt, de tudva, milyen rendkívül megértő és készséges, biztosra vettem, hogy szívesen segít a tanácsaival ismeretlenül is.

Beállítok az Irodalmi Múzeumba. Kérem, hívják ki hozzám az előcsarnokba.

Megjelenik egy kis töpörödött öregember, ajka felett néhány kurtára nyírt ősz szőrszállal, olyan kedves, olyan előzékeny, hogy még apró szemét is percenként hunyorítja, mintha attól félne, hogy elszalaszt az ember arcán valami kifejezést, rosszul hall valami szót.

Bemutatkoztam, és röviden elmondtam, miről van szó. Figyelmesen hallgatott és hunyorgott. Végre befejeztem. És ekkor rajtam volt a sor, hogy hallgassak és hunyorgjak.

– Tökéletesen igaza van – kezdte Csulkov halk, vékony hangon, és apró öklébe köhécselt. – Natalija Fjodorovna Ivanova csakugyan a moszkvai drámaíró, Fjodor Ivanova lánya. Az is igaz, hogy Nyikolaj Obreszkovhoz ment nőül. Jegyezze fel: Obreszkovéknak egy lányuk volt: Natalija Nyikolajevna, ez tizenhat éves korában Szergej Golicin felesége lett. Golicinéknak is lányaik születtek, Natalija Fjodorovna vér szerinti unokái: Alekszandra, később férjezett Szpecsinszkaja, Natalija – Maklakova – és Hrisztyina – Arszenyeva. Natalija Nyikolajevnát személyesen ismertem, sőt jártam is a házában. Ön kevéssel ezelőtt még elbeszélgethetett volna vele az édesanyjáról. Nemrégien halt meg, ezerkilencszázhuszonnégyben. Rajta kívül egyik lányát, Hrisztyinya Arszenyevát ismerem. Jártam nála egyszer-másszor. Itt lakott, nem messze, a Megváltó Krisztus templom közelében. A templom azonban... – Csulkov itt kissé megakadt, kereste a megfelelő kifejezést – a templom meg a mellette levő házikó is... újjáépítés alá esett, s már nincs meg. Ezért fogalmam sincs róla, hogy a hölgy jelenleg hol lehet. Csak-hogy az ön történetével kapcsolatban... – köhécselt, és hol egyik, hol másik kis öklét dörzsölgette – az ön történetével kapcsolatban egy kis kételyem támadt. Mert eléggé jól ismertem Natalija Fjodorovna leányát és unokáját, de Lermontov nevét sohasem hallottam tőlük. Pedig tudhatták, hogy Natalija Fjodorovnával való ismeretsége érdekelne en-

gem. Ezért tartok tőle, hogy Natalija Fjodorovna Ivanova nem azonos azzal az N. F. I.-vel, akiről Lermontovnál szó van. De hát persze először is Hrisztinya Szergejevna-val kellene találkoznia . . .

– Hol találjam meg őt? – tört ki belőlem rekedten a szó. Csulkovnak ez az utóbbi megjegyzése lesújtott . . .

– A címét talán megtudhatja a nyilvántartóban . . . – jegyezte meg.

– Igen, persze, a címnyilvántartóban!

Köszönetet mondtam, és hanyatt-homlok kirohantam a múzeumból.

„Újabb balszerencse – gondoltam –, nem azonos N. F. I.-vel!”

Futottam a címnyilvántartóba. Ráírom egy űrlapra Hrisztinya Szergejevna nevét, és leadom. Várok.

Végre hallom:

– Arszenyevát ki kérdezi?

A kisablakhoz futok:

– Én!

– Az ön által keresett Arszenyeva nem lakik Moszkva városában.

– Hogyhogy nem lakik itt?

– Polgártárs! Biztosan elköltözött. Nem szerepel a nyilvántartásban.

Hazafelé ballagtam. „Eh – gondoltam –, ideje felhagyni az egésszel. Így életem fogytaig keresgélhetek. Hová lett ez a Hrisztinya Szergejevna? Elutazott? És ha az Uralba vagy a Kaukázusba vagy Kamcsatkába költözött? Mit csináljak? Utánaautazzak?”

Érzem, hogy utazni fogok.

Hrisztyina Szergejevna: született Golicina. Arszenyeva a házasságában lett. Tehát a Golicinek közül tudhat róla valaki.

Eszembe jut: valaki említette nekem egyszer, hogy a „Revue de Moscou” című folyóirat szerkesztőségében egy Nyikolaj Golicin dolgozik; oroszról franciára fordít.

Elmegyek hozzá. Berontok a szerkesztőségbe, magyarázni kezdem az első embernek, akit meglátok: „Lermontov, N. F. I., azaz Ivanova, az, aki Obreszkovhoz . . .” Látom: a szoba túlsó végében levő íróasztal mellől felemelkedik valaki: nagy szakállú, idős, magas ember.

– Engem keres, úgy látszik! – magyarázza meglepetten a munkatársainak.

Megint elkezdem sorolni a balsikereimet.

– Örömmel segíték önnek, és teljesen őszinte leszek – mondja, miközben tűnődve összegyömöszöli, majd kisimítja a szakállát –, Alekszandra, Natalija és Hrisztyina unokanénéim, harmad- vagy negyedfokon, nem tudom pontosan megmondani. Valamikor sűrűn találkoztam velük. De ez már nagyon régen volt. Arra emlékszem csak, hogy fiatal korukban kitűnően táncoltak. Ami Alekszandra és Natalija Szergejevnaét illeti, régen nem hallottam róluk. Hrisztyina Szergejevnaét illetően ellenben már jóval határozottabb értesülésem van. Úgy áll a dolog, hogy Hrisztyina Szergejevna meghalt. Itt lakott valahol Moszkva környékén . . . Szerintem önnek igaza van, lehetséges, hogy megőrzött egy csomó régi levelet vagy valami emléket a nagyanyjától. Legegyszerűbben a férjétől tudhatnánk meg a címet, Nyikolaj Arszenyevtől. De, sajnos, meghalt. Bátyja, Ivan, bizonyára szintén tudta a címét. Csakhogy ő is meghalt. Hanem van itt valaki, aki még tudhatja: Ivan Arszenyev fia, Szergej Ivanovics.

Ő, úgy tudom, él, és itt lakik Moszkvában. Azért legelőször őt keresse fel, mivelhogy ő a megboldogult Hrisztyina megboldogult férje megboldogult bátyjának az édesfia. Nekem ugyan nincsen tudomásom róla, hogy hol lakik. De talán a címirodában megtudakolhatná . . .

Megint elrohantam a címnyilvántartóba. Megszerzem Szergej Ivanovics címét, elmegyek hozzá az Obigyenszkij utcába, s a kis előszoba homályában tárgyalásba bocsátkozom egy öregasszonnyal, Arszenyev anyósával, aki iparkodik minél többet kiszedni belőlem, és minél kevesebbet közölni velem. Miután mindenről kifaggatott, tanácsokat kezdett adni nekem, mégpedig igen gyakorlatiakat. Először is elmagyarázta, hogy Szergej Ivanovics tekintélyes kora ellenére engedélyt kapott másodszor is beiratkozni a főiskolára, mivelhogy fiatal korában nem kedvére való foglalkozást választott. Elfoglalt ember, ritkán van otthon, és nehéz lenne vele találkoznom.

– Nem érdemes Szergej Ivanovicsot hajszoznia, de még nincs is értelme – bizonykodik az öregasszony. – Ő aligha mondhat önnek valamit. És Hrisztyina Szergejevna címével se menne semmire. Inkább a nővéréhez, Natalija Szergejevnához forduljon.

– Miféle Natalija Szergejevnához? – kaptam fel a fejemet.

– Hogyhogy „miféléhez”? Maklakovához!

– Hát Maklakova él?

– Már hogyne élne, amikor a múlt héten vele együtt fizettem a pénztárnál.

– Pénztárnál?

– No igen, a csemegeüzletben. Köszöntöttük egymást, aztán elváltunk.

– És hol lakik ez a Maklakova?

– Itt valahol a Zubovszkij körúton.

- Hányas szám alatt? . . .
- Azt nem tudom. Nem jártam nála. Menjen a címnyilvántartóba.

A ZUBOVSZKIJ KÖRÚTON

Rohantam megint a címnyilvántartóba, ráfirkáltam egy úrlapra: „Natalija Szergejevna Maklakova”, és végre kezembem a címe: „Zubovszkij körút 12. 1. sz. lakás.”

Nem fárasztom önöket annak leírásával, hogy mit éreztem, amíg ehhez az – élő! – unokához siettem. Ezt bárki elképzelheti.

. . . Kis faházikó az udvar mélyén, néhány lépcső vezet az ajtóhoz. Bekopogtatok.

Idős, magas asszony nyit ajtót; teljesen ősz, s az arcán kissé túlzott méltóságtudat tükröződik.

– Kit keres?

– Bocsánat – felelem –, beszélhetnék Natalija Szergejevna Maklakovával?

– Én vagyok az. Mit óhajt?

– Jó napot, Natalija Szergejevna! – mondom nagyon izgatottan. – A nyilvántartóban tudtam meg a címét . . . Lermontovval foglalkozom. És ezzel kapcsolatban kell beszélnem önnel.

– Kedvesem! – szakít félbe sajnálkozva. – Hozzám hiába jött. Én semmivel sem lehetek a segítségére. Mert mindazok a versek, amelyeket Lermontov a nagyanyámhoz, Natalija Fjodorovnához írt, az összes levelek, amiket nagyanyám egy kis dobozban őrzött, régen elégték. Nagyapám, Nyikolaj Obreszkov semmisítette meg őket, Mihail Jurjevics iránti féltékenységében. Semmi sem maradt ránk.

– Natalija Szergejevna – kiáltottam –, ön bizonyára nem is sejti, mit mondott!

– Mit mondtam? – riadt meg Maklakova. – Semmi érdekesebb nem mondtam, és nem is fogok mondani. Én, kedvesem, csak azokat a verseket ismerem, amelyek minden Lermontov-kötetben benne vannak, és amelyeket ön persze ugyanolyan jól ismer, mint én.

*Méltatlanul, szerelmedet
Nem érdekemltem, úgy lehet.
De te csalárdsággal fizettél
Az álmokért, reményekért,
Szemedbe mondom hát ezért,
Igaztalanság, amit tettél . . . –*

– szavalta Maklakova kissé remegő hangon. – Édesanyámtól tudom – folytatta –, hogy ez a vers a nagyanyámhoz, Natalija Fjodorovnához szól. Ez minden, amit tudok.

– Natalija Szergejevna – kezdtem, egyre jobban csodálkozva –, miért nem beszélt soha senkinek a nagyanyja és Lermontov kapcsolatáról, arról, hogy Lermontov szerette őt? Miért nem jelent meg a neve sohasem nyomtatásban? Miért tartották titokban?

– Miért közöltük volna a sajtóval a nagyanyánk nevét? – kérdezte Natalija Szergejevna. – Mivel büszkélkedjünk? Azzal, hogy a nagyanyánk . . . a nagyapát részesítette előnyben?

Ekkorra már átléptem a küszöböt. Maklakova behívott a szobába, leültetett egy kopott díványra, és én elhalmoztam kérdéseimmel, aminőket csak egy örömtől felajzott képzelet szülhet.

Valóban igen keveset tudott. De nekem ez a „kevés” is nagyon „sok” volt. Megtudtam tőle, hogy a „Különös em-

ber”-ben Lermontov csakugyan az Ivanovával való kapcsolatát írta meg, hogy Ivanóvnak megvolt a darab egy példánya, maga Lermontov másolta le neki nagy gondosan, és verses ajánlást írt hozzá. Hogy Natalija Fjodorovnának volt egy nővére, Darja Fjodorovna, aki egy Osztrovszkij nevű tiszthez ment feleségül. Ez a Darja egész életében Kurszkban lakott, a lányai is ott éltek a forradalomig. Nyikolaj Obreszkovra, a nagyapjára vonatkozó kérdéseimre Maklakova nem tudott válaszolni, és sejtelve sem volt róla, hogy miért fokozták le.

– Erről valahogy sohasem hallottam – mondta. – Annyit tudok csak, hogy nagyapám öregkorára a nemesség vezetője lett a novgorodi kormányzóság valamelyik járásában, ahol a birtoka volt.

– Én pedig már dekabristát gyanítottam benne – vallottam be.

– Jaj, kedvesem – sóhajtott Natalija Szergejevna –, bár csak dekabrista lett volna!

Végre eltávoztam tőle. De útközben eszembe jutott, hogy még néhány dolgot elfelejtettem megkérdezni, és visszafordultam. Attól fogva úgy jártam Maklakovához, mint a hivatalba.

A BELORUSZ ÚTI LÁDA

Maklakova felajánlotta nekem, hogy sorra látogatja valamennyi moszkvai rokonát, s kikérdezi őket, nem emlékeznék-e valamire Natalija Fjodorovnával és Darja Fjodorovnával kapcsolatban. Vagy ami azok apjára, anyjára, nagynénéire és nagybátyjaira, esetleg ismerőseikre vonatkozik. Csak írjam fel neki egy papírra, hogy miket kérdezzen.

Mindezt, úgymond, sokkal könnyebben megtudhatja, mint én.

Megörültem, és egy egész nyilvántartásra való kérdést hurcoltam el neki.

Hamarosan ismét beállítok hozzá. Maklakova egész sereg nevet közöl velem, Natalija Fjodorovna le- és felmenő rokonaiét, majd így szól:

– Egy kérésem van magához. Segítsen autót keríteni.

– Miféle autót? – kérdezem csodálkozva.

– Olyat, amire fel lehet rakni a megboldogult Hrisztyina nővérem ládáját. Hiszen meséltem már, hogy Hrisztyina életének utolsó éveiben a Belorusz úton lakott, Perhuskovótól nem messze. Ránk maradt holmijait a szomszédok őrizetére bíztuk. És tudja, annyi ideje már ennek, hogy aggódom: ép-ségben van-e még az a láda. Szeretném idehozni, de olyan ormóttan nagy darab, hogy személypoggyásznak se veszik fel. Az utóbbi időben egyre az jár a fejemben: nincs-e benne olyasmi, ami magát érdekelné . . .

Gyorsan kerítettem egy teherautót. Maklakova elküldött valakit a ládáért. Én pedig jókor megjelentem a Zubovszkij körúton, s fel-alá járkáltam a kapu előtt: bemenni még korai, restellem, ám ugyanakkor attól félek, hogy elmulasztom a láda megérkezésének pillanatát.

Estefelé jött meg a teherautó. Lehajtottuk a hátsó falát. Leráncigáltunk egy vasalt sarkú, hatalmas ládát, és bevonszoltuk a házba. Úgy igyekeztem, hogy nekem jusson a nagyobb súly, féltékenyen vigyáztam rá. Végre elhelyeztük a szobában. Maklakova hozzáfogott a kicsomagolásához. Mindenféle parfümös üvegcsék kerültek elő, meg üres doboz-kák, amikben valamikor az üres parfümös üvegcsék voltak, aztán gyöngyház díszítésű kis albumok, régi legyezők és glaszékesztyűk, tollak és kalaptűk, régi gombok, aminőket ma már nem látni, fém teáskanna, vasaló, egy elgörbült kis

petróleumfőző, kávédaráló, egy fejsze . . . Maklakova minden kis tárgyon elérzékenyült. De számomra – semmi!

Amikor a láda már csaknem kiürült, Maklakova kivesz a fenekéről egy világosbarna, régimódi kis képrámát, és mosolyogva nézegeti.

– No látja, végül magának is jut valami! . . .

Csak a hátsó felét látom a kis rámának; nézem, ez áll rajta, régies kézírással: „Natalija Fjodorovna Obreszkova, született Ivanova.”

Kezembe vettem a kis rámát, megfordítottam, és végre előttem az arca annak a nőnek, akit Lermontov úgy szeretett, és aki miatt én . . . úgy szenvedtem.

Lágy rajzú, tiszta, ovális arc. Hosszúkás, álmatag szem. Puha ajka szögletében mintha kedves mosoly bujkálna. Tornyos frizura, karcsú nyak, csapott váll . . . S az arc kifejezése olyan, mint ahogyan Lermontov az egyik hozzá szóló versében írja:

*Büszke, de sorsát elfogadja,
Nem nyílt, s magát meg nem tagadja . . .*

Maklakova másik, ugyanolyan kis rámát nyújtott felém:

– A nagyapa is megvan! Emlékeztem rá, hogy két ilyen kép volt, mind a kettő ceruzarajz, egyforma keretben . . .

Obreszkovra pillantok. Csinos, fiatal arc, göndör pofaszakáll köríti. De a kifejezése gőgös, szinte megvető, ellen-szenves.

Civilben van: magas frakkgallér, a puskinsi idők divatja szeriint, bársony csokornyakkendő, kis láncon függő lornyett, s a frakk gomblyukában rendjel: kereszt, csíkos szalagon. Alighanem György-kereszt.

„Nohát, mi sém egyszerűbb – gondolom –, bemegyek a Lenin-könyvtárba, megnézem a Szent György-keresztes lo-

vagok névsorát e rend alapításától kezdve, és megtudom, hogy Obreszkovot mikor és miért tüntették ki.”

Megyek a Lenin-könyvtárba. Különös! Nyikolaj Obreszkov nem kapott Szent György-keresztet. Apjának volt . . .

Nem értem a dolgot! Lehetséges, hogy Obreszkov az apja rendjelével a gomblyukában ült modellt? Ez aztán minősíthetetlen dolog lett volna!

Elhatároztam, hogy bármi áron megtudom az igazat, s hogy egyáltalán miféle ember volt ez az Obreszkov.

A NYIZSEGORODI EZRED KATONÁJA

Kerestem Obreszkov nevét a moszkvai levéltárakban. Nem találtam. A Hadtörténeti Levéltárban különösen sokáig kutattam. Nem akadtam nyomára. Ekkor Leningrádba utaztam. S ott végre előkerült, a Hadtörténeti Levéltárban:

O B R E S Z K O V

hadnagynak
az arzamaszi lovas-vadászezred tisztjének
az I. hadsereg
legfőbb katonai bírósága
előtt folyó
hadbíróági
Ü G Y E

Amikor aztán ezt az „ügyet” átlapoztam, végre megtudtam, hogy miről van szó. A törzslapok, tanúsítványok, jelentések és kérdőívek alapján rekonstruáltam Obreszkov történetét.

Obreszkov 1802-ben tábornoki családban született; a kadétiskola elvégzése után egyik gárdaezredhez került, onnan

áthelyezték az arzamaszi lovas-vadászokhoz. 1825-ben ezrede Voronyezs közelében, Nyizsnyegyevick városkában állomásozott, s a tisztek gyakran kaptak meghívást a polgári kormányzó, N. I. Krivcov estélyeire. Obreszkov közeli rokonságban állt E. F. Vadkovszkájával, a kormányzó szépséges feleségével, és családtagként forgolódott a szalonjukban.

Egy bál után a kormányzó véletlenül felfedezte, hogy felesége hálósobájából elloptak egy gyöngysort, egy arany dohányszelencét meg egy briliánsokkal kirakott, smaragdköves csatot. Vendégeit gyanúsította. Az arzamaszi ezred zászlajára a szégyen árnyéka vetődött. Nem sokkal ezután a tisztek egyikénél váratlanul meglátták a drágaságokat. Az ezredparancsnok kihallgatásra rendelte maga elé az illetőt, aki bevallotta a lopást, és átadta parancsnokának az eltűnt tárgyakat. Obreszkov hadnagy volt.

A hadbíróság megfosztotta tiszti rangjától, nemességétől, és egyszerű közkatonaként besorozta a perejaszlavszki ezredbe. Obreszkov innen a Kaukázusba került, a nyizsegorodi dragonyosezredbe, amely 1829-ben a törökök elleni háborúban harcolt. Mint közkatona kitüntette magát, és vitézsége jutalmául „legénységi György-keresztet” kapott, ahogy a csapatoknál akkoriban a „katonai érdemrendet” nevezték. Ezt a kis keresztet ugyanolyan fekete-narancssárga szalagon viselték, de tulajdonosát nem jogosította fel arra, hogy a György-lovagok névsorába kerüljön. Obreszkovot a kép ezzel a kereszttel ábrázolja.

Hét évig szolgált Obreszkov közkatonaként. Csak 1833-ban részesült végre „legfelsőbb bocsánatban”, és válhatott meg a hadseregtől, kollégiumi iktatói ranggal. Ilyen rangban szolgáltak a cári Oroszországban a legkisebb hivatalnokok – mint például Puskin postamestere –, és Obreszkovnak ezzel kellett új életet kezdenie. 1836-ban került a kurszki kormányzó hivatalába.

További élete már nemigen érdekel bennünket. Első időben a nemessége visszaszerzésén fáradozott, eredménnyel: 1850-ben a novgorodi kormányzóság gyemjanszki járásában a nemesség vezetője volt.

Más a fontos számunkra. Abban az évben, amikor Kurszkban megtelepedett, s az ottani kormányzónál vállalt állást, már házas volt, felesége: Natalija Ivanova.

Mi készítette Nataliját, hogy életét ehhez a becsületét vesztett emberhez kösse, aki előtt örökre bezárultak a hivatali és társadalmi érvényesülés útjai? Ezt persze már sohasem fogjuk megtudni. Igaz, hogy Obreszkov vagyonos embernek számított. Két kormányzóságban összesen hétszázötven jobbágya volt.

A BÁRSONYKÖTÉSŰ ALBUM

Megint nem jó! Obreszkovról sokat megtudtam, de Lermontovról édeskeveset. Ezenfelül egy sereg családi név gyűlt össze nálam, Natalija Fjodorovna közeli és távoli rokonaié, ezekkel is kell valamit csinálnom.

Mindenekelőtt megtudtam, hogy Natalija Fjodorovnának mostohaapja volt. Édesanyja az apa halála után Mihail Csartorizsszkijhez ment nőül. Lermontov tehát az ő házát látogatta. Ki kell derítenem, miféle ember volt.

Maklakovát kérdezem. Nem tudja.

Csulkovot kérdezem. Ő sem tudja.

Ekkor ismét Maklakovát faggatom, hogy ki ez a Csartorizsszkij, és mi módon tudhatnék meg róla valamit. Maklakova erősködik, hogy nem emlékszik rá. De nagyon kérem, sőt kitartóan nógatom. S ekkor eszébe jutott valami.

Az, hogy egy bizonyos Nyina Annyenkova nagyanyja született Csartorizsszkaja.

– És ki az a Nyina Annjenkova?

– Öregasszony – feleli. – Anatolij Fokin családjában él, az pedig igen derék, szolgálatkész ember. Írok neki néhány sort, ő majd bemutatja. Itt laknak velünk szemben, a Zubovszkij körút 15. szám alatt.

Átvágtam az úttesten, s egy hétemeletes ház udvarán megtaláltam az ódon kis palotát, amelyben Fokinék laktak. Ott szinte tánclépésben kijön elibém egy nagyon magas, ötvenéves forma ember. Arca simára borotvált, és ajka körül állandóan kis mosoly játszadozik.

– Fokin – mutatkozik be nekem, és megrázza a kezemet.

Áadtam neki Maklakova levelét; elnézést kérve gyorsan átfutotta. Majd a zsebébe gyűrte, és leereszkedően bólintott:

– Mivel szolgálhatok?

Széles, színpadias mozdulattal betessékelt a szobába.

Elmondtam, mi járatban vagyok.

Erre nagyot sóhajtott, és bánatosan összeráncolta a homlokát. Arcán mélységes sajnálkozás tükröződött. A rokona már nagyon öreg és beteges, emlékezete megzavarodott. Néhány évvel ezelőtt még valóban említette egy beszélgetésük alkalmával, hogy nagyanyjának leányneve: Csartorizsszkaja, s hogy ez a nagyanya a Donszkoj-kolostor temetőjében nyugszik, kiterjesztett szárnyú márványangyal őrködik síremléke felett. Többre természetesen nem emlékezhetik, csak izgulna a kérdésen. Érdemes-e felizgatni? Nagyon sajnálja, hogy hiába vesztegettem az időmet. Neki, sajnos, semmiféle Lermontovval kapcsolatos emléke nincs. Azok a régi családi ereklyék, amelyek hajdanában a nagyapái és nagyanyái birtokában voltak, régen szétszóródtak: részben elvesztek, részben eladták őket. Egyébként a felesége ma is őriz egy albumot, amit Maria Zsedrinszkájától örökölt, ama bizonyos

Zsedrinszkij hitvesétől, aki a hatvanas évek végén kurszki kormányzó volt. Ebben az emlékkönyvben van Apuhtyin-nak egy saját kezűleg beleírt költeménye.

– Érdekli? Megmutassam? – kérdezi előzőkenyen Fokin.
– Apuhtyin kéziratát még sohasem közölték.

Apuhtyin? Mit érek vele? Semmiféle kapcsolatban nincs a munkámmal. De Fokin máris előhúz íróasztala fiókjából egy sötétkék bársonykötésű, nagy albumot. Csakugyan, első oldalán ott van Apuhtyin verse, az emlékkönyv tulajdonosának ajánlva.

Nem jegyeztem meg pontosan, csak arra emlékszem, hogy Apuhtyin azt írja: „oázisra” lelt a kormányzóék otthonában, és felüdült a lelke, messzi útra indul ismét, hogy vándorbotját valamikor majd a kurszki kormányzóné „kedves lábához” helyezheti. A vers alatt ez a kelet áll: „1873. augusztus 2.” Tehát az emlékkönyv első oldalára Lermontov halála után harminc-egynéhány évvel írtak. Mi érdekes lehetne számomra ebben az albumban?

– Apuhtyinton kívül semmi új sincs benne – figyelmeztet Fokin. – Talán nem is érdemes átlapozni. Csupa régen ismert vers, amiket egyszerűen kimásolt más emlékkönyvekből.

Valóban, csupa ismert vers: Nyekraszov: „Kilátás a Volgára...”, Majkov: „Szénakaszálás”-a, Lermontov költeménye: „Zord északi tájon álldogál magában...” Majd Fet-versek következnek, meg valami Szverbejev, aztán megint Nyekraszov, Tyutcssev, Puskin...

Már éppen vissza akarom adni az albumot, miután még néhányat lapoztam, amikor hirtelen... Mit látok?! Ez áll ott, Zsedrinszkaja keze írásával:

*E röpke kis találkozásban
Vigasztalást mit lelhetek?
Ütött az óra, mindhiába, –
– Bocsáss meg, mondtam, ég veled!
S albumodban papírra vetve
Ez örült búcsúsorokat
Hagyom, juttassanak eszedbe,
Ha más nyomom már nem maradt.*

M. J. Lermontov

Még az évszám is ott áll: „1832”.

A lélegzetem is eláll az izgalomtól. Ismeretlen vers! Ivanovához! És teljesen kiírta a nevét. Csak mesében történik ilyesmi! Hinni sem akarom. Hogy került ide ez a vers, és ráadásul egy hetvenes évekből származó albumba?!

Pillantásom a szomszédos sorokra siklik . . . Ó!

D. F. IVANOVA EMLÉKKÖNYVÉBE

*Ha majd a sors galád játékba kezd veled,
S világi üdvöd búra válik,
E lapra vesd akkor tekinteted,
S tudd: az, kinek most szíve fáj, beteg.
Meg nem szomorít, el nem ámit.*

M. J. Lermontov

És megint ott van az évszám: „1832”.

Lapozok egyet: Lermontov Stanzái. Ugyancsak ismeretlenek:

*Felidéztem egy perc alatt
Fűzérbe fűzött száz emléket.
Nem siratom a múltakat,
Nem adtak sok gyönyörűséget.
Ma már békén nyugszik a múlt,
Vad szenvedélyekkel temetve,
Rá zord viharok hava hullt,
Mint sztyeppen áruló keresztre.
Viszonzásul vonzalmadat
Hiába szomjúhozta lelkem,
S a szerelem, mit zeng e lant,
Csak álom volt, elérhetetlen.
Meteorként gyűlt, birtelen
Láttam fényét feltündökölni,
És lett e földön mindenem,
S megcsalt, mint minden, ami földi.*

Lermontov

S a kelet: „1831”.

– Ez az album – szól Fokin, gúnyosan figyelve, hogyan tanulmányozom – voltaképpen már nem is a feleségemé. Átengedte az Irodalmi Múzeumnak, és holnap átveszik. Ezért megkérném önt: az, hogy itt most együtt megiszemléltük, maradjon kettőnk titka . . .

– Biztos lehet benne – dünnyögöm, és azon tűnődöm: „Megmondjam-e neki vagy sem, hogy ebben az albumban kiadatlan Lermontov-versek vannak? Hátha meggondolja magát, mégsem adja el az albumot, megtartja, aztán valami

történik, s a versek, amelyek egyszer már szinte csoda folytán megmaradtak, elvesznek, oly sok más Lermontov-vershez hasonlóan! . . . Nem – gondolom –, nem érdemes az albumot kockára tenni. Ha eladta – hát eladta.”

Visszaadom az albumot, e szavakkal:

– Igen, Apuhtyin keze írása nagyon érdekes.

Másnap elfutok az Irodalmi Múzeumba, és mintegy mellékesen, megkérdem:

– Fokintól vettek egy albumot, ugye?

– Vettünk.

– Megnézhetném?

– Ugyan már, hova gondol! Még fel sem vettük a leltárba. Mihelyt felvettük, akkor majd megnézheti.

Leltározzák! Ez talán azt jelenti, hogy nélkülem fedezik fel a Lermontov-verseket – és akkor az egész munkám oda.

Néhány nap múlva újra benézek:

– No, mi újság? Zsedrinszkaja albumát még nem leltározták?

– De igen.

Iparkodom elfojtani izgatottságomat.

– S mi érdekeset találtak?

– Semmi különös nincs benne. Csak egy Apuhtyin-kézirat.

Csaknem felkacagtam boldogságomban. Nem vették észre!!!

Nyomban megírtam egy kérvényt az igazgatóhoz: engedje meg, hogy megtekinthessem Apuhtyin kiadatlan kéziratát. Persze nem Apuhtyin, hanem Lermontov verseit másoltam le. És csak ezután kértem engedélyt közlésükre.

Még csak azt kell megmagyaráznom, hogyan kerültek Lermontov ismeretlen költeményei a kurszki kormányzóné albumába.

Igen egyszerűen. Natalija Fjodorovna 1836-ban férjével Kurszkban telepedett le. Darja Fjodorovna a haláláig ebben a városban lakott. S a lányai is ott éltek. Érthető, hogy Lermontov verseit, amelyeket az Ivanov nővérekhez írt, a kurszki verskedvelő hölgyek lemásolták a saját albumukba. Ugyanilyen módon kerültek ezek a versek a hetvenes években végül is Zsedrinszkaja albumába.

Valaki talán kételkedik: csakugyan Lermontov versei-e?

Igenis, az övéi! Döntő bizonyíték erre az a körülmény, hogy a Fokin albumában talált néhány sor pontosan egybevág azokkal a stanzákkal, amelyeket Lermontov saját kezűleg írt egyik füzetébe; ezt a füzetet a Puskin-intézetben őrzik.

Most már Lermontov és N. F. I. kapcsolatának egész története sokkal érthetőbb. Most már világos, hogy az 1832-ben kelt nevezetes költeményben a rejtjeles „*-hoz” ajánlás mögött is ugyanennek az Ivanovának a neve rejlik.

Utoljára fordult Lermontov N. F. I.-hez, hogy örökre elbúcsúzzék tőle. Milyen keserúséggel szól az elmúlt két évről! És milyen büszkeséggel a maga ihletett művéről, mennyire hisz saját nagy elhivatottságában!

Íme, a búcsúköltemény:

*Nem kérllek megalázkodva,
Nincs már hatalmad szívemen.
Dicsérsz vagy korholsz, mától fogva
Tudd meg: idegen vagy nekem.
Feledted: semmi tévelygésért*

*Szabadságomat nem adom;
S mosolyodért, szemed fényéért
Áldoztam éveket, vakon.
Remények, boldog ifjú álmok
Teljét benned találva meg
Gyűlöltem az egész világot,
Hogy jobban szerethesselek.
Talán, lábadnál ülve tétlen,
Éltemnek drága perceit
Az ihlettől raboltam én el,
S te mit adtál cserébe, mit?
Égi sugallattal betelve
A világnak tán kincseket
Adtam volna, s kapnék helyette
Halhatatlan, dicső nevet?
Babért pótolni, elmaradtat,
A szemed üdvöt mért ígért?
Magad másnak miért mutattad,
Mint aki most vagy, mondd, miért?
Büszke vagyok. Ég áldjon. Álmodd,
Üdvöd hogy másban megleled.
Én semmiféle földi jármot
Magamra többé nem veszek.
Elmegyek, messze idegenben
Dél ege szólít. Ám akik
Oly közel voltak, mint mi ketten,
Egymást el nem felejtetik.
Gyönyörrel kívánok betelni,
Vágyat hazudni esküvel,
Mindenkivel együtt nevetni,
De sírni, azt nem, senkivel!
Csalni fogok, eszeveszetten,
A bű szerelmet elvetem –*

*Földi nőnek hogy is hibessen,
Kihez angyal lett hűtelen?
Egész világgal vivtam volna,
Meghaltam volna kánpadon,
Én tébolyult! kis kezéd hogyha
Még egyszer megszoríthatom.
Hírét sem tudva hitszegésnek
A lelkemet adtam neked.
Tudtad-e, mit ér ily lélek?
Tudtad – én nem ismertelek.*

Íme, e szerelem történetének a vége. És vele együtt lezárul a kutatások hosszú története is.

A PORTRÉ

ISMERŐS ARC

Hadd mondjam el önöknek egy régi portré történetét. Akit ábrázol, már régen halott, mégis mindannyian jól ismerik őt. A történet sokkal újabb keletű, mint maga a portré, csak a közelmúltba nyúlik vissza, de azért befejezett történet.

Egy moszkvai kiadóvállalat megbízásából Leningrádba utaztam néhány napra. Ez a tény így egymagában cseppet sem érdekes, és említést sem érdemelne, ha egy másik esemény – egészen jelentéktelen eset, amelyhez hasonló dolgokról a következő percben már elfeledkezik az ember – a kalandok egész láncolatát nem indítja el.

Szóval Leningrádba küldtek. Ez a város különösen kedves a szívemnek. Ott tanultam és végeztem el az egyetemet, ott kezdtem irodalmi pályafutásomat, és szereztem az első barátokat – vagyis boldog voltam ott.

Milyen csodálatos, milyen örömteli érzés néhány napra visszatérni a városba, ahol tíz évig éltem! Aki járt már Leningrádban, különösen a fehér éjszakák idején, biztosan megért.

A folyópartok egyenes vonala. Halványsárga, bágyadt-vörös, tompánszürke paloták mozdulatlan sora, és fordított tükörképük a gránitszegélyes Néva csillogó fekete vizében. Hídívek áttört mintája a rózsás-sárga alkonyi égboltozaton. Tornyok, oszlopok és vágató bronzlovak lilás körvonalai a

csalóka félhomályban! A sugárutak és rakpartok egyenes vonala még egyenesebbnek látszik, mint máskor.

A hidak mintha könnyedebben ívelnének, és közelebb volnának egymáshoz, a kupolák és a toronycsúcsok mintha egymáshoz bújnának a sejtelmes, áttetsző csendben. Mintha körös-körül minden összezsugorodott volna, de a város még szebb lett, még gyönyörűbb, ha ez a nagyszerű város még egyáltalán gyönyörűbb lehet. No de nagyon elkalandoztam a tárgytól!

Leningrádba érkezésemkor nem mulasztottam el benézni az Akadémia Puskin-intézetébe.

Minthogy Lermontov tanulmányozásának szenteltem magamat, minden alkalmat megragadok, hogy ellátogassak a Puskin-intézetbe, ahol a költő csaknem valamennyi kézírata együtt van, ahol a portréi, saját kezű festményei és rajzai láthatók, ahol egy egész szobát megtöltő szekrényekben hiánytalanul ott sorakoznak műveinek összes kiadásai, valamint a róla szóló irodalom.

Valamikor dolgoztam is a Puskin-intézetben – régi joggal teljes szabadságot élvezek ott, és bármikor bemehetek a dolgozószobákba.

Így hát ezúttal is megjelentem a múzeumosztályon, Jelena Naszelenkónál, és engedélyt kaptam tőle, hogy kedvemre gazdálkodjam: nézegessem a katalógusokat, átlapozzam a leltárkönyveket, magam emeljem le a polcokról a nehéz albumokat és irattartókat.

Vendégszeretetével élve máris foglalatосkodáshoz láttam a múzeum szekrényekkel, íróasztalokkal és sifonérokkał telezsúfolt dolgozószobájában.

Történnek az életben ilyen balesetek! Vendéglátóm még el sem fordult, amikor én, íróasztala mellett elhaladva, kabátom ujjával véletlenül lesöpörtem egy nyitott mappát. A mappa földre esett, és csaknem az egész tartalma kiszóró-

dott: Usinszkijnak, a neves pedagógusnak vagy tizenöt képmása, egy metszet, amely Jevgenyij metropolitát, az orosz írók névtárának összeállítóját ábrázolja; volt itt Lomonszov, több példányban, felszegett fejjel és papírtekercssel a kezében, Besztuzsev-Marlinszkij, szőrös kaukázusi köpenyben, egy fényképen Tolsztoj, amint unokáinak mesél, meg Krilov apó szobra, Gyenyisz Davidov, a partizánköltő, fehér lovon, s egy felvétel a Krím déli partvidékéről...

– Jaj, de ügyetlen vagyok! Mint egy elefánt! – dűnnyögöm, a padlón csúszkálva. – Bocsásson meg, kérem!

– Jól van, no, mit csináljak magával! – mosolyog Jelena Panfilovna. – Adja ide azt a mappát!

De én nem sietek a visszaadással.

– Bocsánat, hadd nézzem még egyszer ezeket a képeket!

– Mit akar velük?

– Azonnal – felelem, és beletúrok a csomóba. – Azonnal!

Képződtem volna csak? Nem, dehogy, csakugyan megvillant előttem egy nagyon ismerős arc. Akkor, amikor a mappa leesett...

– Egy perc... egy pillanat... Megvan!

Kiragadok a csomóból egy kis elsárgult fényképet: fiatal katonát ábrázol.

Soha életemben nem láttam ezt a portrét. De hát akkor honnan olyan ismerős ez az arc? A merengő szemek sötét csillogása, a kissé pisze orr, a keskeny, sötét bajusz a gyermekien telt ajak felett, a makacs áll, a mintegy csodálkozva felvont szemöldök s a nyugodt, tiszta homlok mintha egyáltalán nem illenének egymáshoz, az arc mégis rendkívüli, csodálatos. A vállra vetett nehéz köpeny alól kilátszik az epolett.

Megfordítom a képet. Hátlapján, ceruzával írva, ez áll: „Ezüst tartozékok.” Semmi több! De hát ki ez?

Ő, hát persze hogy ő! Tüstént ráismertem, mint régi jó ismerősre, mintha valamikor éppen ilyennek láttam volna. Csakugyan Lermontov volna? Ismeretlen Lermontov-portré?

Meglepetés, öröm és kétely viaskodik bennem: Lermontov? Egy csomó mindenféle kép között? ... Érzem, tudom, hogy szakasztott ilyen volt, amilyennek ez a megfakult kis fénykép ábrázolja, habár, az igazat megvallva, ez nemigen hasonlít a többi, ismert képéhez. Csakugyan, ki ez?

Megkérdezem Jelena Panfilovnáától: nem Lermontov ez véletlenül?

– Valami okból annak tartják – feleli, s nekem a lélegzetem is eláll –, de hogy voltaképpen miért, azt senki sem tudja.

Nézem, nézem, még nem tudom, igazában kit ábrázol, de máris úgy érzem, száz évet ugrottunk időben, és az eleven Lermontov áll előttünk ezen a kis felvételen. És milyen csábító titok lengi körül arcát! Hány éves ezen a képen? Milyen egyenruhát visel? Hogyan került ide ez a megfakult fénykép, és maga a portré hol van? Milyen alapon vélik, hogy Lermontovot ábrázolja?

– Jelena Panfilovna, milyen alapon tartják Lermontovnak?

– Ez a fénykép – magyarázza – a lovassági iskola Lermontov-múzeumából került ide hozzánk, a Puskin-intézetbe, ezerkilencszáztizenhétben, ha jól tudom. Nyilván ott is úgy vélték, hogy Lermontov portréjáról készült. Ha maga szerint is Lermontovot ábrázolja, akkor foglalkozzon a kérdéssel, és kutassa fel a portrét. Érdekes kép – fejezte be mosolyogva, és kihúzza egy katalógusfiókot, a tolla után nyúlt.

Mindenekelőtt tehát azt kellett megállapítanom, hogy mi módon került ez a fénykép a múzeumi osztályba, Jelena Panfilovna íróasztalára.

A Puskin-intézet kéziratosztályán kikértem a hajdani pétervári lovassági iskola Lermontov-múzeumának leltárát. Csakugyan, a múzeum teljes anyaga, a leltárkönyvekkel együtt 1917-ben a Puskin-intézetbe került.

Fellapoztam egy leltárkönyvet. Most már tudom: ezt az M. J. Lermontov portréjáról készült fényképet bizonyos V. K. Woulfert, a moszkvai törvényszék bírása ajándékozta a Lermontov-múzeumnak.

Megtudtam tehát a portré tulajdonosának vezetéknevét. De mikor, melyik évben volt nála a kép? Mikor ajándékozta a múzeumnak ezt a felvételt? Esetleg még a múlt század 80-as éveiben, amikor a pétervári lovassági iskolában megnyitották a Lermontov-múzeumot? . . . Hogyan keressem meg ezt a Woulfertet? Él-e még? Moszkvában lakik-e? Nála van-e még a portré?

„Először is állapítsuk meg, hogy ki ez a Woulfert – mondom magamnak. – Lássuk csak, nem szerepel-e a neve a Modzalevszkij-nyilvántartásban?”

Megvan! Modzalevszkij kártyáiból különösebb fáradság nélkül megállapítom, hogy milyen könyvekben olvasta Woulfert nevét. Kírom a könyvcímeket egy szelet papírra, átmegegyek a Puskin-intézet könyvtárába, leemelem a polcokról a könyveket, sorjában fellapozom őket, és megtudom, hogy Woulfertet Vlagyimir Karlovicsnak hívták, hogy gyűjteményében volt Gogol „Leánynéző”-jének kézírata, Batyuskov költő levelei, hogy a 80-as években elbeszélései jelentek meg, hogy apja, Karl Antonovics, Nyikolaj Sztankevics nővérét vette feleségül, a fiatal bölcselőt, akivel Lermontov a moszk-

vai egyetemen együtt tanult. „A polgári tisztségek lajstroma” című könyvből kiolvasom, hogy Vlagyimir Woulfert „1866-ban lépett állami szolgálatba”.

Megértem, hogy eszerint már régen nincs az élők sorában. Fogom a „Moszkva 1907-ben” című könyvet, a moszkvai címjegyzéket. Nézem: Vlagyimir Karlovicsnak nyoma sincs benne. Viszont van itt valami Ivan Karlovics Woulfert, a Molcsanovka 10. alatt. Valószínűleg Vlagyimir Karlovics testvére. Tehát ő is megfelel.

Átugrom néhány évet. Fellapozom a „Moszkva 1913-ban” kötetet. Minden jól megy. Ivan Karlovics Woulferthez valami Anatolij Vlagyimirovics csatlakozott. Nyilván Vlagyimir fia. Címe: Bolsoj Nyikolo-Peszkovszkij, 13. szám.

Kezem a „Moszkva 1928-ban”-ért nyúl, s a lelkemben vihar tombol... Mi minden történt 1913 és 1928 között! Élnek-e Woulferték? Moszkvában laknak-e? Ép-e a portré? Birtokukban van-e még, vagy talán már régen eladták? „A... B... V... Woulfert Anat. Vlgy., Vahtangov utca 13. sz., 23. sz. lakás.”

– Él!!!

– Élt – 1928-ban! De most?

– Bocsnat – kérdezem –, hol van a legújabb telefonkönyv?

– Ott, azon a polcon.

– De hiszen ez leningrádi, nekem moszkvai kell!

– Moszkvai telefonkönyvünk nincs.

– Egek!...

Nem sokat gondolkozom, hanem hanyatt-homlok elrohagok az interurbán központba, s lihegve követelem a moszkvai telefonkönyvet.

„Woulfert A. V., Vahtangov utca 13. Telefon: G 1-08-87.”

Hazautaztam Moszkvába. S még aznap este elindultam Woulferthez. Aktatáskámban ott lapul a Puskin-intézet fényképének másolata.

Kiderül, hogy egy háztömbnyire lakom csak Woulferttől, ablakomból a háza tetejére látok – és még csak nem is gyanítottam, hogy egy ismeretlen Lermontov-portré van a közelenben.

Csodálatos!

Bekanyarodom az Arbatról a Vahtangov utcába. Már ott is vagyok a 13-as számú háznál. Felmegyek a lépcsőn, nézegetem az ajtók névtábláit, és végül bekopogtatok a 23-as számú lakásba. Álmos szemű öregasszony nyit ajtót.

– Bocsánat – kérdezem –, beszélhetnék Anatolij Vlagyimirovics Woulferttel?

– Jókor jutott eszébe! Már régen nem laknak itt!

Meghült bennem a vér.

– Mit beszél? Hol vannak?

– Nem tudom.

– Akkor kitől tudhatom meg?

– A fiuktól, Szásenykától. Az hadmérnök. Menjen el a lakására, ő majd megmondja.

– Ő hol lakik?

– A Novinszkij utcában, alighanem a huszonhárom szám alatt... Arrafelé, a Vossztanyije tér közelében. Az ajtószámra nem emlékszem. Alekszandr Anatoljevicset keresse!

Már futok is a Novinszkij utcába.

A 23-as szám alatt megtudom, hogy a 17-es számú lakásban lakik. Az ajtón levélszekrény. A „Szovjetszkoje Iszkussztvo”¹ című újság csücske kandikál ki belőle. No, gondolom,

¹ „Szovjet Művészet”.

ha itt így becsülik a művészetet, akkor ismerik a portré értékét. Biztosan ép és sértetlen a kép.

Becszengetek. Lépések hallatszanak az ajtó mögül, majd egy férfihang:

– Ki az?

– Alekszandr Anatoljevicset keresem.

– Bocsánat! Egy pillanatig várjon, kinyitom az ajtót, és eltűnök. Éppen fürdöm . . .

Csetten a zár. Papucscsoszogás. A lakás mélyéből kiált ki a hang:

– Tessék!

Még be sem csuktam magam mögött az ajtót, már érzem, a tárgyakból kitalálom: itt a portré!

Az előszobában, a fogas alatt, régimódi, púpos fedelű utazóláda. Egy faliszekrényben régi, bekötött almanachok és könyvek sorakoznak. Ugyancsak az előszobában, a szekrény felett, régi festmény: tavat és fákat ábrázol.

Mialatt az előszobában nézelődtem, kijött a ház ura: magas, karcsú, kissé hajlott tartású, jóképű férfi. Vizes haján háló.

Rám néz:

– Ó, bocsásson meg! . . . Nem tudtam! . . . A hangja után egyik barátomnak véltem . . . Nagyon resteltem!

– Ugyan már! Nekem kellene restelkednem.

– Engedje meg, hogy bemutatkozzam: Woulfert.

– Andronyikov.

– Igen örököm. Alighanem ismerem egy tbiliszi névrokonát.

– Miért névrokonomat? Talán rokonom az illető . . .

– Á, szóval ön Tbiliszből való? Akkor bizonyára jól ismeri a Rusztaveli Színházat.

– De még mennyire! Ügyszólván ebben a színházban nevelkedtem.

– Tehát látta Akakij Horavát?
– Persze. És borzasztóan szeretem.
– Szerintem zseniális színész! Van ott abban a színházban egy másik bámulatos tehetség is: Vaszadze. Mondja, látta őket valaha a *Rablók*-ban? Én szerelmes vagyok a játékaikba!

Lelkes, gyors beszélgetésbe elegyedtünk a grúz színházról, a Kis Színházról és a Moszkvai Művész Színházról.

Kiderült, hogy Alekszandr Anatoljevics nagy színházbarát. Mint mérnök éveken át a kolhidai építkezésen dolgozott, és sűrűn ellátogatott Tbiliszibe, ahol, ahogy mondják, mindig a színházban ült.

Woulfert az előszobából bevezetett a szobába. A falakra sandítottam. Régi metszetek, akvarellek. Az „én” portrémát nem láttam. S az érdekes társalgás közben szinte el is feledkeztem jövetelem céljáról. Végre kinyitottam aktatáskámat, kivettem a fényképet, és a térdemre csúsztattam. Majd föl tettem a kérdést:

– Bocsánat, Alekszandr Anatoljevics, ismeri ezt a portrét? – és megmutattam a fényképet.

– Hiszen ez a mi Lermontovunk! – kiáltott fel meglepetten. – Hogy került magához?

– Hát csakugyan Lermontov? – örvendeztem. – Épségben van? Mutassa meg!

– Még meg sem kérdeztem, miért jött, csak gyötörtem az áradozásommal. Magyarázza meg, az isten szerelmére, honnan vette ezt a fényképet?

Elmondtam.

– Csodálatos história! – ámuldozik. – Mindjárt vége a keresésnek. Itt van valahol a portré, a lakásban. Nagypám nagy becsben tartotta, és még amikor a könyvtárát és a kézíratait a Történelmi Múzeumnak ajándékozta, akkor sem

akart tőle megválni. Nézze, itt a nagyapám fényképe. Ez meg a dédapám. Mellette a dédanyám, Nagyezsda, Nyikolaj Sztankevics nővére. A másik nővére Mihail Scsepkinhez ment nőül. Nagyapámnak megvolt valahol Scsepkin portréja, de most nem tudom . . .

Szóval egy olyan moszkvai házába kerültem, akinek dédszülei Sztankeviccsel, a jeles bölcselelővel, s Scsepkinnel, a nagy színésszel álltak rokonságban!

– Várjon csak, mindjárt megmutatom Lermontovot – szólt Woulfert.

Benézett a szekrény mögé. A szekrény tetejére pillantott. A szekrény alá. A szekrénybe. A spanyolfal mögé. Az íróasztalon kotorászott. Majd félrehúzta a díványt és az előszobában álló nagy útiládát . . .

– Különös! – dünnyögte. – Elégge nagy kép, szép ovális keretben van, olajfestmény, megjegyzem, nem rossz festő műve. Nem értem, hova lett. Úgy látszik, anyám eldugta valahová . . . Tudja mit, egyezzünk meg: anyám néhány nap múlva megjön a Krímből, akkor közösen megkeressük, és azonnal telefonálok.

Felírtam a telefonszámomat, és a kellemes találkozástól felüdülve távoztam.

„NE BÚSULJON...”

Két hét telt el. Végre felhívott Woulfert.

– Ne búsuljon – kezdte. – A portréval egy kis baj történt, és én most kissé bűnösnek érzem magam ön előtt, hogy akaratlanul tévútra vezettem. Meg sem merem mondani: a portré, sajnos, már nincs a birtokunkban, és attól tartok, elpusztult . . .

Egy szót sem bírtam kinyögni.

A W O U L F E R T - F E I L E P O R T R A I T

– Öt évvel ezelőtt – folytatta Woulfert –, amikor a Nyikolo-Peszkovszkij utcából ide, az új lakásba átköltöztünk, anyám valakinek potom áron eladta a portrét. Ez a Borisz nevezetű fickó egy kis üzletben dolgozott azelőtt a Szmolenszkij-piacon, egy öreg régiségkereskedőnél. Anyám bejárt olykor ebbe az üzletbe, és ott ismerte meg. Később ez a Borisz egyszer-másszor hazahozott valamit a lakásunkra, és szemet vetett a Lermontov-kép ovális keretére, kérte anyámat, hogy adja el neki, de anyám elutasította a kérését. A költözködésünk napján megint beállított, és erőszakoskodott, szinte torkának szegezte a kést, hogy adja el a keretet! Anyám végre odaadta, és csak aztán kapott észbe, hogy a képpel együtt vitte el.

– Mi a családi neve ennek a Borisznak? – kérdeztem.

– Sajnos, anyám nem tudja.

– És miből gondolja, hogy a portré elpusztult?

– Hát Borisz nyilván nem is sejti, hogy Lermontovot ábrázolja – felelte Woulfert. – Anyám nem említette neki. Ezt követően pedig többet nem látta . . . Nagyon sajnálom – tette hozzá –, hogy így történt. Ha véletlenül megtudok valamit a kép sorsáról, telefonálok.

Ebben maradtunk. S én úgy éreztem, mintha régi barátomat vesztettem volna el.

Nyoma vészett. A kutatás szála elszakadt. A Szmolenszkij-piac már nincs meg. A régiségbolt sincs. Sem az öreg kereskedő. Annak a Borisznak a vezetéknevét, aki a portrét elvitte, nem tudjuk. Az eladás óta már öt év telt el. Öt évvel ezelőtt Moszkvában valami Borisz vette meg a portrét. Ez minden, amit tudok. Ó, jaj! Túlságosan kevés adat van a kezemben ahhoz, hogy folytathassam a kutatást.

De ha ez a Borisz nem tudja, hogy Lermontovot vásárolt, úgy ez a portré nem kerül meg magától. Ebben hiába reménykednék. Keresni kell, kitartóan, makacsul keresni! Ha

kevés az adatom a kutatás folytatásához, akkor további adatokat kell gyűjtenem. És mindenekelőtt jól ki kell kérdezni Woulfertéket e családi név nélküli Borisz felől.

Beállítottam hozzájuk.

Ezúttal egy már nem fiatal, de jó alakú, fekete hajú nő fogadott; szürkés-kék szeme okos fénnel csillant.

– Tudom, mindent tudok! – felelte élénken, mihelyt a nevemet meghallotta. – A fiam mindent elmondott: „Eljött – mesélte –, és olyan érdekesen beszélgettünk.” Ahogy meghallottam, hogy mindjárt a színházzal kezdte, megjegyeztem: „Te biztosan lyukat beszéltél a hasába, többet nem jön el hozzánk!” Így is csodálkozom, hogy még szóba áll velünk – tette hozzá, tréfás rosszallással hunyorítva. – Mert e miatt a portré miatt már én is majd kiszaladok a világból, de az ön helyében éppenséggel megőrülnék!

– De hát hogyan vitte el Borisz azt a ráját? – kérdeztem.

– Igen egyszerűen! – feleli. – A hóna alá csapta, és már vitte is! Nem nehéz... Hogy honnan került ide akkor, fel nem foghatom – csodálkozik. – Megraktuk a teherautót, és a fiam elszaladt valahová, minden pénzt elvitt. Nincs miből a sofőrt kifizessem. Egyszerre ott terem ez a Borisz, olyan kis ugrifüles, hirtelenszőke, selypít: „Adja el eszt a kisz keretet ötszázért!” „Vigye – mondom neki –, csak már ne lás-sam!” Kezembe nyomta a pénzt, s már ott se volt. Akkor kaptam észbe: nagy ég! Képpel együtt vitte el... Azért ne búsuljon. Mindjárt iszik egy kávé, aztán majd kisütünk valamit, hogy segítsünk a bajon... Harmincötben – emlékezik – ez a Borisz egy Gorkij utcai áruházban volt pénztáros, a húsáruosztályon. Azelőtt gyakran láttam, de amióta a portrét megvette, mintha a föld nyelte volna el, úgy látszik, nem mer a szemem elé kerülni. No de csak nem halt meg! Ha netalán találkozónék vele, nyomban elküldöm magához a

fiamat, és könnyen megszerezzük a képet . . . Igya meg már azt a kávé, amíg forró!

Úgy éreztem, még nincs veszve semmi – olyan megnyugtatóan hatott rám a háziasszony éneklő moszkvai kiejtése, tréfás hangja, szíves vendégszeretete.

TALÁLKOZÁS A BIZOMÁNYI BOLTBAN

Akadtak ismerősök, akik megszerezték nekem a Gorkij utcai áruház volt igazgatójának címét. Kiderült, hogy most Vlagyivosztokban igazgat. Írtam neki. Megkérdeztem, nem emlékszik-e véletlenül a húsáruosztály pénztárosának családi nevére. Talán megütközött a kérdésemen. Nem kaptam választ.

Akkor megtudtam a volt igazgatóhelyettes címét. Kiderült, hogy Odesszába költözött. Megírtam neki viszontagságaimat. Megint csak nem jött válasz.

Bizonyára örültek tartanak.

Sorra jártam a moszkvai bizományi boltokat. Érdeklődtem, nincs-e valaki üzleti kapcsolatban a selypítő Borisszal.

– Mi a családi neve? – kérdezik.

– Azt bizony nem tudom.

– Így nehéz lesz megtalálni – mondják. – Sok Borisz van Moszkvában.

Kiraktam elébük a pultra a Woulfert-féle portréről készült fényképet:

– Nem került a szemük elé ez a portré?

– Nem került.

– Ha véletlenül behoznák eladásra, telefonálják meg, kérem.

Jártam ezzel a fényképpel az Irodalmi Múzeumban is. Kértem, hívjanak fel, ha valaki bevinné a képet.

Ismerőseimmel tanácskozom, hogyan keressem meg ezt a Boriszt.

Benéztem Woulfertékhez. A háziasszony nyit ajtót.

– Hogy van, Tatjana Alekszandrovna?

– Ne is kérdezze!

– Mi baj?

– Mindent elrontottam.

– Mit rontott el?

– A maga portréja ügyét!

– Hogyhogy az „enyémét”?

– Hallgasson csak meg!... Bementem a Sztolesnyikov utcába, a bizományi boltba. Ahogy belépek, kit látok a vásárlók közt? Boriszt! „Boriszt! Boriszt!” – kiáltom, és egyenesen feléje tartok. Utólag el is restelltem magamat. Megfordult. „Tatjana Woulfert vagyok, a Nyikolo-Peszkovszkij utcából. Hát nem emlékszik?” Rám néz azzal a borjúszemével. „Emlékszem – mondja –, egy kis rámát vettem magától.” „Ördög vigye a rámát! – mondom. – A portrét adja nekem vissza! Egy őszünket ábrázolja, és nem is az enyém, hanem a bátyámé. – Szándékosan füllentettem. Ha megmondom neki, hogy Lermontov, nem adja vissza. –” A bátyám – hadarom tovább – majd megesz azóta, mindennap követeli vissza.” Azt feleli, hogy eladta a képet egy festőnek, ott hányódik a szekrénye mögött. A keretet más vette meg. Amikor meghallottam, hogy a portré épségben van, könyörgésre fogtam a dolgot: „Szerezze meg nekem!” Nevet: „Ha elhozom a portrét, megkapom érte a miniatűröket?” Megígértem. „Vigye csak el, akár ingyen” – gondolom. Megegyeztünk, hogy másnap elhozza nekem a portrét. Felírtam neki az új címünket. Azóta itt ülök és várom, várom, három hete már, de csak nem jön!

– És megtudta a nevét? – kérdeztem gyorsan.

– Ez az éppen, hogy nem.

– Ó! Hogyan lehetséges?

– Kérdeztem, de azt felelte: „Nem a nevem kell a bátyjának, hanem a portré! Ne izguljon, holnap elmegyek...” No, ne nézzen olyan sötéten! – biztat Tatjana Alekszandrova. – Fő, hogy épségben van a kép. Ha még egyszer szemem elé kerül ez a Borisz, nem engedem el, amíg a nevét meg nem mondja, rendőrhöz vonszolom. Egytől félek csak: nehogy annak a festőnek eszébe jusson a képet levakarni. Mert Lermontov mundérja alatt látszik még valami. Járt hozzánk egy festő ismerősünk, az egyre kért: „Engedje meg, hogy egy kis darabkát levakarjak, megnézzem, hogy mi látszik ki alóla!”

– Bocsánat... mi látszhat? – kérdeztem rémülten.

– Én is csodálkoztam, mondom neki: „Talán a lelke, az világít.” Nem tudom, mit látott rajta, de vakargatni nem engedtem.

– Sebaj – szólok sokatmondó hangon. – Megkeressük, és megnézzük, miről van szó. Csak mielőbb megtalálnánk! A többi már gyerekjáték.

NYIKOLAJ PAHOMOV

Telik-múlik az idő – nincs portré. Se portré, se Borisz, sem a festő címe, akinek a szekrénye mögött hányódik. Ismerőseim kérdezgetik:

– Megtalálta?

– Még nem.

– De sokáig keresi! Bizonyára régen gazdát cserélt. Ki fog egy Lermontov-portrét a szekrénye mögött tartani!

– De hiszen a mostani tulajdonosa nem tudja, hogy Lermontov.

– Ű-űgy . . . – húzzák el csalódottan a szót – ez esetben aligha fog ráakadni.

„Várjatok csak – gondolom –, majd megmutatom!”

De nincs mit megmutatni.

Ekkor elhatároztam, hogy megbeszélem az esetet Nyikolaj Pahomovval.

Nyikolaj Pahomov a ritka könyvek, régi képek, holmik ismerője, nagy népszerűségnek és tekintélynek örvend a moszkvai múzeumi dolgozók között.

„Nyikolaj Pahomovnak már megmutatta?” . . . „Hát Nyikolaj Pahomov mit szól hozzá?” – hallani minduntalan a moszkvai múzeumokban.

Ami pedig Lermontovot illeti, hát nála jobban senki sem ismeri a portréit, saját kezű rajzait, a műveihez készült illusztrációkat, a költő nevéhez kapcsolódó múzeumi anyagot. Ezen a téren Nyikolaj Palics mindenkinél jobban tájékozott. Ráadásul megtudtam, hogy éppen egy „Lermontov a művészetben” című könyvön dolgozik. „Gyerünk – gondolom magamban –, nézzünk be hozzá. Először elképesztem az új portréval, aztán megtanácskozom vele a dolgot.”

Telefonon megállapodtunk, és este elmentem hozzá.

Teázgatunk, kiskanállal kocogtatjuk a poharat, meghányjuk-vetjük Lermontovval kapcsolatos dolgainkat, eszmecserét folytatunk.

Végre úgy éreztem, itt az alkalmas pillanat. Kinyitom az aktatáskát, s a nevezetes fényképet a térdemre csúsztatom.

– Nyikolaj Palics – kezdem színlelt közönnyel –, mi a véleménye erről a portréről?

E szavakkal felemelem a fényképet a pohár fölé, hogy jobban megnézhesse. Mosolygok. Várom a hatást.

– Egy pillanat – feleli. – Mindjárt felteszem a szemüvegem. Ilyen messziről nem jól látom.

Kinyújtja kezét az íróasztala felé.

– Bocsánat, *erről* a fényképről beszél? – és egy ugyanolyan fényképet mutat.

Rámeredek a képre, reménykedve próbálok egy picurka kis különbséget felfedezni. Nincs! Semmi különbség! Ugyanúgy kilátszik az ezüst epolett a nyitott köpeny gallérja alól, ugyanaz a csodálkozóan felvont szemöldök, s a szeme ugyanolyan komolyan és elmélyülten néz. A száj, az orr és a haj, minden ugyanaz. Még a fénykép nagysága is azonos!

Első pillanatban mintha fejbe vágtak volna. A következő pillanatban a portré meg Borisz, a bizományi boltok és a múzeumokban folytatott beszélgetések, mindez egy csapásra érdektelenné vált szememben, és haszontalanná, mint a tavalyi hó.

Hallgattunk. Torkomat köszörültem.

– Érdekes – mondom. – Teljesen egyformák.

Pahomov letette a fényképet az asztalra, és elmosolyodott.

– I-igen! – bökte ki kurtán.

Kortyintottunk egyet a teából.

– Honnan vette ezt a fényképet? – kérdezi némi szünet után.

– A Puskin-intézetből. És maga?

– A Történelmi Múzeumból.

– Ott van az eredeti?

– Nem, csak a fényképe. Az eredeti Woulfertnél volt.

Mindent tud! Micsoda buta helyzetbe kerültem.

Ismét kortyintottunk a teából, és hallgattunk egy sort. Végre rászánom magam a beszédre:

– Mi a véleménye a portréről, Nyikolaj Palics? Szerintem érdekes.

– Egyetértek – bólint. – Csak az a kérdés, hogy kit ábrázol?

– Hogyhogy „kit”? Hát Lermontovot, természetesen!

– Bocsásson meg, honnan tudja?

– Sehonnan sem tudom – felelem. – Csak következtetem néhány ismertetőjelből. Például ez a tiszt rendkívül hasonlít Lermontov anyjához. Bizonyára emlékszik rá, hogy Krajevskij, aki jó barátságban volt Lermontovékkal, azt mondta, hogy Lermontov jobban hasonlít az édesanyja portréira, mint a sajátjaira. Emlékszik, Viszkovatov a Lermontov-életrajzában idézi Krajevskij szavait? „Anyjára hasonlított – jelentette ki Krajevskij, az anya portréjára mutatva –, képzeljen ehhez az archoz bajuszt, változtassa meg a frizurát, és vessen a vállára huszármantét – s kész Lermontov.” Higygye el, Nyikolaj Palics – folytatom –, én már odaképzelttem a bajuszt, és mantét is vetettem a vállára, s a két kép megdöbbenően hasonlít egymásra. Ez a hasonlóság énszerintem csakis azzal magyarázható, hogy a Woulfert-portré az egyetlen fiát, Mihail Lermontovot ábrázolja.

– Lehetséges – bólintott Pahomov.

– Aztán pedig – érvelek tovább – Woulfertnek bizonyára volt valami alapja, hogy ezt a portrét Lermontov képmásának tartsa. Nem tartotta volna olyan becsben, s nem ajánlózza a fényképét a múzeumnak, ha kételyei lettek volna. Végül pedig: Lermontov itt szemmel láthatóan a grodnói huszárezred egyenruháját viseli. Erre vall a képen látszó ezüst vállrojt, mert a többi ezredben, amelyekben szolgált – a huszártestőrségnél, a nyizsegorodi dragonyosoknál meg a tengai gyalogosezrednél – arany tartozékok voltak.

– Befejezte? – kérdezte Pahomov. – Akkor engedje meg, hogy ellenvetéseket tegyek. Először is, én nem látom, hogy ez a tiszt Lermontov anyjára hasonlít. Bocsásson meg, de ez az érv sántít. Maga úgy látja, hogy hasonlít, én úgy látom, nem hasonlít, másvalaki meg esetleg úgy látja, hogy énrám hasonlít vagy magára. Ki tudja, ki mit lát rajta! Bizonyítékok kellenek.

„Igaza van – gondolom. – Ez valóban nem bizonyíték.”

– Maga Woulfert véleményére hivatkozik – folytatja Pahomov. – Mindjárt mutatok én magának más portrékat, amelyeket a tulajdonosaik szintén Lermontov arcképének tartottak... Tessék, gyönyörködjék bennük!

Két fényképet nyújt felém. Egyiken keskeny vállú, alacsony homlokú kretén mered rám bambán. A másikon egy dülledt szemű, tüskés bajuszú egyén, fejét a vállá közé húzva, iszonyatos undorral az arcán hosszú csibukot szív. Valóságos sértés ezekben az alakokban Lermontovot sejteni! És megint csak be kell látnom: Woulfert véleménye nem elég.

– Ami az egyenruhát illeti – folytatja a könyörtelen Pahomov –, fényképről persze nem lehet megállapítani, de gondoljon rá, hogy sok ezredben viseltek ezüst epolettet, nemcsak a grodnóiban. Én a magam részéről óvakodnék ilyen ingatag elképzelések alapján bármiféle következtetést levonni. Most pedig, kedvesem, vallja be őszintén – mondja barátságos mosollyal –, tegye a kezét a szívére: miféle Lermontov ez? Vegye csak a hiteles képmásait! Van-e akár csak egy csipetnyi hasonlóság köztük és e portré között?

– Van, bizony.

– Ugyan, és miben áll ez? – csodálkozik Pahomov. – Hogyan bizonyítja be?

Hallgatok. Nincs mivel bizonyítanom.

A VITA LÉNYEGE

Úgy léptem ki az utcára, mint akit leforráztak.

Tévedtem volna? Nem Lermontovot ábrázolja ez a kép? Lehetetlen! Akkor hiába fáradtam! Szörnyű bosszúság!

Én pedig már elképzeltem magamban, hogy Lermontov – úgy, ahogyan a portré ábrázolja – 1838 kora tavaszán néhány napra Pétervárra jött. Szolgálat a Novgorod környéki

katonai településeken, ahol a grodnói ezred állomásozott, a vége felé közeledik. Nagyanyja befolyásos udvari személyeknél jár közben. Bármeylik nap várható a visszahelyezése Carszkoje Szelóba, a testőrhuszárokhoz. És mielőtt végleg levetné a grodnói huszárok egyenruháját, Lermontov, nyilván a nagyanyja kérésére, belecgyezett, hogy modellt ül egy festőnek. A fényképből ítélve kitűnően sikerült a portré. A nagyanyja bizonyára neves festőt hívott meg.

Tehát Lermontov néhány napra visszatért a városba, ahonnan egy évvel azelőtt a Puskin halálára írt verséért a kaukázusi hadseregbe száműzték. Megférriasodott. Az utazás a kaukázusi országokban, új emberekkel való találkozások a kozák sztanyicákon és tengerparti kisvárosokban, a gyógyforrásoknál, a bolyongások a kaukázusi utakon rendkívüli benyomásokkal telítették, merész gondolatokat ébresztettek lelkében. A nagyvilági társaság üres hivalkodását, bűnös léhaságát, ezt a lélektelen környezetet, ahol az érzéseket bilincsbe verik, s ahol a képességek erkölcsi cél hiányában el-sorvadnak, világosabban, mélyrehatóbban megismerte. Már megfogant benne a gondolat, hogy benyomásait regényben írja meg, s megrajzolja kora okos, tehetséges emberének, nemzedéke hőségének tragikus sorsát. Nem ezeket a gondolatokat olvashatjuk-e ki szeméből azon a Woulfert-féle portrén?

Elképzeltem, amint Lermontov – szakasztott olyan, amilyenek a portré ábrázolja – hajnalban hazafelé tart a Néva-parton, a cári palota mellett, az alvó, halványsárga, bágyadt-vörös, tompaszürke paloták során. Hullámok csapkodnak a hajókikötőnél, a Nyári-kert tövében az úszó híd nyikorogva himbálózik, szendereg az alabárdos őrszem csíkos bódéja előtt. Lermontov lépései tompán visszhangzanak az üres rak-parton. A város mintha olvadoznék a szürke hajnali

ködben, s a nyirkos, hús virradatban valami riasztó sejtelen rezeg.

Már elképzelttem magamnak, hogy Lermontov – úgy, ahogyan ez a kifakult fénykép ábrázolja, vállára vetett köpenyben –, ott ül a karosszékekben hátradőlve, nagyanyjánál, Vnyeckaja asszony Fontankán levő házában, s az ablakon át a rakpart cirádás rácsára lát, s a Mihály kastély sötétlő falait körülvé, még csupaszon feketéllő fákra. Már felrémlött körülötte az alacsony dívány a sok párnával, a díványra dobott kard, a kerek asztalon egy halom könyv és papiros... Az ablakból a fény Lermontov arcába hull, a szürke hódprém gallérra, az ezüst epolettire. És közvetlen közelünkben, hátta felénk, kávébarna frakkban: a festő. Előtte festőállvány, az állványon kép: ez a portré... Nem, hiába próbálom meggyőzni magamat, hogy nem Lermontov! Sohasem fogok bele-törődni ebbe a gondolatba!

Miért tér el a véleményünk Pahomovval a képet illetően? Nyilván azért, mert magáról Lermontovról is mindkettőnknek más elképzelése van. Ez persze cseppet sem meglepő: még Lermontov ismerősei is eltérően vélekedtek róla. Akik vele együtt harcoltak, vándoroltak, azt beszélték, hogy Lermontov odaadó jó barát volt, a velük való érintkezésben nőiesen tapintatos és ifjúi hévvel tele. De sokak fennhéjázónak, durvának, csúfolódó, mérges természetűnek tartották. Ezek nem sejtették meg a tisztii mundér alatt a nagy költőt, s a maguk szűk mércéjével mérték.

Miért fogadjam el Pahomov véleményét? Ő talán megdönthetetlen bizonyítékokkal érvelt? Bebizonyította, hogy a kép mást ábrázol? Dehogy! Csak nagyon logikusan megdöntötte az én érveimet, rámutatott elégtelen voltukra. Igaza van: a fénykép alapján még nem állíthatom, hogy a portré Lermontovot ábrázolja. De ha nyomós bizonyítékaim volná-

nak, akkor Pahomovnak egyet kellene értenie. Tehát meg kell keresnem a portrét, bármi áron. Kideríteni, melyikünknek van igaza.

KIÁLLÍTÁS AZ IRODALMI MÚZEUMBAN

Egy nap megszólal a telefon: az Irodalmi Múzeumba hívnak, a Lermontov-kiállítás megnyitására.

– Vlagyimir Dmitrijevics Boncs-Brujevics, az igazgatónk, nagyon kéri, jöjjön el. Írók, riporterek, filmesek lesznek itt...

Majd Pahomov telefonált:

– Jó lenne, ha holnap benézne hozzánk. Mihail Dmitrijevics Belajevvel érdekes dolgokat kutattunk fel a kiállítás számára: ismeretlen kis rajzok kerültek elő, egy kis könyv Lermontov keze írásával.

Már szétszéledőben voltak, amikor odaértem. A ruhatárban sok ismerőst láttam. A lépcsőn, a terem bejárata előtt, ott állt Boncs-Brujevics – egyesektől búcsúzott, másokat üdvözölt, köszönetet mondott, ígért, kérte, hogy nézzenek be hozzá.

– Jó, hogy eljött! – dörmögte mély hangján, kezét nyújtva. – Tüstént meg kell mutatnom magának mindent.

– Kicsit későn! – üdvözölt Pahomov barátságos mosollyal, és szívélyesen bevezetett a termekbe.

Néhány elkésett ember hátraszegett fejjel nézegette a portrékat, képeket, szobrokat.

– Ezt majd később nézzük meg – szólt Pahomov. – Inkább itt kezdjük el.

S egyenest a második terembe irányított.

– Csinos dolgok vannak itt – mondta. – Íme, Gau érde-

kes kis akvarellje: Mongo Sztolipin portréja. A Tretyakov kincsei közt találtuk.

Egyik kiállított tárgytól a másikhoz sétáltam. Boncs-Brujevics és Belajev a közelünkben álltak meg.

– Nos, hogy tetszik? – tudakolta Boncs-Brujevics.

– Csodálatos kiállítás! – válaszoltam, s feljebb nézve, sóbálvánnyá meredtem. – Ó-ó! – tört ki belőlem a sóhajtás.

Ott lógott előttem a Woulfert-féle portré, szerény ovális keretben. Az eredeti olajfestmény. Ugyanúgy, mint a fényképen, kilátszott az ezüst vállrojt a tiszti köpeny hódprém gallérja alól, és Lermontov tűnődve és bánatosan nézett el felettem.

– Ájúljon el! – rikkantott Pahomov barátian, nevetősen hunyorogva, és kitérte két karját, mintha azt várná, hogy elvágódok.

Némán állok, érzem, hogy arcomba szökik a vér, s mély-séges megrendüléssel nézem a portrét, amelyről olyan sokáig, olyan kitartóan álmodoztam. Kábult vagyok. Csaknem boldog. De valami rejtett bosszankodás rontja meg a találkozás örömét. Mire való volt minden fáradozásom, a várakozások, az izgalmak? Kinek mi haszna belőle? Minden hiába volt!

– Nos, uram, egy szava sincs? – kérdezi Belajev.

– Megnémult az elragadtatástól – feleli mosolyogva Pahomov.

– Hagyják csak, hadd nézze meg jól! – szól közbe Boncs-Brujevics. – Mégiscsak miatta vettük meg a képet, elmondhatjuk:

– Miért énmiattam? – kérdeztem megélenkülve.

– Erről majd később! – legyint Pahomov. – Majd később elmondom, hogy vettük meg. Arra feleljen inkább: milyen a kép?

– Szerintem kitűnő.

– Nem rossz – hagyja rá. – Csakhogy ez nem Lermontov ám!

– Hogyhogy nem Lermontov? Akkor hát kicsoda?

– Hát csak valami kis tisztecske.

– Miből állapította meg?

– Az egyenruhájából.

– Mi baja vele?

– Ez műszaki tiszt, bizony. Nézze csak meg, kedvesem, a zubbonya gallérján a szegély... piros! Piros szegélyt és ezüst tartozékokat pedig akkoriban a műszaki csapatoknál viseltek. Itt már minden hiába.

– Tehát?

– Tehát világos: nem Lermontov.

– Akkor hát miért akasztották ide?

– Hát csak azért, hogy magának megmutassuk, meghallgassuk a véleményét. Ha nem is Lermontov, egyelőre maradjon csak itt. Senkinek nincs az útjában.

– Márpedig énszerintem, Nyikolaj Palics, itt még nincsen minden tisztázva...

Pahomov a fejét rázza:

– Hagyja ezt!

A SZLOJEV CSALÁD

Megtudtam, hogy a portré csak néhány nappal a kiállítás megnyitása előtt került az Irodalmi Múzeumba.

Egy öregasszony jött be az átvevő irodába; négy régi metszetet hozott, meg egy összezsavart festményt. Megvételre ajánlotta. Kibontotta a képet és megmutatta: fiatal katonát ábrázolt. Százötven rubelt kért érte.

A vásárlóbizottság megvette a metszeteket, s úgy döntött,

hogy az ismeretlen tiszt portréját nem veszi meg. Az öregasszony eljött a válaszáért. Visszaadták neki a képet:

– Nem kell.

Az öregasszony kiterítette az asztalon egy újságot, s már éppen össze akarta csavarni a festményt, amikor véletlenül Belajev lépett a szobába. Megpillantva az öregasszony kezében a képet, kijelentette, hogy ez az a portré, amit Andronyikov keres, s amelynek fényképét az Irodalmi Múzeumba behozta. A pontosság kedvéért elmondta, hogy Andronyikov ugyan Lermontov képmásának tartja, de Pahomov ellenkező nézeten van. A mögötte belépő Pahomov amelletts kardoskodott, hogy a képet feltétlenül vegyék meg. Boncs-Brujevics erre úgy döntött, hogy megvásárolják. Ezek után 13 931 szám alatt leltárba vették a képet.

– Miféle öregasszony volt az? – tudakoltam.

– Szlojevának hívják.

– Hol lakik?

– Itt, Moszkvában. Tyihvinszkij utca tizenegy.

Elmentem a Tyihvinszkij utcába.

– Szlojeva asszonyt keresem.

– Én vagyok az.

– Ön adott el a napokban egy portrét az Irodalmi Múzeumnak?

– Én.

– Hogyan került önhöz?

– Az idősebbik fiamtól kaptam.

– Hol van a fia?

– Amott a szobában borotválkozik.

– Bocsánat, Szlojev elvtárs. Hol vette ezt a portrét?

– A kisöcsém hozta. Mindjárt bejön . . . Kolja, mondd el az elvtársnak, hogy szerezted a képet!

Ez a Kolja egy vasutastechnikum tanulója, ő mondta el nekem a sokéves történetem befejezését:

– Lebontottak itt az udvarban egy fáskamrát. Kidobtak egy törött szekrényt meg ezt a képet. Átmegyek az udvaron, hát látom: kisgyerekek éppen kötelet erősítenek a festményre, s a macskát akarják megszánkáztatni rajta. „Nem szégyellitek magatokat – mondom nekik –, egy festménnyel így bánni? Miféle haszontalan gyerekek vagytok ti?” Elszedtem tőlük a képet, és letettem a lépcsőházban az ablakdeszkára. Arra jött a bátyám. „Ez nem lesz jó – azt mondja –, a gőzfűtéstől megvetemedik a vászon és a festés is.” Hazavitettem a képet, a bátyám kijavította a szakadást, és ahogy tudta, restaurálta a festményt. Olajjal bekente és felakasztotta. Anyám később kijelentette: „Ez valami jó kép. Elviszem a múzeumba, felajánlom, vegyék meg.”

– Kié volt az a szekrény a fáskamrában? – kérdeztem.

– Voronov festőé.

– Hol ez a Voronov?

– Két éve meghalt. Akkor került a holmija – a kép meg a szekrény – a fáskamrába.

A történet ezzel lezárult. Végre megtudtam, hogy ezekben az években a portré ott hányódott a Tyihvinszkij utcában, Voronov festőnél, a szekrény mögött.

VÁLASZ A TRETYAKOV KÉPTÁRBÓL

Megjelent Pahomov könyve. A Woulfert-féle képet a kétesek közé sorolja. „A képen ábrázolt tiszt nemigen emlékeztet Lermontovra – olvastam a 69. oldalon. – Csak a homlok és az orr hasonlít valamelyest Lermontovéhoz.”

Amikor idáig jutottam az olvasásban, elgondolkoztam.

Eddig azt hittem, a fődolog a portré megtalálása. Most itt van a kép a múzeumban, de a lényeg még mindig tisztázatlan, és nem is fog tisztázódni soha. Én most is szentül

b

a

a) ZABOLOTSKIJ MINIATÜRJE

b) AZEGYBEVETES EREDMENYE

hiszem, hogy Lermontovot ábrázolja, de bebizonyítani, úgy látszik, képtelen vagyok. Éveken, évtizedeken át ott fog állni a kép egy sötét szekrény mélyében, és Lermontov sok-sokezer lelkes és rajongó olvasója sohasem pillanthat erre a rendkívüli arcra. A nagy költő továbbra is rejtve marad a katonaköpeny alatt. Ezt a mundért nem tudom levenni...

Nem tudom? És ha mégis megpróbálnám? Woulfert édesanyja szerint a mundér alatt látszik valami. Ha restaurálták a képet... ki tudja, talán a mundérra ráfestettek egy másik mundért, más színű szegéllyel...

Bementem az Irodalmi Múzeumba, az ikonográfiai osztályra. Kértem a munkatársakat:

– Megnézhetném azt a Woulfert-féle Lermontov-képet, amelyik ki volt állítva?

– Melyiket?

– A Woulfert-félét. Azelőtt Woulferték tulajdonában volt.

– Olyan nincs minálunk.

– Nohát a Szlojev-félét. Szlojevéktől vették meg.

– Most halljuk először.

Egy fiatal munkatársnő hirtelen felkiált:

– Nem az Andronyikov-féléről beszél, arról a hamisról? Még bele is pirultam.

Kiadták nekem a képet. S megint megcsodáltam az arc kifejezését: milyen tiszta, nemes, okos arc.

Az ablakhoz vittem. Csakugyan! A köpeny ezüst gombja és a gallér között egy helyütt kivillan valami.

Nagyítót kértem. Azzal vizsgálgom. Csakugyan, úgy látszik, a zöld köpeny alatt a festék egy kis repedésében látszik valami. Mintha a köpenyt és a mundért egy másik egyenruhára festették volna rá.

És ha az a régi mundér – elmélkedem – megfelel a

nyizsegorodi, tengai vagy grodnói ezred egyenruhájának, valamelyikének azok közül, amelyekben Lermontov szolgált?

Ezt csak röntgennel lehet kideríteni. Korin festő a minap éppen ilyen eljárással fedezte fel Moszkvában a híres Fornarinát. A röntgen kimutatta, hogy az alakját fedő ruhát később festették. Korin leszedte a felső festékréteget, és felfedezte Giulio Romanónak, Raffaello tanítványának remekét.

– Nem lehetne ezt a képet röntgennel átvilágítani? – kérdem.

– Miért ne lehetne? Elküldjük a Tretyakov Képtárba, ott majd átvilágítják.

Elküldték a portrét a Tretyakov-galériába. Én mindennap elmentem a múzeumba, lestem a választ.

Végre megérkezett a portré, egy kis cédula kíséretében. Ez állt rajta: „Semmit sem találtunk a mundér alatt.” És Toropov professzor aláírása.

A FRUNZE UTCAI LABORATÓRIUM

Hallottam, hogy röntgensugarakon kívül még ultraviola sugarakkal is dolgoznak. Ha e sugarak egy tárgyra hullnak, az a tárgy világítani kezd. Ezt a jelenséget lumineszkálásnak nevezik.

Tegyük fel, hogy egy portréről eltávolították az aláírást, Közöséges fénynél észrevehetetlen, sem fénykép, sem röntgen nem mutatja ki. De az ultraviola sugarak fényében elolvasható.

Ezek a sugarak felfedezik a kimosott vérfoltot. Kimutatják a nyersolaj jelenlétét egy kőzetdarabban. Értenek a drágakövekhez, a különféle fafajtákhoz, a kenőzsírok, fes-

tékek, tinták összetételéhez is. Kimutatják a különbséget, ha valaki a levele végén ugyanolyan színű tintát használt ugyan, de másik tintatartóba mártotta a tollát. Konzervgyárak laboratóriumaiban ultraviola sugarak segítségével osztályozzák a sok száz tonna halat. A villódzásban könnyű a már nem friss halat a frisstől megkülönböztetni.

Ha Lermontov portréján a mundért később festették rá, vagyis új festékekkel, akkor ez a festék az ultraviola sugarak hatására esetleg másként lumineszkál, mint az eredetiek.

Az ultraviola sugarak ötletét az Irodalmi Múzeum egyik munkatársa, Tatjana Turgenyeva adta nekem, Ivan Turgenyev dédunokahúga.

Bent jártam a múzeumában. Megkérdezte:

– Nem gondolt még rá, hogy a portréjával a bűnügyi laboratóriumhoz forduljon? Az Akadémia Jogtudományi Intézetéhez tartozik, s itt van a közelünkben, Frunze utca tíz alatt. Ott általában bűnjelek vizsgálatával foglalkoznak, de én bevittem nekik a múltkor egy könyvet, amelyből kitorölték a beleírt nevet: azt gyanítottuk, hogy az írás Lomonoszov kezétől származik. Képzelje, senki sem tudta elolvasni, mi van odaírva, a röntgen sem segített semmit, a laboratóriumban viszont ultraviola sugarak fényében lefényképezték és elolvasták. Kiderült, hogy nem Lomonoszov írta! Jelen voltam, amikor átsugározták, és meggyőződtem róla, hogy az ultraviola sugarak valósággal csodát művelnek! A láthatatlant is megmutatják...

Fogtuk a portrét, és még aznap elmentünk a Frunze utcába.

Amikor a Jogtudományi Intézetben kigöngyöltük a vásznat a laboratórium munkatársai előtt, és elmagyaráztuk, miről van szó, nagy élénkség támadt: figyelmesen nézegették Lermontovot, kérdéseket tettek fel. Ez érthető, hiszen mindenki szeretné tudni, hogy milyen is volt életében, új voná-

sokkal kiegészíteni a képét. Ezért kész mindenki segíteni, ha egy új Lermontov-portréről van szó.

Bevezettek egy szobába, s ott letették a képet egy asztalra, amely fölé olyasféle lámpa borult, mint a kórházak kvarclámpái: ennek a fényszűrőjén azonban csak az ultra-viola sugarak hatolnak át.

Összehúzták a sűrű függönyöket, bekapcsolták az áramot. A kép, mintegy lila ködben, fényleni kezdett. A színek el-tompultak, az árnyékok eltűntek, és lám: már nem egy mű-alkotás van előtttem, hanem egy durván bemázolt vászon. Előtűnnek az alap fogyatékoságai, az érdessége. Látszanak az előbb még észrevétlen repedések, karcolások, egy szög nyoma, a szakadás, amit Szlojev kijavított . . .

– Ez más, mint a röntgen – jegyzi meg Turgenyeva sut-togva.

– Látom – felelem.

– S a csíkokat látja a köpeny alatt?

– Látom.

– A mundér alatt meg valami világít – mondja halkan.

– Szerintem nincs ott semmi.

– Maga vak! Nem látja? A gallér alatt igenis villog va-lami.

– Nem, nem villog.

– Menjen már! – mérgelődik. – Nem látja, hogy egy má-sik mundér van alatta festve?

– Sajnos, nem látom.

– Most már én sem látom! – állapítja meg a végén só-hajtva.

A laboratórium dolgozói centiméterről centiméterre át-vizsgálják a vásznat, ide-oda forgatják a képet, tanakodnak.

– Bármennyire sajnáljuk is – mondják végül –, de lénye-ges változtatásokat, sem a szem számára láthatatlan kéz-

jegyet a vásznon nem tudunk felfedezni, és nincs másik mundér, csak kisebb javítások látszanak.

– Semmi sincs rajta – ismeri el Turgenyeva, és büszkén teszi hozzá: – Mondtam magának, hogy mindent világosan fog látni! Csodálatos sugarak!

A kriminalisták nevetnek:

– Vannak még infravörösek is . . .

A FESTŐ SZEME

Infravörös sugarak segítségével el lehet olvasni egy ceruzával írt levelet, anélkül, hogy a borítékot felbontanák. Ugyanis a papír az infravörös sugarak hatására félig átlátszóvá válik. A ceruzairáson azonban a sugarak nem hatolnak át. A vérrel vagy tintával leöntött okmány az infravörös sugarak fényében simán olvasható, mert a sugarak a véren vagy a tintán áthatolnak, s beleütköznek a nyomdafestékbe. E tulajdonságuknak hála, a legagyafúrta mesterkedések is – ügyszerűsítések, kötelezvényeken, nyugtákon eszközölt hamisítás, törlés, mindenféle javítás – könnyen kimutathatók: az infravörös sugarak úgyszólván keresztüllátnak rajtuk.

Ha a festékek között, amelyekkel ezt a portrét készítették, akadnak olyanok, amelyekre az infravörös sugarak nem hatolnak át, akkor a mundér titka napvilágra kerül.

A portrét tehát infravörös sugarak fényében a színéről és a visszajáról lefényképezték, de ez az eljárás sem mutatott ki semmi olyat, ami eddig láthatatlan volt.

Csalódtam a számításaimban! Pedig, úgy látszik, csak egyetlenegy módon bizonyíthatom be, hogy a kép csakugyan Lermontovot ábrázolja: ha a mundérja alatt felfedezünk egy másikat.

„Eh – gondolom –, sugarak ide, sugarak oda, ez elvégre

művészet. Élő ember kell ide! Megtanácskozom a dolgot Korinnal. Nagyon tehetséges festő, kifinomult ízlése és éles szeme van. Segíteni fog!”

Felhívtam telefonon, és kértem, jöjjön be az Irodalmi Múzeumba.

Találkoztunk. Odavezettem a portréhoz:

– Pavel Dmitrijevics, szeretném tudni a véleményét: lehet-e ez alatt a mundér alatt másik mundér, vagy sem? Sem a röntgen, sem az ultraviola sugarak, sem az infravörösek nem mutatnak ki semmit!

– Mit akar megtudni? – kérdezi halkán és ráérős nyugalommal.

– Hogy kit ábrázol ez a kép.

– Hát ez, úgy hiszem, eléggé világos: Lermontovot, nyilván.

– Bocsásson meg, honnan látja?

– Az arcáról megismerem: hasonlít rá! Maga szerint kicsoda?

– Szerintem is Lermontov.

– Akkor mi a baj?

– Arról van szó, hogy nincs rá bizonyítékom.

– Hogyhogy nincs? Legfőbb bizonyíték a hasonlóság!

– Csakhogy a hasonlóság nem okmány!

– Maga sem kéri az ismerősei iratait, mielőtt üdvözlőné őket, anélkül is rájuk ismer! – mosolyog Korin.

– Ez igaz! De lássa be – válaszolom –, a hasonlóság vitatható. Vannak emberek, akik nem osztják a véleményünket. Szerintük nem hasonlít.

– Hogyhogy nem hasonlít? – csodálkozik Korin. – Az ovális arcforma, a vonásai, az arányok, mind egyeznek. Természet után festették. Jó technikával. A harmincas években. A festő kétségkívül nagyon jól értette a mesterségét. Voltaképpen miért érdekli magát, hogy van-e rajta másik mundér?

- Mert ez a mundér nem felel meg.
- Vagy úgy! Értem! Nem, sajnos, más ecset nyoma ezen nincs – mondja komolyan Korin. – Lent a művész saját kis javításai látszanak. Semmi más. Felesleges vakargatni a képet. Csak elrontanak.
- Mit tanácsol tehát?
- Keressen más módot az álláspontja bebizonyítására. Szerintem kell valami módnak lennie. Az arcból, a hasonlóságból induljon ki. Nekem semmi kétségem sincs fölöle.

MÁSODIK SZAKMA

Az idő tájt, amikor még Leningrádban laktam és a Puskin-intézetben dolgoztam, összebarátkoztam Pavel Scsegolevvel. Sajnos, már nem él. Még harminchatban meghalt.

Fiatal professzor volt, igen tehetséges történész, kitűnően képzett, éles eszű ember.

Nála ismerkedtem meg a barátjával, Jakov Davidovics-csal, a neves jogásszal, a leningrádi egyetem tanárával, a munkaügyi törvényhozás nagy szakértőjével.

Scsegolev dolgozószobájában üldögélve nemegyszer voltam tanúja a két jó barát különös játékának. Jakov Davidovics még az előszobában van, fagyos kezét dörzsölgeti, s Pavel Scsegolev máris feladja neki az első kérdést:

– Megmondaná-e nekem, kedves barátom, hogy milyen színű volt őfelsége vértesezredében a testőrség zubbonyán a hajtóka szegélye?

– Bocsásson meg, kérem, ez gyerekeknek való kérdés – nevet fölényesen Davidovics a szobába belépve, miközben meghajlással köszönt bennünket. – Hogy a vértesezredben a testőrségnek világoskék volt a hajtóka szegélye, azt igazán mindenki tudja. Öntől viszont, kedves barátom, azt kérde-

zem, hogy nevezze meg annak a pavlovgrádi huszárezred mentéjének a színét, amelyben Nyikolaj Rosztov szolgált.

– Zöld – feleli Scsegolev. – És milyen színű volt a finnországi ezred testőrgárdájának tollbokkrétája?

– Fekete!

– Feleljen nekem, kedves barátom – fordult hozzá ismét Scsegolev –, melyik évben alakult a litvániai testőrezred?

– Ezernyolcszáztizenegyben, ha nem csal az emlékezetem.

– És milyen csatákban vett részt?

– Borogyino, Bautzen, Drezda, Kulm, Leipzig. Csak azokat az ütközeteket nevezem meg, amelyekben kitüntette magát. Még nem mondtam, hogy ez az ezred az elsők között vonult be Párizsba.

– Hát erre önön kívül senki sem emlékszik! Óriási! Kolosszális ember! – lelkesedik Scsegolev.

Az igazat megvallva, nem értettem ezeket a lelkes kifakadásokat. Semmit sem tudtam a szegélyekről, a tarisznnyákról vagy a nyeregtakarókról, járatlan voltam a hadtörténet különféle ágaiban. Belefáradtam a játék figyelésébe, csendkén ásítózni kezdtem, és ajánlottam magamat. Most, a portrén elmélkedve, mind gyakrabban emlékeztem Davidovics rendkívüli ismereteire.

„Ha – tűnődtem – Korinnak igaza van:

1. és ha egy másik mundér kereséséről le kell tennem (ebben pedig kétségkívül igaza van);

2. ha abból indulunk ki, hogy ez mégis Lermontov, akkor csak egy marad hátra:

3. tanulmányozni a mundért, amelyben Lermontov ábrázolva van.”

Én ehhez nem értek. Elutaztam hát Leningrádba, csak azért, hogy felkeressem Davidovicsot.

Telefonon előadtam a kérésemet. Elmegyek a lakására; már a küszöbről kérdezem:

– Melyik ezred egyenruháját viselhette egy tiszt a tizenkilencedik században, ha a gallérján piros a szegély?

– Bocsánat . . . mi az, hogy piros? – fortyan fel Davidovics. – Az orosz egyenruhákra a színárnyalatok rendkívüli változatossága jellemző. Magyarázza meg, kérem, hogy milyen piros színről van szó?

– Erről! – És egy darabka papírt nyújtok felé, a szegély színével.

– Ez nem piros, és soha nem is volt az! – jelenti ki kurtán Davidovics. – Ez a legvalódibb málnaszín, amelyet emlékezetem szerint a lövészzászlóaljnak testőrgárdájában viseltek a novomirgorodi tizenhetedik ulánusezredben, a tizenhatodik, tveri testőr-dragonyosezredben és a grodnói testőr-huszárezrednél. Azonnal ellenőrzöm . . .

Kinyit egy szekrényt, és átlapozza az egyenruhatáblázatokat, az ezredek történetét, színes metszeteket tanulmányoz . . .

– Egyelőre minden vág – ismétli. – Gyerünk tovább . . . Ha ezen a mundéron az epolett lovassági, az esetben a lövészzászlóaljnak nem jöhetnek számításba. Maradnak a dragonyosok, az ulánusok és a grodnói huszárezred. A tverit és a novomirgorodit is ki kell zárni: ezekben az ezredekben „aranygombok és epolettek voltak előírva”. A maga portréján meg állítólag ezüst tartozék van. Ez esetben a grodnói ezrednek kell lennie . . . No és a portrén mit látni?

Megmutatom neki a fényképet.

– Maga gyerek! – kiált fel Jakov Ivanovics. – Hiszen ez lovassági köpeny a harmincas évekből. A grodnói ezredben akkoriban némi változtatásokat vezettek be, s a dolmányokon kék szegélyt alkalmaztak. De az olívvöld kabátok megmaradtak ezernyolcszáznegyvenötig s ezernyolcszázharmincnyolcig málnaszínű szegéllyel. Erről könnyen meggyőződhetik, ha megnéz egyet azokból a rajzokból, amelyeket

külön kiszínezték I. Miklós cár számára . . . Így hát – fejezi be Davidovics, a könyveket feltornyozva – minden a grodnói ezred mellett szól.

– Jakov Ivanovics! – lelkendezem. – Nem is tudja, milyen fontos kijelentést tett. A szavaiból kiderül, hogy ez Lermontov.

– Bocsánat – vág közbe –, ezt nem mondtam. Egyelőre csak annyi biztos, hogy ez a grodnói ezred tisztje. Semmi több. Hogy Lermontov-e vagy nem Lermontov, abban nem vagyok illetékes.

HOGYAN ÁLLAPÍTJÁK MEG A SZEMÉLYAZONOSSÁGOT?

Grodnói huszár! Tehát azoknak az embereknek a köre, akik között ez a tiszt élt, ezzel harminc-negyven főre szűkölt: a harmincas években a grodnói ezrednek nem lehetett több tisztje . . .

Úgy látszik, már hamarosan célhoz érek. De egyelőre nem tudom, hogy mit tegyek.

Visszatértem Moszkvába. Töröm a fejemet. Üldögélek, és nézem a fényképet, mintha azt várnám, hogy megszólaljon. Nem is lenne rossz, ha maga a portré megmondaná, kit ábrázol.

Vajon mi a teendő olyankor, ha valaki nem beszél? Ha nem akarja magát megnevezni, vagy nem tudja? Világos, hogy ez esetben másoknak kell felismerniök.

De ha senki sem ismeri, vagy nem akarja megnevezni őt? Akkor nyilván fényképről azonosítják.

S ha nincs fénykép? Talán egy festmény is megfelel?

Ismét elmegyek a portréval a kriminalista laboratóriumba.

Szívélyesen köszöntenek:

– Megint hozzánk?

– Igen, azt szeretném megtudni, hogyan ismernek fel valakit a nyomozásnál, ha nincs fényképe.

– Ez esetben a személyleírást tanulmányozzák.

– Hogyan?

– Tüstént megmagyarázzuk.

A kriminalisztika tudománya elveti egy személy felismerésénél az olyan ismertetőjeleket, mint például: kövér, sovány, pirospozsgás, borotvált, ősz. Egyik nap borotválkozott, egy hónap múlva sűrű szakállt növesztett. Ma pirospozsgás valaki, holnap sápadt. Ma ősz, holnap fogja magát és befesti a haját. Ezért a kriminalisták az állandó és jellegzetes külső jelekre támaszkodnak, amelyeket nem változtathat meg sem az idő, sem a körülmények, de maga az ember sem. Ilyen állandó ismertetőjelek a kriminalisták szerint: a magasság, a testalkat, az arc formája szemből és profilból nézve, a homlok, az orr, a fülek, az ajak, az áll formája és méretei, a szemek vágása, a szivárványhártya színe satöbbi. Az e jelek alapján összeállított személyleírás minden esetben igen pontos. Mégpedig azért, mert egy ember külsejének állandó ismertetőjelei összességükben sohasem vágnak egybe egy másik emberével, mint ahogyan például az ujjlenyomatok sem egyformák.

– Voltaképpen mit akar megtudni? – kérdezik tőlem.

Elmagyarázom:

– A mundért illetően már mindent tisztáztam. Most segítsenek nekem az ábrázolt egyén kilétének megállapításában: végül is Lermontov, vagy nem az?

– Tudja mit – felelik –, Szergej Mihajloviccsal beszéljen. Talán ő elvállalja. Ha ő állapítja meg, akkor semmi kétség nem lehet.

– Ki az a Szergej Mihajlovics?

- Hogyan? Nem tudja? Hát Potapov professzor! Világhírű tudós, az orosz kriminalisztika egyik megalapozója, a bírósági fényképezés legkiválóbb szakértője, a tudományos írásszakértés létrehozója, legfőbb szaktekintély a bűnügyi személyazonosság-megállapítás terén! Egyébként igen kedveli a bonyolult, nehéz ügyeket, és bizonyára érdekelni fogja ez a portré...

- Szergej Mihajlovics, bemehetünk?

Bevezetnek a dolgozószobájába.

Simán hátrafésült hajú, idős ember ül az íróasztalnál. Rövid, szürke szakállt visel. Nyugodt, okos arcából élénk, fürkésző barna szem néz rám.

Bemutatnak neki. Figyelmesen meghallgatja kérdésemet, mereven nézegeti a képet, vékony hangon kérdéseket tesz fel. Végül munkatársaihoz fordul:

- Megpróbáljuk az adott esetre alkalmazni a személyleírás alapján történő személyazonosság-megállapítás elméletét - mondta. Majd rám néz: - Kérem, hagyja nálunk ezt a portrét, küldje el az illető személy valamennyi létező képmásának reprodukcióját, és adjon nekem egy hónap időt.

Kimegyünk a dolgozószobából.

- Mit szándékozik tenni? - érdeklődöm.

Elmagyarázzák nekem:

- Az identifikálás-elmélet, amit a professzor akar alkalmazni, a személyleírásra épült. Ez a tudomány megállapítja, hogy ha az egybevetett képek egy és ugyanazt a személyt ábrázolják, akkor az arc két állandó pontjának egybevágása esetén a többi állandó pontnak is egybe kell vágnia. Ha nem vágnak egybe, akkor bizonyos, hogy a képek más-más embert ábrázolnak, mert különböző egyének képei, ahogy azt a kriminalisztika bizonyítja, nem vágnak és nem vághatnak egybe. Fényképeket gyakran hasonlítunk össze, de portréval most dolgozunk először.

Búcsúzóul megszorítják a kezemet:

– Nyugodtan alhatik. Ha ő vette kezébe a dolgot, egy hónap múlva pontosan megtudja, igen-e, vagy sem.

POTAPOV PROFESSZOR VÁLASZA

Elmúlt a hónap, és íme, átadnak nekem egy nevemre szóló csomagot, levél kíséretében. Feltépem a borítékot, s pillantásom a címsorra esik:

Potapov professzor véleménye . . .

Még nem tudom az ítéletet, de sorsom már eldőlt. Szívdobogva fogok az okmány olvasásához:

Abból a célból, hogy a feltett kérdést az arc ismertetőjeleinek Lermontov biteles képeivel való egybevetése útján döntsem el . . . – olvasom – átnéztem ismert portréinak megküldött reprodukcióit . . .

Potapov professzor a megküldött reprodukciók közül kiválasztott egy fényképet, annak a miniatűrnek a másolatát, amelyet Zabolotszkij festett Lermontovról 1840-ben, és amely őt ugyanolyan fejfordulattal ábrázolja, mint a Woulfert-féle kép. Úgy döntött, hogy ezzel veti egybe. Először is a méreteket egyeztette: olyan fényképeket készíttetett, hogy az arc két állandó pontja közötti távolság mindkettőn teljesen egyforma legyen. Közös mértékül a Zabolotszkij-féle képen a jobb fülcimpa végétől a jobb szem sarkáig terjedő távolságot vette. Miután a két arcot így közös nagyságúra hozta, két nagy diapozitívet csináltatott róluk: vagyis mind a kettőt üveglemezekre másolták át.

E diapozitíveket egymásra helyezve és a világosság felé tartva . . . – olvasom tovább.

Nyilván itt vannak a csomagban. Elszakítom a zsineget,

gyorsan lekapom a doboz tetejét, óvatosan kiemelek két sötét üveglapot, a Potapov által említett diapozitíveket.

Világosság felé tartom őket. Egyiken a Zabolotszkij-féle miniatűr nagyított képe látszik, másikon a Woulfert-féle portré, kicsinyítve. Tovább nézegetem őket, majd pontosan összerakom, egyiket a másikra, összeillesztem a fülcimpák végét, a szemek sarkát... És – csodálatos! – egyszerre eltűnt mind a kettő, mintha elolvadtak volna. Egybeolvadtak, egy új – harmadik – portréba. Egybevágott a két szemöldök, az orr, az ajak, az áll, de még a két fül is!... Csak a hajviselet nem vágott egybe, és Zabolotszkij portréján a bal orca keskenyebb, mint a Woulfertén levő. De vajon a hajviselet s az arc teltsége az állandó ismertetőjelek közé tartozik? Még mielőtt végigolvasnám Potapov következtetését, már sejtem az eredményt:

... megállapítom, hogy az Andronyikov elvtárs által behozott olajfestmény M. J. Lermontov portréja.

„Micsoda öröm! – ujjongok magamban. – Milyen kitűnő munka! A kiváló szovjet tudós a kriminalisztika történetében először vállalkozott rá, hogy megállapítsa egy ismeretlen katonatiszt személyazonosságát egy múlt századbeli portrén, és milyen ragyogóan demonstrálja a kriminalisztikai módszerek pontosságát!”

Potapov attól félt, hogy a festők esetleg megbontották az arányokat az egyes arcvonások között, ez esetben pedig a portrék nem hasonlítanak az eredetihez, és egybevetésükből semmi sem derülhet ki. Szerencsére nem így történt.

Én pedig lelkes örömmel és izgalommal nézegetem a két különböző képmásnak egy élő arcba való varázslatos egybeolvadását... Milyen bámulatosan megváltoztak a szemek! A Woulfert-féle portré kissé szórakozott, merengő pillantása figyelmesebbé és határozottabbá vált, és mintha most egyenesen rám irányulna. Milyen szerencse, hogy mindkét festő

hű maradt a természethez! Az arc reális összefüggéseit szem előtt tartva, nagy pontossággal örökítették meg dicső kortársuk arcvonásait.

Újra elolvasom Potapov következtetését. Ez kimerítő válasz nemcsak az általam felvetett kérdésre, de megfelel azoknak is, akik az új portrén nem ismerik fel Lermontovot.

Ezek az eredmények nem véletlenül születtek meg. Sokféle foglalkozású ember kereste a portrét és a portrén Lermontovot: irodalmi múzeumok munkatársai, Woulfert, műszaki alezredes, a vasutastechnikum tanulója, Korin festőművész, a moszkvai kriminalisták, Potapov professzorral élükön, könyvtárosok, fényképészek, röntgenológusok. Kriminalisták alkalmazták a portréra pontos módszereiket, és ha Jakov Davidovics nem segít nekem, Potapov akkor is felismerte volna arcáról ezt a tisztet, és megmondta volna nekünk, hogy Lermontov.

Nézem a portrét, és csak most, amikor a kutatások már lezárultak, s a bizonyítékok összegyűltek, csak most mondhatom el, mennyire megszerettem, és milyen nehezemre esett a gondolat, hogy nem Lermontov. Mennyi Lermontov-verset, mennyi, az élő Lermontovra vonatkozó elképzelést kapcsoltam én ezekhez a nemes vonásokhoz!

Mondjuk el hát róla búcsúzóul Lermontov saját szavait:

*Tekints ez arcra, mily művészi kéz
Vetette vászonra, mily könnyed-merész!
Mennyei gondolat visszhangjaképp
Félig holt csak, félig eleven e kép.*

A TAGILI LELET

I

A „Novij Mir”¹ szerkesztőségébe vastag borítékot hozott a posta. Feladója: N. Sz. Botasev mérnök, Nizsnyij-Tagil . . .

Felbontották. Puskin halálával kapcsolatos új anyagot tartalmazott, kortársak leveleiből vett kivonatokat, kiadatlan leveleket, amelyek több mint száz éve pihentek a feledés homályában, ismeretlenül. „Ezek a levelek – írta Botasev mérnök – jelenleg a nyizsnyij-tagili tájismereti múzeumban vannak. Egy itteni asszonynál kerültek elő, akinek szülei valamikor a volt Gyemidov vagyonkezelőségen dolgoztak. Valószínűleg a húszas évek elején vették magukhoz a leveleket; pontosan nem állapítható meg, mivelhogy az illetők meghaltak. Nagynéném, E. V. Botaseva, bukkant rájuk, és szerezte meg őket a múzeum számára.”

Elképzelhetik, hogy ez az esemény a szerkesztőségben milyen nagy izgalmat keltett!

Először is szakemberekkel kellett megnézetni az anyagot, Puskin életének és munkásságának kutatóival. Felhívták Tatjana Cjavlovskaját, Szergej Bongyi professzort . . . Már másnapra megvolt a vélemény: a levelek eredetiek, a lelet rendkívül érdekes.

Mielőtt azonban nyilvánosságra hozták volna, eredetiben

¹ Moszkvában megjelenő folyóirat.

kellett megismerni a levelek teljes szövegét, és előkészíteni a tudományos publikálást.

Engem bíztak meg a dologgal, és a szerkesztőség munkatársaival együtt kiküldtek a helyszínre.

Éjszaka érkeztünk Nyizsnyij-Tagilba, és a „Szevernij Ural”-ban szálltunk meg. Botasev másnap reggel felkeresett bennünket a szállodában. Harmincöt éves. A novotagili kohómű mérnöke. Mellesleg tájkatatással foglalkozik, s az Ural történetét tanulmányozza; 1953-ban egy kis könyvet adott ki,² amely ismeretlen levéltári anyagot tartalmaz Jegor Kuznyecovról, az autodidakta jobbágyfeltalálóról, aki a XVIII. században hengersort, csillagászati órát és muzsikáló homokfutót készített.

Amikor Nyikolaj Botasevvel kezét fog az ember, mindekelőtt a világos fémkeretes szemüveg mögül tágra nyitottan figyelő szürke szemét látja és a gondosan nyírt rőt bajuszkát a felső ajka felett.

Ismerkedésképpen kicsit elbeszélgettünk, majd Botasev azt javasolta, menjünk el együtt a nagynénjéhez, hogy mindjárt megismerjük az eredeti leveleket, meggyőződjünk valódiságukról, és a megtalálásuk történetét tisztázzuk.

A múzeumot egy fehér oszlopos empire épület bal szárnyában helyezték el. Ez a Rossi pompás stílusát idéző palota azelőtt a Gyemidovoké volt, a dúsgazdag urali gyárosoké, akik az Uralban csaknem egymillió gyeszjatyina földdel, érclelőhelyekkel, vas- és rézolvasztó üzemmel és tizenötezer jobbággal rendelkeztek. Itt, ahol hajdanán a gyáraik igazgatósága székel, most a városi tanács, az állami levéltár és az állami múzeum rendezkedett be.

Tagil csodálatos város! XVIII. és XIX. századbeli pompás épületek, amelyek a régi Pétervárnak is becsületére válná-

² E. I. Gagarinnal közösen.

nak; kormányzósági építészeti stílus; múlt századbeli, az időtől megfeketült, jellegzetes, kőalapra épült faházak. S a hatalmas új város. Óriási kohókémények, áttört daruszerkezetek, hatalmas gyárterületek kilométerekre nyúló kerítései; kultúrpalota, amelynek nem egykönnyen akad párja; új, fás utcák, mint a Peszcsannaja Moszkvában; tágas csemegeüzletek, villanyrendőr jelzésére kanyarodó autóbuszok, újságkioszkok, üveges kirakatukban a „Lityeraternaja Gazeta”³ legújabb számával. A város szívében lila orgonaerdő és rózsaszínű virágba borult almafák, parkos tér, ahol egy kis gallyat sem tör le senki.

Ezek a virágzó almafák, a sűrű orgonasövények, a padokkal szegélyezett sárga kis utak éppen a szobánk ablakai alatt gyönyörködtetik a szemet. S még mielőtt Botasevvel találkoztunk, csodálatos látványban volt részünk. Sápadt hajnal. A keleten sárgálló égboltozatra négy nagy kémény rajzoldódik, mint megannyi felhőkbe nyúló oszlop. Hirtelen – tűz! Aranyvörös lángolása a fél eget betölti! De nem verik félre a harangokat, senki se rohan. Alszik a város, az orgona virágzik, verebek csiripelnek. S az ég lángol. A salakot engedték ki a nagyolvasztóból. Lassan kialszik a pír . . .

Jelizaveta Botaseva alacsony termetű, őszülő sötét hajú, élénk szemű, barátságos, ritka szerény asszony. Könyvtárosi tisztet tölt be a múzeumban, de valójában szívét-lelkét a múzeumnak áldozza. A kiállított tárgyak egytől egyig élnek a számára, és csodálatosan beszél az Uralról, talán anélkül, hogy ennek tudatában volna. Hiszen Botasev mérnök nem véletlenül foglalkozik táj kutatással. Nagynénjétől örökölte érdeklődését. Jelizaveta Vasziljevna is született táj kutató. Nagyapja, Sorin, aki Mamin-Szibirjakkal állt barátságban, az Ural tanulmányozásával foglalkozott. S a ház, amelyben

³ Moszkvai irodalmi újság.

a múzeum helyet kapott, nemcsak a városban, hanem az irodalomban is szerepel. S mihelyt Botaseva erről kezd el beszélni, szavaiban a történelem szólal meg. Ez különben a tagiliak vérében van: odaadóan szeretik a vidéket és városukat, apróra ismerik az Ural történetét, büszkélkednek természeti kincseivel, lelkesülnek a szépségén, s a táj kutatás ott nagy becsben áll.

Ha valamikor alkalmuk lesz Nyizsnyij-Tagilban időzni, nézzenek be a tájismereti múzeumba. Ez a város hatalmas szerepet játszott az orosz ipar történetében, és kivette részét az orosz kultúra történetéből is. Ezt mindenki tudja, de Tagil jelentősége a múzeumban határozott képet ölt, tapintható valósággá válik. Csodálatos, mi minden van ott.

Az első orosz gőzmozdony modellje; 1834-ben készítették ezt a mozdonyt a Cserepanovok: tagili autodidakta jobbágy-mesterek.

A világ első kerékpárja, Artamonov jobbágy műve. Úgy mondják, ezen a toronymagas építményen, óriási első és picurka hátsó kerékkel, létrához hasonló pedálokkal, Artamonov kétezeröttszáz versztát⁴ karikázott az Uralból Moszkvába, I. Sándor koronázására.

Ebben a múzeumban őrzik Kuznyecov 1775-ben elkészített csillagászati óráját, amely az órák és percek mellett mutatta a nap „felkeltét és nyugovását”, a hold „növekedését és elfogyását”, a szentek napjait az egyházi naptárnak megfelelően, önműködő ütőszerkezete volt, és ennek hangját egy kis kalapácsos alak mozdulatai kísérték: kivett a kovácstűzhelyből egy vascipót, üllőre rakta, rácsapkodott, majd visszatette.

Jobbágyfestők, a Hudojarovok, találták fel az urali kristálylakkot, amely nem marad el a kínai lakkok mögött.

⁴ Régi orosz hossz mérték = 1067 m.

E művészcsalád számos munkája látható a múzeumban. De a legérdekesebbek Pavel Hudojarov képei, amelyek vas- és rézbányákat ábrázolnak, s a nyizsnyij-tagili gyár lemezverő és lemezhanglerő műhelyeit örökítik meg. Ezek a munkások robotolását ábrázoló képek 1835-ben készültek; ilyen téma az akkori festészetben a legnagyobb ritkaság!

Megcsodáltuk a nyizsnyij-tagili gyárnak az 1882. évi moszkvai világkiállításra készített mintadarabjait: karvas-tagságú acélvesszők hideg eljárással csomóba kötve, spirállá görbítve, összefonva. Azt hinné az ember, csupán óriások, vállukkal az eget tartó hős daliák birkózhattak meg ezzel a munkával. De nem! Mindezt a tagili gyárak munkásai csinálták, akik termetre nem különböztek az átlagembertől, de nagy mesterek, éles eszű feltalálók voltak, munkájuknak igazi művészei, akik, mint Leszkov „Balog”-ja, egész Európát képesek ámulatba ejteni!

S van ott még valami érdekesség. 1946-ban találták Tagil közelében, a viszimo-utkinyi gát kimosódásánál...

A gyári gát holtgerendájához öntöttvas henger volt oldalcolva. Felnyitották: ónhenger volt benne. Az ónban rézhenger. Abban pedig összezsavart papírtekercs: gyári iratok 1872-ből. „Ezek az adatok – hangzott a mellékelt levélke – mutassák meg a gyárak mai állapotát, hogy látni lehessen, mennyiben és miben szárnyalt túl bennünket a jövő nemzedék.”

Nagyszerű lelet és nagyszerű dokumentum! Különbö-
rengeteg minden van még ott, a tagili múzeumban: a Gyemidovok portréi, kiváló festőktől – valamennyi nemzedéké, Nyikita Gyemidovics Antufjevvel kezdve, aki I. Pétertől kapta a kiváltságot, hogy a Magas-hegyen vasércet bányász-
hasson; I. Péter márvány mellszobra, ezt alighanem Subin mintázta; Aurora Gyemidova portréja Brjullovtól; kristály-
lakkal bevont ládák, dobozok, asztalkák; művészi vasönt-

vények, ércek és márványok, malachitok és drágakövek, mindaz, amiben a tagili föld és a bányák mélye bővelkedik: a tagili gyárak termékei; napjaink kiváló fiainak, Tagil szülötteinek képmásai; Szverdlovra vonatkozó okiratok, aki a tagili bolsevikok forradalmi harcát irányította.

Végre rákerült a sor a Puskinnal kapcsolatos leletekre is. Visszatértünk a könyvtárba, ahonnan a múzeum látogatására elindultunk. Botaseva elővett egy piros szattyánbőr kötésű albumot, arany préselt mintával és zöld zsinórokkal; régi darab, szakadozott kérgű. Felütöttük a fedéllapot. Azon túl minden lap ki van vágva, mintha vonalzóval csinálták volna, a megmaradt csonkokra szép rendben ráragasztva a levelek, nagyrészt franciául írottak, vékony papiroson, különböző kézírással, de leginkább apró gyöngybetűkkel, s a tinta sok helyütt már erősen elhalványodott.

Egész könyv ez, háromszáznegyven oldalnyi levél, Pétervárról különféle európai városokba címezve, s a keltezésük: 1836 és 1837.

Igen, valóban érdekes levelek, nagyszerű lelet!

2

1836 tavaszán egy fiatal gárdatiszt, Andrej Karamzin, az akkor már halott Nyikolaj Mihajlovics Karamzinnak, a jeles történetírónak fia megbetegedett, és orvosai tanácsára Németország, Franciaország és Itália földjére utazott. Megállt Frankfurtban és Emsben, pihent egyet Baden-Badenben, megismerkedett Párizs és Róma nevezetességeivel, családja pedig rendszeresen beszámolt neki a pétervári hírekről. Legsűrűbben anyja ír: Jekatyerina Andrejevna. Írogat a nővére is, Szofja Nyikolajevna, aki az irodalomban Zsukovszkijjal, Puskinnal, Lermontovval s a kor más kiváló embereivel való

barátságáról ismert. Valamivel ritkábban ír a fivére, Alekszandr Karamzin, gárdatüzértiszt. Ezenkívül van az albumban még néhány más levél is, amelyet Andrej többi testvére írt: nővére, Jekatyerina (férjezett Mecserszkaja), húga, Jelizaveta, és öccse, Vlagyimir (pétervári diák).

Karamzinék szalonjának állandó látogatói – az anya fivére, Vjazemszkij, költő és kritikus, Zsukovszkij költő, Szologub író és dramaturg, történelmi dokumentumok gyűjtője, aki Oroszország és Európa legnevesebb íróival való barátságáról ismert, Alekszandr Turgenyev, a dekabrista fivére – Karamzinék levelezésében utóiratokkal szerepelnek, vagy pedig a levelek tolmácsolják véleményüket és jókívánásaikat is.

A levelek egy év és kéthónapi időtartamot ölelnek fel: az albumban levő első írás 1836. május 27-én kelt, az utolsó 1837. július 30-án. Néhány lapot – valószínűleg 1836 júniusából való két-három levelet – kitéptek.

De mielőtt a levelek tartalmára rátérnénk, Karamzinékről és irodalmi szalonjukról illik néhány szót szólnom.

Ez a ház nemcsak Nyikolaj Karamzin életében, hanem az 1830–40-es években is az orosz kultúra egyik központja volt. „Ami híresség és tehetség csak volt a fővárosban – írja egy kortárs –, Karamzinéknél gyűlt össze minden este.” „Az egész nagyvilági társaság a Karamzinék szalonjában szorongott” – erősíti meg egy másik, és hozzáfűzi, hogy a ház nyitva állt „a kor mindennemű értelmisége előtt.” „Ez a szalon avatta fel az irodalmi tehetségeket” – állapítja meg egy harmadik.

Valóban, Karamzinéknál olyan társaság gyűlt össze, amelynek összetétele híven tükrözte az elhunyt Nyikolaj Karamzin társadalmi helyzetét, a kiváló orosz íróét és tudósét, aki „Az orosz állam története” című munkájával elnyerte

„az orosz birodalom történetírója” címet, és ezzel a legmagasabb tisztségviselőkkel egy sorba került.

Karamzinék házában írók, költők, zenészek és tudósok, udvari méltóságok, ünnepelt szépségek és diplomataik fordulnak meg, s huszárfőhadnagyok, akikkel Szofja Karamzina az udvari bálokon táncolt.

Előkelő irodalmi szalon ez, ahol, más nagyvilági házaktól eltérően, nem kártyáznak, és elismerik az orosz társalgási nyelvet. Karamzinéknál beszélgetés és eszmecsere céljából gyűlnek össze, és költészetről, irodalomról, tudományról és politikáról folyik a szó.

A szalon úrnője természetesen a történész özvegye volt. De a lelke, fő mozgatója s a legszórakoztatóbb társalgó: Szofja, Karamzin első házasságából született leánya, aki a fesztelen csevegés művészete mellett, ahogy mostanában mondják, nagy levélírói készséggel volt megáldva, és élvezetesen tudta papírra vetni a napi híreket, a beszélgetéseket és a találó jellemzéseket.

Betoppan olykor Alekszandr Karamzin; a gárdatüzéreknél teljesített szolgálata bizonyos kötelezettségekkel jár, amelyeknek elhanyagolása miatt, a levelekből kitűnően, elég gyakran a fogda lakója, onnan, bőséges szabad idejében nagyszerű leveleket írogat Andrej fivérének, tartalmasakat és szelleme-eket, tele gúnnal a nagyvilági társaság iránt. Anyjától és nővérével eltérően a legtöbbször oroszul ír. Andrej külföldre utazása előtt egy ütegnél szolgáltak, együtt is nőttek fel (Andrej 1814-ben született, Alekszandr 1815-ben), közösek a barátaik, közös irodalmi érdeklődésük; mind a ketten írnak, és műveiket szeretnék nyomtatásban látni.

Ez a „Szaska”, ahogyan a családtagok a levelekben emlegetik, öregkort ért (1888-ban halt meg), de semmiféle téren nem mutatta ki különösebben ezt a kétségtelenül nem mindennapi tehetségét, amire a leveleiből következtethetünk.

Nevének fennmaradását az orosz kultúra történetében Lermontovnak köszönheti, aki Szofja Karamzina emlékkönyvébe írt tréfás versében említi őt:

*Szeretem az ön paradox beszédét,
S a ha-ha-bát és hi-bi-bit,
Szmirnova csínyjét, Szása élécét,
És Iska Mjatlev verseit.*

Ezekről a „Szása élceiről” csak most kapunk világos fogalmat.

A Tagilban talált levelek számát nem könnyű megállapítani. Csaknem mindegyikük több önálló levelet tartalmaz. Mondjuk, este az anya fog tollat. Miután teleírt vagy két oldalt és jó éjszakát kívánt kedves Andrejának, aludni tér, reggel pedig Szofja, a nővére, írja hozzá a maga levelét, olykor három-négy oldalt is. Jön az öccse – utóiratok születnek, elég jelentősek ezek is. Majd a másik nővér – Mescserszkaja – keze írását látjuk. És újra az anyáét. Olykor három napig is készül egy ilyen levél. Alekszandr Karamzin olyan leveleket küld bátyjának, amelyeket napokig írogat, minden alkalommal egy-egy oldalt – valóságos napló ez. Hogyan számoljuk tehát össze ezeket a leveleket? Szóval, a tagili albumban százharmincnégy önálló közlés van, a rövid utóiratokat nem számítva. Pontosabban nem lehet megállapítani.

A levelek kiterjednek Karamzinék nagy ismeretségi körére, részletes beszámolókat tartalmaznak az előkelő bálokról s az udvari díszestélyekről, irodalmi felolvasásokról, színházi előadásokról és zeneestékről tudósítanak. A családtagok mindent közölnek Andrejjel, amit a pétervári irodalmi és társasági életben említésre méltónak tartanak. Leveleikben ezenkívül a család egész élete is tükröződik: családi ügyek, tervek gondok...

Andrej nem törődik az egészségével: egy pohár bort enge-

délyezett magának. Ez aggodalmat ébreszt otthon, s az anyja intelmeket küld.

Pazarolja a pénzt, nem számol a jövedelmükkel. Anyja emlékezteti rá, hogy abból a nyugdíjból élnek, amit erényes apja érdemelt ki.

A kis arzamaszi birtok, Makatyelemi, alig hoz valamit, a falusi bíró nem teljesíti a parancsokat, s az intéző, Nyirot-morcev, jelenti, hogy hamarosan egy parasztküldöttség fog Karamzinához beállítani Pétervárra – húsz lázadó, akik nála keresnek védelmet magával Karamzinával szemben. Folyik a sorozás. A felbujtókat katonának adják. De vajon ez elég-e a rend helyreállításához? Tanácsadóra, pénzre van szükség. Alekszandr tudomást se vesz minderről.

Andrej továbbutazik Párizsba. S az anya siet tanácsot adni fiának: be kell jutnia Párizsban a híres M-me Récamier szalonjába, ahol mindenféle irányzatú írók találkoznak. Szofja Szvecsina jó barátságban van M-me Récamier-val. Katolikus hitre térve, már régen elhagyta Oroszországot. Az ő szalonja is befolyással bír Párizsban, sok nevezetes ember látogatja. Alekszandr Turgenyev „nagyon sajnálja, hogy éppen most nincs Párizsban, és nem mutathat be téged M-me Récamier-nak; igazán igyekezzél megismerkedni vele, akár M-me Szvecsina révén” – írja az anya.

Mellékeli Turgenyev levelét M-me Récamier-hoz, amelyben a jeles Karamzin fiát a figyelmébe ajánlja.

Párizsban Andrej színházba és bállokba jár. Szofja jónak látja közölni vele „Vjazemszkij találóan igaz megjegyzését”: „Ez szórakoztató, de nem hasznos; Párizsban a specialitásokkal ismerkedjék meg, *a kor embereivel*.

Andrej franciául írja leveleit. Az anya helyteleníti ezt. Zsukovszkij tekintélyéhez folyamodik, aki orosz utóíratot fűz az 1836. december 25-én kelt levélhez:

„Rendkívüli ülésünkön szótöbbséggel úgy határoztunk,

hogy te – Karamzin legidősebb s méltó fia – oroszul írd a leveleidet, ne pedig franciául. Ezen az ülésen két nővérkéd, egyetlen szülőanyád meg én, szerető barátod voltunk jelen. Az orosz írásra esett anyád szavazata, amelyet ötnek számítottok, és az enyém, tehát hat szavazat, a franciára csak Szofja Nyikolajevna szavazott, dicséretes szokása szerint mindig pajkoskodik: Katyerina Nyikolajevna a szokott flegmájával a közéletet választja. Kérlek, vedd alá magad az ítéletnek, ezenfelül emlékezz rám legalább Párizsban, és ne túlságosan borzongj össze, ha eszedbe jutok, a liberálisok vitáit és egyebeket hallgatva. Öllelek és lelkemből szeretlek.”

Zsukovszkij minden meghívás nélkül eljár ebédelni Karamzinéhez. Alekszandr Turgenyev, aki öt év után visszatért külföldről, csaknem naponta találkozik velük saját otthonukban, Vjazemszkijéknél vagy Mescserszkijéknél (ezt a két házat szoros rokoni kapcsolatok fűzik a Karamzin családdhoz).

Mihail Jurjevics Vielgorszki, előkelőség, mecénás és zeneszerző, a Mihály téren lakik, Karamzinékkal egy házban; a Téli Palotából vagy hangversenyről hazajövet minduntalan benéz hozzájuk, ahol a vendégek késő éjszakáig elüldögélnek.

Továbbra is látogatják a családot az elhunyt történetíró barátai – valamikor, ifjúkorukban, az „Arzamasz” haladó irodalmi társaság tagjai; 1830-ban már mind nagy állásokban vannak: Bludov belügyminiszter, Daskov igazságügyminiszter, Poletyika és Szeverin diplomaták.

Ha megemlítjük még, hogy Karamzinék legbizalmasabb barátai – Vjazemszkij, Zsukovszkij, Alekszandr Turgenyev és Puskin – valamikor szintén aktív tagjai voltak ennek az irodalmi társaságnak, amely Nyikolaj Karamzin követőit egyesítette, akkor megértjük az „Arzamasz bárkája” elnevezést, amit a Zsukovszkijjal, Puskinnal és Gogollal való ba-

rátságáról ismert Alekszandra Rosseti adott Karamzinék szalonjának.

A tagili levelekből értesülünk Szollogub szépírónak, Andrej és Alekszandr barátjának szolgálati és irodalmi ügyeiről; Szofja Karamzina megismerkedik Rosztopcsina grófnővel, a költőnővel, és eléggé hű képet fest róla Andrejnek. Alekszandr beavatja bátyját Vjazemszkij és Odojevszkij kiadói terveibe: Odojevszkij folyóiratot készül indítani Puskin „Szovremennyik”-ének ellenlábasaként.

A levelekben állandóan szerepelnek: Alekszandra Szmirnova, Jelizaveta Hitrovo és leánya, D.F. Fiequelmont – a pétervári osztrák követ felesége –, felbukkannak: Szperanszkij gróf leánya, Bagrejeva, az Olenyin család, Vlagyimir Dahl, Ivan Mjatlev, Alekszandr Perovszkij, Muravjov, Mescserszkij, Krajevszkij írók, Lever-Weimar francia író és történész, aki 1836-ban Pétervárra érkezett, és Karamzinék sok más barátja.

Andrejt minden érdekli, ami Pétervárott történik, és amiről ott beszélnek. Édesanyja 1836. szeptember 29-én kelt levelében beszámol neki arról, hogy mindazok, akik Carszkoje Szelóban töltik a nyarat, „az udvaroncoktól kezdve a legutolsó kisemberig”, megnézték a pavlovszki úton a gőzkocsik kipróbálását. A vonat négy, párosával összekapcsolt kis kocsiból állt. „Minden vagon – írja Karamzina – két részre oszlik, egy csukottra és egy nyitottra. Gőz még nem volt, ezért mindegyik kocsipárt két ló húzta, egymás mögé fogva, *libasorban*. Mindegyik, két kocsiból áló vonatban körülbelül száz ember helyezkedett el. A lovak vágattak. Ezt a próbát azért rendezték, hogy bemutassák e közlekedési mód kényelmes és könnyű voltát. Úgy hírlik, hogy október közepére minden elkészül, s a vonatok már gőzzel fognak járni. Ez nagyon érdekes. Egyáltalán, szép látvány volt: gyönyörű idő, s a vasúthoz vivő két út emberektől tarkállott; egész tömeg

gyűlt össze, nálunk szokatlan jelenség. Úgy hírlik, a moszkvai kereskedők kitartóan kérik az uralkodót, engedje meg, hogy a saját költségükön építhessenek vasutat Pétervártól Moszkváig . . .”

Vannak érdekesebb hírek is. Szofja Karamzina 1836. június 5-én elkezdett levelében közli, hogy Vjazemszkijéknél, „Paul születésnapján Gogol felolvasta »Leánynézőben« című vígjátékát. Hallgattuk, s a könnyünk potyogott a kacagástól – írja Szofja –, olyan kitűnően ad elő. De a műveinek közös hibája, hogy kevés a lelemény a bonyodalom szövésében, s mindig lapos, útszéli élcei egyhangúak. Egyébként *a legoroszabb szellem, amelyben nincs semmi európai*. Ma elutazik a nénivel, és úgy számítja, hogy Emsben találkozik veled . . .”

Szofja Karamzina véleményét, a leleményesség hiányát, és hogy a „Leánynézőben” cselekményének felépítése nem eléggé ötletes, akkoriban sokan osztották. Csakhogy ő már nem csupán erről a darabról beszél: midőn „A revizor” szerzőjének veti szemére a bonyodalomszövés hiányosságát, elárulja, hogy Gogol drámáinak újszerűségét egyáltalán nem érti. Utolsó mondatában mégis kiemeli a darab nemzeti sajátosságát, *orosz szellemét*, amelyben „*nincs semmi európai*”.

Amennyiben a „Leánynézőben” felolvasása Vjazemszkijéknél „Paul” születésnapján történt, a napot könnyű megállapítani: Pavel Vjazemszkij születését június 2-án ünnepelték, következésképpen a művet is 1836. június 2-án olvasták fel Vjazemszkijéknél – új adat Gogol életrajzában.

Négy nappal később, június 6-án, az író Vera Vjazemszkajával és annak lányával gőzhajón külföldre utazott.

„Mostanában sok szó esik Glinka operájáról, amellyel a Nagy Színház készülnék megnyitni az átépítés után; azt mondják, nagyon szép – közli Alekszandr Karamzin 1836.

november 5-én kelt levelében. – Vielgorszkiej a legnagyobb elragadtatással nyilatkozik erről az operáról, kiváló remekműnek tartja. Sajnos, a bemutatóra, amely e hó végén lesz, nem lehet majd jegyet kapni, mondják.”

Így érzékeltetik Karamzinék levelei ezt a légkört, amelyben az „Ivan Szuszanyin” első előadására készülődtek.

„Tegnap, csütörtökön⁵ nyitották meg a Nagy Színházat, most nagyon szép – írja Szofja 1836. november 28-án. – Glinka »Ivan Szuszanyin«-ját adták; jelen volt az udvar, az egész diplomáciai testület, az összes nagyméltóságok. Én a kedves M-me Sevicscsel egy második emeleti páholyban ültem (nekünk természetesen nem sikerült páholyt szereznünk). Az opera néhány áriája gyönyörű, egészében azonban valahogy panaszos színezetű, nem elég hatást keltő, csupa orosz motívum, és végig mollban. A Kreml díszletei az utolsó felvonásban nagyszerűek: a színpadon levő néptömeg észrevétlenül egybeolvad a háttér vásznára festett alakokkal, és végtelen távolba vész. A lelkesedés, mint nálunk általában, elég lanyha volt, s a tapsok hol elhaltak, hol megújultak, de mintegy kényszeredetten.”

Andrej Roller díszletei jobban tetszettek Szofjának Glinka muzsikájánál, amelynek szépségét nem értékelte kellően.

Az „Ivan Szuszanyin” bemutatója ellentétes véleményeket és heves vitákat eredményezett. Puskin, Gogol, Zsukovszkij, Odojevskij, Vjazemskij, Vielgorszkiej lelkesedtek Glinka operájáért, az arisztokrácia csepülte, Bulgarin dühöngött és alpári cikket írt róla. De volt középút is: vállveregető elismerés. Az első előadáson ott volt a cár; megtapsolta Glinka operáját, amelynek nyilván az ő utasítására adták az „Életünket a cárért” címet. A fölényes dicséret tehát a félhivatalos körök véleményét juttatta kifejezésre. Szofja Karamzi-

⁵ Karamzina téved: 1836. XI. 27-e péntekre esett. (A szerző megjegyzése.)

na bírálata valószínűleg azzal magyarázható, ahogyan a „kedves M-me Sevics”, pontosabban: Benckendorff csendőrfőnök nővérének páholyában fogadták az operát. Érdekes, hogy Szofja „Ivan Szuszanyin”-t ír. Ez is arra vall, hogy a társaság nem egykönnyen szokta meg a Glinka operájához nem illő „Életünket a cárért” címet.

Csaadajev híres „Filozofikus levelé”-t, amely a „Tyeleszkop” 1836. évi szeptemberi számában jelent meg, és Oroszország állapotának kemény bírálata mellett az orosz nép történelmi múltját és jövőjét illetően borúlátó nézetet tükrözött, Karamzinék otthonában csakis mint a nemzeti érzés megsértését fogták fel. Szofja Karamzina rátámad Csaadajevre, felháborodik a cenzúrán, amely ezt a művét átengedte. Igaz, hogy ez sem különbözik attól, ahogyan a Téli Palotában fogadták Csaadajev levelét. Az abszolutisztikus jobbagyrend-szer bírálata vad dűhre ingerelte a cárt. Hogy a levélnek a közéletre tett hatását csökkentse, Miklós cár megparancsolta, hogy Csaadajevet nyilvánítsák örültnek, és helyezték orvosos megfigyelés alá.

De jellemző, hogy Alekszandr Karamzin a filozofikus levélnek éppen ezt a részét emeli ki – az orosz társadalom jelenlegi állapotának bírálatát –, és egyetért vele:

„A filozófia a jelenkor rákfenéje – kezdi oroszul, szokott gunyoros hangján –, az ember elkezd filozofálni, hogy lám, hogyan tölti az idejét, hogy lám, milyen hitvány módon telik el a fiatalsága, hogy elállatiasodott, hogy érzései feltűnően tompulnak, s hogy mindinkább fatuskóhoz hasonlít és a többi. E filozofálgatás közben az embert egészében valami utálkozásféle fogja el, amely lassan-lassan álmoságba megy át, ásítózni kezd, lefekszik és *borkol*! Másnap reggel aztán be a kaszárnnyába! Ilyen általános rondaságot látván az életben, az ember igazán megőrülhet, sőt még olyan leveleket is írhat, mint Csaadajevé, amelyről a nővérem beszél! Ennek az em-

bernek a locsogásában igenis vannak helytálló gondolatok” – ismeri el, de ugyanakkor elveti Csaadajevnak az orosz történelemre és az orosz népre vonatkozó álláspontját.

3

Am a tagili lelet különös jelentősége még csak nem is ezekben a Gogol vígjátékára, Glinka operájára, Csaadajev „Filozofikus levelé”-re, a Karatigin házaspár játékára, Vorobjeva-Petrova énekére stb. vonatkozó egyes méltatásokban rejlik . . .

Karamzinék házához régi barátság fűzte Puskit, aki még líceumi tanuló korában ismerkedett meg közelebbről a történetíróval és feleségével. Amikor őt Szibériába vagy Szolovkiba való száműzetés fenyegette, Karamzin és Zsukovszkij jártak közben érdekében.

Azok az írók, akiknek körében Puskin irodalmi nézetei alakultak, Karamzint nagy tanítónak tartották. Puskin mély-séges tiszteletet érzett Karamzin irodalmi és tudósi munkássága, és személye iránt is. Karamzin volt az első, aki Oroszországban az írói tekintélyt és hivatást magasra emelte; Puskit vonzotta nemes magabiztossága, önzetlensége, amelytől a diosőségvágy teljesen távol állott, nézeteinek nagyvonalúsága, elvhűsége, tudósi lelkiismeretessége: Karamzin műveinek jelentősége jóval túlszárnyalta felfogását, amely az egyeduralomnak s a parasztok jobbágyi állapotának szentesítésére épült. Puskin „Borisz Godunov”-ját „Nyikolaj Mihajlovics Karamzin minden oroszok számára drága emlékének” ajánlotta. De konzervatív nézeteit kigúnyolta, s a 30-as években egy levelében bevallotta, hogy Karamzin „végül is” távol állt tőle.

Jekatyerina Karamzina iránt Puskin ifjúi éveiben igazi,

mély érzést táplált. „Ha a pogány Pheidiász agyában – írta Vigel, a ház egyik állandó látogatója – keresztényi gondolat villanhatott volna, és Madonnát kívánt volna megformázni, úgy természetesen csak Karamzina ifjúkori vonásait adhatta volna neki.” Az asszony tizenkilenc évvel volt idősebb Puskinnál, megismerkedésükkor már harminchat éves. Az elhunyt Jurij Tinyanov, Puskin életének és költészetének kiváló kutatója, a „Puskin” című regény szerzője meg éppen-séggel úgy vélte, hogy Puskin élete végéig megőrizte ezt az érzését. „Első, nemes vonzalmának tárgya” – írta Karamzináról egyik kortársnője, R. Sz. Edeling, aki jól ismerte Pus-kint.

Karamzinék házának állandó látogatója Puskin már csak a történetíró halála után lett, amikor mihajlovi száműzetéséből visszatért. 1827-ből való a Szofja Karamzina emlékkönyvébe írt „A végtelen, sivár lét-pusztaságon . . .” kezdetű verse és az „Akatisztosz⁶ Jekatyerina Nyikolajevna Karamzinához”.

Kezdetben egyedül jár Karamzinékhoz, 1831-től fogva már feleségével, Natalja Nyikolajevnával, majd annak nővéreivel is.

Hogy milyen jelentősége van annak, amit Karamzinék nemcsak Puskinról, hanem más ismerőseikről is írnak, mindenki előtt világos, hiszen Karamzinék valamennyi ismerőse, a tisztán hivatalosak kivételével, egyúttal Puskiné is volt. De növeli a talált levelek fontosságát az a körülmény is, hogy Puskin családi drámájának minden részletéről értesültek. A szemük előtt játszódik le a tragédia. Házukban találkoznak Dantèsszal. Karamzinék is a költő legközelebbi ismerősei közé tartoznak, akik postán megkapták azt a bizonyos Puskin-nak szóló és tűrhetetlen sértést tartalmazó névtelen levelet.

⁶ Dicshimnusz.

J E K A T Y E R I N A A N D R E J E V N A K A R A M Z I N A

1836 novemberében tevékenyen részt vesznek a Puskin és Dantès közötti konfliktus elsimításában... No de ne vágjunk elébe az eseményeknek, amelyeket az Andrej Karamzinhoz írt levelek részletesen tartalmaznak.

Hogy annak idején voltak ilyen levelek, azt Puskin életrajzírói tudták. Ránk maradtak Andrej Karamzin Párizsból, Rómából, Baden-Badenből írt levelei. Anyjának, nővéreinek, öccsének címezve nagyszerű útleírásokat tartalmaznak, és válaszokat a család közléseire, köztük Puskinra vonatkozó gondolatokat is. Andrej leveleit Mescserszkaja le származottai őrizték; és nem sokkal a forradalom előtt ki nyomtatták („Sztarina i novizna”, 1914, XVII. és XX. kötet).

De vajon a levelezés másik része – a hozzá írt levelek – miért Nyizsnyij-Tagilban kerültek elő?

Nos, hát ebben semmi különös nincs. Adjuk át a szót Nyikolaj Botasevnek.

„Abban az időben – magyarázza – a nyizsnyij-tagili gyárak a két Gyemidov fivér: Pavel és Anatolij tulajdonában voltak. Anatolij nagyrészt Itáliában élt. Megvette Firenze közelében a San-Donato hercegséget, és attól fogva így nevezte magát: Gyemidov, San-Donato hercege. Pavel Oroszországban élt. 1836-ban egy ünnepelt szépséget vett feleségül, Aurora Sernvalt. Házasságuk nem tartott sokáig; Pavel Gyemidov 1840-ben meghalt, egy kiskorú fiút hagyva hátra. Aurora Gyemidova fiával együtt a nyizsnyij-tagili gyárak jogos résztulajdonosa lett, Anatolij Gyemidovval egyenlő arányban. 1846-ban újra férjhez ment Andrej Karamzinhoz, ahhoz, akihez a Tagilban megtalált leveleket írták. Andrej Karamzin 1849-ben és 1853-ban ellátogatott Nyizsnyij-Tagilba. A krími háború kitörésekor önkéntesnek jelentkezett a hadseregbe, és 1854. május 16-án Malaja Valahiában elesett. Nyilván egyik tagili látogatásakor kerültek oda ezek a levelek, amelyeket ereklyeként őrzött. Halála után is ott ma-

radtak. Hol rejlettek – nem tudjuk. Már a mi időnkben kerültek újra elő, közvetlenül a Honvédő Háború előtt.”

1939-ben, nyolcvannégy éves korában meghalt Tagilban egy Pavel Samarin nevű bányamérnök, aki az Októberi Forradalom előtt a Gyemidov-műveknél dolgozott. Röviddel a halála után unokahúga, Olga Poljakova, a tagili bányakerületi üzemvezetőség könyvelője, az elhunyt holmiját – régi könyveket, „Nyiva” mellékleteket és egyebeket – rendezgette, s ekkor került kezébe a kopott szattyánbőr kötésű, arany-nyomásos album, zöld szalagokkal összekötve.

Poljakova kinyitotta az albumot, és megpillantotta a beleragasztott régi francia leveleket. Megmutatta a leletet Botasevának. Ilyen módon kerültek a levelek a tagili múzeumba. De ez már a háború alatt történt. Akkoriban Nagyezsda Grusina volt a múzeum igazgatója.

Mindenekelőtt a levelek tartalmát kellett tisztázni. Grusina lefordította őket orosz nyelvre. Ezt a munkát a tudószanatórium orvosnője, Olga Poltorackaja vállalta el, akit a háború idején evakuáltak Leningrádból, és aki jól tudott franciául.

Amikor a munka elkészült, már mindenki végleg meggyőződött a levelek értékéről. Nyikolaj Botasev érdeklődéssel tanulmányozta a leletet. Poltorackaja fordításának felhasználásával kiválogatta Karamzinék leveleiből a Puskinra vonatkozó részleteket, és rövid megjegyzésekkel ellátva elküldte a „Novij Mir” szerkesztőségének.

Poltorackaja a háború után nyugdíjba ment, és Moszkva környékén telepedett le, a kazanyi vasútvonal mentén levő Vesnyaki állomás közelében. Felkerestem. Megtudtam tőle, hogy a háború idején a múzeum részletes kivonat elkészítésével bízta meg őt, amelynek alapján meg lehet ítélni a levelek tartalmát; s hogy nem törekedett teljes hűségre, sem minden egyes levél egész szövegének lefordítására. Szóval,

hogy fordítása hiányos, és a szöveget kinyomtatása előtt feltétlenül egybe kell vetni az eredetivel.

Ez megtörtént. Karamzinék leveleit újra áttanulmányoztuk. A Botasev által küldött szemelvényeket kiegészítettük, és most minden együtt van, ami Puskinnal kapcsolatos, a fontos közlésektől nevének pusztá megemlítéséig. A francia szövegeket O. P. Holmszkaja újra lefordította. Így jelent meg az új anyag, bevezetőmmel és magyarázataimmal ellátva, a „Novij Mir” 1956. évi I. számában, a következő cím alatt:

A KARAMZIN CSALÁD LEVELEIBŐL

N. Botasev közlése

I. Andronyikov magyarázó szövege

4

Az első levél 1836. május 27-én kelt. Dantès, Goncsarovék – Natalja Nyikolajevna Puskina nővérei és fivére –, Mescserszkijék, Vjazemszkij neve . . . Egyszeriben benne vagyunk azok körében, akikkel Puskin állandóan találkozik.

Szofja „Szaská”-ról ír Andrejnek, aki néhány napig mulattatta „kedves arcával és mulatságos tréfáival”.

„Vasárnap este távozott tőlünk – fűzi hozzá Andrej anyja. – A nagyherceg is elutazott Krasznojéba, napokon át gyakorlatoznak.”

„A kedves Vjazemszkij naponta meglátogat bennünket – folytatja Szofja. – A néni gyengélkedik, a lába fáj. Dantès többet nem jelentkezett, s abból tudjuk csak, hogy él, hogy kaptunk tőle egy kis tégely párizsi pomádét. Tegnap Pierre születésnapja volt. Nálunk ebédeltek a fiverei, Vjazemszkij és Malcov . . . Ma ebéd után kilovagolunk Goncsarovékkal, Balabinnal és Malcovval. Utána Jekatyerinánál lesz tea

Alekszandrina Trubeckaja tiszteletére, akibe Venyevityinov, Malcov és Nyikolaj Mescserszkij szerelmes. Holnap az egész társasággal omnibuszkirándulást tervezünk Pargolovóba . . .”

Ez jellemzi az egész levelezést: részletes közlések a családtagok egészségi állapotáról (a néninek, Vera Vjazemszkajának a lába fáj), arról, hogy ki kibe szerelmes, ki kihez jár látogatóba, kit hívnak meg ebédre . . .

Vjazemszkijen kívül, aki mindennapos vendég náluk, ugyanilyen gyakran megfordul a házban a Mescserszkij házaspár, Jekatyerina, született Karamzina, és férje, Pjotr vagy Pierre, ahogyan a levelekben hívják, megkülönböztetésül Vjazemszkijtől, akit rendszerint „Pjotr herceg”-nek neveznek. Mescserszkij születésnapja alkalmából fivérei: Nyikolaj és Szergej, meg Ivan Malcov, az unokafivérük, volt hivatalos ebédre. Utóbbi az 1820-as években a „Bölcselő” irodalmi és filozófiai kört alkotó fiatalemberek közé tartozott, részt vett a „Moszkovszkij Vesztnyik” című folyóirat elindításában, majd Gribojedovval együtt Perzsiában szolgált, s egymaga élte túl a teheráni orosz misszió elpusztítását. Milliomos, aki már azon gondolkodik, hogy Pétervárott gyapot-fonógyárat létesít. Híres adomázó. Abban az időben, amikor Karamzinék házában találkozunk vele, körülbelül huszonkilenc éves.

Ivan Balabin, aki szintén kilovagol, lovasgárdista, Dantès és a Karamzin fivérek barátja. Azok közül a Balabinok közül való, akiknek házában Gogol órákat adott. Az esti teázást Jekatyerina Mescserszkaja otthonában Alekszandrina Trubeckaja hercegnő és szerelmes lovagjai: Venyevityinov (a korán elhunyt költő fivére), Malcov és Nyikolaj Mescserszkij tiszteletére rendezik; Szofja Karamzinát furdalja a kíváncsiság, hogy kihez megy a hercegnő feleségül. 1837-ben megnyugodott: Trubeckaja választása Mescserszkij hercegre esett.

Szása, az öccse, Krasznoje Szelóban van, katonai táborban; mártírként emlegetik.

Ami a pargolovói kirándulást illeti, megrendezték, és Dantès is részt vett benne. Szofja Nyikolajevna leírása szerint igen jól szórakoztak. Butyera hercegné, a városkörnyéki Suvalovo birtok úrnője, a társaság rendelkezésére bocsátotta házáat. Pompás szalonjában ebédeltek. „Patakban folyt a bor.” Malcov „szünet nélkül fecsegett”. Hazafelé Odojevskaja hercegnét látogatták meg birtokán, az ismert írónak, Karamzinék régi barátjának feleségét, s nála teáztak.

1836. június 3-án Alekszandr Karamzin ezt írja:

„A lovastestőrezred csak ma érkezett meg *Krasznojéba*, és Dantès már kétszer volt nálunk.”

Két nappal később az anya ugyanezt újságolja el fiának: Dantès meglátogatta Alekszandrt Krasznoje Szelóban.

Áradozva dicsérik Dantèst, teljes mértékben osztják a pétervári társaságnak iránta tanúsított magatartását, úgy vélik, hogy tökéletesen megérdemli a figyelmet, amelyben az udvarnál részesítik; Dantès a cárnak és a lovastestőrezred tulajdonosának: a cárnénak kegyeit élvezi, baráti viszonyban van a trónörökösrel – kettesben szoktak kilovagolni.

„A mi életmódunk, drága Andrej, változatlan – írja a nővér június 5-én. – Minden este vendégeink vannak. Dantès csaknem mindennapos nálunk. Dühös, amiért napjában kétszer is meghajszolják őket (a nagyherceg úgy látta, hogy a testőrök nem jól ülnek a nyeregben), de azért éppen olyan vidám és szellemes, és talál rá időt, hogy a mi lovas sétáinkon részt vegyen . . .”

Szofja, nem sejtve, hogy milyen szerepet játszik majd a szép Aurora Sernval Andrej életében, így ír róla öcsének:

„Egy *arany lakodalomról* adok hírt: M-lle Aurora Siri-vald (így írja Karamzina. – I. A.) a dúsgazdag Paul Gyemi-

dovhoz megy nőül. Mennyivel különbözik ez attól a szerény sorstól, amely Muhanov úr mellett várt volna rá.”

Aurora Sernval vőlegénye, Alekszandr Muhanov, irodalmi folyóiratokban szerepelt szerény tiszt – barátai véleménye szerint „kiváló tehetségű ember” –, Puskin lelkes tisztelője volt, és Karamzinék, Baratinszkij, Vjazemszkij barátja. Fiatalon meghalt, 1834-ben, kevés esküvője előtt. Nem tartozott a született arisztokráciához, és nem rendelkezett a Gyemidovok mérhetetlen vagyonával. Fivérei, Nyikolaj és Vlagyimir Muhanov, ugyanolyan lelkes tisztelői Puskinnek, időnként felbukkannak Karamzinéknál.

Peterhofban minden év július 1-én megülik a hagyományos ünnepet, a cárné neve napját. Szofja M-me Seviccsel együtt vett részt az ünnepségen. 1836. július 8-án kelt levelét teljes egészében a nap leírásának szenteli.

„... Az ünnepség reggel nyolc órakor kezdődött. Az első órákat eléggé csüggedten töltöttem a szerfelett unalmas társaságban, lassan andalogva a fák között... Egyetlen kelles mozzanat volt, amikor mindenki lejött a kertbe, aztán hosszú sorban vonultunk el az uralkodó előtt. Ott láttam csaknem valamennyi barátunkat és ismerősünket, köztük Vjazemszkijt (nagyon fesztelenül mozgott udvaronci ruhájában, aminek felöltésére végre rászánta magát), Odojevszkijékat (a férj kamarási mundérban volt, az asszony pedig rózsaszínben, mezei virágokkal a hajában, nagyon lefogyott, de szinte szép), Nadine Szollogubot (aki 11-én nagynénjével külföldre utazik, és több mint egy évet tölt távol: télen esetleg Itáliába megy, de most egyenest Baden-Badenbe tart, ott reméli, hogy találkozik veled. M-me Szmirnov már Baden-Badenben van. Szegény Andrej, óvd a szívedet), Opocsinyinékat és Lüzerodééket (üdvözlöttek), Buteráékat (25-én elutaznak. Liza elbűvölő volt halvány színű rózsakoszorújával) és Dantèst; bevallom, megörültem neki. Úgy

látszik, a szívünk megszokja azokat, akikkel naponta találkozunk... Megkérdezte, kivel vagyok, s mit szándékozom csinálni. Igaz, hogy fitymálva vetette oda: »Hogyan, ön ezzel a nővel?«, de azért nagyon udvarias volt M-me Seviccsel. Bemutattam neki, s engedélyt kért, hogy az esti sétán kísérhessen, amit az annál is szívesebben megengedett, mert odáig mindenkinek azt hajtogatta (legnagyobb bosszúságomra): »Félek, hogy gavallérok hiányában majd nem mehetünk el a kivilágításra, a gavallérjaink cserbenhagytak, nem látták a gavallérjainkat?« S ha megkérdezték: »Kit is voltaképpen?«, azt felelte: »Piscsevicset és Zolotnyickijt.« Képzelheted, hogy szégyelltem magam! Kikben reménykedtünk, és még itt is csalódás ért.”

Piscsevics huszárfőhadnagy és Zolotnyickij, akiket olyan vágyva vágyott megpillantani M-me Sevics, a csendőrfőnök felesége: a férj unokaöccsei. Szofja Karamzinát azonban nem ez zavarta. Ezeket a fiatalembereket nem tartotta eléggé tekintélyeseknek ahhoz, hogy őt és M-me Sevicset a kivilágításra kísérjék, ahol az egész udvar megjelenik.

Piscsevics és Zolotnyickij nevével minduntalan találkozunk Karamzinék leveleiben. De ez még nem volna elég ahhoz, hogy különösebb figyelemre méltassuk őket. Azért állunk meg e neveknél, mert mindkettő, Piscsevics és Zolotnyickij, szerepelt a „Szovremennyik”-ben. A folyóirat második számában Puskin közölte Zolotnyickij magvas bírálatát „A Nahicsevan-vidék statisztikai leírása” című könyvről; Piscsevics Kievről szóló útijegyzete pedig a hatodik számban jelent meg, már Puskin halála után.

De térjünk vissza a peterhofi ünnephez.

Szofja Karamzina, miután a kertekben kísétálta magát, Sevicssnével elindult az esti takarodót meghallgatni; ismét rengeteg ismerőst pillantott meg, „akik a jelmezbálra készültek” – így írja –, és: „Ismét találkoztam Dantèsszal. Ezután

már nem hagyott el minket. Felcsíptük szegény bajtársadat, Alekszandr Golicint (nagyon búsult valami szolgálati ügy miatt), Charles Rossetit, Polikarpovot és a fent említett Zolotnyickijt, aki végre előkerült, és az este hátralevő részében el nem mozdult a nénikéje mellől... Engem Dantès vezetett, és igen jól elmulattatott élceivel, jókedvével, sőt ropantul komikusan szenvedélyes érzelmi fellobbanásaival (mindez a szépséges Natalie-nak szól)..."

Ezek az udvari emberek tömegében felbukkanó és a levélben említett személyek: Puskin ismerősei.

Pjotr Vjazemszkij Puskin régi barátja, „december nélküli dekabrista”, ahogyan egyik szovjet kutató nevezte, költő és kritikus. Az 1820-as években hivatalából elbocsátva titkosrendőri felügyelet alatt állt; „szabadelvű”-nek tartották. Abban az időben Puskin irodalmi nézeteit osztotta. De az 1830-as években a szabadelvűséggel kissé alábbhagyott, és mérsékeltebb nézeteket vallott. Állami szolgálatba lépését a kamarási cím „kegyes adományozása” követte. Vjazemszkij kezdetben könnyen kezeli az udvari méltóságot, most szánja rá magát első ízben, hogy a kamarási mundért felöltse. Az 1840-es években már végleg hűtlenné vált ifjúkori eszméihez, s a haladás és demokrácia ellenségeihez pártolt. A Szofja Karamzina levelében említett mozzanat jellemzi Vjazemszkij fokozatos beleilleszkedését a politikai reakció légkörébe.

Odojevszkij író és újságíró, kritikus és publicista, zenész és tudós, Puskin legbizalmasabb munkatársa a „Szovremennyik”-nél. Szofja kamarásnak nevezi őt. Előző nap kapta meg ezt a rangot. Olga Sztjepanovna a felesége.

Nadine Szollogub: Vlagyimir Szollogub író unokanővére. Ragyogóan szép nő. Udvarhölgy. Nagyon tetszett Puskinnak. A költő 1832-ben ezt a verset írta hozzá:

*Nem, félek, nem lehet, nem bírom, nem szabad
Szerelmi hevülés vad tébolyába esnem;
Szigorún őrizem békés nyugalmat,
Szívem nem engedem lángolni, önfeledten . . .*

Opocsinyin: udvarmester, Kutuzov tábornagy egyik lányát vette nőül.

Lüzerode: szász követ. Rokonszenvezett Puskinnal. Ismert műve „A kapitány leánya”-nak német fordítása.

Butera: hadtörténész, szenátor, a szép Jelizaveta Kom-burlaja férje – neki köszönheti karrierjét.

Polikarpov: lovastüzér, a két Karamzin fivér bajtársa és barátja.

Charles Rosseti (pontosabban: Alekszandr-Karl Rosszet): Szmirnova öccse, a Preobrazsenszkij-ezred főhadnagya.

Puskin nincs jelen az ünnepségen, kerüli a részvételt az udvari ceremóniákon, noha apródi címe kötelezi rá. Adott esetben az anyjáért viselt gyászra hivatkozhatik.

Dantèsnak Puskin felesége iránt táplált érzelmeiről Szo-fja úgy ír Andrejnek, mint általa is jól ismert tényről. Való-ban, ez idő tájt a pétervári társaságban már nyíltan tárgyal-ják Dantès szerelmét. Mindenki tudja, hogy Dantès szándé-kosan jelenik meg folytonosan ott, ahol a szép asszony van, s hogy a Goncsarov nővérekkel szokott kilovagolni. Mind-ezt Andrej Karamzin már elutazása előtt tudta. Dantès „ko-mikusan szenvedélyes érzelmi fellobbanásai” Puskin felesé-ge iránt! Szo-fja Nyikolajevna komikusként tartja őket! Még mulat rajtuk! Semmi rosszat nem lát bennük.

Szofja Nyikolajevna Puskin folyóiratáról, a „Szovremennyik”-ról; ez a baráti házból eredő értékelés mennyire rávilágít Puskin magányára:

(1836) július 24. Sz. N. Karamzina:

„Megjelent a »Szovremennyik« 2. száma, de azt mondják gyenge, és Puskitól egyetlen sor sincs benne (*akit Bulgarin iszonyúan és joggal lehúzott, mint »délben kibunt napot«*). Szörnyű dolog belátni, hogy holmi Bulgarin, ha Puskinon akarja mérgét kitölteni, azzal sebezheti meg a legjobban, ha igazat mond. Vjazemszkijnek van néhány szellemes cikke, egyik »A revizor«-ról. De hogy Muravjov megbukott »Tiberias«-ából közöljön jeleneteket, azt csak egy ilyen lusta és nemtörődöm ember teheti meg, mint Puskin...”

Alekszandr Karamzin nem ért egyet ezzel a bírálattal. Elolvasván nővére levelét, ezt írja hozzá:

„Ne hidd el Sophie-nak, amit a »Szovremennyik«-ról írsz neked: kitűnően szerkesztett szám, igaz, hogy Puskin nem írt bele semmit, viszont a bácsikánknak és Odojevszkijnek remek cikkei vannak. Puskin az új regényét szándékozik közölni lapjában.”

„A kapitány leányá”-ra céloz. Muravjov szomorújátékát, a „Tiberias-parti csatá”-t, amely 1832-ben a Sándor-színházban csúfosan megbukott, Karamzin az utóiratában nem említi.

Puskin „nagyon jó”-nak tartotta a „Szovremennyik” 2. számát. Ezért lehetséges, hogy Alekszandr Karamzin értékelésében itt-ott Puskin véleménye tükröződik – gyakorta találkozik a költővel.

Két héttel később (1836. augusztus 7-én) Alekszandr saját irodalmi ügyeiről ír bátyjának, és ezt tanácsolja neki:

„... ne feledd el írni valamit, bátyám, és elküldeni Odo-

jevszkij folyóirata számára, ha már egyszer ott ékeskedik a nevünk a prospektusban, a Tyapkinok, Fityulkinok és társaik nevei között. Én a prózával gyatrábban állok, mint a verssel. Semmit sem adok el, tehát sehol sem fizetnek, de azért nem veszítem el a bátorságomat. . .”

„Odojevszkij folyóiratát”-n Karamzin az Odojevszkij és Krajevszkij által kitervelt „enciklopédikus és eklektikus” folyóiratot, a „Szevernij Zrityel”-t érti, amit 1837 elején szándékoztak megindítani.

Abban az időben, amikor Puskin a „Szovremennyik” kiadásába fogott (évente négy számot vett tervbe), Odojevszkij és Krajevszkij, akik közvetlenül részt vettek a munkában, saját, havonta megjelenő lapjuk tervét forgatták agyukban. Munkatársuknak ugyanazokat akarták megnyerni, akik a „Szovremennyik”-be dolgoztak, úgyszintén Puskin eszmei ellenfeleit, elsősorban a „Moszkovszkij Nabljudatyel” reakciós íróit.

Az új havilap kiadását a cenzúra nem engedélyezte: a „Moszkovszkij Tyelegraf” betiltása után tilos volt újabb, havonta megjelenő folyóiratokat alapítani. Krajevszkij és Odojevszkij akkor „abban a meggyőződésben, hogy két, egyazon szellemben szerkesztett folyóirat létezése csak árthat mind a kettőnek”, 1836. augusztus elején azt ajánlották Puskinnak, hogy gyökeresen alakítsa át a „Szovremennyik”-et. Puskin nem fogadta el a javaslatukat, mire augusztus 16-án Uvarovhoz, a cenzúra vezetőjéhez fordultak engedélyért egy negyedévenként megjelenő folyóirat, a „Russzkij Szbornyik” megindítására.

Uvarov gyűlölte Puskit, és hogy a „Szovremennyik”-et gyengítse, támogatta konkurrensait, akik a maguk sajtószervét korántsem „a »Szovremennyik«-kel egyazon szellemben” képzeltek el, hanem, amint azt a kérvényükben kifejtették, „a kormánynak Oroszország felvilágosodására irányuló ál-

dásos gondoskodása” szellemében. Mindezeket a tényeket, amelyeket a közelmúltban Orlov, majd Mogiljanszkij derített ki, Okszman egyik legutóbbi műve is így világítja meg.

A két Karamzin fivér beírta nevét „a »Szevernij Zrityel« kiadásában részt venni kívánók lajstromába”. Ezért is emlékezteti Alekszandr bátyját „Odojevszkij folyóiratá”-ra.

Mielőtt továbblapoznánk, említsük meg, hogy 1836 nyarán Puskinék a Kamennij-Osztrovon bérelnek villát, Karamzinék pedig Carszkoje Szelóban. Ennek ellenére tudnak Puskinékről, a közös ismerősök révén. Augusztus 30-án, egy családi ünnep alkalmával, Mescserszkij és Arkagyij Rosszet, a Karamzin fivérek bajtársa és meghitt jó barátja, Carszkoje Szelóban ebédeltek. Ebéd után megjelentek „nővéreik barátai”: a két Muhanov, Nyikolaj és Vlagyimir.

„Az idősebbik – írja Alekszandr Karamzin augusztus 31-én Pétervárról (oroszul) – kövérkés, és elhalt fivérére hasonlít; nem szép, de úgy látszik, igen beszédes, jó kedélyű és *közlékeny*. A fiatalabbik viszont, az ördög tudja, miféle! Soványka, undokocska, csendeske . . .

Az idősebbik előző nap látta Puskit: a költő szörnyű levert hangulatban szánta-bánta, hogy megírta bosszuló gúnyiratát, s a közönség kegyének elvesztésén sóhajtozott. Megmutatta frissiben írt versét, amelyben a hálátlan és ingatag közönségre panaszkodik, és érdemeit emlegeti. Muhanov azt mondja, kitűnő.”

Előbb természetesen a „Lucillus felgyógyulására” című ódáról van szó, amely 1835-ben a „Moszkovszkij Nabljudatyel”-ben jelent meg, és 1836-ban Puskinnek iszonyú kellemetlenségeket okozott. A gazdag Lucillus örökösében, aki a kincstári fát lopja, mindenki ráismert Uvarov közoktatásügyi miniszterre, s ez utóbbi bepanaszolta Puskit az uralkodónál. Miklós cár utasítására Benckendorff szigorú megrovásban részesítette a költőt. Fokozta a kellemetlenséget

az a körülmény, hogy Uvarov vezette a cenzúrát, és Puskin függő helyzetben volt vele szemben. Augusztusban éppen Uvarov támogatta Odojevszkij és Krajevszkij kérelmét egy folyóirat alapításának engedélyezése iránt, amelynek célja a „Szovremennyik” irodalmi és anyagi bázisának aláása. Három nappal a Muhanovval való találkozás után (augusztus 26-án) a cenzúra törölte a „Szovremennyik”-ből Puskin „Alekszandr Radiscsev” című cikkét – ez is egyik oka annak a levert hangulatnak, amelyről Muhanov szavaival számol be Alekszandr Karamzin a bátyjának. Puskind anyagi helyzete arra kényszeríti, hogy asztali ezüstjét elzálogosítsa.

Új verse, amelyet augusztus 29-én felolvasott Nyikolaj Muhanovnak:

*Az én emlékművem nem emberkéz faragta
Útját fű nem lepi, mert hozzá jár a nép...⁷*

néhány nappal ezelőtt készült el. (A kéziratban ez a keltezés áll: 1836. augusztus 21. „Kamennij-Osztrov”.) Muhanov szavai ismét megerősítik, hogy Puskin ezt a költeményét nem öndicsőítés céljából írta, hanem válaszul a reakciós kritika bírálatára, és az olvasóközönség ama részének, amely hajlandó volt egyetérteni azzal, hogy Puskin „délben kihunyt nap”. A vers értelmét azonban Muhanov túlságosan egyszerűen magyarázta – az „Emlékművem” nem panaszkodás a hálátlan közönségre. Tatjana Cjavlovszkaja helyesen véli, hogy mint a Puskinnál gyakran előforduló ilyen esetekben, a szándék, hogy visszavágjon az újságoknak, csak ürügy volt számára. Puskin mély filozófiai értelemmel telített költeményt írt; elmélkedéseit a költő szerepéről és érdemeiről nem a kritikusoknak és nem az „olvasóközönség” elhide-

⁷ Lányi Sarolta fordítása.

gült részének szánta, ezek már nem is a kortársakhoz szólnak, hanem a jövőendő olvasóhoz, aki majd értékelni tudja a költő nagy tettét és annak jelentőségét . . .

„A propos Puskin – folytatja Alekszandr Karamzin –, Voska, Arkagyij meg én hosszas készülődések után Natalja-apon estefelé *kikocsikáztunk* Puskinékhoz a nyaralóba. Zagrdzskaja kivilágított háza előtt elhaladva eszünkbe jutott, hogy Furz van nála, és Puskinék is bizonyára ott lesznek.”

Alekszandr öccsével, Vlagyimirral („Voskával”) és barátjával, Arkagyij Rosszettel, kimegy a Kamennij-Osztrovra, hogy Puskin feleségét névnapja alkalmából felköszöntsék. Útközben eszükbe jut, hogy Zagrdzszzskaja (aki a férje révén Puskin feleségének nagynénje, és akit Karamzin „Zagrdzskajá”-nak nevez) szintén névnapot ül.

„Ennek ellenére megtettük a hosszú utat, de csak arra érkeztünk, hogy megcsodáljuk a hölgyek toalettjét, és hintóba segítsük őket.”

A fiatal emberek nem érték be ennyivel, és újabb látogatással próbálkoztak:

„Harmadnap megismételtük a kirándulást, és végleg megszégyenülten tértünk vissza. A megbeszélte napon nekivágunk a hosszú útnak – megint sötét, hideg éjjel, és csaknem egy órán át hallgatjuk az északi szelek járását, és nézzük, hogyan csillannak itt-ott az erdőben a nyaralást kedvelők távoli lámpái. Megérkezünk: »Natalja Nyikolajevna elnézést kér, gyengélkedik, és nem fogadhat.« Dühös felkiáltások és átkok törnek elő férfigebelünkbe – folytatja Alekszandr Karamzin, franciára fordítva a szót. – A pokolba kívántunk minden asszonyt, aki a szigeteken lakik, és alkalmatlan időben gyengélkedik, s hazamentünk, még zavartabban, mint az első alkalommal. Hát egyelőre ennyire korlátozódtak a látogatásaink. E nélkül az olyannyira szolgálatkész betegség nél-

kül Puskinék eljöttek volna Carszkojéba, és itt töltötték volna a tegnapi és tegnapelőtti napot.”

Itt már Alekszandr neve napjáról – augusztus 31. – van szó, amelyre Puskinék nem mentek el.

„Távollétük – folytatja Karamzin – tökéletesen boldoggá tette az én kis szelíd galambkámat, aki vetélytársnő nélkül kívánt uralkodni, különösen a névünnepeken. Ámde a sors megtréfálta örömét, és összes kegyetlen és embertelen óhajait a Puskinéknak szánt hasmenésre vonatkozóan ellene fordította.”

„Galambká”-nak csipkelődve M-me Sevics lányát, Alekszandrinát nevezi, akinek kissé udvarolgat. „Ostoba liba – írja róla egy kortársnője –, nem mérkőzhetik Natalja Puskinával, és örül, hogy az nem jött el. De meglakolt ezért az öröméért: Natalja Puskina helyett eljött Natalja Sztroganova, dáma, aki nagy sikereknek örvend az előkelő társaságban, és elvonta Alekszandr Karamzin figyelmét mademoiselle Sevicstől.”

A szeptember 3-án kelt utóirat egy újabb kamennij-osztrovi kirándulásról számol be.

„Tegnap este Vologyka meg én – írja Alekszandr ismét oroszul – újból kikocsiztunk Puskinékhoz, és most még furcsábban jártunk, mint bármikor. Azt mondták nekünk, hogy nincsenek otthon, színházba mentek. Csakhogy ezúttal nem álltunk el olyan könnyen a szándékunktól, bementünk a szobákba, meggyújtottuk a lámpákat, kinyitottuk a klavikordot, énekeltünk, belelapoztunk a könyvekbe, olvasgattunk, és ilyen módon töltöttünk el egy és negyed órát. Végre megjöttek. Mivelhogy a kocsiban aludtak, teljesen bódultan érkeztek meg. *Alekszandrina* ki se jött hozzánk, hanem egyenest aludni ment; Puskin két szót szólt, és aludni ment, a másik kettő kijött hozzánk, ásítózva, s kérlelni kezdtek, hogy távozzunk, mert aludni szeretnének, de mi kijelentettük,

hogy annyi ideig kell velünk elüldögelniük, amennyit mi nélkülük üldögeltünk. Valóban több mint egy óráig elüldögeltünk. Puskina nem bírta ki olyan sokáig, és miután hiába kért fel távozásra, otthagyott. Goncsariha azonban kiülte az egy és negyed órát, bár csaknem elaludt a díványon. Így váltunk el, kijelentvén, hogy ha a jövőben látni kívánnak bennünket, akkor küldjenek értünk kocsit. Puskina azt üzeni neked, hogy *csókol* (így mondta) . . .”

6

Szeptember 17-én Karamzinék Carszkoje Szelóban Szofja neve napját ünnepelték.

„Sok vendéget vártunk a városból, és ez idegesítette a mamát – írja Szofja Nyikolajevna két nappal később (szeptember 19-én) –, de minden igen jól folyt le, az ebéd kitűnő volt. A vendégek közt voltak: Puskin a feleségével, a Goncsarov lányok – mindhárman fiatalságukkal, szépségükkel és karcsú derekukkal tündököltek –, fivéreim, Dantès, A. Golicin, Arkagyij, Charles Rossetivel (Klementet elvesztették a városban, készülődés közben), Szkalon, Szergej Mescserszkij, Paul és Nadine Vjazemszkij (a néni otthon maradt a bácsit várni, de az nem érkezett meg Moszkvából), és Zsukovszkij. Elképzelheted, hogy amikor ebéd végén a tósztokra került sor, nem mulasztottuk el az egészségedre inni. Ilyen kedves társaságban a délutáni órák elrepültek. Kilenc órakor átjöttek a szomszédok: Lili Zaharzszevszkaja, Sevicsek, Lassyék, Ligyija Bludova, Trubeckojék, Sztroganova grófné, Dolgorukova hercegné (Dmitrij herceg lánya), Klüpfelék, Baratinszkijék, Abamelek, Herzdorf, Zolotnyiokij, Levickij, az egyik Barjatyinszkij herceg és Mihail Vielgorszki gróf, úgyhogy valóságos bált rendezhettünk, és mindenki na-

gyon jól mulatott, az arcokról ítélve, az egyetlen Alekszandr Puskin kivételével, aki egész idő alatt bánatos, merengő és gondterhelt volt. *Bánatával engem is elszomorít.* Futkosó, vad, réveteg pillantása minden percben vészes figyelemmel irányult a feleségére és Dantèsra, aki folytatta korábbi kisdéd játékait – egy lépést sem tágítva Jekatyerina Goncsarova mellől, messziről szenvedélyes pillantásokat vetett Natalie-ra, és végül is vele táncolta a mazurkát. Siralom volt Puskin arcára nézni, amint ott állt az ajtóban, némán, fenyegetően. Istenem, milyen ostoba dolog is mindez!

Amikor Sztroganova grófnő megérkezett, megkértem Puskin, hogy menjen oda hozzá beszélgetni. Ráállt, elpirulva (tudod, mennyire utál minden szolgáltságot), de hirtelen, látom, megállt és visszafordult. »Nos, mi az?« »Nem, nem megyek, már ott ül az a gróf.« »Miféle gróf?« »Dantès, Hekren, vagy hogy is hívják!«

Igen jelentős feljegyzés. Azt, hogy Puskin, Zsukovszkij és Vielgorszki 1836. szeptember 17-én jelen voltak Szofja Karamzina névnapi ünnepségén, eddig is tudtuk: Szofjának Ivan Dmitrijevhez írt leveléből. De Szofja itt először sorolja fel a többi vendéget, és ami a legfontosabb: Puskin állapotáról ír.

Kik is ezek a vendégek?

Paul és Nadine Vjazemszkij: Pjotr Vjazemszkij gyermekei, unokaöccse, illetve húga Jekatyerina Karamzinának. A Goncsarov-lányok, Alekszandrina és Jekatyerina: Natalja Nyikolajevna Puskina nővérei. Arkagyij és Charles Rosseti: Szmirnova fivérei, fiatal tisztok, a Karamzin fiúk barátai, Puskin tisztelői. Ugyanilyen lelkes tisztelője volt Puskinnak Nyikolaj Szkalon vezérkari tiszt, aki Rosszetéknál lakott. Szergej Mescserszkij: Jekatyerina Karamzina-Mescserszkaja sógora. Alekszandr Golicin: a Karamzin fivérek bajtársa és barátja. Utolsónak Dantèst említsük. Nem gróf, hanem bá-

ró Hekkeren. Puskin gúnyból nevezte őt grófnak, mélységes megvetéssel az adoptált holland báró helyzete, vagyona és rangja iránt.

Ezek az ebédre hívtak.

Este összegyűlik a Carszkoje Szelóban nyaraló előkelő társaság: a „szomszédok”. Rokoni kapcsolataik magyarázzák társadalmi helyzetüket, és híven mutatják Karamzinék szalonjának összetételét: azt a kört, amelyben Puskinnak élnie és dolgoznia rendeltetett.

Zaharzszevszkij tábornok: Benckendorff sógora. Lili Zaharzszevszkaja: a felesége, Maria nagyhercegnő bizalmasa. Sevicsek – róluk már beszéltünk –, Benckendorff nővére és annak gyermekei. Zolotnyickij: Benckendorff unokaöccse. Sztroganova grófnő: Kocsubej kancellár leánya. Dolgorukova hercegné: Golicin hercegnek, Moszkva főkormányzójának, befolyásos nagynak a lánya. Egyik Barjatyinszkij herceg: nyilván Alekszandr Barjatyinszkij, vértestiszt, a cár legmeghittebb barátjának fia, a „trónörökös mellé” van beosztva, „Dantès odaadó barátja”. ahogy ez utóbbihoz írt egyik levelében magát aláírta. Herzdorf és Abamelek: testőrtisztek. Baratinszkijék: Iraklij Baratinszkij, a költő fivére, a feleségével (Abamelek nővérét vette el). Ligijja Bludova: a belügyminiszter lánya. Lassyék (les Lassy): valószínűleg Borisz Petrovics Lassy gyalogsági tábornok (1737–1820) családjának tagjai. Klüpfelék: Philipp Klüpfel diplomata családjából valaki. Trubeckojék: Nyikita Trubeckoj apród a feleségével; Vera Vjazemszkaja rokona. És végül Barjatyinszkij ezredtársa, Levickij vértestiszt.

Ezek a Szofja által felsorolt nevek elmaradhatatlanul ott szerepelnek az Andrejhez írt levelek lapjain. Ez Karamzinék társasága. De Puskin társasága is.

A harminchat éves Natalja Sztroganova grófnő, akit a költőnek társalgásával szórakoztatnia kell: első, liceumbeli

szerelme: Natalja Kocsubej. Puskin 1830-ban „Csukolej” néven akarta őt „Az orosz tengeri kígyó” című regényében megrajzolni. De a vázlatokban az igazi neve is fennmaradt: „Kocsubej leánya”; „Natalja Kocsubej levelezésbe kezd Pelimovval” stb.

A grófné Kramzinék állandó vendége; különösen nagy tisztelettel veszik körül, a levelekben „pikáns”-nak, „kedves”-nek, „ragyogó”-nak, „csábos”-nak mondják, és hangsúlyozzák, hogy „az uralkodó igen kedves hozzá”. Sógora a napóleoni idők neves diplomatája, régi nagyméltóság, az udvar és az arisztokrácia megbecsülésének örvend, közeli rokona Goncsarovéknak, s természetes apja Idalia Poletyikának, Puskin esküdt ellenségének és Dantès hű barátjának. Natalja Sztroganova férje szárnysegéd, Harkov főkor-mányzója.

Sztroganova grófné nevével még találkozunk Karamzinék leveleiben, amikor majd a pétervári társaságnak Puskinhoz való viszonyáról lesz szó. Máskülönben ez a részletes leírás természetesen felesleges volna.

Szofja Nyikolajevna a névnapjával kapcsolatban megemlít egy mozzanatot, amire felfigyeltek Puskin életrajzírói: Dantès Natalja Puskinával űzi kisdéd játékait, miközben egy lépést sem tágit a nővére mellől. Hogyan? 1836 szeptemberében Dantès Jekatyerina Goncsarovának udvarolt? Ez új adat. „... folytatta korábbi kisdéd játékait...” – írja róla Szofja Karamzina. Tehát már régen udvarol Jekatyerina Goncsarovának?

Szeptember 20-án az anya megírja, hogy Zsukovszkij váratlanul betoppant hozzájuk, ott maradt ebédre, és „elbűvölő volt gyermekies vidámságával”. „Aztán pedig – közli – megjelent a ragyogó, rózsás ujjú Aurora (valóban csupa rózsaszín, és elbájoló, mint az istennő, akinek nevét viseli) . . .”

E szavak: „valóban csupa rózsaszín”, nyilván Baratinsz-

kij sorait hivatottak alátámasztani; a költő ugyanis ezt írta Aurora Sernvalhoz:

*Lenge mámort hintve széjjel,
Hajnal névrokona, jöjj!
Rózsaszínű jelenéssel
Üdits, köztünk tündökölj!*

„Búcsúlátogatásra jött – folytatja az anya –, holnap elutazik Finnországba, ott várja be a vőlegényét, esküvő után pedig arany férjével külföldre megy. Itáliában majd bizonyára találkoztok. Megígérte, hogy figyelmes lesz irányodban – közli fiával Karamzina. – Csak bele ne bolondulj, ahogy szoktál, ha szép nőssel ismerkedel meg, márpedig ez nagyon szép.”

Tudjuk, hogy ezek az intelmek nem sokáig hatottak: tíz év múlva Andrej Karamzin nőül vette Aurora Sernval-Gyemidovát, aki akkorra már megözvegyült.

Ugorjunk át néhány lapot. Alekszandr levele 1836. szeptember 30-áról (szerda):

„17-én itt Carszkojében nágy estély volt nálunk; Szofja már bizonyára apróra beszámolt neked. Ami az itteni életemet illeti, az annyira híjával van minden eseménynek, olyan szürke és olyan egyhangú, hogy beszélni sem érdemes róla. Időm háromnegyed részét Arkagyijjal töltöm, olykor elmegyek Puskinékhoz, gyakorta meglátogatom Vjazemszkijt, aki most a Mohovaján fog lakni... Tegnap Hekkerennél voltam zeneesten, ahol bemutattak M-me Szuhozanetnek – írja. – Pénteken táncestélyre vagyok hivatalos hozzá. Beszéltem még tegnap a szépséges Fiequelmont-nal – üdvözöltet –, és M-me Elise-zel, aki hihetetlen erőfeszítéseket tett, hogy kiugorjék a ruhájából. Majd Goncsarovék körében pihentem... Ma Puskinéknál töltöm az estét...”

„M-me Elise”: a közismert Jelizaveta Hitrovo; akkoriban már nem fiatal asszony; szenvedélye a túlságosan kívárgott ruhák iránt Pétervárott közszájon forgott. Kutuzov tábornagy lánya. A „szépséges Fiequelmont: Kutuzov unokája, Hitrovo lánya, a pétervári osztrák követhoz ment feleségül. Ezek Puskin kebelbarátai, a leggondosabb barátok.

Hekkeren, a holland követ zeneestélyén ismerkedik meg Alekszandr Karamzin a feljebbvalója, Szuhozanet főhadsegéd feleségével. Szuhozanetek rokonságban vannak Benckendorff-fal: az asszony fivére a csendőrfőnök mostohalányát vette feleségül. Ez a körülmény emelte ki Szuhozanetet. 1825. december 14-én az ő tüzérsége lőtte szét a dekabristák hadait a pétervári Szenátus téren. Attól a naptól fogva kezdődött e „beszennyezett ember” karrierje, ahogyan Puskin nevezte őt óvatosan a naplójában.

Ugyanezen az estén, Hekkerenéknél találkozik Alekszandr Karamzin Goncsarovékkal. Másnap Puskinéhez megy vendégségbe. A költő tehát sűrűbben érintkezik Karamzinékkal, mint ahogyan eddig tudták róla, a társaság láncai erősebbek.

A levél margójára ezt írja Karamzin (oroszul):

„Puskinnak hétszáz előfizetője van, nem sok. Odojevszkij saját folyóiratot készül kiadni, de még nincs semmi. Holnapután megyek hozzá. Küldj neki egy kis cikket. Azt mondják, a »Szovremennyik« 3. száma nagyon jó, még nem kaptam meg. Egyéb irodalmi híreim nincsenek.”

Ebből a közlésből pontosan kiderül a „Szovremennyik” előfizetőinek száma, és Puskin kiadói ügyeinek állása – csak egybe kell vetni Karamzin szavait a folyóirat példányszámával. A „Szovremennyik” első két száma 2400 példányban jelent meg. A harmadik szám példányszáma már csak a fele ennek: 1200. Előfizető pedig csak 700 van! És még Karamzin is, Puskin munkatársa, aki szerint a „Szovremennyik”

jó, Odojevskij folyóiratával törődik. Ez persze azzal magyarázható, hogy Odojevskij pártfogolja őt. Egyébként az Odojevskij „Russzkij Szbornyik”-járól szóló hírek tárgytalanok: I. Miklós cár már szeptember 16-án betiltotta a folyóirat kiadását.

Beköszönt az október. Karamzinék Carszkoje Szelóból visszaköltöznek a városba. Vasárnap, október 18-án, Pjotr Vjazemszkij lánya, a fiatal Maria Valujeva, „teát ad otthonában”.

„Ott voltak az elmaradhatatlan Puskinék és Goncsarovék – írja Szofja Karamzina –, Szollogub és a fivéreim. Mi magunk nem mentünk el, mert éppen vendégeink voltak: M-me Ogarjov, Komarovszkij, Malcov és a fiatal Dolgorukov, Rosseti barátja, meglehetősen unalmas egyén.”

Puskin állapotáról Szofja Karamzina semmit sem ír – ő nem volt ott Valujevéknél. De ne felejtjük el: ez egy nappal azelőtt történt, hogy Puskin a líceum negyedszázados fennállásának ünnepén, amelyet Jakovlev nevű évtársa lakásán éltek meg, sírva fakadt, amikor a versét szavalta...

Karamzinéknál vendégek vannak. Itt mindenekelőtt fordítsuk figyelmünket M-me Ogarjovra, a mindenható Kleinmichel grófnak, Miklós cár egyik legbizalmasabb munkatársának nővérére. A másik személy, aki érdekes számunkra, a „fiatal Dolgorukov, Rosseti barátja” – a kutatók véleménye szerint az ő kezétől ered az az ocsmány névtelen „diploma”, amelyről majd később szólnunk. Arról, hogy Dolgorukov jár Karamzinékhoz, most hallunk először. Jegor Komarovszkij gróf: lovastestőrtiszt, Karamzinék szalonjának állandó látogatója, Puskin régi ismerőse.

„Amint látod – folytatja Szofja –, visszatértünk szokott városi életmódunkhoz. Újra kezdődtek az estéink, s már az első naptól fogva ugyanazok a szokott személyek foglalták el szokott helyüket: Natalie Puskina és Dantès, Jekatyerina

Goncsarova Alekszandr mellett, Alekszandrina Arkagyijjal, éjfélután Vjazemszkijék, s egy ízben, talán szórakozottságból, Vielgorszkij . . .”

Natalja Puskina és nővérei, Dantès, Arkagyij Rosszet, Vjazemszkijék, Alekszandr Karamzin – ők „a családhoz tartoznak”.

Egy nappal később, október 20-án reggel, az anya így számol be fiának:

„Tegnap sokat beszéltünk a »Szovremennyik«-ról. Nem írtad meg nekem, hogy megkaptad-e, pedig Pjotr herceg (Vjazemszkij) elküldte neked . . . Igyekszem elküldeni a 3. számot, amely a minap jelent meg. Azt mondják, jobb az elsőknél, és vissza kell szereznie Puskin népszerűségét. Én még nem láttam, de egyet-mást már felolvastak belőle nekünk – kitűnő dolgok vannak benne a kiadótól, nagyon kedvesek Vjazemszkijtől, s egy leírhatatlan ostobaság: »Az orr« Gogoltól.”

A november 3-án kelt levél tele van a legkülönbözőbb hírekkel. Először is Szofja Karamzina siet beszámolni arról, ami az egész pétervári társaságot foglalkoztatja; „a szerkesztőtől kezdve a papságig” – Csaadajev „Filozofikus levél”-ről, ami a „Tyeleszkop”-ban jelent meg. Amint már említettük, erősen elítéli ezt a művet, és ezt írja:

„Mit szólsz a cenzúrához, amelyik átengedte mindezt? Puskin igen találóan a makrancos lóhoz hasonlítja, amelyik, ha agyonütik is, át nem ugornék egy fehér kendőn, ti. néhány tiltott szón, mint például szabadság, forradalom stb., de nekivág az ároknak, ha az fekete, és kitöri a nyakát.”

„. . . Teára – folytatja – mindig van nálunk néhány vendég, köztük Dantès, aki mindig nagyon szórakoztató. Meghagyta, hogy üdvözlétét adjam át neked.”

Három nappal később, november 5-én, Alekszandr értesíti bátyját:

„Odojevszkijnek megtiltották a folyóirat kiadását. Irodalmi dicsőségünk rövid életűnek bizonyult, drágám, megjelent a nevünk a hirdetésben, és ezzel vége. Egyébként, a magam részéről, teljesen lemondtam az írói pályafutásról. Ha valamikor titkon tápláltam is némi illúziókat a költői tehetségem felől, ezek táplálék hiányában már régen elsenyvedtek.”

A közlés, hogy Odojevszkij „Russzkij Szbornyik”-ját nem engedélyezték, amint már említettük, kissé megkésett. A fogadkozás azonban, hogy ő, Alekszandr Karamzin, örökre lemond az írói pályáról, éppen megfordítva, elhamarkodott. Versei „A. Lagolov” álnév alatt 1837-ben megjelennek majd a „Szovremennyik”-ben (5. és 7. szám), 1839-ben egy verses elbeszélése lát napvilágot – „Borisz Uljin” címen –, majd az „Otyecsesztvennije Zapiszki”-ben ismét verseit látjuk.

Ugyancsak a november 5-én kelt levélben van néhány sor Puskin feleségéről is.

„Holnap, ha érdekel – írja Alekszandr Karamzin –, M-me Puskinnál szándékozom reggelizni, amint szombatoként szoktam, egész csomó kedveskedés közepette.”

Ezeket a szavakat csakis a költő feleségére vonatkoztathatjuk. Más „M-me Puskin”-t nem találunk a levelekben, még ha mind a háromszáznegyven oldalt átlapozzuk is.

De a legfontosabb itt a nap, amikor Alekszandr Karamzin Puskinékhoz készült: november 7-e, szombat. E napokban tragikus események játszódnak le Puskin életében . . .

7

November 4-én Karamzinék körének tagjai: Vjazemszkijék, Zsukovszkijék, Rossetiéek, Szkalon, Vielgorszki, Hitrovo, Szollogub nagynénje – Vaszilcsikova – a városi postán

Puskinnek szóló névtelen levelet kaptak. Valamennyi boricékban ugyanaz volt: franciául, nyomtatott betűkkel írt durva gúnyirat, diploma Puskin nevére kiállítva, a felszarvazottak rendjének helyettes főnökévé választásáról. Puskin, abban a hitben, hogy erre Dantès tolaikodó udvarlása adott okot, párbajra hívja ki őt. A megriadt Hekkeren tárgyal Puskinnal a párbaj két héttel való elhalasztásáról. Közvetítő szerepet vállalnak: Zagrjazsszkaja, Natalja Puskina nagynénje, Vielgorszki és Zsukovszki. Puskin, amikor értesül róla, hogy Hekkeren úgy akarja a konfliktust elsimítani, hogy Dantès továbbra is forgolódhasson a felesége és sógor-nője társaságában, vad dühre lobban. Súlyos lelkiállapota Zsukovszki tömör feljegyzéseiben tükröződik. „Könnyei” – írja Zsukovszki november 8-án . . .

Miről is van szó voltaképpen? Karamzinék ebbe nem avatják be Andrejt. Előttünk vannak a 10-én és 11-én kelt levelek . . . Puskinról egyetlen szó sem esik. Hogyan, nem tudnának ezekről az eseményekről? Tudnak! Meg a névtelen diplomáról s a párbajra hívásról, a Dantèsnak adott haladékról, Puskin súlyos lelkiállapotáról is. Először is azért tudnak mindezekről, mert Szofja Karamzina is azok közé tartozott, akik november 4-én a fertelmes gúnyiratot megkapták. Aztán meg Puskin maga avatta be őket családi drámájába, elmondta, milyen lépéseket tett. „Miért mondtad el mindezt Jekatyerina Andrejevának és Szofja Nyikolajevának? – rója meg őt egy kurta levelében Zsukovszki, aki az ügy elsimításán fáradozik. – Mit akarsz? Lehetetlenné tenni azt, aminek most számodra a legeslegjobban kell végződnie?”

Zsukovszki azt követeli, hogy Puskin tartsa titokban a kihívását – akkor elkerülhetik a párbajt. Bizonykodik, hogy a párbaj elhalasztásán az öreg Hekkeren fáradozik, Dantèsnak nincs szerepe benne. „Ezt Karamzinének is megmond-

tam – írja Puskinnek –, megtiltottam nekik, hogy kikürtöljék, amit rólad hallottak, és biztosítottam őket, hogy ha a titok most vagy akár később is kipattan, okvetlenül meg kell verekednetek . . .”

Ezért hallgatnak hát Karamzinék: Puskin érdekében tesz. Andrej Karamzin a névtelen gúnyiratról Arkagyij Roszettől értesült. És csak amikor már Zsukovszkij közölte velük, hogy a párbajveszély elmúlt, mert Puskin visszavonta kihívását, anya és nővér akkor írnak Andrejnek arról, amit az egész históriában a leghihetetlenebbnek tartanak, és amiről egész Pétervár beszél: hogy Dantès megkérte Jekatyerina Goncsarovának, Natalja Puskina húgának kezét.

„Hamarosan lakodalmat ülünk – írja az anya október 20-án. – Hogy ki házasodik, és kit vesz el, soha ki nem találod, és én nem mondom meg neked, meghagyom ezt az élvezetet a nővérednek. Különben talán tudod is már Arkagyij Roszettől. Hihetetlen – mármint az esküvő –, de hát ebben a képtelenségek világában minden megtörténhetik. Nos, viszontlátásra, kissé elfáradtam, és meg kell hagynom egy lapot Sophie-nak, nehogy megfosszam az élvezettől, hogy veled pletykálkodhasson . . . Alekszandr a toalettjével van elfoglalva, gálaestélyre megy Beloszelszkaja hercegnéhez, előtte pedig Dantèsnél ebédel . . .”

Jegyezzük meg zárójelben: Beloszelszkaja hercegné Puskin legádázabb ellenségeinek egyike, Benckendorff mostohalánya. De térjünk vissza a levélhez.

„Van számodra még egy nagyon különös újságom – folytatja Szofja Karamzina –, ez a házasság, amelyet anyámi már említett. Nem sejtet? Mindkét fél jó ismerősöd, sokat emlegettük őket veled, de sohasem vettük komolyan. A fiatal lány viselkedése akármilyen kompromittáló volt is, végeredményben egy másikat kompromittált, mert hát ki nézne egy közepes festményt, ha Raffaello Madonnája van

előtte. De lám, akadt, aki az említett festményt kívánja – talán mert azt könnyebben megszerezheti. Találd ki! No, hát Dantès, ez az ifjú és fennhéjázó férfiszépség (most, mellesteg, nagyon *gazdag*) elveszi Jekatyerina Goncsarovát, és igazán úgy fest, mint aki nagyon boldog; sőt mintha lázas jókedv és hebehurgyaság kerítette volna hatalmába. Minden este nálunk van, úgyhogy jegyesével csak reggel találkozik annak nagynénjénél, Zagrzajsszkajánál. Puskin nem fogadja a házában, mert nagyon *baragszik* rá ama *levél* óta, amelyről Arkagyij beszélt neked (a névtelen gúnyíratra céloz. – I. A.). – Natalie nagyon ideges és zárkózott, s a hangja el-elcsuklik, ha a *búga* esküvőjéről beszél. Jekatyerina magánkívül van az örömtől; saját szavai szerint: hinni sem meri, hogy álmai teljesültek. A társaságban csodálkoznak, de minthogy a *levélhistória* kevesek előtt ismeretes, úgy ezt a leánykérést *egyszerűbben* magyarázzák. És csak maga Puskin kelt gyanút – a feldúltságával, titokzatos felkiáltásaival, amelyekkel minden szembejövőhöz fordul, viselkedésével, modorával –, ahogy Dantès szavába vág, ha társaságban találkozik vele, vagy ahogy tüntetően elkerüli őt –, végül is azt éri el, hogy az emberek találgatni kezdenek. *Vjazemszkij szerint* mintha sértésnek venné a felesége nevében, hogy Dantès már nem udvarol neki. Szerdán Szaltikovéknál voltam, ott már bejelentették a házasságot, s a jegyespár már fogadta is a jókívánságokat... Dantès, tudva, hogy írok neked, azt üzeni általam, hogy nagyon boldog, s hogy kívánj szerencsét neki.”

„Ez önfeláldozás” – felelte Andrej Karamzin; meglepődött a nővére közlésén, és úgy vélte, hogy Dantès álmában „követte el ezt a dolgot”.

„Mi ez, nagylelkűség vagy áldozat?” – kérdezgette a cárné, és részleteket kívánt tudni Dantès „hihetetlen házas-

ságáról”. – „Talán a névtelen levél az oka?” – csodálkozott.

Dantès küszöbönálló házasságának híre kivétel nélkül mindenkit elképesztett, akik hosszú hónapokon át figyelték a Natalja Puskina iránti magatartását. Senki sem akarja elhinni, hogy önszántából házasodik: Puskin felesége a legszebb asszonyok egyike, akik valaha is éltek, nővére pedig, bár magas, jó alakú, sőt arcban hasonlít is hozzá, mégis „kicsit gebére vagy seprűnyélre emlékeztet” – írta egyik kortársa.

Puskin életrajzaiban általában ez az elképzelés alakult ki: Jekatyerina Goncsarova szerelmes Dantèsba, aki viszont Natalja Puskináért hevül. A névtelen levél esete után, amikor Puskin elküldi a segédét Dantèshoz (novemberben), Hekkerenék agyában egy terv születik: azt mondják Puskinnak, hogy Dantès a sógornőjébe szerelmes, és meg fogja kérni a kezét, ha Puskin visszavonja a kihívást, és titokban tartja az ügyet. Eszerint a névtelen gúnyirat kézbesítése előtt Dantès és Goncsarova házassága nem volt tervbe véve, s ez a terv csupán a névtelen levél és a párbajra hívás következménye. Egyes adatok azonban megdöntik ezt a feltevést. 1836 októberének második felében, vagyis jóval azelőtt, hogy Puskin a gúnyiratot megkapta, Szergej Lvovics, a költő apja, Varsóból írt Moszkvába a leányának, Olgának, Jekatyerina Goncsarova küszöbönálló esküvőjéről. Ez a levél, sajnos, nem maradt ránk. November 2-án, vagyis két nappal a gúnyirat előtt, Olga Szergejevna ezt válaszolta apjának: „M-lle Goncsarov házassága újság a számomra.”

Tehát a férjhezmeneteléről szóló hírek már jóval előbb szárnyra kaptak, mint ahogy Puskin a gúnyiratot megkapta. Erre mutat rá Scsegolev, a „Puskin párbaja és halála” című tanulmány szerzője. Kazanszkij azonban, aki újabb kutatásokról számol be Puskin halálával kapcsolatban, az ellenke-

zóról van meggyőződve. Szerinte Szergej Puskinnak és leányának levélváltásában ugyan Jekatyerina Goncsarova házasságáról van szó, de nem Dantèsszal kapcsolatban.

Valóban, Olga Pavliscseva (Puskin nővére) a levelében Dantès nevét nem említi meg. Most azonban, Karamzinék leveleinek ismeretében, Dantès leánykérésének ügyét felül kell vizsgálunk, mert világos, hogy Jekatyerina Goncsarova és Dantès nevét már 1836-ban együtt emlegették, még Andrej Karamzin külföldre utazása előtt, s hogy 1836 nyarán és őszén folytatódik ez a regény (emlékezzünk, hogy Dantès egy lépést sem tágit Goncsarova mellől, de közben Puskinát figyeli); Karamzinék levelei arról tanúskodnak, hogy Jekatyerina jóval a gúnyirat megjelenése előtt nővérével szemben aljas szerepet játszott: először a kerítőnő szerepében tevékenykedett, majd a szerető (amante) szerepében lépett fel, és később a feleségében. Erről majd még a továbbiakban értesülünk.

Ezenkívül ma már még egy körülményről tudunk, amelynek alapján állíthatjuk, hogy még októberben – és szintén jóval a gúnyirat előtt – Natalja Puskina kiadta az útját Dantèsnak. Erről Maria Barjatyinszkaja hercegnő kiadatlan naplójából értesülünk, amelyet Asukina-Zengertől kaptam meg; utóbbi egy fontos bejegyzésre figyelt fel. De előbb néhány szót Maria Barjatyinszkajáról.

Barjatyinszkijék jó ismeretségben vannak Karamzinékkal és Puskinékkal is, Dantès állandó vendég a házukban. A szép fiatal lányt, aki Oroszország egyik legkiváltságosabb családjának sarja, érdeklik a bálók, lovas felvonulások, az udvari ünnepségek s az előkelő társaság hírei.

1836. október 24-e táján feljegyez naplójába egy beszélgetést, amely a Dantès házasodási szándékával kapcsolatos hírek körül forgott. Barjatyinszkaja érdeklődik Dantès iránt, és elhatározzák, hogy Dantès legbizalmasabb barátja, Tru-

beckoj lovastestőr révén tisztázni fogják ezeket a híreket. „És mamán – jegyzi fel Barjatyinszkaja – megtudta Tr(ubeckoj) révén, hogy Puskinné asszony kiadta az útját Dantèsnak. Talán ezért is akar megházasodni. *Mérgében!* Megköszönném neki, hogyha nekem merészkednék ilyen ajánlatot tenni . . .”

Szóval Natalja Puskina Dantèsnak kiadta az útját, három héttel azelőtt, hogy Puskin a névtelen levelet megkapta. Két héttel előtte pedig, október huszadika után, már híre terjedt, hogy házasodni készül. Máskülönben az öreg Szergej Puskin nem tudhatott volna róla már októberben, és Olga, a leánya, sem írhatott volna erről november 2-án Varsóból.

Ezenkívül Zsukovszkij szavaiból tudjuk, hogy Hekkeren valami „tárgyi bizonyítékot” nyújtott neki arra nézve, hogy a szóban forgó ügy, vagyis a Puskin sógornőjének tett ajánlata, már a kihívásnál „jóval régebbi keletű”, vagyis már a levél kézhezvétele előtt – októberben – felmerült.

Ma már tudjuk tehát:

1. hogy októberben Natalja Puskina kiadta az útját Dantèsnak;
2. hogy ugyanazokban a napokban kelt szárnyra Goncsarova férjhezmenetelének híre;
3. hogy ugyanebben az időben kezdtek Dantès házasságáról beszélni;
4. hogy, Hekkeren állítása szerint, ugyanakkori keletű Dantès leánykérése, vagyis a Puskin sógornőjének tett házassági ajánlata is.

Mindez október második felében történt, viszonylag rövid idő leforgása alatt.

A felsorolt események megelőzik a gúnyirat megjelenését. Kiderül, hogy a gúnyirat bosszú műve, részben Natalja Puskina eljárásáért, amely lejáratja Dantèst az előkelő társaság szemében, részben pedig az alighanem Goncsarováék

nagynénjének, Zagrajazsszkájának agyában felmerült házassági tervért: hogy Dantès vegye nőül Jekatyerinát, ez a család véleménye szerint becsületbeli kötelessége.

Akárhogy is, ezek a tények meg kell hogy változtassák a kutatók álláspontját – nem a gúnyíratra, hanem, ahogyan a jogászok mondják, az eseményláncolat okaira vonatkozóan.

Megemlítendő, hogy: Groszman professzor még 1929-ben azt írta, hogy Dantès a Jekatyerina Goncsarovával folytatott viszonya kényszerítette a házasságra. Scsegoljev akkor elvetette ezt a feltevést, amint látjuk, elegendő alap nélkül.

Térjünk vissza Szofja Karamzina leveléhez. Megérthetjük belőle, hogy Jekatyerina Goncsarova nem titkolhatta el Dantèsszal való kapcsolatát (emlékezzünk csak a fiatal lány „kompromittáló” viselkedéséről írt szavakra). De Karamzinék egyikében sem merült fel a házasság lehetőségének gondolata – maga Goncsarova sem meri elhinni. Dantès lépése általános elképedést kelt. A névtelen levelekről egyelőre kevesen tudnak, a barátok titokban tartják. „Ezért – írja Szofja Karamzina – a társasági pletykák *egyszerűbben magyarázzák.*”

Mivel magyarázzák hát meg? Különféleképpen magyarázzák. Sokan meg vannak győződve róla, hogy Puskin kényszerítette Dantès a házasságra, amikor megtudta, hogy viszonya van Goncsarovával. Mások úgy vélik, hogy Dantès Puskina becsületének megmentéséért cselekszik így, „önfeláldozásból”. És csak Puskin, a maga titokzatos felkiáltásaival és Dantès irányában tanúsított furcsa modorával vezet mindenkit a gondolatra – aggódik Szofja Karamzina –, hogy gyanítani kezdi az igazságot, megértik, hogy itt bonyolultabb ügyről van szó, másutt kell az okot keresni. S éppen azért, mert Karamzinék ismerik Dantès Jekatyerina Goncsarova iránti váratlan „szerelmének” összefüggését a név-

telen levéllel, aggódnak, hogy a társaság tudomást szerezhessen róla. Ezért az Andrejnek írt levél titokzatos, kétértelmű hangja s a háromhetes hallgatás; még külföldre, Andrejnek is az egésztől csak akkor írnak, amikor a bonyodalmat elsimítotttnak vélik, és Puskin visszavonta kihívását.

Natalja Puskina meg van sértve. Dantès, Jekatyerina segítségével, a hiúságában és presztízisében sebezte meg őt, megalázta, nevetséges helyzetbe hozta. Kiszolgáltatta a nagyvilági társaság pletykáinak. Bántódottságában és féltékenységétől sarkallva elmondja Puskinnak, Hekkeren miket sugdosott neki, rábeszélni akarván őt, hogy szegje meg esküjét, hagyja ott a férjét, és Dantèsszal utazzék külföldre. Éppen amikor Dantès a nővére kezét megkérte, akkor tárta fel férje előtt a két Hekkeren viselkedésének egész aljasságát. Érthető, hogy „ideges és zárkózott, s a hangja elcsuklik, amikor a nővére esküvőjéről beszél”. Érthető, hogy Puskin a szokottnál is dühösebb Hekkerenére, hogy Dantèst és Jekatyerina Goncsarovát nem hajlandó a házában fogadni, s kijelenti, hogy Puskin és Hekkeren háza között semmiféle kapcsolat sem lehet, hogy kerüli Dantèst, ha találkoznak, éles szavakat mond neki, és hogy végül azt a hatást kelti, mintha a felesége miatt orrolna. Nem orrol, nem: mélyen meg van sebezve. Kazanszkij professzornak igaza van: ez az egész história, a Jekatyerina Goncsarovának tett házassági ajánlat más színben tüntette fel Puskin előtt Dantès viselkedését a felesége irányában: sértővé tette.

Ámde az előkelő társaság felfogása becsületről és illemről megengedi, hogy Karamzinék továbbra is megőrizték semlegességüket: barátsággal vannak Puskin iránt, ám ugyanakkor segítik Dantèst és Jekatyerinát, hogy láthassák egymást, mert Puskin házában már nem találkozhatnak.

Puskin viselkedését Szofja Karamzina a saját szubjektív benyomásai alapján írja le. November 4-ét követően, mint

Александръ Сергѣевичъ
ПУШКИНЪ.

—многого на думалъ—

и въ концѣ концовъ, пожелавъ

и въ концѣ
концовъ
837

ALEXANDR SZERGJEVICS PUSKIN (LITOGRAFIA)

már mondtuk, Puskin továbbra is eljár hozzájuk. 16-án, az anya születésnapja alkalmából, ebéden vesz részt; az asztalnál halkán, hadarva megbízza a mellette ülő Szollogubot, hogy beszélje meg a feltételeket d'Archiac vicomte-tal, Dantès rokonával és párbajsegédével, mivelhogy a kétheti haladék letelt.

Este tizenegy órakor – a vendégek már szétoszlottak – Karamzinék díszestélyre mennek Fiequelmont osztrák követéhez. A júliusi forradalom által trónjafosztott X. Károly francia király halála miatt udvari gyászt rendeltek el, s az osztrák követségre meghívott négyszáz személy mind feketében jelenik meg. Csak Jekatyerina Goncsarova válik ki fehér ruhájában, amit a menyasszony jogán visel. Dantès udvarol neki.

Puskin egyedül érkezett, a felesége nélkül; megtiltotta sógornőjének, hogy Dantésszal beszéljen, és utóbbinak néhány, több mint éles szót vetett oda.

Másnap, november 17-én, Szaltikovék bálján (Szofja Karamzina is ott volt) bejelentették Dantès küszöbönálló házasságát.

Puskin nem hisz benne, fogadást ajánl Szollogubnak, hogy ez a házasság nem fog létrejönni.

8

Puskin a kihívás visszavonása után levelet írt Hekkerennek; ez a levél az események további menetében igen nagy szerepet játszik. November 21-én felolvasta Szollogubnak, mondván: „... a fiúval már végeztem, most az öregecskét adjátok nekem.” „Ekkor felolvasta nekem – mondja Szollogub – a holland követhez írt közismert levelét. Ajka meg-

reszketett, szeme vérbe borult. Olyan félelmes volt, hogy akkor megértettem: csakugyan afrikai származású.”

Szollogub, hogy az újabb konfliktusnak elejét vegye, ezt elmondta Zsukovszkijnak. Este, Karamzinéknál, Zsukovszkij megnyugtatta: rendben van a dolog, a levél nem fog elmenni.

Ugyanaznap, november 21-én, Puskin írt Benckendorffnak. Kijelentette: a névtelen levél szerzője Hekkeren, amiről ő, Puskin, kötelességének tartja az udvart és a társaságot értesíteni. Benckendorff jelentést tett a cárnak. Miklós cár, az európai diplomata kompromittálásától tartva, kihallgatáson fogadta Puskit.

Ez november 23-án, hétfői napon történt. Aznap este Szofja Karamzina Lüzerode százsz követnél Golovin lovas-testőrrel meg Ogarjov lovastüzerrel és Hruscsov lovasgránátossal táncolt, „a mazurkát pedig Szollogubbal, akinek ez alkalommal volt miről beszélnie velem: Puskin dühöngéséről és Dantès váratlan szerelemre lobbanásáról a menyasszonya iránt... Szollogub még mindig úgy tesz, mintha *megvetné* az előkelő társaságot, és nagy hévvel bizonygatja annak hitvány voltát, ami arra vall, hogy *nem közömbös* iránta. M-me Puskinnak udvarol, és sokaknak tetszik a társaságban...”

Ezt tudjuk meg a november 28-i levélből.

1836 elején, amikor Puskinnak elmondtak egy beszélgetést, ami a felesége és Szollogub között folyt le: ő e beszélgetés hangját tiszteletlennek találta, és párbajra hívta ki Szollogubot, de aztán elfogadta magyarázkodását, és megbékélt. Nem kereste a párbajt, csak az akkoriban kötelező formásokat teljesítette. A jó viszony helyreállt. Novemberben Szollogubot kérte fel közvetítőnek közte és Dantès között.

Abban, ha a feleségének udvarolnak, Puskin semmi ki-

vetnivalót nem látott, feltéve, hogy a szépségének járó figyelem és hódolat túl nem lép az asszony és az általa viselt név iránti feltétlen tisztelet határain. Szollogub ezt novemberben már megértette. Az a hír egyébként, hogy „M-me Puskinnak udvarol”, természetesen nem arra az estére vonatkozik, amikor Sophie Karamzina a szász követ házában táncol vele, hanem nyilván az 1836-os év őszi hónapjaira. Egy nappal azután, hogy Puskin a Hekkerenhez írt levelet Szollogubnak felolvasta, aligha lehetett ilyen megfigyelést tenni.

Karamzinék következő leveleiben Puskin neve nem szerepel, Dantèsről egy ízben esik szó.

December 29. Szofja Karamzina keze írása. Kezdetnek siet Dantèsről mesélni. Az esküvőt január 10-re tűzték ki. Fivérei ámulnak az új házasok számára berendezett lakás választékosságán és az asztali ezüst nagy bőségén. Dantès „látható meglegedettséggel” beszél a menyasszonyáról, apja, Hekkeren, dédelgeti.

„Puskin viszont még mindig végtelenül ostobán és esetlenül viselkedik: arckifejezése akár egy tigrisé, s fogát csikorgatja, valahányszor erről az esküvőről beszél, amit igen szívesen tesz, és nagyon örül, ha új hallgatóra talál. Hallottad volna csak, milyen készségesen mondta el Jekatyerina nővérünknek (Mescserszkaja. – I. A.) e titokzatos história minden *sötét* és felerészben *képzelt* részletét, mintha csak valami drámát vagy novellát beszélne el, aminek őhöz semmi köze sincs. Mai napig azt állítja, hogy nem engedi feleségét az esküvőn részt venni, és sógornőjét a *férjhezmenetele* után nem fogadja a házában. Tegnap biztattam Natalie-t, hogy beszélje le őt erről az *ostoba* elhatározásról, amely csak újabb pletykákra ad alkalmat. Natalie a maga részéről nem túlságosan őszintén viselkedik: férje jelenlétében nem köszön Dantèsnak, és rá se néz, ha pedig nincs ott a férje,

rákezdí megint a régi kacérkodást: lesütött szemecskék, szó-
rakozott beszélgetés, zavar, amaz pedig nyomban szembeül
vele, hosszú pillantásokat vet rá, és mintha teljesen megfe-
ledkezne a menyasszonyáról, akinek arca elváltozik a gyöt-
rő féltékenységtől. Egyszóval, állandóan valami komédia
folyik, aminek lényegét senki sem érti... Szegény Dantès
közben súlyos betegségen esett át, mellhártyagyulladás volt,
iszonyúan rossz színben van, nagyon megváltozott. Tegnap-
előtt végre megjelent Mescserszkijéknél, lefogyott, sápadt,
nagyon *érdekes*. Valamenyiünkkel rendkívül gyengéd volt,
mint amilyen akkor szokott lenni valaki, ha nagyon fel-
indult vagy szerencsétlen. Másnap megint eljött, ezúttal a
jegyesével, s ami a legrosszabb: Puskinékkal, és újra kez-
dődtek a gyűlölet és a költői düh fintorai; Puskin, sötéten,
mint az éjszaka, és zordonan, mint egy haragos Jupiter, mo-
gorva és mindenki számára *kínos* hallgatását csak nagy rit-
kán, szaggatott, gúnyos felkiáltásokkal törte meg, és időn-
ként démoni kacajt hallatott. Ah, mondhatom neked, egy-
szerűen nevetséges volt!... A változatosság kedvéért tu-
datom, hogy most jelent meg a »Szovremenyik« 4. száma,
Puskin új regényét közli, »A kapitány leányá«-t, azt mond-
ják, elragadó.

Tegnap M-me Puskinnal Szaltikovék bálján voltam, és
sokkal jobban mulattam, mint az udvari bálokon.”

Ámbár Szofja Karamzina e levelében Puskin viselkedését
ostobának igyekszik feltüntetni, nem lehet megindulás, bel-
ső remegés nélkül olvasnunk a költő lelki szenvedéséről.
Jekatyerina Mescserszkaja, Szofja nővére, aki hosszú falusi
tartózkodásból tért vissza a fővárosba, megdöbbenve látta
Puskin lázas állapotát „s görcsös rángatózásait, amelyek ar-
cában kezdődtek, és egész testére átterjedtek leendő gyilkos-
ának megjelenésekor”. Sztroganova grófnő szerint Puskin
külseje azokban a napokban olyan ijesztő volt, hogy ő a fe-

lesége helyében félt volna vele hazamenni. Vera Vjazemszkaja még ősszel nem volt hajlandó házában Dantèsst Puskinékkal együtt fogadni, azt javasolta Dantèsnak, hogy ne tegye be lábát a házába, ha fogatok állnak a kapujánál. Ezzel bezárult ez a ház Dantès előtt. „Ezután – idézi Bartynyev életrajzíró Vjazemszkij szavait – találkozásai Puskinával Karamzináéknál folytak le.”

Szofja Karamzina elítéli Puskit, és elítéli a feleségét is. De Dantèsst nem ítéli el: Dantès „szerencsétlen”.

Beleavatkozik Puskinék családi viszonyaiba, barátian biztatja Natalját, hogy hasson a férjére. Előtte sok minden homályos ebben az ügyben: „... titokzatos história... – írja – komédia, aminek lényegét senki sem érti.” Azért elítéli Puskit, és Dantèsst sajnálja. Pedig Puskin a barátjuk, legjobb barátainak tartja őket, és valóban nem áll hozzá Pétervárott senki közelebb. Húszéves kapcsolat!

De mi látjuk, hogy Szofja Karamzina ebben a konfliktusban, a következményekre nem gondolva, ismét a „közvéleményt” osztja, az előkelő világ véleményét, amely ellen Puskin mindig lázadozott, mindezeknek a Zaharzszevszkijéknak, Sevicseknek, Beloszelszkijéknak, Kleinmichelének, Szuhozanetéknak, Barjatyinszkijéknak felfogását...

1837. január 9-én kelt levelében csakis Dantès küszöbönálló házasságával foglalkozik: „Holnap, vasárnap lesz ez a különös esküvő.” Ők, Karamzinék, ott akarnak lenni a szertartáson a katolikus Szent Katalin-templomban. Sophie fivérei, Alekszandr és Vlagyimir, a menyasszony vőfélyei lesznek.

„Puskin pedig – folytatja Szofja Nyikolajevna – holnap nem egy fogadást fog elveszíteni, mert sokakkal *fogadott*, hogy ez a házasság csak képmutatás, és soha nem fog létrejönni. Mindez nagyon különös és megmagyarázhatatlan, és

Dantèsnak aligha kellemes. A *szerелеm egyáltalában nem látszik rajta*. De Jekatyerina boldog, sokkal inkább, mint ő.”

A következő levél, amely 1837. január 12-én kelt, azoknak a benyomásoknak leírásával kezdődik, amelyeket Andrej Karamzinnek Párizsból írt levele keltett:

„Zsukovszkij, Turgenyev, Vielgorszki, Puskin hallani *kívánták* a leveledet, és mind egyformán nyilatkoztak róla: úgy találták, hogy emelkedett szellem és ragyogó, élénk fantázia tükröződik benne.”

Ezután javasolva, hogy térjenek át a hírekre és „pletykálkodjanak”, ezt írja Szofja Karamzina:

„Szóval, Dantès esküvője vasárnap *megtörtént*. Ott voltam M-lle Goncsarov öltözködésénél, de haragos nagynénje, Zagrijazsszkaja, *jelenetet* csapott nekem, amikor a hölgyektől megtudta, hogy velük megyek a templomba. Lehetséges, hogy a legjobb indulatból, a felesleges kíváncsiskodástól való félelmében tette, de kiöntötte rám minden *mérgét*, ami egy hét alatt, a különféle tolakodó jóakarókkal való társalgástól felgyülemlett benne.”

Szofja Nyikolajevna csaknem „sírva fakadt”.

„Nem a *legkellemesebb* volt számomra, és ráadásul nagyon bosszantott: elvesztettem a reményt, hogy közelről láthatom a főszereplők arcát a titokzatos dráma zárójelenetében.”

Megdöbbentő ezekben a sorokban a leplezetlen kíváncsiság és a lezajló események értelmének teljes meg nem érte. Szofja Karamzina naivul azt hiszi, hogy az esküvő a „titokzatos dráma” zárójelenete. Természetesen Dantès „drámájáról” beszél. De még az ő sorsában sem ez a finálé!

Az esküvőt követő napon Dantès és felesége megjelentek Karamzinéknál. Szofja Nyikolajevna visszaadta nekik a látogatást. El van bűvölve a szobák szépségétől, kényelmétől,

s azt írja, hogy nem látott vidámabb és nyugodtabb arcokat az övéknél:

„*Mindhármukról* beszélek, mert az apa elmaradhatatlan résztvevője ennek a családi drámának. Lehetetlen – kiált fel –, hogy színlelnének, ehhez emberfeletti *zárkózottságra* volna szükség, és ráadásul egész életükben folytatniok kellené ezt a játékot! *Értbetetlen!*”

Persze, igen naïv: Dantèsért lelkesedve, szívélyes mosolyában a boldogság kifejezését látja, lapos tréfái mulatságosnak tűnnek fel előtte, nem tételez fel benne emberfeletti titokzatosságot, de a karrierista cinikus nyugalját nem sejtí meg.

1837. január 16-án Alekszandr Karamzin, a pétervári ordonáncház fogdájában ülve, nagy levélbe kezd. Ganyicsov-ról beszél, gyűlölt fellebbvalójáról, aki egyheti áristomba dugta az ügyeletes szobába, majd áttér az irodalmi és társasági hírekre. „Egy hete ültük meg Hekkeren báró és Goncsarova lakodalmát – közli oroszul. – Goncsarova vőfélye voltam. Másnap náluk reggeliztem. *Elegáns ottbonuk* nagyon tetszik nekem. Két napra rá az öreg Sztroganovnál (*a menyasszony felkért örömapja*) volt a lakodalmi ebéd, kitűnő borokkal. Így végződött ez a regény à la Balzac, a a szentpétervári pletykálkodók nagy bosszúságára... Meg kell vallanom neked – folytatja a következő oldalon –, hogy néhány versemet odaadtam Vjazemszkijnek az Almanachja számára, és Odojevszkijnek is, aki készletet gyűjt az „Orosz Invalidus” mellékletéhez, amit Pluchard megvett Vojejkovtól, s amely rendes irodalmi újsággá lett vagy lesz a jövőben. Hatalmas alakú, és hetente jelenik meg.”

A „Szovremennyik” 4. száma hozta a hírt, hogy 1837 elején megjelenik a „Sztarina i novizna” című almanach, Vjazemszkij herceg kiadásában. Alekszej cárevics, II. Katalin, Karamzin levelei, Dmitrijev és Rosztopcsin gróf visszaem-

lékezéseiből vett szemelvények s Byron hercegről szóló történelmi anekdoták mellett Vjazemszkij még verseket, regényrészleteket és az orosz irodalomról szóló leveleket szándékozik közölni benne. Először csak ezt a címet akarta a műnek adni: „Sztarina”, („Régi világ”). A „novizna”, („új”) szót Puskin tanácsára tette hozzá.

Általunk ismert okokból az almanach nem jelent meg. Odojevszkij és Krajevskij „Russzkij Szbornyik”-ja sem született meg, ahogy azt már elmondtuk. Ekkor szerződést kötöttek az „Orosz Invalidus” mellékletének kiadási jogára; e „mellékletek” Vojejkovtól a Pluchard kiadó tulajdonába mentek át. Új igazgatójuk Krajevskij lett. De a tényleges irodalmi vezetőnek, amint azt az utóbbi időben megállapították, Odojevskij számított. Az „Irodalmi mellékletek” munkatársai között volt Alekszandr Karamzin is . . . Leveleiben, miután még különféle jelentéktelen hírekről számolt be, Alekszandr az utolsó oldalon hozzáfűzi:

„Okos emberek járnak hozzánk: Vielgorszkij, Turgenyev, Zsukovszkij, Puskin stb. *Néha elbűvölőek, olykor meg olyan unalmasak*, amilyen még egy magunkfajta ostoba sem tud mindig lenni . . . No de eleget fecsegtem – írja befejezésül –, ideje harapni valamit, aztán *tente*.”

Január 27-én reggel az anya folytatja az előző nap megkezdett levelet:

„Szerda, 10 óra. Az egész házban csak Liza meg én kelünk fel, drága barátom. Sophie és Szaska még alszanak Razumovszkaja grófné bálja után . . .”

Az oldal betelt. A házbeliek felkeltek. Szofja Karamzina új oldalt kezd. Múlt csütörtökön Fiequelmont-ékhoz voltak hivatalosak, ahol ötszáz ember gyűlt össze:

„Vasárnap pedig nagy estély volt Jekatyerinánál (Mescerszkaja. – I. A.), ott voltak Puskinék, Hekkerenék, akik tovább játsszák szentimentális komédiájukat, a közönség

nagy tetszésére. Puskin a fogát csikorgatja, és arcán megjelenik a tigriskifejezés, Natalie lesüti szemét, és elpirul beau frère-jének (sógor) hosszú, forró pillantása alatt. Ez már kezd mértéktelenül erkölcstelen lenni. Jekatyerina féltékenyen lornyettezi e kettőt, s hogy senki se maradjon szerep nélkül e drámában, Alekszandrina dühösen kacérkodik Puskinnal, aki, úgy látszik, komolyan *szerelmes* belé; a feleségére elvből féltékeny, a belle soeur-jére⁸ azonban érzésből. Mindez egyáltalán nagyon különös. Nagybátyánk, Vjazemszkij, azt mondja, hogy ő *eltakarja arcát, és elfordítja az egész Puskin családról...*

Ezek a sorok akkor íródnak, amikor Puskin a Wolf cukrászdában párbajsegédjét, Danzaszt várja, aki pisztolyokért ment...

9

És íme, az anya levele: Jekatyerina Andrejevnaé. Oroszul – a francia nyelv nem érzékeltetné így tartalmának jelentőségét...

„Szombat, 1837. január 30. Pétervár.

Kedves Andrusa, könnyes szemmel írok neked, s a szívem-lelkem keserűséggel és bánattal tele: fényes csillag futott le az égről. Oroszország elvesztette Puskit! Szerdán párbajt vívott Dantèsszal, és az keresztüllőtte őt; a halhatatlan Puskin két napig élt, és tegnap, pénteken, elköltözött tőlünk; megvolt az a keserű örömöm, hogy csütörtökön elbúcsúzhattam tőle; ő maga kívánta ezt. Elképzelheted, mit éreztem abban a percben, különösen mivel Arendt első percben megmondta, hogy nincs remény! Kezet nyújtott nekem,

⁸ Sógornő.

én megszorítottam, és ő is az enyémet, aztán intett, hogy távozzam. Elmentemben messziről keresztet vetettem rá, ő megint kezét nyújtott nekem, és halkán kérte: »*Vessen rám még egy keresztet*!«; akkor már, újból megszorítva kezét, ujjaimmal homlokára rajzoltam a keresztet, és kezemet arcához érintettem, ő megcsókolta, és megint intett. Fehér volt, mint a gyolcs, de nagyon szép; gyönyörű arcán nyugalom tükröződött.

Egyéb részleteket nem kívánok írni, hogy miért és mikből történt ez a nagy szerencsétlenség; undorítanak engem: majd Szonyuska megírja neked őket. Sajnállak, mert tudom és érzem, hogy mennyire elkeserít ez a hír; nagy veszteség Oroszországnak, de még inkább a *miénk*; lelkes tisztelője volt apádnak, és a mi hűséges barátunk húsz éven át.

Rettenetesekek ezek a párbajok – folytatja, immár franciául –, és mit lehet bizonyítani velük? Puskin nincs többé az élők sorában, akik pedig itt maradtak, két év múlva már el is felejtették az egész históriát. Az ég óvjon meg téged az ilyen lépéstől, és tartson vissza tőle szíved és eszed. Bánatos szívemre szorítalak, és fájlalom, hogy ilyen gyász ért téged . . .”

Szofja Nyikolajevna folytatja:

„És én még olyan könnyedén beszéltem neked a múlt szerdán erről a szomorú drámáról éppen aznap, sőt abban az órában, amikor az iszonyú katasztrófa bekövetkezett. Szegény, szegény Puskin! Hogy szenvedhetett az egész három hónap alatt, az ocsmány névtelen levél kézhezvétele után, amely ezt az iszonyatos szerencsétlenséget előidézte, vagy legalábbis *látható* okot szolgáltatott hozzá. Nem tudom megmondani neked, mi robbantotta ki ezt a párbajt, amelyet pedig, úgy látszott, Dantès házassága megghiúsított, és senki sem tud semmit. Úgy gondolják, Puskin dühe már a

múlt csütörtökön elérte a tetőfokát, amikor Voroncovék bálján látta, hogyan társalog, nevetgél és *keringőzik* a felesége Dantèsszal, s az a vigyázatlan asszony nem félt vasárnap Mescserszkijéknél és hétfőn Vjazemszkijéknél ismét találkozni vele. Onnan távozóban Puskin azt mondta a nagynénémnek: »Ő nem tudja, mi várja otthon.« Hekkeren apjához írt levelére célzott, amelynek sértő hangja minden mértéket meghalad, és amelyben »vén kerítő«-nek nevezi őt (valóban ezt a szerepet játszotta), a fiát pedig *gyáva cenkenek*; megvádolta Dantèst, hogy még a *bázassága után* is méréselt kaszárnyavicceivel és *alias szerelmi vallomásaival* közeledni Puskinához, s megfenyegette, hogy *nyilvánosan* sérti őt meg egy bálon, ha a *levélbeli sértés* nem elég. Erre Dantès elküldött hozzá segédjeként valami d'Archiacot a francia követségről, hogy párbajra hívja. Ez kedd reggel történt, este pedig Razumovszkaja grófné bálján *utoljára* láttam Puskin; nyugodt volt, nevetgélt, beszélgetett, tréfált; valahogy nagyon erősen megszorította a kezemet, de ennek akkor nem tulajdonítottam jelentőséget. Szerdán reggel elment líceumi társához, Danzaszhoz, hogy segédjének felkérje; az utcán találkoztak, beültette szánjába, ott helyben elmagyarázta neki, miről van szó, s négy óra után már elindultak a párbaj színhelyére – a pargolovói útra, Odojevszkijék birtoka felé. Ott, úgy mondják, Puskin rendkívül nagy nyugalmat és lelkiezőt tanúsított. Dantès löött elsőnek, és a hasán sebesítette meg őt; Puskin elesett, de amikor Dantès odaugrott, hogy támogatssa, rákiáltott: »Menjen vissza a helyére, lövők!« Felsegítették, és támogatták; a pisztoly kiesett kezéből a hóba, ezért Danzasz másikat adott neki. Sokáig célzott, a golyó átfúrta Dantès karját, de csak a lágy részt, s a gyomor előtt megállt – a mündér egy gombja mentette meg, és csak a mellén történt egy kis horzsolás, de első pillanatban megingott és elesett, ekkor Puskin feldobta a piz-

tolyt, és azt kiáltotta: »Bravó!« Majd, látva, hogy Dantès felkelt és megindul, azt mondta: »Úgy, szóval a párbajunk nem ért véget!« Pedig véget ért, de ő azt gondolta, hogy csak a csípőjén sebesült meg. Hazafelé a kocsi rázása erős fájdalmakat okozott a gyomrában. Ekkor így szólt Danzaszhoz: »Úgy látszik, ez komoly. Ide figyelj; ha Arendt halálosnak látja a sebemet, megmondod nekem. *Nem ijesztess meg engem. Nem kívánok élni.*«

Otthon meglátta a feleségét, és azt mondta neki: »*Meny nyire örülök, hogy még látlak, és megölelhetlek téged. Akármilyen történeted is, te nem vagy hibás, és ne okold magadat, kedvesem!*« Arendt mindjárt megállapította, hogy a seb halálos, mivel a fő artéria és a vénák átszakadtak, a vér befelé folyt, s a belek megsérültek. Puskin *rendíthetetlen nyugalommal, mosolyogva* hallgatta ezt az ítéletet. Meggyónt, mindenkinek megbocsátott: utolsó perccig magánál volt, világos öntudattal figyelte nagyszerű életének kihunyását. Az uralkodótól részvétteljes levelet kapott, amelyben a cár azt a kívánságát fejezte ki, hogy keresztényhez illően haljon meg, és ne aggódjék a felesége és gyermekei sorsán, mert a róluk való gondoskodást magára vállalja. Puskin nem sokáig szenvedett; mindvégig változatlanul kedves volt szegény feleségéhez. Öt perccel halála előtt így szólt az orvoshoz: »Nos, úgy látszik, véget ér az élet?« Haláltusa nélkül hunyta le szemét, és nem ismerek szebbet, mint arca volt a halála után – békével és nyugalommal teli, tűnődő és ihletett homlok és *mosolygó* ajkak. Sohasem láttam még halottnál ilyen derűs, vigasztaló, költői orcát. Boldogtalan felesége rettenetes állapotban van, szinte tébolyodott; ez érthető. *Iszonyú rágondolni.* Isten veled, drága André. Gyengéden szeretlek. Sophie.”

Arról, hogy Puskin a halála előtt el kívánt búcsúzni Jekatyerina Karamzinától, eddig is tudtunk – azok szavaiból,

akik mellette voltak. De az asszony elbeszélésében, magasztos egyszerűséggel és mértéktartással előadva, Puskin olyan végtelen nagyságban áll előttünk, hogy az olvasóban keltett érzések erejét és nemességét tekintve ez a szerény közlés talán Puskin életének legnagyobb okmányai közé sorolandó. Milyen érzékletes, eleven pillanat ez a levél! És milyen szép itt minden mondat, Karamzina megfogalmazása: „Megvolt az a keserű örömöm, hogy elbúcsúzhattam tőle...”

Szofja Nyikolajevna levele nem tartalmaz eddig nem ismert, új tényeket. A párbajra és Puskin utolsó napjaira vonatkozóan csak d'Archiac, Danzasz, Turgenyev, Pjotr Ivanovics Mescserszkij szavait ismétli... Azután, hogy Puskin megszorította a kezét Razumovszkij grófné bálján, már csak a koporsóban látta őt viszont. De leírása felidézi az utolsó napok eseményeit, és újra átéreztetni velünk.

Szofja Karamzina nem érti: voltaképpen mi robbantotta ki a párbajt, Dantèsnak melyik tette indította végül is Puskin arra, hogy elővegye íróasztala fiókjából azt a Hekkerenhez írt levelet, amelyet Szollogubnak decemberben felolvasott, hogy újabb sértésekkel toldja meg, és elküldje a holland követségre? Eddig úgy tudtuk, hogy a levelet január 26-án írta és küldte el. Kazanszkij azt állítja, hogy 25-én. Szofja Karamzina szavai megerősítik a feltevését. És ezzel Puskin utolsó három napjának kronológiája most már végleg tisztázódott.

Pjotr Vjazemszkij, nyilván d'Archiac szavai nyomán, később közölte Puskin egy mondatát, amit egy órával a párbaj előtt mondott: „Ez úgy kezdete óta csak akkor lélegzettem fel, amikor ezt a levelet megírtam.” Ugyanígy Szofja Karamzina szerint is: a párbajt megelőző estén Puskin nevetgélt, társalgott, tréfált. Vannak a levélben még más részletek is, amelyek kiteljesítik Puskin halálának általános képét.

Jekatyerina Karamzina kihasználja az alkalmat, és d'Ar-

chiackal, akinek a párbajban való szereplése miatt vissza kell térnie Franciaországba, rövid levélkét küld fiának:

„Hétfő, 1837. február 1. Este 11 óra.

Most, amikor ezeket a kurta sorokat írom neked, a szationunk tele van emberekkel... Turgenyev majd átadja ezt a levelet d'Archiacnak, akinek a szegény Puskin esete után el kell utaznia – futári minőségben küldik el. Ha felkeresed, akkor megtudhatod a részleteit ennek az átkos párbajnak. Egy kis könyvet visz neked – az »Anyegin« új kiadását, énszerintem nagyon ízléses – úgy gondolom, jólesik most megkapnod.”

Másnap Karamzina kiadós levelet ír:

„Kedd, 1837. február 2. Pétervár, déli 1 óra.

Tegnap volt a szegény drága Puskin gyászszertartása: földi maradványait a birtokuk közelében levő kolostorba viszik eltemetni, a pszkovi kormányzóságban, ahol az összes Hannibálok nyugszanak; azt kívánta, hogy ugyanott temessék el. Az uralkodó vele és egész családjával szemben úgy viselkedett, mint egy angyal. Puskin az első párbajhistóriája után megígérte neki, hogy soha semmiféle ürüggyel nem párbajozik többet, és most, halálos sebesülten, elküldte a jó Zsukovszkijt bocsánatot kérni az uralkodótól, amiért nem tartotta meg a szavát. Az uralkodó levélben válaszolt neki, ilyen kifejezésekkel: »Ha a sors e világon már többé nem hoz össze minket, úgy fogadd végső és teljes bocsánatomat és utolsó tanácsomat: keresztényként bálj meg! Ami feleségedet és gyermekeidet illeti, nyugodt lebetsz, sorsuk eligazítását magamra vállalom.« Amikor V. A. Zs(ukovszkij) arra kérte az uralkodót, hogy másodszor is titkára lehessen Puskin ügyében, mint ahogyan Karamzinében volt, az uralkodó magához hívta őt, és azt mondta neki: »Figyelj rám, öcsém, én mindent megteszek P(uskin)ért, amit tudok, de írni, mint K(aramzin)nak, nem fogok; P(uskin)t kényszerítettük, hogy

keresztényként haljon meg, de K(aramzin) úgy élt és halt meg, mint egy angyal.» Van-e ennél igazságosabb, tapintatosabb, nemesebb valami, mind gondolat, mind érzés tekintetében, mint ez a megkülönböztetés kettejük között? Magam kívántam közölni veled mindezeket a részleteket, noha félek, hogy nem tudom olyan jól csinálni, mint Sophie, de most csak erre gondolok.”

Ez a közlés, hogy Puskin az első párbajhistória után megígérte a cárnak, hogy „soha semmiféle ürüggyel nem verekszik többé”, és sebesülten elküldte Zsukovszkijt bocsánatot kérni, amiért nem tartotta meg a szavát, fontos közlés. Eddig úgy tudtuk Ivan Turgenyev és Vjazemszkij leveleiből, hogy Puskin bocsánatot kért a cártól párbajsegéde, Danzasz, és önmaga számára. De hogy konkrétan miben állt ez a kérés, hogy miért kért Puskin bocsánatot, azt nem sikerült kideríteni.

Puskin életrajzírójának, Bartyenyevnek sok évvel később Vjazemszkij elbeszélte, hogy Dantès esküvője után I. Miklós cár „találkozott valahol Puskinnal, és szavát vette, hogy ha kiújulna a história, addig nem határoz, amíg vele nem tudatja”, hogy Puskin, az adott szó által kötve, a párbaj előtti napon Benckendorff útján akarta őt értesíteni, levelet írt Benckendorffnak – de nem küldte el. S hogy állítólag ezt a levelet megtalálták annak a kabátjának a zsebében, amelyben párbajozott, és amelyet később Miller, Benckendorff titkára, őrzött.

Valójában ezt a levelet, amely Benckendorffnak van címezve, és amelyet Miller őrzött, Puskin nem januárban írta, hanem novemberben, és akkor nyomban elküldte. Ezért is volt Millernél: a kabátja zsebében a párbaj reggelén nem lehetett. E kis eltérés miatt Vjazemszkij egész elbeszélése hitelét veszti. Pedig egyezik Jekatyerina Karamzina tanúbizonyságával, amelyet három nappal a párbaj után írt. S mind a

ketten – Karamzina és Vjazemszkij – ugyanazt mondják: hogy a cár ígéretet vett Puskitól, hogy nem verekszik többet.

Tudjuk, hogy a novemberi konfliktus elsimítása után Puskin Benckendorff útján közölte a cárral a Hekkerenre vonatkozó gyanúját, és azt, hogy ő, Puskin, elégtételt fog kérni. November 23-án, amint már mondtuk, a cár hívatta Puskit.

Azt is tudjuk, hogy januárban, három nappal a Dan-tèsszal vívott párbaj előtt, Puskin másodszor is beszélt a cárral, ugyanerről. Ezt magának a cárnak a szavaiból tudjuk, amelyeket Korf udvari méltóság viselő jegyzett fel.

Most kiderül, hogy e találkozások egyikén a cár megígértette Puskinnal, hogy nem párbajozik többé. Vjazemszkij így mondja: „amíg vele nem tudatja.” Karamzina: „Semmiféle ürüggyel nem párbajozik.” Az értelem mindkét esetben egy és ugyanaz.

Felmerülhet a kérdés: mi szüksége volt a cárnak arra, hogy szavát vegye Puskinnak? Csak nem akarta valóban megóvni a költőt a párbajtól? Hogy helyesen fogjuk fel a cári „gondoskodás” értelmét, próbáljuk elképzelni a találkozást, ahogyan Bongyi professzor, a kitűnő Puskin-kutató rekonstruálta:

Puskin a palotában van, a cár dolgozószobájában. Elismétli, amit már Benckendorff-fal közölt: a névtelen diplomát Hekkeren írta, és ő, Puskin, ezt mindenki füle hallatára ki fogja jelenteni. Nem kér védelmet, figyelmeztet, hogy becsületét maga fogja megvédeni, és nem nézi Hekkeren diplomatai kiváltságait...

Mit feleljen erre a cár? Fenyegetse? Fenyegetésekkel Puskit nem lehet megijeszteni; Puskin nem ismer félelmet; már egyszer bátran szemébe mondta a cárnak, hogy ha 1825. december 14-én történetesen Pétervárott lett volna, akkor kivonult volna az összeesküvőkkel a térre. Vitába szálljon

vele? De hát Puskin úgyis kitart igaza mellett. Legjobb, ha biztosítja, hogy intézkedni fognak, hogy semmit se tegyen, amíg vele, Nyikolajjal, nem tanácskozik („nem tudatja”), és hogy semmi esetre se engedje az ügyet párbajjá fajulni („semmiféle ürüggyel nem párbajozik”). „Add a szavadat – mondja a cár –, hiszen te hiszel nekem, Puskin!” Kétségtelenül ilyesfélét mondhatott Puskinnak.

Amikor a cár szavát vette Puskinnak, hogy nem párbajozik, ezzel Dantèsszal és Hekkerennel kapcsolatban megfosztotta a szabad cselekvés jogától, s egy időre elvágta a társasági botrány lehetőségét. De még az esetben is, ha Puskin nem számolt volna a cár kérésével (és ismerve Puskit, a cár ebben nyilván nem kételkedett), Miklós cár szavait a társaságban akkor is úgy fogták volna fel, mint a Puskin megóvására, megmentésére irányuló igyekezetet. Akárhogy is, a cárnak ebben az ügyben bölcs tanácsadónak, béketeremtőnek kellett látszania.

Egyszóval, megígértetnie Puskinnal, hogy nem köt bele a holland követbe, Miklós cár számára mindenképpen csak előnyös lehetett. Puskit megmenteni természetesen nem szándékozott. Ha 1826-ban még remélte, hogy udvarához vonzhatja, s tollát és befolyását a trón érdekében használhatja fel, 1837-re már végleg letett erről a reményről. S amikor Puskin kilépett a dolgozószobájából, bármit mondott is Miklós cár, szavait a találkozásnál jelen volt Benckendorff úgy fogta fel, mint szilárd meggyőződést, hogy ezt a konfliktust nem lehet elhárítani, s hogy Puskit úgysem tartja vissza semmi. Nem volt nehéz a cár igazi szándékát kitalálnia. Puskin párbajsegéde, Danzasz, később azt beszélte, hogy Benckendorff Dantèst és Hekkerent támogatta, hogy bár tudott a készülő párbajról, azt nem kívánta megakadályozni. Ezek a tények már régen közismertek Puskin életrajzából.

Tudjuk, hogyan beszélt I. Miklós a dekabristákkal. Ki-

hallgatásukkor részvevő érdeklődést és képmutató megértést mutatott irántuk. Azután parancsot adott, hogy bilincsbe verjék őket, s kenyéren és vízen tartsák. Azért nagyon lehetséges, hogy részvevően beszélt Puskinnal, ám Benckendorff-fal más jellegű beszélgetést folytatott. És nem kételkedhetünk benne, hogy Benckendorff Puskin ellenségeit Miklós cár tudtával támogatta.

De most végre megértjük, hogy Puskin miért kért bocsánatot: végtelen becsületességében a szőszegéséért kért elnézést.

Ez a cárhoz intézett utolsó kérdésének új értelmezése – amely kérést sokáig úgy magyarázták, mint alattvalói hűségének megnyilvánulását –, és segít Miklós cár feleletét is megérteni (Jekatyerina Karamzina tolmácsolásában nemigen különbözik a korábban ismert feljegyzésektől). A válasz értelme a következő: „Megbocsátom neked a szőszegést, és gondoskodom feleségedről és gyermekeidről, ha elvégzed a keresztény szertartást.”

Úgy látszik, Puskin még habozott, és nem azonnal egyezett bele a cár „tanácsának” teljesítésébe. Máskülönben I. Miklós nem mondta volna Zsukovszkijnak azokat a szavakat, amelyeket Jekatyerina Karamzina említ levelében elsőnek.

„Puskit *kényszerítettük* rá, hogy keresztényként haljon meg, de Karamzin úgy élt és halt meg, mint egy angyal.” (Kiemelés tőlem. I. A.)

„... *Kényszerítettük*”. . . – érdemes belegondolnunk ebbe a kijelentésbe, és egybevetni a haldokló Puskin keresztényi megbékélésének legendájával, amelyet több mint nyolcvan éven át ismételtettek minden életrajzában.

A költőnek el kellett fogadnia a cár feltételét: adósságon kívül semmit sem hagyott családjára. Hogy rákényszerült, még azok a kortársak is belátták, akik elítélték érte. „Tel-

jesítette keresztényi kötelességét – írja Puskin halála napján Vielgorszkij unokahúga, Volkova –, mert a cár azt írta neki, hogy akkor gondoskodni fog a feleségéről és gyermekeiről.”

Miklós cár figyelte a követelés teljesítését: Szpasszkij doktor, aki a sebesült költő mellett tartózkodott, feljegyezte, hogy a pap Arendt udvari orvos jelenlétében érkezett.

Karamzin halála után Zsukovszkij szövegezte meg a szolgálatairól és a családjának adott nyugdíjról szóló parancsot. Puskin halálakor Zsukovszkij felajánlotta a cárnak, hogy ugyanilyen parancsot szövegez meg a költővel kapcsolatban. Erre válaszolta a cár azokat a szavakat, amelyeket Karamzina idéz. Laskov igazságügyminiszternek ezt a cár nyersebben megmagyarázta. „Furcsa ember ez a Zsukovszkij – mondta. – Azzal zaklat, hogy Puskin családjának ugyanolyan nyugdíjat adjak, mint Karamzin családjának. Nem akarja megérteni, hogy Karamzin csaknem szent ember, de milyen volt Puskin élete?” Értésére adta Zsukovszkijnak, hogy „Puskinnak sem élete, sem halála nem jelentheti Oroszországnak azt, ami Karamzin volt számára” – jegyezte fel Ivan Turgenyev a naplójába. És Jekatyerina Karamzina, aki csak az imént írta: „halhatatlan Puskin”... „veszteség Oroszországnak”... – egyetért a cár véleményével.

Ám ebben a levélben nem az a legfontosabb, ami benne van, hanem ami hiányzik belőle: egyetlen szó sem esik arról, mintha a haldokló Puskin áldását küldte volna a cárnak, sokévi uralkodást kívánva neki, és így kiáltott volna fel: „Kár, hogy meghalok, egészen az övé lennék...” Szóval, még csak célzás sincsen rá, hogy Puskin Istennel és a trónnal kibékülve halt volna meg. Szovjet kutatók nagy és fáradságos munkával bebizonyították, hogy mindezt a barátai – elsősorban Zsukovszkij – találták ki. Amikor Zsukovszkijnak szemére vetették, hogy miért tulajdonította Puskinnak

a hű alattvalói mondatot: „... egészen az övé lennék...”, azt felelte rá: „A felesége és gyermekei sorsára gondoltam...” Ezt a tényt közölte Puskin egyik első életrajzírója. Valójában azonban Zsukovszkijnek még más, fontosabb okai is voltak.

Azokban a napokban, amikor nagy tömeg fogta körül Puskin házát, amikor fenyegetések hangzottak el a gyilkosokat illetően, és először nyilvánult meg ilyen szemmel láthatóan, hogy „az írói tehetség hatalom”, Benckendorff megvádolta a költő barátait, hogy a temetését állítólag az uralkodó elleni tüntetéssé akarják változtatni, s a Puskin sebesülésének és halálának híre által okozott felháborodást kihasználni a „liberálisok diadalára”.

Puskin függetlenségét, nagyfokú nemzeti méltóságérzetét, egykori barátságát a dekabristákkal, a pétervári társaság legmagasabb köreiből a „szabadgondolkodás” megnyilvánulásának értelmezték. „Puskin hajlott a liberalizmusra” – jelentette kormányának a nápolyi követ, Butera. Hohenlohe, württembergi diplomata, az e napokban általános bánat és düh megnyilvánulásait az „orosz párt hatása”-nak tudta be, „amelyhez Puskin tartozott”.

1825. december 14-e óta I. Miklós folyton gyanakodott egy még nem leleplezett titkos társaság létezésére. 1834-ben a „Moszkovszkij Tyelegraf” betiltásával kapcsolatban a cár egyik legbizalmasabb embere azt állította, hogy a „dekabristák még nincsenek kiirtva”, hogy Oroszországban van egy „párt, amely a forradalmat szomszjazza”. Csaadajev „Filozofikus levelé”-nek megjelenése a „Tyeeszko”-ban 1836-ban, ismét azt a gyanút ébresztette, hogy ez egy „titkos társaság műve”. Miklós cár bármilyen tiltakozás megnyilvánulásában hajlandó volt egy titkos társaság kezét látni. De lám, három nappal Puskin halála után, 1837. február 2-án, a cár egyik bizalmasa, Orlov gróf, elküld neki egy névtelen levelet, amit

postán kapott. Noha ez a levél a népnek a cár iránti odaadását bizonygatta, és abból az igyekezetből eredt, hogy a „nép sérelmének” esetleges következményeit elhárítsa, mégis a Puskin halálán érzett keserűség áradt belőle, és az a meggyőződés, hogy Oroszország nagy költője „szándékos gyilkosság” áldozata lett.

Ez elég volt Benckendorffnak ahhoz, hogy a levelet egy „társaság létezését és munkáját” bizonyító okmánynak fogja fel.

Ügynökök jelentették a Harmadik Ügyosztálynak, hogy a Puskin házát körülfogó tömegben fenyegetések hangzottak el Dantès és Hekkeren irányába, hogy Puskin feleségét vádolják, hogy Puskin tisztelői, amikor majd a holttestet az Izsák-székesegyházba átviszik, ki akarják fogni a lovakat a kocsiból, hogy a templomban kispolgárok és diákok küldöttei jelennek meg, és beszédeket mondanak a koporsó felett.

Ezért vitték át Puskin koporsóját éjjel, titkon, csendőri fedezettel a lakásból az udvari templomba. Ugyanez okból siettek elszállítani a halott Puskit Pétervárról Mihajlovszkojéba, egy csendőr kíséretében, éjnek idején...

Puskit nem udvaronci mundérjában tették koporsóba, hanem frakkban; ezt Vjazemszkijnek és Turgenyevnek róják fel. Vjazemszkij, amikor a halottól elbúcsúzott, kesztyűt dobott a koporsójába – ezt egyezményes jelnek tekintették. Mindezt együttvéve úgy fogták fel, mint egy, a kormánnyal ellenségesen szemben álló párt tevékenységét.

Hekkeren, Nesselrode külügyminiszter szalonjában szerzett értesülései alapján, jelentette miniszterének, hogy Puskin halála „egy egész párt létezését” tárta fel a kormány előtt, „e pártnak Puskin állt az élén”. „Reformpártnak mondhatjuk” – állapította meg a holland követ, és hozzátette, hogy az orosz kormány gyanúja nem alaptalan, ha meggondoljuk, hogy Puskin bele volt keverve az 1825-ös esemé-

nyekbe. Igaz, hogy ilyen kijelentésekkel igyekezett a repulációját helyreállítani, és az effajta közlés igen előnyös volt számára. Ám azért nem kétséges, hogy kormányának a pétervári udvari körök szalonjaiban hallottakat jelenti.

Benckendorffnak természetesen semmi alapja sem volt arra, hogy Vjazemszkijt vagy még inkább Zsukovszkijt a kormány elleni összeesküvés szándékával gyanúsítsa. De hogy Puskin mindhalálíg engesztelhetetlen ellensége volt a despotikus rendőrzuralomnak és az ország egész társadalmi és politikai rendjének, ebben a csendőrök főnöke nem tévedett. Liberális *párt* Oroszországban az 1830-as években nem volt. De a politikai hangulatok, amelyeket Benckendorff a cárnak jelentett, állandóan érződtek, és Puskin halálával kapcsolatban különös erővel nyilvánultak meg, ismét – és ezúttal már fenyegető méretekben – bizonyítva, hogy Puskin neve az orosz társadalom legszélesebb köreiben a nemzeti méltóság, a szabadságszeretet és haladás szimbóluma lett. Az akkori kor nyelvén ezt nevezték liberalizmusnak. És a liberalizmus *szimbóluma* persze hogy Puskin volt!

Benckendorff egy összeesküvés lehetőségének felvetésével szabad kezét nyert arra, hogy bármiféle tiltakozó megnyilvánulásnak elébe vágjon, már eleve összeesküvők művének állítva be azokat, és elhárító intézkedéseket tehessen, e feltételezett „demagóg párt” esetleges cselekedeteinek megakadályozására.

„Ön engem, ha nem is demagógnak, de holmi demagógia-cégérnek tartott, amely mögött a rend titkos ellenségei lapulnak” – írta Benckendorffnak Zsukovszkij, az ellene emelt vádakat cáfolva.

„Engem tiszteltek meg azzal, hogy az első helyre raktak” – panaszkodott Zsukovszkij a cár fivérének, Mihály nagyhercegnek, bizonykodva előtte, hogy ne higgyen az összeesküvés létezésében.

Íme, ezért volt nekik, Zsukovszkijnak, Vjazemszkijnek, Turgenyevnek, fontos bizonyítaniok, hogy ők sohasem forraltak semmit a kormány ellen, hogy nem szándékoztak Puskinnak országos temetést rendezni, eszükbe sem jutott ilyesmi. Ezért igyekeztek meggyőzni a kormányt és az előkelő társaságot, hogy Puskin érett korában jó szándékú ember volt, s úgy halt meg, ahogy keresztény emberhez és hűséges alattvalóhoz illik. „Igen, Puskin semmiképpen sem volt sem liberális, sem az ellenzék híve abban az értelemben, amelyet rendszerint e szavaknak tulajdonítanak. Őszinte híve volt a cárnak” – írta Vjazemszkij a nagyhercegnek. Ugyanebben a szellemben cselekedett Zsukovszkij is. E célból írta híres levelét a költő atyjához, amelyben úgy állította be Puskit, mint aki mindent megbánt, és megbékélten halt meg. Levele számos másolatban terjedt el, és később a „Szovremennyik”-ben is megjelent.

Nemcsak Zsukovszkij igyekezett ilyen értelemben, Zsukovszkij és Turgenyev írásai ugyanígy a nagy nyilvánosság-nak voltak szánva. Utóbbiak, Moszkvába küldve leveleiket, megkérték Bulgakovot, a moszkvai posta igazgatóját, hogy másoltassa le őket a közös ismerősök számára. Ezekben a levelekben igyekeztek kifejezni, milyen tragikus helyzetben volt Puskin az ellenséges társaságban, a sötét intrikák következtében. De ők is elismételték a derús végről és megbékélésről szóló hazugságot, úgy gondolván, hogy ez a verzió rehabilitálja őket a kormány szemében.

Ily módon a Puskinhoz közel állók – Zsukovszkij, Turgenyev, Vjazemszkij – levelei tudatosan eltorzítják a költő képét.

Ami más kortársak közléseit illeti, olyanokét, akik alig ismerték Puskit, a Puskin halálára vonatkozó közléseik gyakran kósza hírekre alapultak, ezeket a kommentárokat is nagy óvatossággal kell kezelnünk.

A tagili leveleket Puskinhoz közel álló emberek írták, és nem a társaságban való elterjesztés céljából. Ezért különösen értékesek. Nem kétséges, hogy ha a haldokló Puskin szávaiban bármiképpen kifejezésre jutottak volna azok az érzések, amelyekről Zsukovszkij regél, akkor Karamzinék – valóságos és konzervatív emberek – nem mulasztották volna el ezt Andrejjel közölni; hiszen siettek elmondani, hogy az uralkodó úgy viselkedett a költő irányában, „mint egy angyal”.

„Vasárnap este elmentünk szegény Puskin halotti ünnepségére – folytatja mostohája levelét Szofja Karamzina. – Megható volt látni a tömeget, amely holtteteme előtt meghajolni sietett; azt mondják, ezen a napon több mint húsz ezer ember fordult meg ott: hivatalnokok, tisztek, kereskedők – mind áhítatos csendben, mély érzéssel mentek –, Puskin barátainak ez vigaszára volt. Az ismeretlenek egyike így szólt Rossetihez: »Látja, *Puskin tévedett, amikor azt hitte, hogy elvesztette népiességét; itt van egészében, csak hogy ő nem ott kereste, ahol a szívek válaszoltak.*« Egy másik öregember, Zsukovszkij csodálkozására, mélységes figyelemmel, hosszan nézett Puskin arcába, amely már erősen megváltozott; sőt leült vele szemben, és mozdulatlanul ült így vagy negyedórát, könnyek peregtek arcán, majd felkelt, és a kijárat felé tartott. Zsukovszkij utánaküldött valakit, hogy a nevét megtudja. »*Minek az?* – válaszolta. – *Puskin nem ismert, és én őt sohasem láttam, de Oroszország dicsőségét siratom.*« És egyáltalán, ez a második társaság annyi lelkesedést tanúsít, annyi sajnálatot, együttérzést, hogy Puskin lelkének örülnie kell, ha a földi életnek csak a visszhangja is eljut oda, ahol ő most van. Mi több: Puskin gyilkosai ellen a felháborodás és düh hulláma csap fel, fenyegetések

hangzanak – de mindez abban a másik társaságban, a fiatalok között, amikor a mi körünkben Dantèsnek számos védelmezője akad, Puskinnak pedig – ez a legfelháborítóbb és egyszerűen érthetetlen – sok felbőszült vádlója. Cseppet sem lágyították meg ezeket a pokoli kínok, amelyek három hónapon át marcangolták lánglelkét, amely, sajnos, túlságosan érzékeny volt a megvetett világ szurkálásai iránt, amelyekért végül is önmagán állt bosszút: meghalni harminchét évesen, és ilyen gyönyörű, ilyen megrendítő nyugalommal! . . .”

Amikor a várost bejárta a hír, hogy Puskin haldoklik, mindenki előtt világossá vált, hogy Pétervárott két tábor van; Szofja Nyikolajevna igen szabatosan határozta ezt meg a „mi társaságunk”-ról mondott szavaiban – vagyis az előkelő világról, ahol vádak hangzanak el Puskin irányában, s a „második társaság”-ról, amely megsiratja Puskit, és a szeretetnek csodálatos tanújeleit adja.

Természetesen senki sem számolta pontosan össze, hogy mennyi ember jött elbúcsúzni Puskitól. Zsukovszkij azt írja, hogy két nap alatt több mint tízezer ember vonult el a koporsó előtt; Szofja Karamzina azt állítja, hogy egyetlen nap alatt húszezernél is több. Azt is beszélték még, hogy a „teteje körül harminckétezer ember fordult meg,” hogy Puskin életének utolsó napjaiban „huszonötezer ember jött gyalog és járművön az egészsége felől érdeklődni”. Liebermann porosz követ az írta jelentésében, hogy Puskin házában „mintegy ötvenezer minden rendű és rangú ember” fordult meg. Akárhogyan volt is, tízezrekről van szó, akik a ház előtt szorongtak, s búcsúzni jöttek, akik a gyászszertartás idején az Istálló teret és a betorkolló mellékutcákat is eltömítették.

Ebben az akkor szokatlan tömegben a hivatalnokok, írók, művészek, diákok, tanulók, kereskedők és katonák között

sok „egyszerű ember” is akad, subák tűnnek fel, sőt néme-
lyek rongyokban jönnek, az egész város felbolydult, hábo-
rog, bánatos. Muzanov feljegyzi, hogy a vásárcaatnokban a
kofák és árusok Puskin haláláról beszélnek. Vjazemszkij fel-
figyelt rá, hogy az „utcán a parasztok” is őt emlegetik. Fenn-
maradt egy történet (Miljutyina), hogy a Palkin fogadóban
egy pincérfiú azon izgult, kit fognak Puskin helyett „ver-
sekre kinevezni”. Mindenütt szóbeszéddek hallatszanak, és
Hekkerent szidják.

Puskin meggyilkolását a pétervári társadalom széles kö-
rei általában országos csapásnak fogták fel. Külföldi dip-
lomaták azt jelentik haza, hogy a költő halála „nemzeti fel-
indulást”, „általános fehéborodást” keltett (a bajor követ),
hogy az „egész társadalmat ért csapásnak” tartják (nápolyi
követ), az „ország veszteségének” (porosz követ); a würt-
tembergi követ jelenti, hogy Puskin „felmagasztalják” a csi-
novnyikok, „nagy számú osztály, amely mintegy harmadik
rend Oroszországban”. A francia követnek, Barante-nak tu-
lajdonítják e szavakat: a Pétervározt e napokban megnyílvá-
nult „országos együttérzés” „hasonló volt ahhoz, amely 1812-
ben lelkesítette az oroszokat”.

Szofja Karamzina az utolsó gyászszertartás leírásánál
szándékosan elhallgatja, hogy ott volt éjjel a tizenkét legkö-
zelállóbb személy között, amikor a holttestet átvitték az ud-
vari templomba; a rakpartot csendőrökordon zárta el, s Pus-
kin lakása is csendőrökkel telt meg. Ezt nem írhatta meg
Andrejnek.

Puskin halála megváltoztatta Karamzinék felfogását az
azt megelőző eseményekre vonatkozóan. Szofja Nyikolajev-
na most már nem látja az elmúlt hónapokban tanúsított vi-
selkedését sem „ostobának”, sem „nevetségesnek”. Amit
„komédiának” nevezett, most új színben tűnik fel előtte.
A költő nagy népszerűsége, amelyet az ismeretlen tisztelője

„népiesség”-nek nevezett, mindenkivel megértetik, hogy ezek a napok már a történelem ítélőszéke elé tartoznak. De Szofja Karamzina még ilyen körülmények között is, Dantès és Puskin párbajában csak ismerőseinek összetűzését hajlandó látni; úgy akarja Puskit siratni, hogy Dantèst ne vádolja. „Örülök, hogy Dantèsnak nem történt baja” – írja Andrejnek. Úgy érzi, hogy ha a párbajban mindketten elestek volna – Puskin és Dantès is –, rosszabb lenne: Puskin halála akkor nem keltett volna olyan nagy részvétet. Az áldozat szerepe, szerinte, „mindig a legnemesebb, és azok – írja Puskinról –, akik támadni merészelik, énszerintem nagyon hasonlatosak a hóhérokhoz”.

„Szombat este láttam a szerencsétlen Natalie-t – folytatja Karamzina –, el sem mondhatom neked, milyen szívet tépő hatást tett rám; valóságos kísértet: réveteg tekintete s az arc kifejezése olyan szálnalmas, hogy lehetetlen szívfájdalom nélkül nézni. És milyen szép még ebben az állapotában is!

Pénteken volt a temetés, illetve a gyászszertartás. Hatalmas tömeg gyűlt össze, mindenki ott akart lenni, egész ügyosztályok kérték, hogy ezen a napon ne kelljen dolgozniok, hogy elmehessenek a szertartásra, eljött az egész akadémia, művészek, egyetemi hallgatók, valamennyi orosz színész. Az Istálló téri templom kicsi, ezért csak azokat engedték be, akiknek jégük volt, más szóval kizárólag a felsőbb köröket és a diplomáciai testületet, amely teljes egészében megjelent. (Sőt egyik diplomata megjegyezte: »Most látom csak, hogy ki volt Puskin Oroszországnak. Eddig találkoztunk vele, elbeszélgettünk, és senki önök közül (egy hölgyhöz fordult) nem mondta meg nekünk, hogy ő az önök *nemzeti büszkesége*.«) A templom előtti tér tele volt néppel, és amikor a szertartás után a kaput kinyitották, az egész tömeg be akart hatolni a templomba; veszekedtek, lökdösődtek, hogy a ko-

porsóhoz jussanak, és levigyék a pincébe, ahol a faluba való elszállításaig maradnia kellett. Egy nagyon jól öltözött fiatalember könyörgött Pierre-nek (Mescserszkijnek), engedje meg neki, hogy csak *megérinthesse kezével a koporsót*; akkor Pierre átengedte neki a helyét, s az ifjú könnyekkel a szemében köszönte meg. Milyen megható Puskin szekundán-sa, barátja és líceumi társa, Danzasz ezredes, akit behívtak a hadseregbe; a »bátor Danzasz« maga is sebesülten, felkötött karral, könnytől nedves arccal, tisztára nőies gyengédséggel beszélt Puskinról, nem gondolva a rá váró büntetésre; áldja az uralkodót, amiért kegyesen megengedte, hogy ne kelljen elhagynia barátját életének utolsó perceiben és szerencsétlen feleségét súlyos bánatának első napjaiban. Lám, ezt tette az uralkodó a családért . . .”

Karamzina itt felsorolja Miklós cár „kegyeit”: hogy kifizette Puskin adósságait, megvásárolja birtokát, Mihajlovskojét, az özvegynek ötezer rubel nyugdíjat utal ki, a gyerekeknek fejenként ezerötszázat. S mindkét fiát beírták a kadétiskolába.

„Ezenkívül – folytatja Sophie – a gyerekek javára a kincstár költségén kiadják Puskin összes műveit; bizonyára nyomban szétkapkodják.”

Miklós cár intézkedéseit Szofja Karamzina őszinte részvét és gondoskodás jelének tekinti. Valójában pedig ez a jótékonyság, ami az uralkodónak semmibe sem került, jó alkalom volt rá, hogy az irodalom felvilágosult pártfogójának szerepében jelenjen meg Európa előtt. Csaknem valamennyi külföldi diplomata megemlítette azokban a napokban a Pétervárról küldött jelentésében az orosz cár bőkezű segítségét, amelyet az ország első költője családjának nyújtott. Puskin hírnevét I. Miklós a saját érdekében tudta kihasználni. De térjünk vissza a levélhez.

„Elhiszed-e? – írja Szofja Karamzina. – Ez alatt a három nap alatt az »Anyegin« négyezer példányban kel el.”

Ez a kis mozzanat mennyire tükrözi ama napok légkörét!

„Tegnap (vagyis hétfőn, a gyászistentisztelet után. – I. A.) ismét láttuk Natalie-t, nyugodtabb volt, és *sokat* beszélt férjéről. Egy hét múlva elutazik fivérének Kaluga környéki birtokára, ahol két évet szándékozik tölteni. »A férjem – mondta – meghagyta nekem, hogy két évig gyászoljam (milyen tapintatosság a részéről, itt is gondja volt rá, hogy megóvja a világ pletykáitól), s úgy gondolom, legjobban teljesítem a kívánságát, ha falun töltöm ezt a két évet. A nővérem eljön hozzám, ez nagy vigasz lesz számomra.«”

Igen, ez volt Puskin végakarata; halála napján, amikor a feleségétől búcsúzott, ezt mondta neki: „Vonulj el vidékre, két évig gyászolj, és aztán menj férjhez, csak ne valami semmirekellőhöz.” Vjazemszkijék hallották ezt.

„Beszéltünk még a névtelen levelekről. Elmondtam neki, hogy te mit írtál ezzel kapcsolatban, és milyen szörnyű felháborodással keltél ki az aljas szerzőjük ellen.”

„Pofonokat hóhérkéztől, ezt érdemel szerintem” – írta övéinek Andrej Karamzin, abbeli félelmének adva kifejezést, hogy ha „ez a hitvány alak valamikor felfedi arcát”, akkor „a mi elnéző társaságunk”, vagyis az előkelő világ, a cinkos szerepében fog fellépni. Ebben nem tévedett.

Puskin barátai ezekben a napokban folytonosan visszatérnek a gúnyirat gondolatához, utólag sejtik már, hogy ez volt a legfőbb ok, amely Puskin vesztét eredményezte, hogy a tragédia e levél szerzőjének lelkén szárad, s hogy Puskin azóta „nem tudott megnyugodni”.

„Most pedig – folytatta Karamzina – egy mulatságos apróságról számolok be mind e keserveink közepette: Danzasz engedélyt kért az uralkodótól, hogy a holttestet elkísérhesse; az uralkodó azt felelte, hogy ez lehetetlen, mert Danzasznak

bíróság elé kell állnia (egyébként úgy mondják, ez csak formaság lesz). Az uralkodó Turgenyevet jelölte ki arra, hogy Puskinnak ezt a végtisztességet megadja, »mint az egyetlen Puskin barátai közül, akinek jelenleg semmi dolga«. Turgenyev ma este indul el a holttesttel. Nagyon kényszeredetten teszi, és ezt nem tudja eltitkolni. Vjazemszkij el akarta kísélni, én azt mondtam neki (Turgenyevnek): »Miért ne menne önnel?« »De kérem, velem? Ő nem halt meg!«

Turgenyev ugyanezt jegyezte fel naplójában: „Vjazemszkij, velem (Karamzinéknál): Ő még nem halott.”

Szofja Karamzina az úgy „mulatságos” oldalának látja, hogy a cár Turgenyevet a tudta nélkül jelölte ki Puskin korporsójának kíséretére, egy csendőr társaságában. Turgenyev engedelmeskedett, de kijelentette, hogy „saját költségén” utazik, „és külön postalovakra szóló utalvánnyal”. Naplójában sértődötten hangsúlyozza: „Elindultunk, *mi* – én és a csendőr!” A Karamzinának adott válaszában ott van a gúny, hogy őneki „semmi dolga”, és ezért a cár őt gyászhuszárrá tette meg; Vjazemszkijt nem viheti – az nem halott, őt, Turgenyevet pedig a cár csak halottak szállításával bízta meg.

II

Alekszandr Turgenyev elkísérte Puskin holttestét, eltemette a szvjatogorszki zárdában, és már visszatért a fővárosba, de a felháborodás, amit Puskin meggyilkolása keltett, még nem ült el. Ezt olvashatjuk ki a tagili levelekből, még azokból a sorokból is, amelyek nincsenek közvetlen összefüggésben Puskinnal.

Február 10-én Szofja Nyikolajevna ír „néhány sort”. Liza húgának születésnapját ülték. Jekatyerina Mescserszkaja,

hogy igazi ünnepi élményben részesítse, elvitte az orosz színházba, ahol „Karagin kitűnő volt a »Matilda, avagy a féltékenység« című darabban”. Liza Karamzina és Nagyenyka Vjazemszkaja „odavoltak az elragadtatástól”. Mescserszkijék nyolcéves kisfiát, Nyikolenkát is elvitték magukkal.

„Kezdetben nagyon örült, de aztán megijedt, hogy *pisztolyból fognak lőni*, mert mindabból, ami a színpadon történt, csak annyit értett, hogy veszekednek; Puskin históriája, amiről hallott . . . rendkívül felajzotta a fantáziáját minden iránt, ami párбайjával függ össze, és úgy gondolta, hogy itt *párбай* lesz. Az előadás vége előtt haza kellett vinni.

El nem mondhatom – folytatja Szofja Nyikolajevna ugyanazon az oldalon –, milyen szomorú hatást tett rám Jekatyerina szalonja azon az *első* vasárnapon, amikor újra elmentem; Puskinék családjából már senki sem volt ott, pedig azelőtt el nem maradtak, mégis úgy rémlett nekem, hogy látom őket, és hallom Puskin ezüstösen csengő nevetését. Íme, egy költemény, amit Puskin halálára írt valami Lermontov úr, huszártiszt. Igazságában és a benne rejlő érzés tekintetében olyan szép, hogy azt akarom, te is ismerd.

A KÖLTŐ HALÁLA

*Meghalt a költő! Tisztasága
rabját, gonosz szó fente be,
bosszús szívét golyó találta,
aláhorgadt nemes feje! . . .
S mert alantas sértés, gyalázat
nagy lelkén nem száradhatott,
mint annyiszor már, maga lázadt
a világ ellen – s most halott!
Halott! . . . Mivégre a dicséret,*

*a jajongás, a nagy szavak,
a dadogó, szálnalmas érvek?
Hiszen a sorsa telt be csak.
Ti hajszoaltatok fenekedve
a béklyótlan, merész zsenit,
szítottátok fel – kényetekre!
a hunyó tűzvész üszkeit.
Örüljete^k hát! Ezt a szégyent
gyötrettetést nem bírta el:
kihunyt, csodás szellem-szövétnek,
koszorúja porban hever.*

*Gaz gyilkosa – nem volt menekvés! –
pontosan és hidegen ölt.
Nem reszketett a fegyveres kéz,
üres a szív – jól működött.
És nincs is mit csodálni: messze
országból jött, mint annyi más,
szerencselovag, pénzvadász,
s a sorsa épp hozzánk vetette.
Dölyfösen járt köztünk – kinek
nincs köze földhöz és beszédhez,
dicsőségünkre fel nem érez,
nem is tudhatta, ama véres
percben mire emel kezét! . . .*

*S meghalt – s fekszik sötét veremben,
mint ama dalnok, kedves, ismeretlen,
ki vak féltés prédája lett,
kit ő zengett csodás erejű versben,
s kit, mint őt, egy kéz hidegen leterített.*

*Mért hogy az egyszerű barátság, enyhe béke
világát ez irigy világgal felcserélte,
mely fojtogat szabad szívet, lángszenvédélyt?
Miért adott kezet hitvány rágalmazóknak,
bazuq szónak miért bitt, s alamuszi jóknak,
ő, ki az embert jól ismerte rég? . . .*

*És ők koszorúját letépték, és helyette
babérral befont töviskoronát
kapott, mely durván felsebezte
fenséges, büszke homlokát.
Utolsó perceit keserítette méreg;
álnok fülbesúgók, gonosz tudatlanok,
s meghalt, s mardosta fullánkös remények
tüntén keserű kín, s bosszút nem állhatott.*

*Elnémult a gyönyörű ének,
s nem zendül többé soba már.
Lelt szűk, iszonyú menedéket,
s pecsét alatt hallgat a száj.⁹*

Milyen gyönyörű, ugye? Mescserszkij elvitte ezt a költeményt Alekszandrina Goncsarovának, az kérte a nővére számára, aki mohón olvas mindent, ami a férjére vonatkozik, folyton róla beszél, *vádolja* magát, és sír. Állandóan úgy gyötri magát, hogy siralom látni, de nyugodtabb lett, és már nem olyan tébolyult, réveteg a pillantása. Sajnos, rosszul alszik, éjszaka fel-felkiált, Puskit hívja: szegény, szegény, áldozata saját könnyelműségének és az emberek gonoszságának . . . Odojevszkij megható a Puskin iránti szeretetében: úgy sírt, mint egy gyerek, és nincs *megindítóbb* ama

⁹ Lator László fordítása.

néhány sornál, amelyekkel folyóiratában Puskin halálát bejelentette. A »Szovremennyik« továbbra is megjelenik ebben az évben.”

Lermontov költeményét Szofja Karamzina teljesen a költő saját kezű szövegéhez híven, egyetlen eltérés nélkül közli levelében. Ez érthető: Odojevszkij adta oda neki, hogy leírja, akinél az eredeti kézirat volt. A Puskin halálát követő első napokban úgy tervezték, hogy ezt a szöveget közlik a „Szovremennyik”-ben; a figyelmeztetés után azonban, amit Krajevszkij kapott Uvarovtól, erre gondolni sem lehetett. A zárósorokat Szofja Karamzina nem idézi, mégpedig tökéletesen érthető okokból: Lermontov akkor még nem írta meg őket, még nem szenvedett, és nem volt száműzetésben. Csak később, amikor visszatér a száműzetésből, valamivel több mint egy év múlva, lesz Karamzinék vendége és barátja, szalonjuk büszkesége, éke. 1837 februárjában még csak „valami Lermontov”, még nem ismeri őket, noha Karamzinék házába jó tucat ezredtárs – testőrhuszár – bejáratos. Később, alighanem Odojevszkij révén, ismerkedett meg velük.

A néhány sor, amelyben Odojevszkij Puskin halálát bejelentette: rövid nekrológ, s ezekkel a szavakkal kezdődik: „Költészetünk napja leáldozott! Puskin meghalt, meghalt élete virágában...” Az „Orosz Invalidus” 5. számában jelent meg, Krajevszkijt tartották a szerzőjének. Zaborova, a leningrádi nyilvános könyvtár munkatársa, már régebben annak a feltevésnek adott kifejezést, hogy a nekrológ Odojevszkijtól származik. Ez most beigazolódott.

Az album 121. oldala orosz nyelven írott levél, keltezése: „Február 17. Ügyeletes szoba.” Alekszandr Karamzin kézírása, eléggé olvasható:

„Puskin halálára írt két kéziratot verset olvastam; az egyik valami líceumi növendéké, igen rendes, a másik, Ler-

montov huszáré, szerintem kitűnő, a vége kivételével, amely mintha nem is tőle származna.

Egyáltalán, a közönség olyan rajongással fejezte ki részvétét nagy költője halálával kapcsolatban, amit nem vártam tőle. *Ami az előkelő társaságot illeti*, ez a közönség kifröccsent (penészes? – I. A.) föle sokkal inkább méltó a mély-séges megvetésre, mintsem hogy a pro et contra beszédeire figyeljünk, amelyek, ha ez egyáltalán lehetséges, még nála is értelmetlenebbek. Bárhogy szidd is a *közönséget* (itt Karamzin a francia nyelvre tér át), *a szó szoros értelmében mégis ez a legkülönb minálunk. Teljesen helytelen volna azt mondani, amit gyakran hangoztatnak nálunk: hogy a mi íróinknak nincs közönségük: inkább megfordítva, a közönségünknek nincsenek írói.* Nem csoda, ha éhükben holmi madár-ijesztő Brandeuszt tetszik nekik. Jobbat kívánnak, de nincs.”

A líceumi növendék költeményén Karamzin az „Emlékezés Puskinra” címűt érti, amelynek szerzője mai napig ismeretlen, noha a szövegből kiderült, hogy Puskin egyik bentlakótársa, aki részt vett a líceumi évfordulók megünneplésében.

Karamzin megérezte a különbséget e Puskin halálának gyenge verses visszhangja és Lermontov zseniális költeménye között, de „A költő halála” befejező sorainak értékelésében (ezek február 10 és 16 között születtek) körének színvonalán mozog. Lermontovnak a „vétkükről hírneves atyák” utódaihoz intézett dühös beszéde – e sorok, amelyekben a nép bosszújával fenyegeti Puskin hóhérait, megjósolva az időt, amikor majd fekete vérük ömlik – nem tetszett Alekszandr Karamzinnak. Túlságosan merésznek és élesnek ítéli, noha az előkelő társaságról megvetéssel szól, és együttérzést mutat Puskin olvasói, a társadalom demokratikus része iránt. És találóan magyarázza meg a „Brandeusz báró” álnéven író Szenykovszkij műveinek sikerét. Szenykovszkij író és kritikus, a „Biblioteka dlja cstenyia” című folyóirat

szerkesztője, Bulgarinnal és Greccsel együtt Puskin ellen hadakozott. Alekszandr Karamzin bírálataiban érződik, hogy olyan ember írta, aki nem áll távol az 1830-as évek irodalmi harcaitól, és Puskin, Vjazemszkij, Odojevszkij híve.

12

Február 16-án Natalja Puskina a nővérével, Alekszandrinával, és nagynénjével, Jekatyerina Zagrijazsszkajával, elutazott Pétervárról fivérének kalugai birtokára, Polotnyanij Zavodra.

„Tegnap utazott el Pétervárról Puskina – írja Alekszandr Karamzin. – Tegnapelőtt láttam őt, és elbúcsúztam tőle. Sápadt, sovány, élettelen tekintetével, fekete ruhában, árnyéka volt saját szépségének. Szegény!!!”

Valamennyi, a párbaíró és Puskin haláláról szóló levélben a barátok nagy igyekezettel védik a költő özvegyének becsületét. Még azok is, akik nem ismerik közelről Puskit, mint például Krajevskij bajtársa, Januarij Nyeverov irodalmár, Puskinnak a felesége ártatlanságáról mondott szavait „utolsó szent meghagyás”-nak tartják. Csak Vjazemszkij, az író, rója fel Natalja Puskina „tapintatlanságát”, és azt, hogy a Dantès iránti magatartásában annak házassága után sok meggondolatlanság és következetlenség volt.

Jekatyerina és Szofja Karamzina levelei nem a nyilvánosság számára íródtak, és nem céljuk Puskin özvegyét a közvéleménnyel szemben védelmezni. Első napokban mind a két nő mélységes részvétellel szól róla. Ám a következő levelek – amelyekben a vele való utolsó találkozásukról írnak, és arról, hogy Moszkván átutaztában nem kívánt Puskin apjával találkozni – szigorú megrovással teltek.

Főként Szofja Karamzinának február 17-én kelt levelére

vonatkozik ez. Szofja bosszankodva jegyzi meg, hogy Puskin özvegye az elutazása előtt „túlságosan el volt foglalva a csomagolással”, és „egyáltalán nem látszott meghatottnak, amikor búcsút vett Zsukovszkijtól, Danzasztól és Dahltól, ettől a három védőangyaltól, akik haldokló férje ágyát körülvették, és mindent megtettek, hogy utolsó perceit enyhítsék”. Szofja Karamzina úgy véli, hogy „ilyen pillanatokban több érzést lehetne tanúsítani”. Úgy látja, hogy Natalja Puskina „nem olyan bánatos, mint máskor”. Nem csodálkozik rajta. Úgy véli, hogy „Natalie” könnyelműségből „tette kockára Puskin drága életét”, és még csak „nem is szerelemből, hanem a kacérság és hiúság nyomorult kísértéseinek engedve”.

„Szegény, szegény Puskin! – kiált fel Szofja Karamzina. – Felesége sohasem értette meg őt. Elvesztvén, a *saját bűne folytán*, csak *néhány napig* szenvedett nagyon, a heves fájdalom már elmúlt, csak a gyengeség és a nyomott hangulat maradt; és ez is *nagyon hamar* el fog múlni!

A két nővér találkozott, hogy elbúcsúzzanak egymástól, talán örökre, és ekkor Jekatyerina *végre-valahára* legalább kissé reagált erre a szerencsétlenségre, amely valójában az ő lelkén is szárad – *elsírta magát*, de mindeddig állandóan vidám és nyugodt volt, *nevetett*, és akivel találkozott, mindenkinek csak a *boldogságáról* beszélt. Nohát, ez is érzéketlen fatuskó, és ráadásul *ostoba*!

Dantès felett még nem ítélték, azt mondják, lefokozzák, aztán kiutasítják Oroszországból, Hekkeren elutazásra kényszerül, és otthon a *dolgozószobájában* személyesen árulja porcelán- és ezüstneműjét; az egész város hozzá jár vásárolni, ki a nevetség kedvéért, ki *barátságból*.”

Megjött Andrej válasza arra a levélre, amelyben anyja Puskin utolsó perceiről s a kettejük búcsúvételéről számolt be. S íme, az anya viszontválasza:

„Szerda, 1837. március 3. Szentpétervár.

Tudtam, hogy Puskin tragikus halálának híre szíven talál. S te sem tévedtél, ha feltételezted, hogy M-me Puskin a részvétem és aggodalmam tárgya lesz. Csaknem mindennap elmentem hozzá, kezdetben mélységes részvéttel nagy bánata iránt, de aztán, ó, jaj, meggyőződtem róla, hogy ez a bánat, ha most heves is, sem tartós, sem mély nem lesz. Szomorú ezt mondanom, de így van. A mi jó, a mi nagy Puskinunknak egészen más feleség kellett volna, aki jobban meg tudja őt érteni, és jobban illik az ő szintjéhez. Isten látja a lelküket, de ez a katasztrófa mégis rettenetes, és sokban még ma is homályos – ő is hozzájárult érthetetlen meggondolatlanságával... Szegény Puskin áldozata e szép, fiatal nő könnyelműségének, vigyázatlanságának és oktalanságának, aki néhány órai kacérkodás kedvéért nem sajnálta a férje életét. Ne gondold, hogy túlzok, hiszen én nem hibáztatom, mint ahogyan a gyermekeket nem hibáztatja az ember, ha tudatlanságból vagy meggondolatlanságból okoznak bajt.”

Ugyanebben a levélben Szofja Karamzina folytatja Puskin feleségének jellemzését.

„Most már megnyugodott – írja –, és lám, Puskin jól ismerte, tudta, hogy Undine ő, akibe még nem leheltek lelket. Bocsásson meg neki az Isten, mert nem tudta, mit cselekszik. Te pedig, drága Andrej, ne bánkódj miatta – az ő számára még sok örömet és élvezetet tartogat e föld.”

Lehetetlen nem elgondolkozni e sorokon. Karamzinék jól ismerik Natalja Puskinát, és természetesen őszinte és hiteles véleményt mondanak róla. Leveleik kiteljesítik elképzelésünket erről az asszonyról, segítik megértenünk Puskin iránti érzését, férje halálával és a körülötte levőkkel szemben tanúsított magatartását. Szofja Karamzina ostobának mondja. Az anya azt írja róla, hogy a Puskin halála utáni viselkedése észbeli hiányra és rideg szívre vall, de, itt jegyezzük meg,

e keserű szemrehányások cseppet sem befolyásolják az irányában tanúsított további viselkedésüket. Natalja Nyikolajevna, ha majd a faluról visszatér, ismét ékessége lesz szalonjuknak, ahol valamikor Puskinnal jelent meg, és Dantèsszal találkozgatott. Még sok figyelmet fog tapasztalni ebben a házban. Csak az egy Lermontov kerüli majd a társaságát.

Semmi szükség védeni és mentegezni Puskin feleségét. De a költő halálát mégsem ő okozta. És e tekintetben Jekatyerina és Szofja Karamzina levelei mögötte maradnak Vjazemszkij, Turgenyev, Alekszandr Karamzin, Mescserszkaja és Szollogub tanúbizonyságainak. Ezek megértik a lefolyt események *társadalmi* értelmét, titokzatos körülményről, rágalomról beszélnek, igyekeznek megfejteni a névtelen levél rejtélyét. Vjazemszkij úgy véli, hogy ebben a történetben „bizonyos társadalmi csúcok” játszottak csúfos szerepet, hogy a városi pletykák és a pétervári szalonok rágalmai „*tették koporsóba Puskit, és ölték meg a feleségét*”. Szollogub megérti, hogy Puskin Dantès személyében az egész előkelő társasággal kívánt leszámolni. Szofja és Jekatyerina Karamzina azonban a konfliktust szűk családi keretre korlátozzák; Puskin feleségére összpontosítva figyelmüket, még csak meg sem próbálják kitalálni a költő halálának rejtett – és legfőbb – okait. Jekatyerina Karamzina ugyan azt írja, hogy: „ez a katasztrófa rettenetes, és nagyrészt sokban még ma is homályos”, de sem ő, sem Szofja Nyikolajevna nem hozzák összefüggésbe az ügyet sem a titkos fondorlatokkal, sem az előkelő szalonoknak Puskinnal szemben tanúsított magatartásával, sem azzal az ádáz gyűlölettel, amelyet Benckendorff gróf, Nesselrode gróf és felesége, Uvarova, Beloszelszkaja hercegné, Benckendorff mostohalánya táplált iránta – utóbbi Danzasz Puskin legesküdtebb ellenségei között sorolta fel, a „B. hercegnő” megjelölés mögé rejtve.

Andrej Karamzin, e szűkös információ ellenére, Párizsban jobban megértette a Pétervárotti történet eseményeket. „Gratuláljon nevemben a pétervári társaságnak, anyácskám – írta. – Pompás dolgot művelt: aljas pletykákkal, a zseni és a szépség aljas gyűlöletében az általa elindított drámát a végkifejlődéshez vezette: gratuláljon neki, megérdemli . . .”

Az általános részvét, ami Puskin halálát kísérte, könnyekig meghatotta és örvendeztette Andrejt. „Másképp azonban – folytatja – az, amit nővérem a jó társaság, a nagyvilági körök, az arisztokrata szalonok (az ördög tudja, minek nevezzem ezt a csőcseléket!) vélekedéséről ír, egy cseppet sem lepett meg: a társaság hű maradt önmagához. A gyilkos áldozatát gyalázza . . . ez a dolgok rendje.”

De csodálatos, hogy ez arisztokrácia iránti felháborodását Andrej Dantèsra nem terjeszti ki. Abban a meggyőződésben, hogy Dantès a szeretett asszony becsületének megmentéséért áldozta fel magát, és a párbaj előtt nem térhetett ki, nem akarja elhinni, hogy a házassága után is még szerelmével ostromolta Natalja Puskinát. „Én tiszta lelkiismerettel és a Puskinért ejtett könnyel szememben, elsőnek fogok neki kezet nyújtani; becsületes és nemes emberként viselkedett; legalábbis én úgy látom – írja Andrej Karamzin övéinek. – De hogy Puskinnak ádáz vádlói akadtak . . . gazemberek!”

Nővére teljesen egyetért vele; saját leveleiben is a Puskinról írt bánatos sorok után sajnálkozás következik, hogy Dantèst lefokozzák.

Íme, az előkelő társaság becsületfogalma, amely szerint a sértő fél, aki párbajban megölte a sértettet, a társaságban rehabilitálódik, s a nagy nemzeti költő és az arcátlan, züllött külföldi még az olyan emberek szemében is, mint Andrej és Szofja Karamzina, a társaság egyenjogú tagjai.

Mégis, Andrej az anyjától és nővérétől kapott hírekből

Párizsban nem tudja kiolvasni a katasztrófa titkos okait. S kéri: „Mondjátok meg Szása öcsémnek, hogy várom a levelet, ő mint férfi, sok mindent hallhat.”

13

Március 13-án Alekszandr is tollat ragad. Hétoldalas levelet ír – a fele Puskinról szól. Lássuk teljes egészében: ez a tagili lelet legjelentősebb darabja.

„Szervusz, bátyó, mit csinálsz? Egészséges vagy? Jókedvű? Nagyon örülök a leveleidnek, amelyekben olyan jól írsz a Puskin-ügyről. Kérded, miért nem írunk neked Dantèsről, vagy helyesebben Hekkerenről. Ott kezdem, hogy csak ne nyújtogass neki kezet olyan nemes bizalommal: most már ismerem őt, szerencsétlenségemre sokba került nekem ez a megismerés. Dantès teljesen jelentéktelen alak volt, amikor időérkezett: a műveletlenség mulatságosan párosult benne a vele született szellemességgel, de általában nagy senki volt mind erkölcsi, mind észbeli tekintetben. Ha ilyen is maradt volna, derék fickónak tartanánk, és kész, s én nem pirulnék, mint ahogy most pirulok, a gondolatra, hogy barátkoztam vele – de Hekkeren fiává fogadta, hogy milyen okokból, a társaság még mai napig sem tudja (ezért mindenféle feltevésekkel áll bosszút). Hekkeren igen ravasz ember, és olyan züllött, amelyet még nem látott a világ, és nem került nagy fáradságába Dantès eszét-lelkét teljesen hatalmába keríteni, lévén amannak sokkal kevesebb esze – lelke meg talán egyáltalában nem is volt. Ezek ketten, mit tudom én, miféle pokoli szándékkal, üldözőbe vették M-me Puskind, olyan makacsul és kitartóan, hogy az ő egyszerűségét és nővérének iszonyú ostobaságát kihasználva, ezt a szerencsétlen asszonyt egy év alatt szinte megőrjítették, és teljesen

tönkretették a hírnevét. Dantès akkoriban mellbeteg volt, és szemlátomást fogyott. Az öreg Hekkeren elhitette M-me Puskinnal, hogy az iránta való szerelmébe belehal, könyörgött, hogy mentse meg a *fiát*, majd bosszúval fenyegetőzött, s két nappal később megjelentek ezek a névtelen levelek (ha igaz, hogy maga Hekkeren a levelek szerzője, úgy ez teljesen érthetetlen és értelmetlen kegyetlenség a részéről; de olyan emberek, akiknek, hihetően, tudniok kell minden okot, azt állítják, hogy a szerzősége szinte bebizonyított). Ezután következtek M-me Puskin – férjének tett – vallomásai, a párbajra hívás, majd Hekkeren házassága; az a nő, aki olyan sokáig a kerítőnő szerepében tevékenykedett, most a szerető (amante) szerepében lépett fel, majd a hitvesében is; ő az egyetlen, aki nyertes ebben a játékban, mind ez ideig diadalmaskodik, és annyira megbutult a boldogságtól, hogy miután nővérének, M-me Puskinnak jó hírét és talán a lelkét is megrontotta, s a férjét megölte, a M-me Puskin elutazása napján azt üzenté neki, hogy kész elfelejteni a múltat és neki *megbocsátani!!!* Puskinnak is volt egy diadalmas perce: azt hitte, hogy sárba taszította ellenségét, s a gyáva szerepének játszására kényszerítette; ámde gyűlölettel telve ellensége iránt, régen utálva őt, nem tudott uralkodni magán, sőt nem is iparkodott. Az egész várost, a szalonok valamennyi látogatóját beavatta gyűlöletébe és dühébe, nem tudta kihasználni helyzete előnyeit, és szinte nevetségessé vált. És minthogy nem magyarázta meg nekünk vad haragjának minden titkát, úgy mind azt mondogattuk: mit akar hát? Megőrült? Vagy a merészségét fitogtatja? Dantès pedig eközben, *vén* (két becsmérő szó) . . . jének tanácsára, rendkívül tapintatosan viselkedett, igyekezvén főként Puskin barátait a maga pártjára hódítani. Családunkat folytonosan a barátságáról biztosította, buzgóbban, mint valaha; úgy tett, mint ha teljesen őszinte volna velem, és nem fukarkodott az érze-

lem nyilvánításokkal, olyan húrokon játszott, mint: becsület, lelki nemesség, és sikerült elérnie, hogy hittem M-me P(uskin) iránti hódolatában és Jekatyerina G(oncsarova) iránti szerelmében, szóval minden legfonákabb és legvalószínűtlenebb dologban, csak abban nem, ami a valóságban volt. Mintha vakság jött volna rám, mintha megbabonáztak volna: nos, bárhogyan volt is, kegyetlenül megbűnhődtem érte, ma is gyötör a lelkiismeret-furdalás; napról napra újra átszenvedek mindent, és hiába próbálom elkergetni a kínzó gondolatokat. Semmi kétség, nehéz lehetett Puskinnak, amikor a szeme láttára barátian kezét szorítottam Dantésszal, talán én is hozzájárultam e nemes szív gyötrelmeihez, mert kimondhatatlanul szenvedett, látván, hogy ellenfele fehérre mosva kel fel a sárból, amelybe ő taposta. A zsenit, aki hazájának dicsősége volt, aki csak tapsokhoz szokott, megsértette egy külföldi kalandor, aki be akarta mocskolni Puskin becsületét, s amikor ő, méltatlankodással telve, szégyennel bélyegezte meg ellenfelét, akkor a saját polgártársai keltek a kalandor védelmére, és szórtak szidalmakat a nagy költőre. Természetesen nem minden honfitársa gyalázkodott, csak egy maroknyi aljas had, de a költő méltatlankodásában nem tudta megkülönböztetni e klikk üvöltését a nagyközönség hangjától, amely iránt pedig mindig olyan fogékony volt. Mérehetetlenül szenvedett, vért szomjazott, de Isten, a mi bánatunkra, másként ítélt, és csak a költő saját vére festette pirosra a földet. Csak a halála után tudtam meg az igazságot Dantés viselkedésével kapcsolatban – és azonnal szakítottam vele. Talán túlságosan élesen és előítélettel szólok, ez az előítélet éppen abból ered, hogy azelőtt túlságos jóindulattal voltam iránta, így vagy amúgy, nem kétséges, hogy a házassága után tovább udvarolt M-me Puskinnak, amit én sokáig nem akartam elhinni, hogy szép szavakkal elámított, és hódolatot, fennkölt érzelmeket láttatott velem ott, ahol

csak ocsmány cselszövés volt, de a szemmel látható tények, amelyeket később megismertem, kényszerítették rá, hogy végre elhiggyem. Mindez elég ahhoz, bátyám, hogy Puskin gyilkosával ne fogj kezét. Az ügy tárgyalása még nincs befejezve. Puskin halála után, az uralkodó kívánságára, Zsukovszkij vette magához összes írásait. Azt beszélték, hogy Puskin a költészet számára már régen halott. De sok verses elbeszélés és kisebb költemény akadt nála. Olvastam néhányat. Rendkívül szépek. Egyáltalán, nagy átalakulás ment végbe a költészetében: azelőtt fő érdeme a csodálatos könnyedség, a képzelőerő, a kifejezések bősége, a *nagy érzéssel és hűvvel párosult elegancia* volt; utolsó műveiben viszont különösen tehetségének erős érettsége lep meg, a kifejezőerő s a nagy, mély gondolatok bősége, az ő sajátos, remek egyszerűségével kifejezve; ezeket olvasva önkéntelenül megbor-zong az ember, és minden sornál elgondolkozik, és érzi a zsenit. Az egész költeményben egyetlenegy felesleges, keveset mondó szót sem találsz... Sírjál, szegény hazám! Nem egyhamar szülsz ilyen fiat! Kimerültél Puskin születésével!"

Vessük egybe ezt a jelentős dokumentumot Vjazemszkij és Turgenyev megállapításával.

Mindketten már a Puskin halálát követő első napokban elhatározták, hogy kiderítik önmaguk számára a Puskit irányító eseményeket és okokat, és egyre inkább arra a meggyőződésre jutottak, hogy a költő ügyes és bonyolult cselszövés áldozata lett, hogy „elveszejtették”. Vjazemszkij, Puskin utolsó beszélgetéseit egybevetve, s gyanúit és sejtéseit a barátokkal megvitatva, megérti, hogy Puskin és felesége ellen „pokoli cselszövényeket”, „pokoli hálókat” szöttek, hogy „aljas csapdába estek”, hogy amint írja: két ember a leggonoszabb, legalattomosabb merényletet követte el „Puskinék házastársi boldogsága és egyetértése” ellen.

Turgenyev teljes mértékben osztja ezt a véleményt. Az

ő szemében is, akárcsak Vjazemszkijében, Dantès és Hekkeren napról napra „mélyebbre süllyednek”, ahogy Hekkeren apa „tetteinek ocsmánysága” napfényre kerül.

Barátaikhoz és ismerőseikhez intézett leveleikben mind a ketten, Turgenyev és Vjazemszkij is igyekeznek a Puskin neve köré fonódott rágalmakat eloszlatni, helyesen tájékoztatni a társaságot Dantès eljárásáról, és legalább homályos célzásokkal sejtetni, hogy Dantès háta mögött Puskinnal szemben ellenséges erők álltak, hogy azokat a körülményeket, amelyek vesztébe sodorták, Puskin semmiképpen nem háríthatta el.

Amit Karamzin ír, egyezik Vjazemszkij és Turgenyev megállapításaival. Akárcsak ők, Karamzin is meg van győződve róla, hogy Hekkeren és Dantès célja „Puskin becsületének bemocskolása” volt. Ugyanígy ő is „ördögi szándékról”, aljas cselszövésről beszél.

Karamzin Hekkerent tartja a névtelen levél szerzőjének. Azt mondták neki, hogy „olyan emberek, akiknek, hihetően, az összes okokat ismerniök kell”, Hekkeren szerzőségét szinte bizonyítotttnak látják. Kik ezek az „emberek”? Kik tudhatták az események „összes” okait? Nyilván a csendőröket érti, a Harmadik Ügyosztály vezetőit: Benckendorffot és Dubeltot. Megjegyzendő, Szmirnov, Alekszandra Rosseti férje, azt írja visszaemlékezéseiben, hogy „a rendőrségnek kétségbevonhatatlan bizonyítékai voltak” Hekkeren szerzőségére, s hogy Miklós cár nem kételkedett benne. Noha Scsegolevnek sikerült bebizonyítania, hogy a Puskin nevére kiállított diplomát Dolgorukov herceg másolta le elváltoztatott kézírással, vagy még ő is fogalmazta (ez még további tanulmányozást kíván), ám ez sem tereli el a gyanút Hekkerenről, a kezdeményezés kétségtelenül tőle ered.

Látjuk, hogy a Puskinhoz közel álló emberek osztják a Hekkerenre vonatkozó meggyőződést. Magától Puskintól

hallották ezt, és ezenkívül másolatból ismerik a Hekkerenhez írt levelét: Puskin halála után a másolat Vjazemszkij kezébe került. Meglehet, hogy Karamzin olvasta ezt a levelet, és egyszerűen Puskin szavait idézi – ott, ahol arról beszél, hogy Dantès betegeskedett és fogyott, az öreg Hekkeren pedig azt bizonygatta Natalja Puskinának, hogy az iránta érzett szerelembe hal bele, és könyörgött neki, hogy „mentse meg a fiát”. Emlékezzünk vissza a puskini szövegre. „Amikor szifiliszt kapott, és otthon kellett ülnie – írta Puskin a követnek –, ön azt mondta neki, hogy az iránta érzett szerelembe hal bele, ön azt dünnyögte neki: adja vissza nekem a fiamat.”

A rábeszélések után fenyegetések következtek, írja Karamzin, s „két nappal később megjelentek ezek a névtelen levelek”.

Ha ezeket a szavakat egybevetjük a Barjatyinszkij naplójában levő feljegyzésekkel, amelyről már szó esett e könyvben, úgy az események egymásutánja teljesen világossá válik. Natalja Puskina elhárítja magától Dantès figyelemességét, kiadja az útját, ezt követik Hekkeren könyörgései és fenyegetései, két nappal a fenyegetések után pedig megjelennek a névtelen levelek.

Nem, akárkinek a keze másolta is le ezt a gúnyiratot, világos, hogy ez a bosszú Hekkerenék házából indult ki!

Ezt a sértést Puskin nem hagyhatta megtorlatlanul. A Dantèsnak küldött kihívás csak egy része volt a szándékolt lépéseknek.

„Néhány nap múlva majd meghallják, hogyan beszélnek a bosszúról, mely egyetlen lesz a maga nemében – jelentette ki Puskin Vjazemszkajának november első felében, amikor még Dantèst gyanúsította a levél szerzőségével –, teljes, tökéletes bosszú lesz, és sárba tapossa azt az embert.”

Amikor Alekszandr azt írja, hogy Puskin „sárba taposta ellenségét”, természetesen erre a fenyegetésre emlékezik, és ezzel megerősíti, hogy Puskin valóra váltotta azt. Szavaiból az is kiderül, hogy Puskin voltaképpen mit értett a „sárba taposni” kifejezésen. Sárba taposta őt, írja Karamzin, „a gyáva” szerepének játszására kényszerítette.

Arra a pillanatra céloz, amikor Puskin, miután novemberben elhíresztelte, hogy párbaj készül (emlékezzünk Zsukovszkij szemrehányására, hogy nem őrzi meg a titkot), visszavonja a kihívást azzal a megokolással, hogy Dantès elveszi a sógornőjét. Természetes, hogy Dantès eljegyzése ezek után gyávaságnak tűnhetett fel, kibújasnak a párbaj alól. És íme, abban a pillanatban, amikor Puskin úgy vélhette, hogy megalázta és leleplezte Dantèst az előkelő társaság szemében, ez a társaság most figyelmet tanúsít Dantès iránt, sajnálja őt, felkarolja a Hekkeren által terjesztett hírt Dantès nemeslelkűségéről, az áldozatról, amelyet állítólag Natalja Puskináért hozott. Városszerte azt beszélik, hogy Puskin kényszerítette Dantèst a sógornője feleségül vételére (noha Puskin még fogad is, hogy nem lesz házasság), s a nagyvilági körök önfeláldozást emlegetnek. Csakis ebben az összefüggésben érthetjük meg Karamzin szavait arról, hogy Puskin „felháborodással telve, szégyennel bélyegezte meg ellenfelét”, az pedig „fehérre mosva kelt ki a sárból, amelybe Puskin taposta”.

Most, hogy Puskin már nem él, Alekszandr Karamzin ráébred, milyen segítséget nyújtott ő és családja Dantèsnak azáltal, hogy továbbra is fogadják a házukban, ahol ismét alkalma nyílt olykor találkozni Natalja Puskinával, és a puszta jelenlétével is sértést mérni a költőre, aki nemcsak őt nem fogadta a házában, hanem a sógornőjét sem.

Dantès legnagyobb bűne, Karamzin szerint, hogy házassága után is udvarol Puskin feleségének. Ha ez úgy van,

akkor szó sem lehet önfeláldozásról, lovagias viselkedésről, sem szerelemről Jekatyerina Goncsarova iránt. Dantès pedig éppen erről igyekezett Karamzinékat meggyőzni, hogy a pártjára hódítsa őket.

Viselkedése bonyolult játék volt. Ezt Zsukovszkij már Puskin életében felismerte, és szűkszavú feljegyzéseiben e néhány sorral utal Dantès kétszínűségére és aljasságára:

„Esküvő után. Két arc. Natalja jelenlétében komor. Háta mögött jókedvű. Les Révélations d'Aléxandrine (Alekszandrina leleplezései). A néni előtt gyengéd a feleséghez; Alekszandrina és mások előtt, akik elmondhatnák, des brusqueries (éles szavak). Otthon viszont vidámság és nagy egyetértés.”

Az életrajzírók ezeket a sorokat Puskinra vonatkoztatták. Csak napjainkban – Bulgakova és tőle függetlenül Szlonyimszkij – értelmezték új módon a feljegyzést, és mindjárt kiderült, hogy Dantèsről van szó. Neki van „két arca” az esküvő után, egyáltalán nem Puskinnak. Ő az, aki Natalja Nyikolajevna jelenlétében komor kifejezést ölt magára, s távollétében vidám. Puskin sógornője, Alekszandrina, észrevette, hogy nagynénjük – Zagrzajsszkaja – jelenlétében gyengéd a feleségével, mások előtt pedig, akik elmondhatják Natalja Nyikolajevnának, éles szavakat használ. Közben pedig otthon, Hekkerenéknél, „vidámság és nagy egyetértés” van. Ez az aljas játék leplezi le Dantès Alekszandr Karamzin szemében.

Andrej Karamzin Párizsban mentséget keres Dantès számára. Alekszandr azonban már megértette, hogy Dantès Hekkeren felbujtására cselekedett, az szövi az intrikát – és ezt írja: „Ne adj kezet.”

Alekszandr nagy szerepet tulajdonít e bűnszövetkezetben – sokkal nagyobb, mint ahogyan eddig vélték róla – Jekatyerina Goncsarovának. Utóbbi az ő előadásában mint

Hekkerenék cinkostársa, aktív ellenségként jelenik meg; Alekszandr őt is Puskin gyilkosai közé sorolja.

Attól a naptól fogva, hogy Puskin, miután a gúnyiratot megkapta, párbajra hívta ki Dantèst, az arisztokrácia e kalandor védelmére kelt, és még jobban üldözte a költőt, mint azelőtt. Alekszandr Karamzin felháborodik ezen. Ő értékeli és érti Puskin költészetét, és „klikk”-nek, „maroknyi aljas had”-nak nevezi ellenségeit.

„Ne gondold azonban – írja franciául a margóra –, hogy az egész társadalom Puskin ellen támadt a halála után; nem, csak Nesselrode és még valaki. Mások éppen megfordítva, például Natalie (Sztroganova grófnő) és M-me Nariskin hevesen a védelmére keltek, ami még összeveszésekhez is vezetett, a többség pedig egyáltalán semmit sem szólt – ez rájuk vall . . .”

Arról, hogy a pétervári előkelő társaságban még Puskin életében két párt alakult, az egyik Puskinnak helyeselt, a másik Dantèsnak, Danasz beszélt annak idején, a költő szekundánusa.

Karamzinnak igaza van, amikor két pártot említ, és azt mondja, hogy a Puskinnal szemben ellenséges erők élén egész „klikk” állt. Még Mihály nagyherceg szavai szerint is Puskit „aljas mesterkedés” vitte halálba, és a „rágalmazó klikk” pletykái, a „kongregáció”, amelyet a cár fivére „közüdvöztési bizottság”-nak nevezett. Tudjuk – Blagoj professzor ír erről –, hogy a nagyherceg Nesselrode grófnénak; a külügyminiszter feleségének szalonjára célzott.

Nesselrode grófné mérhetetlenül gyűlölte Puskit, és ezt éppen úgy tudták róla, mint azt, hogy baráti érzéssel van Hekkeren és Dantès iránt – utóbbinak esküvőjén meghívott örömanya volt. A kortársak őt gyanúsították a névtelen levél szellemi szerzőségével – Puskin iránti vad gyűlöletében és erkölcsi fogyatékosága folytán képes volt rá.

Csaknem bizonyos, hogy ő sugalmazta ezt az ocsmányságot.

Még azokban a napokban is, amikor I. Miklós, megriadva a népnek a Puskin iránt tanúsított együttérzésétől, szükségesnek vélte kimutatni elhidegülését Hekkeren iránt, és egy dohányszelencét küldött neki a képmásával, annak jeléül, hogy nem kívánja őt többé az orosz udvarnál akkreditált diplomaták között látni, Nesselrode grófné még akkor sem tagadta meg Hekkerenét, hanem továbbra is pártfogolta őket.

Szalonjában a legnyíltabb és legcinikusabb formában nyilvánult meg a gyűlölet, amelyet az egész arisztokrata társaság táplált Puskinnal szemben. Kutatóink már eddig is elég anyaggal rendelkeztek Nesselrode grófnénak Puskin sorsában játszott baljós szerepének megvilágítására. Ehhez járult most még Alekszandr Karamzin levele is.

Am ha teljesen az ő szavaira hagyatkoznánk, amelyek szerint Puskin ellen Nesselrodéék és „még valakik” áskálódtak, azt hihetnénk, hogy Puskin híveinek és ellenfeleinek erői egyenlők voltak. Pedig valójában az arisztokrácia viselkedését vele szemben nem a barátai szabták meg, hanem az ellenségei. És nemcsak a legádázabbak pusztították el őt, akik rágalmaikkal és rossznyelvűségükkel a véres drámába sodorták, hanem azok is, akik nyíltan ugyan nem léptek fel ellene, de Puskin életében Dantèst támogatták, halála után pedig mentségeket kerestek a számára. De hát mit kívánjunk az előkelő, nagyvilági társaságtól, amely távol állt Puskintól, és ellenséges érzülettel volt iránta, amikor még a barátai – Karamzinék – sem álltak mellé! Az Alekszandr Karamzin által említett arisztokrata nők védőbeszédeinél többet mondanak nekünk Andrej és Sophie levelei: azokban a napokban, amikor minden írni és olvasni tudó orosz ember elátkozta Puskin gyilkosát, ők mentetetni igyekeztek! Semmi sem mutatja ilyen világosan az előkelő társaság maga-

tartását, mint barátainak állásfoglalása, az, hogy ők is e társaság nézeteit osztották! Vajon hányan voltak a pétervári szalonokban olyanok, mint Alekszandr Karamzin? A hölgyek, akiket megnevez?

Az első közülük Natalja Sztroganova grófnő, akiről már szó esett a levelekben. Karamzinékkal való közeli kapcsolatán kívül 1836–37-ben baráti viszonyban volt Vjazemszkijel; nagyon valószínű, hogy a Puskin halálával kapcsolatos magatartásában Vjazemszkij állásfoglalása tükröződik.

Ami Maria Nariskinát illeti, akinek nevét Puskinnal kapcsolatban olvassuk először, őt nem sorolhatjuk a cárhű előkelőségek sorában: férje, Nariskin udvari marsall, Miklós cár udvari kormányával ellenzékben állt, Nariskinék nem osztották az udvari arisztokrácia felfogását. Az, hogy Sztroganova és Nariskina Puskit védő igyekezetei néhány összeveszést eredményeztek, megint csak a Puskin ellenségeinek aktivitását bizonyítja.

„Igen, persze, az előkelő társaság veszejtette el!” – fakadt ki Alekszandr Vjazemszkij, visszaemlékezve, hogy „mindenfelől” pletykák és névtelen levelek jutottak el Puskinhoz. Hogy a költőt a „rosszindulatú előkelő társaság” ölte meg, azt Jekatyerina Mescserszkaja is megerősítette. „A mi aranyozott szalonjainkban és parfümös budoárjainkban – írta kevéssel Puskin halála után – aligha gondolt rá valaki, és sajnálkozott ragyogó pályájának rövid voltán. Sőt, sértő jelzők és szemrehányások is hangzottak el, becsmérelték a dicső költő emlékét... s ugyanakkor dicsérték az aljas boszszuálló és kalandor lovagias viselkedését, akinek *három házaja és két családi neve volt.*” Milyen pontos jellemzése ez Dantès-Hekkeren bárónak, a francia monarchistának, akit egy holland diplomata adoptált, s az orosz udvar dédelgett.

„Pjotr V(jazemszkij) herceg ezekben a napokban állandóan beteg volt, testileg-lelkileg, ahogyan ez nála lenni szokott – írja Jekatyerina Karamzina március 16-án a fiának –, de ezúttal súlyosabban, mint máskor, mert kegyetlenül nyomasztja a mi kitűnő Puskinunk halála . . .”

Karamzinék leveleiből világosan kitűnik, hogy a Hekkerennek szóló levél elküldéséről Vjazemszkij január 25-én, este értesült, két nappal a párbaj előtt: Puskin maga mondta el a feleségének. Vjazemszkijnek, még ha nem olvasta is a levelet, meg kellett értenie, hogy ezúttal csak párbaj következhetik. És, úgy látszik, mégsem tett semmit a szerencsétlenség elhárítására. Tehát végrehajtotta szándékát, amelyről Szojja Karamzina leveléből tudunk: hogy elfordul Puskinék házatól. Kételkedett talán, hogy segíthet a költőnek? Vagy nem érezte feljogosítottnak magát beavatkozni egy „becsületbeli ügy”-be, amelyről később derült ki, hogy két gazember legalattomosabb cselszövényeinek eredménye?

Amikor azonban Puskin holttetemét a gyászszertartás után kivitték a templomból, a templomtornácon valami nagy darab ember hevert és zokogott. Megkérték, hogy keljen fel és távozzon. Vjazemszkij volt. Puskin emlékét szenvedélyesen védelmezte, szakított azokkal a barátaival, akik azokban a napokban hazafiatalanul viselkedtek, vagy ingadoztak a véleményükben. Mindenesetre, azok közül az emberek közül, akik az utolsó években Puskin körül voltak, senki sem lepelte le olyan eréllyel, olyan mély meggyőződéssel az ellenségeinek titkos cselszövéseit, Hekkerennek és fogadott fiának aljasságát, mint Vjazemszkij.

1837. március 29. Szentpétervár. Szojja Karamzina levele.

„Dantès felett ítéletet hoztak. Lefokozták közkatonának, és rendőri fedezettel a határig szállították; majd Tilsitban

megkapja az útlevelét – és kész, nem létezik többé Oroszország számára. Múlt héten utazott el, felesége az apósával Königsbergbe megy utána, onnan pedig, úgy beszélik, az öreg Hekkeren Dantès rokonaihoz szándékozik őket elírányítani, akik Badenben élnek. Lehetséges, hogy ott találkozol velük; úgy gondolom, nem kell hogy kérjelek: légy nagylelkű és tapintatos; ha Dantès *csúnyán* járt el (és egyedül csak az Isten tudja, hogy a bűnből mennyi terheli őt), már eléggé megbűnhődött: gyilkosság nyomja a lelkét, hozzá van kötve egy feleséghez, akit nem szeret (ámbár itt továbbra is figyelemmel és gondossággal vette körül), a társasági helyzete erősen kompromittált, végül pedig a fogadott apja (aki egyébként könnyen ki is tagadhatja), *megszégyenülten* Oroszországban állását vesztette, és így jövedelmeinek nagy részétől is elesett . . .”

Szegény Dantès megbűnhődött: nem szereti a feleségét, Hekkeren kitagadhatja, elvesztették oroszországi jövedelmeiket, Dantès lelkét gyilkosság nyomja – ezért tapintatosnak kell lenni irányában, és kezet nyújtani neki! Íme, itt van megint az előkelő társaság felfogása! Mennyire megmutatkoznak a jellemek a levelekben! A Puskin és Dantès ügyében elfoglalt álláspontjuk két táborra osztotta a családot: Szofja és Andrej sajnálják a gyilkost, Jekatyerina Meszcerszkaja és Alekszandr Karamzin átkozzák. Jekatyerina Andrejevna, Puskit siratva, Dantèsről egy szót sem szól. Vjazemszkij Puskin mellett tör lándzsát, vádolja a két Hekkerent, vádolja az előkelő társaságot, leánya pedig, Maria Valujeva, siet kifejezni részvétét Jekatyerina Dantèsnak . . .

„Az úgynevezett *bazafiak* – folytatja Szofja Karamzina – minálunk is bosszút kezdtek emlegetni, átkozták Dantès-t, és szitkokat szórtak rá; az ilyenfajta ítélkezések már Párizsban is felbőszítettek téged, és mi is mindig felháborodással utasítjuk el őket. Nem értem, hát nem sajnálhatunk valakit

anélkül, hogy egy másik emberre átkokat szórjunk? . . . Ha netalán Dantésszal találkozol, légy óvatos és tapintatos, amikor ezt a témát érinted . . .”

A Dantést átkozó „hazafiak”: azok, akik a fagyban ott álltak Puskin ablakai alatt, akiket nem engedtek be az udvari templomba, akik elől lopva vitték el Puskin tetemét, akiket Szofja Karamzina „második társaság”-nak nevezett, a demokratikus körök, a „középosztály”, az „egyedül orosz”, ahogy Puskin mondta.

Április 9. Péntek. Szentpétervár. Ismét Szofja Karamzina levele:

„Zsukovszkij a minap felolvasta nekünk Puskin csodálatos regényét, az »Ibrahim, a cár szerecsené«-t. Ez a szerecsen olyan elbájoló, hogy az ember cseppet sem csodálkozik rajta, miként lobbanthatott szerelemre egy udvarhölgyet a régens környezetében. Számos jellemvonása, sőt még a külseje is mintha Puskinról volna kopírozva. Az író tolla a legérdekesebb helyen állt meg. Milyen csapás, Istenem, micsoda veszteség, nem szűnhetik meg sajnálkozni az ember . . .”

Puskin e befejezetlen regényének a kéziratban nem volt címe. A „Nagy Péter szerecsene” címet a „Szovremennyik” szerkesztősége adta, amelyben Puskin halála után Vjazemszkij, Zsukovszkij, Odojevskij, Pletnyev és Krajevskij foglaltak helyet, 1837-ben közölték a regényt, a folyóirat hatodik számában.

Egy mondat Jekatyerina Karamzina május 11-én kelt leveléből:

„Húsvéti ajándéku előfizettem számodra Puskin összes műveire, huszonöt rubelért.”

Szerda, 1837. év, június 2. Carszkoje Szeló. Szofja Karamzina írja:

„A napokban levelet kaptam Alekszandrina Goncsarovától és Natalja Puskinától . . . Már régebben írtam neki Pus-

kin regényéről, az »Ibrahim«-ról, amit Zsukovszkij a minap olvasott fel nekünk – úgy rémlik, annak idején neked is említettem, mert elbűvölt engem –, most válaszol rá: »Nem olvastam és sohasem hallottam férjemtől az »Ibrahim« című regényéről; vagy lehetséges, hogy más címen ismerem. Meghozattam férjem összes műveit, és megpróbáltam elolvasni őket, de nem volt hozzá bátorságom; túlságosan erősen és túlságosan gyötrelmesen felizgatnak, ha olvasom őket, mintha újra hallanám a hangját – és ez olyan nehéz.«»

Puskin valószínűleg nem olvasta fel a feleségének ezt a regényét, amelyen jóval házassága előtt, 1827-ben kezdett dolgozni, és amelyhez később, úgy látszik, már nem tért vissza.

Július 9., Szentpétervár. Jekatyerina Karamzina:

„El akartam küldeni neked a »Szovremennyik«-et, de Pjotr V(jazemszkij) h(erceg) azt mondja, hogy még ívekben elküldte M-me Szmirnovnak; remélem, odaadja neked elolvasni.”

A „Szovremennyik” ötödik számáról van szó – ebben jelentek meg Puskinnak azok a művei, amelyeket hátrahagyott írásai között találtak: a „Bronzlovas”, a „Jelenetek a lovagkorból”, és a versei. Ugyanebben a számban közölték Zsukovszkijnak a költő atyjához írt levelét is, „Puskin utolsó percei” címen. És, mellesleg, Alekszandr Karamzin verseit.

Alekszandra Szmirnova-Rosszet, aki 1835 júniusában külföldre utazott, tudni kíván minden kis részletet Puskin haláláról, elolvasni minden új verssorát. Vjazemszkij elküldi neki a „Szovremennyik” megfelelő íveit Badenbe, ahol éppen Andrej Karamzin is tartózkodik.

Ide, az orosz arisztokrácia kedvelt fürdőhelyére, érkeztek meg 1837 februárjában Hekkeren és Dantès is. Andrej Karamzin séta közben találkozott Dantésszal, és . . . odament hozzá. „Orosz érzésem viaskodott bennem a száналommal

– magyarázta övéinek írt levelében, szemére vetve Alekszandrnak, hogy nem kívánta látni és meghallgatni Puskin gyilkosát. – Ebben, Szása, egyetértek vele, nem szépen jártál el vele szemben.”

Íme, Szofja Nyikolajevna válasza Andrejnek (1837. július 17. Carszkoje Szeló):

„*Békés* viszontlátásod Dantèsszal nagyon megörvendeztetett . . .”

Sokat mond nekünk ez a „békés viszontlátás”. Andrej Karamzin, az előkelő társaság elleni dühös kifakadásai ellenére, túlságosan osztotta e társaság nézeteit, és nem tudott fölébük emelkedni. Teljesen az előkelők világához tartozott. És ne csodálkozzunk rajta, hogy 1840-ben már a csendőrfőnök adjutánsa lett. Puskin halálának évében ez a fejlődés még nem fejeződött be.

Két héttel a Puskin gyilkosával való találkozása után Andrej Karamzin Badenben az orosz arisztokrácia bálján táncolt. „Különös volt Dantèsra néznem – írja –, amint lovastestőri gyakorlattal irányította a mazurkát és a cotillont, mintha mi sem történt volna.”

Ez a közlés már a nővéreire is hatott, noha Szofja Nyikolajevna itt is megmutatta, hogy nem értette meg Puskin tragédiáját.

„Az, amit Dantèsről írsz, hogyan rendezte a mazurkát és a cotillont – válaszolja –, valahogy mindannyiunkat megborzongatott, s mind egyszerre mondtuk: szegény, szegény Puskin! Hát nem ostobaság volt a részéről feláldozni azt a gyönyörű életét? És miért?”

Ez a levél július 22-én kelt – a tagili leletben több szó nem esik Puskinról.

A Puskind elveszejtő körülmények sokkal bonyolultabbak voltak, mintsem Karamzinék gondolták. Sok minden gyötörte a költőt hosszú éveken át, és örölte fel végül is: a lealacsonyító udvari szolgálat, az, hogy képtelen volt kiszakadni a pétervári társaságból, és nyugodtan átadni magát az írásnak, meg a cár kicsinyes gyámkodása, Benckendorff durva leckéztetése, a cenzúrával vívott küzdelem, az irodalmi üldöztetés, egykori elvbarátainak intrikái, a „Szovremennyik” ügyei, az adósságok, a szűkös helyzet, az udvartól való anyagi függés, mélységes magányossága, Dantès pimaszsága, Hekkeren, az „apa”, cselszövései, a névtelen „diploma”, a gonosz nyelvű társaság rágalmai és pletykái. Mennyi bizonyítékot tartalmaznak mindezekre Karamzinék levelei! Roppanat érdekes még az is, amit már korábban is tudtunk, más kortársaktól.

De sok újat is találunk bennük: az 1836. július–októberi levelekben adatokat Puskin lelkiállapotáról, irodalmi és kiadói ügyeiről, Dantèshoz való viszonyáról, arról a kettős játékról, amit Dantès szimultán játszott a feleségével és a sógornőjével. A novemberi levelek segítenek megérteni a „diploma” létrejöttét és a hirtelen „leánykérés” indítékait. A párbajról és Puskin haláláról szóló legelső közlések megdöntik a Zsukovszkij költötte legendát. A „két gazember” összeesküvését leleplező dokumentumokhoz csatlakozik Alekszandr Karamzin levele. És csaknem valamennyi levél fontos részletet, új adatokat tartalmaz, és Puskin olyan ismerőseinek nevét, akikről idáig nem tudtunk.

A visszaemlékezések, memoárok kiválogatott adatokra épülnek, és azonfelül „időbeli módosításokkal” írják őket, a kialakult vélemények tekintetbe vételével. A napló, noha a feljegyzések az „események menetét” követik, történelmi

dokumentumnak készül. A levelek viszont olyan események leírását tartalmazzák, amelyeknek következményei még legnagyobbbrészt nem ismertek, a bennük leírt tények még nincsenek kielemezve; csak az esemény keltette első benyomást rögzítik, olyan részletekkel, amelyeket a memoáíró emlékezete nem őrizne meg.

Karamzinék a leveleikben gyakran írnak ugyanarról, de mindegyikük a maga módján kommentálja a tényeket. Ennek köszönhetjük, hogy mintegy sztereoszkópban látjuk Puskin, plasztikusan jelenik meg előttünk. S a levelek együttvéve egész regényt tartalmaznak – Puskin küzdelméről és haláláról –, ez a regény még ma is ugyanazokat az érzéseket kelti az emberben, mint amelyekkel ismeretlen tisztelői járultak a holttestéhez, elbúcsúzni tőle. Puskin a párbajkor és a szenvedés napjaiban, búcsúja Karamzinától, az ismeretlen végtelen sora a koporsójánál, az Istálló téren szorongó tömeg a gyászistentisztelet órájában, Lermontovnak Párizsba elküldött költeménye, Alekszandr Karamzin levele... Ezek a lapok és sok-sok más oldal is, nagyon sokat mondanak. Az ilyen levelek felérnek egy regénnyel.

Karamzinék nem tudják megérteni a tragédia belső lényegét, kitalálni, mi okozza Puskin súlyos lelkiállapotát, amelyet olyan részletesen leírtak. Más szemtanúk sem tárták fel egészen, akik pedig megértették, hogy nemcsak Dantèsről van szó, és nyilván sejtették Benckendorff kulisszák mögötti szerepét s a cár aljas viselkedését is. Vjazemszkij azokban a napokban a barátaihoz írt leveleiben állandóan „szomorú és titokzatos körülmények”-et emlegetett, valami titokra célzógatott, panaszolta, hogy ebben az ügyben még sok minden homályos és kiderítetlen előtté és a barátok előtt. De nem szánta rá magát, hogy a gyanúját papírra vesse; ahhoz nevet kellett volna említenie. „Amit elmondtam, az a színtiszta igazság, de talán nem teljes...” – jegyezte meg Bul-

gakovnak, a moszkvai posta igazgatójának írt terjedelmes levele végén, amelyben Puskin haláláról számolt be. „Csiklandós téma” – magyarázta Dolgorukovának írt levelében.

Nemcsak az egy Vjazemszkij félt írni. Szmirnova, Badenből válaszolva levelére, célzott rá, hogy ő is tud valamit, és szeretné közölni gondolatait a Puskin halálában szerepet játszott személyekről és tettekről, „de előszóban – tette hozzá –, a levélbeli közlésektől félek”.

Hosszan sorolhatnánk az érveket arra nézve, hogy Puskin kortársainak levelezésében miért nem találjuk meg a titok nyitját. Gondoljunk csak Puskin panaszkodásaira, hogy a cár elolvassa a feleségével folytatott levelezést, vagy vegyünk azt az aggodalmat, ami arra indította Klementyij Rosszetet, hogy kéréssel forduljon Puskinhoz: ne bízsa a postára a Csaadajevnak írt válaszát.

Mindezek a kijelentések és célzások Puskin barátainak leveleiben abból az időből valók, amikor még az iránta érzett részvét jeleit is összeesküvésnek tekintették. Ezt ne felejtjük el. Volt titok. De a kortársak nem tárhatták fel.

Nemcsak Vjazemszkij írt róla. Karamzinék is emlegetik. Ők is feltételezik, hogy olyan okok forogtak fenn, amelyek előttük ismeretlenek. Mert annak ellenére, hogy, Szofja Nyikolajevna szavai szerint, a nővérének, Jekatyerina Mescserszkajának Puskin elmondta e história „minden sötét... részletét”, az ügyet mégis „titokzatos”-nak látják.

Habár Zsukovszkij megrója Puskit, amiért „mindent” elmondott nekik, Karamzinék azt vallják, hogy a história „lényege” érthetetlen, és „senki sem ismeri”. Puskit megölték, de az ügy a halála után is „sötét”-nek tűnik fel előttük. Szofja Nyikolajevna a névtelen levelet a „szerencsétlenség látható okának” nevezi. Tehát titkos okokat gyanít. Mégpedig azért, mert a látható okok – Dantès viselkedése –

még nem magyarázzák meg neki Puskin lelkiállapotát. „Az idő majd többet tár fel” – írja Alekszandr Turgenyev.

Kazanszkij, Puskin párbajának és halálának kutatója, 1926-ban azt a hipotézist állította fel, hogy a gúnyirat, amelyet Puskin a városi postán kapott, a költő feleségének nevét Miklós cáréval kapcsolta össze. És hogy Puskin megértette a célzást. Kazanszkijtől függetlenül Reinbot ugyanezt a feltevést tette közzé. Scsegolev elfogadta, Cjavlovszkij pedig támogatta és továbbfejlesztette kettejük hipotézisét.

Az új levelek nem erősítik meg, de nem is cáfolják e feltevést. De alátámasztják a lényegét, amit korunkban tártak fel, és a szovjet kutatók bizonyítottak be: Puskin halálának politikai jellegét. A családi dráma verziója elégtelennek bizonyult. Puskind az előkelők világa ölte meg. Ez rokonszenvezett az arcátlan kalandhajhászóval, támogatta az aljas intrikust, mosolygott csínyjén, e gazemberén, aki a pikáns okmány kalligrafikus betűit rajzolta. Puskin vesztét kívánta, és elősegítette azt. És végeredményben nem is olyan fontos, hogy kinek a kezétől származik az okmány, amely megmérgezte Puskin életét, Dolgorukov hercegen kívül 1836 őszén névtelen levelek szétküldésével foglalkozott a fiatal Uruszov herceg, a fiatal Sztroganov gróf, a fiatal Opocsinyin is... Az előkelő társaságban ez vidám kedvtelésnek számított. Puskin ellenségei ezt a kedvtelést gyilkos fegyverré változtatták. Karamzinék levelei igen sok új részlettel frissítik fel tudásunkat, világossá teszik elképzeléseinket Puskin életéről a vele szemben könyörtelen előkelő világban.

És mert mi jobban megértjük Puskind, mint ahogy Karamzinék megértették, és ismerjük a kifejlődést, amelyet ők nem láthattak előre, ez a levelek útján folytatott családi beszélgetés óriási hatást tesz ránk. Olyan keserű szánalmat ébreszt, olyan határtalan szeretet érzését kelti és szítja láng-

ra szívünkben, amely már régen legjobb bizonyága Puskin halhatatlanságának.

Hát ilyen anyag került elő Nyizsnyij-Tagilban. Önök talán azt mondják, hogy ez a véletlen műve? Ez az éppen, hogy nem véletlen: Tagilban már nem először történik ilyesmi.

1924-ben, Gyemidovék egyik hajdani házában, régi képre bukkantak, amely a Madonnát és gyermekét ábrázolja, s a „Rafael Urbinus” felírást viseli. Moszkvában őrzik, a Puskin Képzőművészeti Múzeumban. Felmerült a vélemény, hogy ez az a Madonna, amelyet Raffaello 1509-ben a római Maria del Popolo-templom számára festett, és amely még a XVI. században eltűnt onnan. Később Rómában látták, Sfondrato bíborosnál... E hipotézis felvetője, Grabar, úgy vélte, hogy valamelyik Gyemidov, aki műkincseket gyűjtött össze Firenzében, hozta el a „Madonna del Popolo”-t Nyizsnyij-Tagilba. Más szakemberek nem láttak elegendő alapot ahhoz, hogy a „tagili Madonnát” a nagy Raffaello alkotásának tartsák. Egy bizonyos: a kép régi olasz mestertől származik, mégpedig kiváló mestertől. Az ilyen lelet becsületére válik Tagilnak. Most meg ezek a levelek... Talán akad majd még egy s más ebből a fajtából! Különben nem Tagil az egyetlen. Más városok is vannak a szovjet földön, nagyok és kicsik. Tehát meglehet, hogy hamarosan újabb leletekről kapunk hírt!

SZEMÉLYI TULAJDON

ILYEN SZERENCSE IS AKAD OLYKOR!

A napra már pontosan nem emlékszem – annyit tudok csak, hogy tavasszal történt –, ismerősök hívtak fel moszkvai lakásomon.

– Halló, Iraklij! Érdekli Lermontov levele? Valódi. És alighanem még kiadatlan.

Mi ez? Tréfa? A telefonkagylóból barátságos hangokat, hahotázást hallok:

– Hallgat?

– Él?

– Képzelem, milyen arcot vág!

Ugratnak talán? Nem! A hang tulajdonosa, aki ezt az elképesztő közlést tette, komoly, tiszteletre méltó, okos aszszony, és ráadásul nem is fiatal! Minden tekintetben megbízható. Színtiszta igazság, természetesen! Micsoda öröm!

Lelkendezem, álmélkodom, lármásan hálálkodom.

– Ha látni kívánja a levelet – mondja ismerősöm most már egész komolyan –, utazzék el Aktyubinszkba. Hogy miért éppen oda? Mert ott őrzik! – Ismét nevet. – Az már igaz, hogy magát kedveli a szerencse! Lesz megint miről beszélnie. Lermontov levelén kívül – folytatja, mintha csak ingerelni akarna – van ott még egy és más, úgy mondják. Sőt, sok „egy és más”, ha nem tévedek. Itt ül nálunk Voszkre-

szeszkiij doktor. Most jött Aktyubinszkból. Mindezt persze jobban elmondhatja. Átadom neki a kagylót...

Voszkreszenszkiij szavai még jobban felcsigázták érdeklődésemet:

– Közös ismerőseink szívességét kihasználva fordulok önhöz – kezdte halkán, óvatos hangon. – Arról van szó, hogy Olga Burceva aktyubinszki lakos megbízott, hogy a birtokában levő kéziratokról tárgyaljak Moszkvában. Lermontov levelén kívül más írók leveleit is őrzi. Mindezt egy moszkvai levéltárnak szeretné felajánlani. Ön, úgy tudom, az Irodalmi Levéltárral áll kapcsolatban; ha nincs ellene kifogása, személyes találkozás keretében szeretnék bővebben beszélni a dologról.

Másnap eljött hozzám – kis termetű, előzékeny, udvarias, szerény ember –, jó megjelenésű feleségével, aki valamikor nagy szépség lehetett, és Burceva komoly szándékának bizonyítására kirakott az asztalterítőre két Turgenyev-, két Csehov- és két Csajkovszkiij-levelet, meg Gogolnak egy kis levélkéjét. Elém tette, majd kérdően és ugyanakkor megértő kifejezéssel nézett rám.

Mindezek láttán megnémultam, és azonnal olvasásukba mélyedtem. Igen. Persze. Saját kezű írások. Csehov levelei már megjelentek, Turgenyev és Csajkovszkiij leveleit még sehol sem közölték. Gogol levélkéje, amelyben külföldre utazását jelenti be, szintén nem szerepel az összegyűjtött művei között.

– Ha érdeklik ezek a kéziratok – szólalt meg ismét a doktor –, megbízom azt szeretné, ha felkeresné őt Aktyubinszokban, és megismerkednék a többivel is.

– Mennyi van neki?

– Nehéz lenne megmondani. Csak egy részét láttam. Megítélésem szerint sok érdekes és ritka darabja van, zenészek, írók, tudósok, olasz énekesek írásai. Nem az én szak-

mám: röntgenológus vagyok... Azelőtt a feleségemmel együtt Leningrádban éltünk, és persze nagyon szeretjük a zenét, irodalmat, színházat... Szerintünk a gyűjtemény rendkívül érdekes...

Az asszony megerősítette férje szavait.

Visszaadtam a mutatóba küldött darabokat, és kértem, mondják meg Burcevának, hogy felkeresem Aktyubinszkban, mihelyt itt megbeszéltem a tulajdonában levő kéziratok átadását az Irodalmi Levéltár vezetőivel. A doktorral pedig megígértettem, hogy amint hazaér, elküldi nekem legalább hozzávetőleges leírását azoknak a dokumentumoknak, amelyekről Moszkvában tárgyalnom kell.

A KÖZPONTI IRODALMI...

Egy hónap múlva megjött a levél. Benne az orosz kultúra kiválóságainak hosszú névsora. De ez még nem minden; a doktor értesített, hogy számos aláírást nem sikerült kibetűznie, és hogy Burceva nem szeretne levél útján tárgyalni.

Számtalanszor elolvastam a felsorolást, már szinte betéve tudtam, és elindultam a Központi Állami Irodalmi és Művészeti Levéltárba, amit egyszerűen Állami Irodalmi Levéltárnak vagy csak Irodalmi Levéltárnak neveznek.

Vannak, akik e szóval kapcsolatban még ma is valami szürke és unalmas munkára gondolnak, és megvetően mondogatják: „levéltárba tenni”, „levéltári por”, „levéltári kukac” satöbbi. A levéltárosokat pedig idős embereknek képzelik el, betegesen sápadt és fakó tekintetű lényeknek, akik kerülnek az eleven életet, és a múltba menekülnek előle. Mese! Régen idejét múlta már. Ma már az ilyesfajta intézményekben, különösen a Levéltári Főigazgatóság alá tartozókban, túlnyomórészt fiatal, komszomolista lányok és viruló

egészségű férfiak dolgoznak, nem a múltnak, hanem a legmaibb jelennek élő modern emberek. Főiskolán (vagy egyetemen) a történelemtudományi és levéltári szakon végeztek, disszertáción elmélkednek (vagy talán már meg is védtek), hévvel igyekeznek nemcsak őrizni, de elsősorban kikutatni, felderíteni a levéltár mélyén rejlő kincseket, új történelmi nyersanyagot állítani a tudomány szolgálatába mindabból, ami a tűzbiztos, naptól, víztől, nyirkosságtól és tolvaj kezek-től jól védett helyiségekben fellajstromozva pihen. A mai levéltáros nem sóhajt fel egy régi emlékkönyvben lepréselt virág láttán, nem búsong holmi kis borítékba rejtett arany-szőke, gyűrűs hajtincs felett. Nem az emléktárgyak vonzzák, hanem a múlt ismeretlen tényei. Nem természete a sóhajtozás. Különösen nehéz az Irodalmi Levéltár dolgozóit bármivel is elképesztetni. E levéltár rengeteg sok kéziratot őriz, kötegekben, mappákban, kartonokban, dobozokban és be-kötve, az Irodalmi és a Történelmi Múzeumból, a Nagy és a Kis Színházból, a Tretyakov Képtárból, a Moszkvai Konzervatóriumból, az ősrégi okiratok tárából került és egyéb, hozzánk közelebbi időből származó dokumentumokat, szerződések, leveleket és kéziratokat, amelyeket mai kiadóink és művészeti munkaközösségeink adtak át a levéltárnak. Mivel képesszük el e behemót levéltár dolgozóit, amely mintegy kétezer különálló letétet tartalmaz – nemzetségi és családi okmányokat, írók és tudósok, színészek és muzsikusok, politikai és társadalmi kiválóságok írásait?! Ki csodálkozik ott még egy újabb levél vagy néhány fénykép láttán? Megszokták!

Voszkreszenszkij doktor közlése azonban még itt is óriási hatást keltett. A legtapasztaltabb munkatársak is kipirultak, a legnyugodtabbak is felélénkültek hallatára. Hihetetlennek látszott, hogy Aktyubinszkban, magánkézben ilyen csodálatos gyűjtemény legyen. Mindenki felbuzdult, megszólalt, ta-

lálgtatásokba bocsátkoztak, és javaslatokat tettek. Némelyek úgy vélték, okvetlenül azonnal ki kell igényelni vagy elhozni, mások: érte menni, ismét mások: egyszerűen meg kell vásárolni. Egyesek azt tanácsolták, ne siessünk, előbb jól meg kell nézni, megvitatni, és csak azután dönteni. De nem volt mit megnézni, és megvitatni sem volt mit, döntési joga pedig csak a felettes szervnek, a Levéltári Főigazgatóságnak van. Mivelhogy annyi már az előzetes számításokból is kiderült, hogy e vásárláshoz rendkívüli kiutalásokra lesz szükség.

Írtam a vezetőségnek, majd a levéltár igazgatója is írt, és ment minden a maga módján, de már decemberben jártunk, régen beköszöntött a tél, amikor végre kiutalták a szükséges összeget, és megjött az utasítás, hogy engem küldjenek ki Aktyubinszkba a kéziratgyűjtemény tanulmányozása és a tulajdonosával folytatandó tárgyalások céljából.

A MOSZKVA--TASKENTI GYORS

Zsebemben a megbízatással (megfigyeltem, hogy ez mindig felfokozza az ember energiáját) s az Írószövetség Olga Burcevához szóló ajánlólevelével felszerelve, útnak indultam a taskenti vonaton.

Ahogy lassan elsiklottak az ablak mögött az üres helyi-érdekű szerelvények, majd a hidak alatt elfutottak a havas utcák s a villamosaik, amelyeket Moszkva központjában már régen elfelejtettek, amikor feltűnedeztek a fehér mezőkön a téглаépületek fölé magasodó egykarú fekete daruk, és megvillantak a sorompók mögött várakozó teherautók és dömperek, végre apróra átgondolhattam a megbízatást, amit kívánságomnak megfelelően a Levéltári Főigazgatóságtól kaptam. Miféle kéziratok ezek? Mennyi van belőlük? Ho-

gyan becsüljem fel őket? Kézirat és kézirat közt különbség van. Ráírhatja valaki a nevét egy névjegyre vagy színházi műsorra – az is kézirat! De kézzel írott regény- vagy elbeszélésrészlet, levél meg a szerző mindenféle egyéb irománya is kézirat! Hogyan fogad engem Burceva? Mivel kezdjem a beszélgetést? Vajon milyen szemmel nézek majd néhány nap múlva, hazatérőben, mindezekre a Moszkva környéki nyaralókra és állomásokra?

A második nap vége felé a pugacsovi, puskinsi helyek következtek, amelyeket gyermekkorunk óta „A kapitány lánya”-ból ismerünk: az orenburgi sztyeppek, ahol hóvihar tombolt, amikor „körös-körül sötétség és orkán” látszott, s a szél „olyan vadul, kifejezésteljesen üvöltött, hogy szinte élőlénynek tűnt fel”, ahol Grinyov kibitkája „hol egyik, hol másik oldalára billent”, s úgy bukdácsolt a hórakások között, mint „hajó a viharos tengeren”.¹ Először azon elmélkedtem, milyen költői és igaz Puskin minden szava, majd Pugacsov lett úrrá képzeletemen, róla szóló dalok és siratóénekek jutottak eszembe, amelyekben „Jemeljának” és „édesapánk”-nak nevezik, aki elhagyta szegény szerencsétlen árváit . . .

Az orenburgi sztyeppeket a kazah sztyeppek váltották fel. Akkor még nem tudhattam, hogy ugyanazok a földek tárulkoznak ki előttem, amelyeknek feltörésével a dicső Lenini Komszomol örökre hősi hírnevet szerez. Évekkel később, egy őszi napon, repülőgép kerek kis ablakából néztem le rájuk. Bársonyos-fekete és aranyvörös táblák – mintha óriáskéz rajzolta volna őket – vesztek a ködös homályba burkolt, százversztás messzeségbe. A gép apró szögecselésekkel tűzdelt szárnya mozdulatlanul úszott, és gyűrte maga alá ezeket a végtelen áradatban egymást érő, határtalan földe-

¹ Honti Rezső fordítása.

ket . . . Ám ez később volt, évekkel ezután. Most a földön utaztam, nem repültem. A vonat ringott és zakatolt, és ezüstszürke, fagyos fény szűrődött be a vastag, dérlepte ablakon. Ha egy kis rést vakartam az üveglapra, láthattam a füstben és hóban örvénylő sztyeppet. A szél végigsüvített a vonat tetején, és éjszakára teljesen nekivadult, lökdöste a vagont, zörgése megzavarta a kerekek ütemét. Végre kiértünk a sötétségből, megvilágosodott az ablak, a kupéba árnyékok siklottak, megálltak a kocsi alatt, megkoppant, csikordult, csörrent valami; a horkolás hallhatóvá lett, és a fülledt, téli álomba betört a hideg.

– Aktyubinszk!

AZ AKTYUBINSZKI VÁROSI VB MUNKATÁRSA

Már az első nap végén minden idegen tudja, hogy „Aktyube” „fehér domb”-ot jelent, hogy nem is olyan régen itt még kazah település volt, s az öregemberek emlékeznek rá, hogy miként lett belőle Aktyubinszk. Most nagyváros. Az ötéves tervek idején ipar fejlődött ki: vaskohók, „Aktyub-röntgen”, „Aktyubszen”, „Aktyubolaj” és egyéb „Aktyub”-vállalatok, megépült az aktyubinszki repülőtér. Majd város nőtt ki az évszázados, feltört ugar közepette. Száz meg száz-ezer borítékon jelent meg a felírás: „Aktyubinszk . . .”, „Aktyubinszki . . .” S a jövő városa lett.

De már megint előreszaladok. Azon a reggelen még nem tudtam mindezt, és miután leraktam holmimat a szállodában, a levéltári ügyben nagy sietve, gyalog indultam el Voszkreszenszkij doktorhoz.

A hóvihar elült. Aktyubinszk munkába igyekezett. Hóbuc-

kák fénylettek, gyöngyszínű füstgomolyok szálltak a világos égbolt felé, csikorgott, sziszegett a hó a sárcipők alatt.

Szépen jártam! Voszkreszenszkij doktor ez idő tájt már más városban sietett munkába. Mialatt én Aktyubinszkba készülődtem, Moszkvában jóváhagyták a disszertációját, s Voronyezsbe kapott meghívást.

– Vagy három hete költöztek el. A lakásukat feladták...

Annyira számítottam rájuk, hogy Burcevának még a címét se tudakoltam meg!

Igaz, hogy ezt könnyen kideríthettem. De amíg ide-oda szaladgáltam, kérdezgettem, hogyan jutok el a rendőrségre, majd a lakását kerestem, Burceva már elment a munkahe-lyére, a városi vb üzemanyagosztályára, vagy röviden: „Üz. oszt.”-ra. Ezért kénytelen voltam ismét jó tempóban végigloholni a városon, egy pillantást vetve közben Siga-nak Berszijej, a jeles kazah kölesmagnemesítő bronzszobrá-ra. A váratlan akadályok türelmetlenné tettek, és nyugta-lanságot ébresztettek bennem: „Mi lesz – gondoltam –, ha estig sem sikerül megpillantanom a kéziratokat? S ha hol-nap sem? ... Ha Burceva esetleg vasárnap előtt nem ér rá megmutatni őket? Csak legalább Lermontov levelét láthat-nám még ma!”

De ekkor már olvasom a táblácskán: „Üz. oszt.”, s a fa-tornácon egy kis gallyal levergetve a havat a lábbelimről, benyitok egy helyiségbe, ahol öt nőt pillantok meg az asz-taloknál – négy fiatalabb és egy idősebb asszonyt.

Megjelenésemre a fiatalabbak felkapták a fejüket, de nem méltattak különösebb figyelemre, s nyomban ismét munká-jukba merültek. Idősebb társuk – úgy ötvenévesnek néztem, érdekes, keskeny arcú nő, őszülő haja színes szalaggal le-kötve, sötét szeme átható pillantású – határozott érdeklő-dést mutatott. Biccentett, és szempilláit kissé leeresztve ér-

tésemre adta, hogy sejti, ki vagyok, és miért jöttem, de itt a hivatalban nem óhajt olyasmiről tárgyalni, ami nincs a munkájával összefüggésben.

Bemutatkoztam. Ő viszont megismertetett a többiekkel. Az előző napi hóviharról ejtettünk szót, a tömérdek hóról. az aktyubinszkiak vendégszeretetéről, az aktyubinszki kolhozpiacon árult libák kiválóságáról.

Miután fokozott érdeklődést mutattam az aktyubinszki konyha iránt, mivelhogy a reggelizés ideje már elmúlt, elnézést kértem, mondván, hogy halaszthatatlan dolgom van Burceva asszonnyal, és úgy szeretném előadni, hogy senkit se zavarjak.

Burceva, úgy látszott, nem tudja, mitévő legyen: főnöke vidékre utazott, hogy távozzék engedély nélkül?

Társai biztatták: ha a főnöke ott volna, természetesen elengedné; Moszkvából jöttem, fontos ügyben, és kár lenne a napot hiába vesztegetnem, két-három óra munkát mindig be lehet hozni.

Burceva elég nyomósnak találta az érveiket – és távoztunk.

EZERÖTSZÁZNYOLC

Burceva egy első emeleti szobába vezetett fel – egyszerű kétablakos helyiségbe –, begyújtott egy kis tűzhelybe, teavizet tett fel, és határozatlanul nézegette az asztalt, a díványt és az ablakpárkányt.

– El sem tudom képzelni, hol fogja szétrakni őket – mondta.

Ismertem a listát, tudtam, hogy sok kézirat lesz, mégis nagyot dobbant a szívem ijedtében, és egyszerre melegem lett.

– Az asztalon – mondtam, de nyomban beláttam dőreségemet.

– Az asztalon nem fér el, természetesen – felelte, gyors pillantást vetve rám, és barátságosan, élénken elmosolyodott. Én pedig – e félóra folyamán már hányadszor! – megállapítottam, hogy viselkedésében a jól nevelt és diszkrét emberek fesztelen egyszerűsége nyilvánul meg. – Különben – tette hozzá – majd csak megoldjuk valahogy. De attól félek, a teát nem lesz hova tenni, pedig maga éhes ...

Egyik ablak felé lépett, lerántott egy abroszt, amely a sarokban feltornyozott holmit takarta, levett és arrább rakott egy kis kosarat, majd egy bőröndöt, még egyet ...

– Ez az – mutatott a legnagyobbra. – Fogja meg, és tegye a díványra!

Megragadtam ... Ütött-kopott jószág, teleragasztva régi címkékkel és cédulákkal, szemmel láthatóan még a forradalom előtt szolgálta a gazdáit ... A fogantyúját ragadtam meg ... mintha vasalókkal tömték volna tele! A díványra dobtam. Burceva felvonta a szemöldökét:

– Nyissa ki! Nincs bezárva!

Széthúztam a reteszeket, csettentek a zárok, és a bőrönd fedele felpattant ...

Nem! Akárhogy is felkészültem e rendkívüli gyűjteményre, nem sikerült nyugodtan és gyakorlatiasan néznem! Elhűltem. A bőrönd színültig tele vaskos kötegekkel ... Levelek borítékban ... Finom, halványkék kis papírszeletek. Családi albumokból kiszakított, megsárgult, vastag lapok. Leiratok. Szabadkőműves oklevelek. Levelezőlapok. Névjegyek. Gondos másolatok. Piszkozatok. Oroszul. Franciául. Olaszul ...

Elálló lélegzettel fogok egy levelet ... „Lev Tolsztoj” ... Ejha!!! Itt meg lehet örülni! ...

... Blok kézírata!

... Sevcsenko költeménye!
... Küchelbecker végrendelete!
... Scsedrin „Jó szándékú beszédei” XII. fejezetének piszkozata!

... Turgenyev fényképe aláírással.
... Nyikolaj Uszpenszkij elbeszélése.
... Jeszenyin verse ...
... Levelek ... Krusenstern, a tengerjáró ... Kropotkin, a forradalmár ... Durovaja, a lovas hajadon ... Karl Brjullov festő ... Szkobeljov tábornok ... Szerafimovics, a „Vasáradat” szerzője ... Pavlov akadémikus ...

Csak az aláírásokat olvassam el? ... Nem! Legalább át kell futni őket! ... Ez mi? Karamzin?

”... Találtam két Nyeszterov-krónikát, pergamenre írva, nagyon szépek; egy XIV. századbelt Grigorij Puskinnál, ezt már lemásoltam magamnak, a másikat Troickaja könyvtárában, ugyanolyan régi. Sem Tatyicsevnek, sem Scserbatovnak nem volt a kezében ilyen értékes másolat ... Egy szóval, a történelem most nemcsak egyetlen dolgom, de legfőbb gyönyörűségem is. Úgy gondolom, Isten segítségével véghezviszem a megkezdett, és nem válik szégyenére a kornak ...”

1804. szeptember 12-én. Valami Mihail Nyikityicshez szól ez a levél ... Murajovhoz talán?! A „megkezdett”; ez természetesen „Az orosz állam története”.

„Drága Anton Sztjepanovics!” ... Ezt meg Rahmanyinov írja Arenszkijnek!

„Légy olyan jó ... tedd meg nekem a szívességet ... mondanom sem kell, természetes, hogy előre elfogadom és helyeslem a választásodat ... Első pillanatban, amikor a leveledet elolvastam, eszembe ötlött, hogy Szionickajánál jobb Zemfirát és Saljapinnál jobb Alekót nem talállok. De vajon ők elvállalják-e? Akárhogyan is, kérlek, várj még öt-

hat napig a szerepek kiosztásával, akkorra közlöm veled az eredményt . . . 1899. április 17.”

Rahmanyinov „Aleko” című operájának előadásáról van szó, a pétervári Tauriszi Palotában.

” . . . Gribojedovról kaptunk híreket . . . egészséges, de azt mondják, teljesen fel akar hagyni a versírással, és egészen átadta magát a zenének, valami komolyat ír . . . ”

Kinek az aláírása? „D. Begicsov”. A levél Küchelbeckernek szól. 1825 márciusában kelt. Gribojedov akkoriban Pétervárott él, és darabját – „Az ész bajjal jár” – másolatokban óriási sikerrel adták kézről kézre a dekabrista körökben. Hogy Gribojedov zenét szerzett, mindenki tudja! De ez új bizonyítéknak látszik! . . .

Hát ez? Hat . . . hét . . . nyolc levél Küchelbeckertől! Különféle személyekhez. Száműzetéséből írta.

„Szabad-e a költőnek bűnt ábrázolnia?”

Ohó! . . . Ez még kiadatlan! . . .

„A költőnek mindent szabad, sőt kell ábrázolnia, máskülönben egyoldalúvá válik, ámde vonzónak ábrázolni a bűnt: vétek nemcsak az erkölcsösséggel szemben, de a költészettel szemben is . . . ”

Az irodalom szerepének és rendeltetésének ilyen felfogása jellemző a dekabristákra, akik magas erkölcsi eszmeiséget követeltek tőle. A levél 1835-ben kelt. Tíz év telt el már azóta, hogy a dekabristák tervei mind halomra dőltek. Küchelbecker szibériai száműzetésében a régi nézeteit hirdeti.

Hát ez meg mi? Küchelbecker egy másik levelében: „*Puskin* . . . ”?

„Sikerült elolvasnom Puskin »Huszár«-ját. Véleményem szerint az újságírók megőrültek, amikor azt bizonygatták nekünk, hogy Puskin megállt, sőt visszafejlődött. Ebben a »Huszár«-ban goethei érettség mutatkozik . . . ”

Nagyszerű levelek! Egytől egyig!... Ez is itt: Gnyegyicsnek, az *Iliász* fordítójának költői érdemeit méltatja. Küchelbecker a saját munkájáról ír, tragédiáján dolgozik, a „Prokopij Ljapunov”-on... Ez itt, úgy látszik, kevésbé érdekes levél: „Kazany, 1832. januárus 21-én...” Ki írta? „Fuchséknál voltunk irodalmi estén...” N. I. Lobacsevszkij...

Dehogy! Ez is fontos!

„... N. I. Lobacsevszkij M-me Fuchs verseit olvasta fel, és néhányszor csaknem elnevette magát... Baratinszkij egész idő alatt lesütött szemmel ült...”

Lobacsevszkij, a nagy matematikus, és Baratinszkij, a jeles költő egy kazanyi irodalmi körben! Ez is érdekes! A levél Ivan Velikopolszkijhoz van címezve...

Letszem, mert Csajkovszkij kézírását pillantom meg... a „Boszorká”-ról!

„Lelkem mélyén szilárdan meg vagyok győződve, hogy a kudarc érdemtelenül ért, hogy az operát nagy gonddal, nagy szeretettel írtam, és hogy egyáltalán nem olyan rossz, mint ahogyan a pétervári újságok egyöntetű ellenséges indulattal kijelentették...”

A lángeszű zeneszerző Vszevolozsszkij, a cári színházak igazgatója előtt mentegetőzik legújabb operájának bukása után! Ez is eddig ismeretlen, nagyon érdekes levél!... Hova is tettem a zeneszerzőket?

Letszem a levelet az ablakdeszkára, kezem a bőrönd felé nyújtom... És – egyszerre nagyon melegem lesz!... *Lermontov*! Én ne ismerném meg?

„Kedves nagyanyám, mivelhogy érkezésének napja közeleg, már keresem a lakást, és láttam egy kocsit, de magas...”

Minden vér a fejembe tolult!... Ismeretlen levél! Ahver-

dova nevét említi . . . Sok éve igyekszem bebizonyítani, hogy Lermontov ismerte ezt az asszonyt. És végre itt van:

„Praszkovja Nyikolavna Ahverdova májusban kiadja a házát . . .”

Részletesen majd később tanulmányozom – még sok tucat, nem, sok száz dokumentum és levél van hátra! Nem tudom, mit találok még: Zsukovszkij . . . Közli, hogyan halad az Odüsszeia fordításával . . . Gyelvig írja Küchelbeckernek:

„Iszonyúan vétkezel Puskin ellen, állandóan aggódik miattad . . . Felelj neki, szorgalmasan fog válaszolni . . .”

1821. Puskin Kisinyovban van. Küchelbecker Grúziába utazott, szolgálatba. Gyelvig iparkodik a líceumi barátokat összekötni.

. . . Polevoj: megköszöni Markevicsnak, hogy hajlandó a „Moszkovszkij Tyelegraf”² munkatársaként dolgozni . . . Nagyezsgyin: anyagot kér az „Odesszai almanach”-ba . . . Katyenyin: Zsandrra bízza irodalmi ügyeit . . . Csernisevskij: hosszú száműzetés után ír Avdotya Panajevának . . . Saljapin: a „Borisz Godunov” párizsi sikeréről értesíti Gorkijt . . .

Odakint, az ablakon túl szürkült, majd besötétedett, véget ért a rövid aktyubinszki nap, leszállt az est, éjszakába hajlott. Burceva a lányához ment aludni. Én pedig csak húzom, húzom elő, mint egy bűvész, a kéziratokat ebből a feneketlennek látszó bőröndből . . .

Igen . . . Burceva nem tréfált, amikor azt mondta, hogy a teáspoharamat nem lesz hová letennem. Kéziratok lepik el az asztalt, az ágyat, a dívány hurkapárnáit, a székeket, és sorakoznak a padlón kiterített újságpapírokon . . . Valódi és legnagyobbbrészt még nem publikált kéziratok: Lomonoszov,

² „Moszkvai Távíró”

Gyercsavin, Krilov, Karamzin, Zsukovszkij, Batyuskov, Vjazemszkij, Gyenyisz Davidov, Katyenyin, Küchelbecker, Kozlov, Gyelvig, Baratinszkij, Venyevityinov, Jazikov, Homjakov, Akszakov, Dahl, Gogol, Lermontov, Herzen, Ogarjov, Belinszkij, Csernisevszkij, Dobroljubov, Nyekraszov, Szaltikov-Scsedrin, Kurocskin, Tyutcssev, Polonszkij, Fet, Majkov, Alekszandr Osztrovszkij négy levele, Lev Tolsztoj négy, Dosztojevszkij nyolc, Turgenyev tizenhárom, Gorkij tizenhat, Csehov ötven levele és „A nagy ember” című elbeszélésének kézírata – e mű címét később „A léha asszony”-ra változtatta. Van itt Grecsnek, az újságírónak, Bulgarinhoz írt negyvenkét levele, Palmin költőnek Lejkinhez írt kilencvenegy, Leszkov öt levele, Piszemszkij, Szuhovo-Kobilin, Garsin, Gleb Uszpenszkij, Mamin-Szibirjak, Andrejev, Brjuszov, Blok, Jeszenyin; itt sorakoznak a zeneszerzők: Csajkovszkij (öt levél), Kjui, Rubinstein, Napravnyik (tizenkettő), Glazunov, Tanyejev, Rahmanyinov; emitt a képzőművészek: Alekszandr Ivanov és Karl Brjullov, Verescsagin tizenhét levele; a színészek: Mocsalov, Karatigin, Sztrepetova, Javorszkaja, Oroszországban vendégszerepelt olasz énekesek és más külföldi hírességek levelei; egy oklevél Mazeppa hetman aláírásával, II. Katalin rendeletei, Pátyomkin és Szuvorov írásai, I. Pál feljegyzései, I. Sándor leiratai, dekabristák levelei; amott a tábornokok: Jermolov, Platov, Barclay de Tolly, Gyibics-Zabalkanszkij, Paszkevics-Jerivanszkij és sokan mások... Ha valamennyi dokumentumot fel akarnám sorolni, több mint ötszáz nevet kellene említenem, nagy és dicső orosz embereket...

A híres Burcev-gyűjtemény feküdt előttem, amely a 30-as években eltűnt a kutatók és levéltárosok látómezejéről, és amelyet már végleg elveszettnek tartottak!

A levelekben szereplő megszólításokból megállapíthattam, hogy e gyűjtemény alapját a Küchelbecker levéltárából szár-

mazó dokumentumok, továbbá a hírhedt Bulgarin, valamint Makszimovics és Markevics írók, Lejkin humorista, Lugovoj szépirod, Bartyenyeva énekesnő, Szolovjov zeneszerző tulajdonából, valamint Bertenson doktor és Fiedler, a neves pedagógus gyűjteményéből került darabok képezik.

Három nap és három éjjel le sem feküdtem aludni – egyre csak ezt a rendkívüli pasziánszot rakosgattam.

Amikor végre befejeztem a munkát, és kimerültségtől, izgalomtól vacogva, didergősen megdörzsöltem a kezeimet, Burceva megkérdezte:

– Hányat számolt?

– Ezeröttszáznyolc különféle levél és kézirat van itt – választottam.

– Igen. Én is megszámláltam, és nekem még valamivel mintha kevesebb jött volna ki. Legyen szíves – kérte –, közölje velem a véleményét apám itt megismert gyűjteményéről, és jellemezze a legértékesebb darabokat.

Kezdttem felsorolni a neveket, megneveztem a különösen jelentős kéziratokat.

– Meg tudná mondani, hogy maga szerint mi hiányzik? – kérdezte Burceva, amikor elhallgattam. – Milyen nevek nem szerepelnek egyáltalán a gyűjteményben? Nem észlel itt-ott hézagokat?

Csak jóval később értettem meg, mi aggasztotta Burcevát, és miért tette fel nekem ezt a kérdést, amelyre nem olyan könnyű megfelelni. Tudott dolog: a legnehezebb azt megmondani, ami nincs!...

– Nincs itt... hm... hirtelenében nem is tudom... Pesztyel-, Gribojedov-kézirat... és Rilejev csak másolatban szerepel... Ki nincs még? Sztaszov... meg Korolenko... Azok közül, akik a tükör előtt sorakoznak – a hadvezéreket raktam oda –, Kutuzov és Bagration. Igen, emlék-

szem! Nincs Glinka, Muszorgszkij, Borogyin... És ami a legfőbb hiányosság: Puskitól nincs semmi, sajnós!

– Puskin van. Azt külön raktam.

Ezt mondván, Olga Alekszandrovna egy könyvből kis levélkét húzott elő; franciául van írva, Katyenyinhez szól, és Puskin pénzt kér kölcsön benne. Két sor az egész.

– Tessék. A keltezése: „április 1”. S az aláírás: „Pouchkin”.

Elérkeztünk a legnehezebbhez.

A LEGNEHEZEBB

– Ha arra határozom el magam, hogy átadom ezt a kéziratot a levéltárnak – kérdezte Burceva, minden szót megfontolva és óvatosan mérlegre téve –, ön szerint az ellenértéke milyen összegre rúgna?

Nem kevésbé óvatosan válaszoltam:

– Ezt az Irodalmi Levéltár vásárló bizottsága majd pontosan megmondja önnek.

– Nem! – tiltakozott szelíden Burceva. – Magától szeretném hallani, ha csak megközelítőleg is.

– Ha valóban Puskin... (felelősséggel és érdemben kellett beszélnem)... ha Puskin, akkor fizethetnek érte – tűnődtem hangosan –, hogy ne hazudjak... úgy gondolom, mintegy ötszáz rubelt...

– Hogyan?

– Természetesen, körülbelül ötszázat... esetleg valamivel kevesebbet...

– Puskin-kézirat nagy ritkaság – jegyezte meg Burceva aggodalmasan. – Apám nagy szakértő volt, és tudta az ilyesmi értékét... Ezt a kéziratot igen sokra becsülte. Ezért úgy gondolom, téved. És, bocsásson meg, csodálkozom a sza-

vain: „ha *valóban* Puskin . . .” Nyilván meggyőződött róla már, hogy a gyűjteményben, amelynek áttanulmányozására módot adtam, csakis valódi kéziratok vannak. Ön, az állami levéltár szakértője, kételkedésének ad kifejezést. Ha nem bízna önben, azt hihetném, hogy be akar csapni . . . És egyáltalában, nem egészen értem: ha Puskin ötszázért megy el, akkor a többi kézirat mit ér? Lermontov, mondjuk? Kétszázat? Vagy talán százat?

– Legalább ezret.

– Ez mi? Az ön részrehajlása? – Burceva hangja gúnyosan cseng. – Vagy mások is így vélekednek?

No, persze nem kell magyaráznom . . . Burceva maga is belátja, hogy Lermontov fontos levele, amely új tényeket tartalmaz, értékesebb Puskin jelentéktelen kis cédulájánál. De . . . Egyébként elsősorban az én véleményemet akarta hallani minden egyes darabot illetően.

Bonyolult dolog! Olyan okmányok vannak előttem, amelyeknek tudományos jelentőségét egy ember magában nem ismerheti. Mit értek én a hadtörténethez? Vagy bárhogy ismerem is az irodalmat, megmondhatom-e pusztán emlékezetből, hogy Csehovnak milyen levelei vannak teljes egészükben publikálva, és melyek csak kihagyásokkal?

Aktyubinszkba utazásom előtt természetesen megérdeklődtem a levéltárban, hogy mennyire értékeljem Gogol, Turgenyev, Dosztojevszkij, Csajkovszkij, Csehov kézirateit – mindazt, amiről tudtam, hogy a Burcev-gyűjteményben található. De hát ki sejthette, hogy ilyen töméntelen sok írásra akadok!

Megközelítő árakat mondhattam csak: „. . . -tól” „. . . -ig”. A „tól”-okat Olga Alekszandrovna kevesellte olykor. Az „ig”-ek engem aggasztottak. Ahogy kimondom, kétely fog el: mit szólnak majd ehhez Moszkvában? „Sokat ígért! Elragadtatta magát! Felelmelte az árakat!”

Egyébként Olga Alekszandrovna itt is önmérsékletet tanúsított, kedvesen és egyszerűen beszélgetett, kételyeit kérdő formában fejezte ki, csodálkozását csak a szemöldöke felvonásával. Ha bizonykodni kezdtem, hogy semmiképpen sem adnak többet, némi gondolkodás után azt felelte:

– Ön jobban tudja.

– Úgy látom – mondta végül is –, kényelmesebben beszélgethetünk, ha előbb elkészíti a leltárt. Lehetőleg két példányban. Egyet elvisz magával. A másik itt marad nálam. Esetleges félreértések esetére.

Ez okos tanács volt. Még abban az órában munkához láttam.

KÖZJEGYZŐI MEGHATALMAZÁS

Fejemet, mint Csicsikov,³ kissé oldalra hajtva, összegörnyedve, hunyorogva és önmagamnak kacsingatva, mint Akakij Akakijevics, dolgoztam a gyűjtemény első katalógusának összeállításán, feltüntetve, hogy mi másolat, mi kézirat, s ha levél, akkor kitől és kinek szól, mikor kelt, hány oldalas.

Gyorsan szaladt az idő. Moszkva mindinkább az emlékek ködébe merült.

A lajstrom elkészültével minden egyes levelet és feljegyzést át kellett futnom szememmel, minden szám mellett felüntetni a hozzávetőleges értékelést. Burceva ezután számolni kezdett. És felírta a végeredményt. Csinos kis summává kerekedett: a négy nulla élén a kilenc számjegynek ha nem is éppen a legutolsó, de korántsem az első tagja állt.

A gyűjtemény előzetes tanulmányozását – tulajdonosnőjének *lakásán* – ezzel befejezettnek tekinthettem. Burceva

³ Gogol „Holt lelkek” című regényének hőse.

ekkor a közjegyzőhöz készülődött, a meghatalmazás kiállítása céljából.

– Minek az? Kínos – ellenkezem. – Én a levéltár érdekeit képviselem.

– Ne ellenkezzék – tanácsolja Burceva. – Ön magával viszi a bőröndöt. Ez mindkettőnknek teljesen megfelel. Nincs kétségem – teszi hozzá mosolyogva –, hogy Moszkvában azért megvédi az érdekeimet.

– Mégis velem kellene jönnie.

– Nem tehetem. Alkalmazott vagyok. Nem lehet csak úgy, se szó, se beszéd elutaznom.

Azt ajánlom, kérjen szabadságot. Nem, neki ez nem alkalmas. Különféle okok miatt nem utazhat.

– Kit hatalmazzak meg? – tűnődik. – Moszkvában nincsenek ismerőseim.

– A lányát. Huszonhárom éves. Jogilag tehát teljesen illetékes.

– Rinát? De hiszen kisgyereke van. Harmadik évében jár a kislia!

– Hát az anyós? Másfél vagy két hétig ellehet anyja nélkül a kicsi – tanácsolom. – A vásárlásnak december huszadikáig meg kell történnie. Máskülönben érvényét veszti a kiutalás. Huszonharmadikán már itthon fogadhatja Rinát.

– Félek, hogy nem megy!

– Rina nálunk száll meg – folytatom a rábeszélést –, családom nevében ezennel meghívom őt. Még az útját is megfizetem.

– Csak kölcsönben fogadom el – veti közbe erélyesen Burceva. – A kapott pénzből mindent vissza fog fizetni... Helyes – adja meg magát. – Valahogy majd csak megoldjuk a dolgot. Rina! – szólítja a lányát. – El kell utaznod Moszkvába. Eredj, csomagolj össze. Ha sietsz, még eléritek az

ashabadi vonatot. Én addig megyek, és kiállítatom a meghatalmazást a nevedre.

Rina beleegyezik. Fiát az anyós veszi gondjaiba, esténkint pedig a másik nagymama veszi magához a szobájába. Mindent elrendeztünk tehát. Utazunk.

De mielőtt Aktyubinszktól búcsút vennénk, el kell mondanom, honnan származik és hogyan került oda ez a csodálatos gyűjtemény.

HONNAN SZÁRMAZIK ÉS HOGYAN KERÜLT...

Élt annak idején Pétervárott egy gazdag kereskedő, Alekszandr Burcev, szenvedélyes gyűjtő. Régen kezdte a gyűjtést, még a múlt század végén. Mindent gyűjtött: ritka könyveket, folyóiratokat, újságokat, illusztrált kiadványokat, képeket, ponyvairódművet, litográfiákat, történelmi dokumentumokat, kéziratokat. Saját költségén kis példányszámban kiadta e gyűjtemények katalógusát. Gyűjtő tevékenységének jellegét világosan feltárja egyik ilyen kiadványának címe: „Folyóiratok kevesek számára, avagy az A. E. Burcev által gyűjtött ritka orosz történelmi műemlékek, régiségek, szobrok, régi és új festmények, a hazai paleográfiai, etnográfiai és egyéb történelmi művek címléírása. Szentpétervár, 1914.”

Burcev nemcsak „katalógust” publikált, hanem magukat a dokumentumokat is közzétette, sőt olykor a tulajdonában levő ritka könyvek teljes szövegét. Így például két ízben is utánnyomatta kiadványaiban Radiscsev „Utazás Pétervárról Moszkvába” című művét, amelyet a cári cenzúra kegyetlenül üldözött, megjelenésének pillanatától fogva egészen 1905-ig. A parányi – száz-százötvenes – példányszámban megjelenő burcevi anyag között ezek az utánnyomások átcusztak a cenzúrán. Nyikolaj Pavlovics Szmirnov-Szokolov-

ki; népművész, egyik legnagyobb szovjet bibliofil, megemlékezik róluk könyvében, és megjegyzi, hogy Burcev „katalógusai” és „szemléi” eléggé összevissza és rendetlenül jelentek meg. Érthető: a dolog tudományos része nemigen érdekelte.

Burcev sokat és sokfélét gyűjtött, sem időt, sem fáradságot nem sajnált, hogy egy-egy nagyon ritka könyvet vagy metszetet felhajtson, megvette a reményekre jogosító fiatal festők képeit, neves és nem neves, élő és holt írók levéltárát, adósságleveleiket, nyugtákat, családi fényképeket... Minden érdekelte!

A 20-as évek elején került hozzá egy láda Küchelbecker leveleivel. Amikor 1925-ben megjelent Tinyanov „Küchlja” című regénye, e láda tartalmának java része Tinyanovhoz vándorolt. Tinyanov ifjúkora óta foglalkozott Küchelbeckerrel, ő tárta fel valódi jelentőségét, adta ki műveit, és mutatta be őt mint nagy költőt az olvasóközönségnek. Ám Küchelbecker levéltára nem egészében és nem egyszerre ment át szenvedélyes kutatójának és életrajzírójának tulajdonába. Részletekben és néhány év leforgása alatt került hozzá. Emlékszem, Tinyanov megszerezte Küchelbecker füzetének egy részét, majd az elejét, és végül, jóval később, a közepéről hiányzó lapokat. Megjegyzendő, régebben a gyűjtők körében a kéziratok felaprózása megszokott dolog volt. Még az olyan neves forradalmár is, mint Bartyenyev, Puskin egyik első életrajzírója és bámulója, a „Russzkij Arhív” című történelmi jelentőségű folyóirat kiadója, megtette, hogy a birtokában levő Puskin-kéziratokból keskeny csíkokat vágott le – néhány sor szélességűeket –, és azokkal fizette ki munkatársait. A puskinista Cjavlovskijtól tudjuk ezt, aki személyesen ismerte Bartyenyevet. A mi szovjet időnkben találkoztak össze ismét mindezek a kis szeletkék, a Tudományos Akadémia irodalmi intézetének – a Puskin-intézetnek – pán-

célszekrényében. Így hát a kéziratok kezelését illetően Burcev, aki eladási vagy cseretárgyat látott bennük, nem volt kivétel a gyűjtők között. A kezén átment darabok mennyisége és minősége tekintetében azonban kivételes tekintély volt. Oroszország egyik legnagyobb gyűjtője.

Jól ismerték őt a Leningrádban élő irodalmárok, és ismerték a történészek is. Én személyesen nem találkoztam vele. De abban az időben, amikor Leningrádban laktam, sokat hallottam róla olyanoktól, akik jó ismerősei voltak.

A 20-as években Burcev gyűjteményének sok darabja a Puskin-intézetbe, a leningrádi nyilvános könyvtárba, később a moszkvai irodalmi intézetbe került . . .

Burcevék 1935-ben Asztrahanyba költöztek át, és a gyűjteményt magukkal vitték. Burcev három évvel később meghalt. Felesége is elhalálozott. Olga Burceva, aki velük élt Asztrahanyban, tizenkét éves kislányával, Rinával magára maradt. A gyűjtemény az ő tulajdonába ment át. Burceva megértette, milyen hatalmas értéket képvisel, és noha szűkében volt a pénznek, mindenáron meg akarta tartani. 1941-ben azonban, amikor a hitlerista hadak Rosztovhoz közeledtek, a kiürítés során el kellett távoznia. Aktyubinszkba ment a szerelvény. A gyűjteményt nem vihette magával. Ott hagyta tehát a házban, amely üresen maradt. Egyéb gondja volt, mint kéziratokkal törődni!

Telt-múlt az idő. Aktyubinszkban élve, Burceva aggodalommal gondolt a sors önkényére bízott gyűjteményre. És 1944-ben úgy határozott, hogy elküldi érte Rinát, aki akkor töltötte be tizenhét éves életét.

Rina elutazott Asztrahanyba, és nyomban elment abba a házba, ahol azelőtt laktak. A lakás gazdái nem tartottak igényt a más holmijára: a gyűjtemény 1941 óta a padláson pihent.

Rina felment a padlásra. A tető alatti kis szobában egy

halom kézirat hevert. A kislány megtömött velük egy nagy bőröndöt. Majd egynémely dolgot likvidált. Dolga végeztével hazavitte a bőröndöt Aktyubinszkba. Anyja átvette, egy sarokba állította, még két bőröndöt rakott rá, meg egy kis kosarat, leterítette egy abrosszal, és azon kezdte törni a fejét, hogy miként válthatná át készpénzre ezt a kincset. Az aktyubinszki területi levéltár vezetőségét kezdettől fogva illetéktelennek tartotta. Úgy döntött tehát, hogy egy moszkvai levéltárhoz fordul. Voszkreszenszkij doktor Moszkvába készült. Burceva megkérte, hogy tapogassa ki a talajt Moszkvában, a fővárosban, Lermontov levelével kapcsolatban pedig velem lépjen érintkezésbe – az „Ogonyok”-ban olvasta egy cikkemet. Voszkreszenszkij Moszkvában egy akadémikus otthonában vetette fel a témát. Ott került szóba az én nevem is. Így tehát magától jött hozzám a kincs, nem kerestéltem, a kisujjamat sem kellett megmozdítanom . . . A többi már tudják.

A TÁVOLSÁGI VONAT UTASA

Rina felöltözött, ott áll útra készen, kis kofferrel a kezében, nemezcizmában, kabátban, állával a gallérjába dugott fehér orenburgi kendőjét nyomkodja. Miközben a beszélgetésünkre figyel, felváltva hol rám sandít, hol az anyjára. Élénk, barna szeme van. Rózsás bőrű, kedves, ovális arca. Anyja vonásai nyugodtabbak és szigorúbbak. Rinában valami kis nyugtalanság, feszültség érződik, noha a vonásai szabályosak, sőt szépek. Ám az arc kifejezése nem a vonásokon, hanem a „viselkedésen” múlik. Az arcjáték a beszélgetéshez igazodik, ez esetben gyermekes csodálkozást tükröz.

Rina elbúcsúzik anyjától. Én pedig még egyszer utoljára biztatom, hogy hamarosan visszatérhet. Mehetünk!

... Szuszogva, görnyedten és aprókat lépegetve cipeljük Rinával a vagonok mentén a súlyos bőröndöt a másfél ezer kézirattal, percenként másik kezünkbe vesszük át a „saját” koffert, és végül megállunk egy fapados, helyjegy nélküli kocsinál: kényelemről előbb kellett volna gondoskodni. Az Aktyubinszkon áthaladó vonatokra a helyeket táviratilag szokás lefoglalni. Hiába gombolkozom ki, és nyúlok mélyen a kiskabátom zsebébe.

– Nincs hely, másikba menjenek át... Csak az időt vesztegetik!

Ám ekkor egy utas, aki a vad hidegben sapka nélkül, zubbonyban álldogált a lépcső előtt, összegörnyedve és mindkét kezét könyökig a nadrágzsebébe süllyesztve – elkékült és reszkető utas, de aki hű marad szokásához, hogy csak úgy száll ki a vonatból, ahogy odabent ül –, beleavatkozott a tárgyalásunkba.

Szeretem a közösségi érzésű utast, a tudni vágyó, derék és igazságos embert, aki elsőnek ugrik le a peronra, és utolsónak száll be a kocsiba, már menet közben, aki mindig tudja, milyen állomás következik, aki szívesen megmutatja a sztyeppen épült új gyárat, felhívja a figyelmet az új típusú gépkocsikra, amint azok ponyva alatt a mozgó pőrekocsikon elsuhanak... Ő a kocsiban a legfőbb tréfamester, mókáival, elbeszéléseivel szórakoztat. Mind ismerik, és mind mosolyogva néznek rá, és aggódnak, hogy nem maradt-e le? S ő máris ott terem, a kedves ember, az egész kocsi kedvence! Rövid távon az ilyen utas nem tud érvényesülni. Épp ezért csak távolsági vonatokon találkozunk vele.

– Miért másikba, amikor ide akarnak? – fordul oktatóan a kocsikísérőnőhöz. – Ültessük csak be őket! Annál is inkább, mert egyikük leány! Adják ide a bőröndöt, azt a jókorát!

Megragadta féltett kincsünket, a gyűjteményt tartalma-
zót, és feltette a kocsi előterébe.

Megpróbáltam ismét leemelni onnan.

– Nem érdemes, hamarosan befut az alma-atai . . .

– Ne nyúlj hozzá, gazda! – fenyeget a dermedező em-
ber. – Szálljon fel, kislány!

Rina beszaladt a kocsiba.

– Kövesd a jó példát! – S az ember feltolt engem a
lépcsőre.

A lépcső megmozdult, a kerekek forogni kezdtek . . . Az
utas egy ideig a vagon mellett lépdelt fogvacogva, majd a
hágcsókorlátnak feszülve felugrott a kocsira, és bemutatko-
zott: Pavel Vaszilics. Gyorsan felfedezte a tartalékhelyeket,
Rinának átengedte a felső padot, maga pedig a csomagtar-
róra mászott fel. Én a szélső pad csücskére telepedtem, és
őriztem a bőröndöket.

Ritka eset, hogy nagy emberek kéziratait, és ráadásul ilyen
mérhetetlen mennyiségben, ilyen nem megfelelő körülmények
között szállítsák! Az ember szinte lábujjhegyen lép be a le-
véltár helyiségébe, suttogva kéri ki tanulmányozás céljából
ezt vagy amazt a kéziratot. Csaknem lábujjhegyen hozzák
ki neki, féltve az „egyetlen példányt”, irattartóban, leltári
számmal ellátva, selyempapírban. Az ember aláírja az átvé-
teli elismervényt, aztán lélegzetvisszafojtva nem is fogja, csak
megérinti. Ujjai szinte nem is a papírt érintik. Majd amikor
a legnagyobb óvatossággal átlapozta, végre visszaadja. És
nagy vigyázattal ismét visszaviszik a tárolóba, amelyet este
öt órakor bezárnak, leplombálnak és lepecsételnek, pecsét-
viasszal szorítva le az erős zsineget.

Hol vannak itt zsinegek és pecsétviaszok! A Burcev-féle
bőröndöt felállítottam az átjáróban a padok között, levest
ettem rajta, teát ittam, és még szidtam is:

– Elzsibbad a lábam e miatt az átkozott bőrrönd miatt! Bárcsak ellopják!

Úgy éreztem, az ilyen megvető kezelés a legjobb védelem a kellemetlen eshetőségek ellen, amelyekkel Pavel Vaszilics traktált.

– A minap – kezdte, a magasból lehajolva – egy embernek elcserélték a bőrröndjét. Éjjel futottunk be Szverdlovszkba, a szomszédom akkor kap észbe: „Leszállok!” – és más kofferjét ragadta meg. Összetévesztette, az övé ott maradt. Reggel nézi a másik utas: „Nem az enyém!” Felnyitották: kerek dobozok vannak benne, filmszalagok, rendkívül értékes felvételek! Neki meg mije volt: csirke, ruhanemű, hát fontos ez? A disszertáció, az igen! „Négy évig dolgoztam rajta. Nincs értelme továbbutaznom – mondja. – Kazanyban leszállok, visszamegyek, megkeresem ezt a mamlaszt!” A vonatfőnök pedig: „Nem ajánlom. Úgy aztán igazán elveszíti. Moszkvában már várni fogják. Ő se örül a maga disszertációjának.” És mit gondol? Megérkezik Moszkvába, már jönnek is oda hozzá: „Nem maga írja a kandidátusi értekezést?”

Hallgatom ezeket a történeteket, és odanézek: nem, a Burcev-kincsek a helyükön vannak!

A KÖLTSÉGVETÉSI ÉV VÉGE

Így, különféle „eseteket” mesélgetve, megérkeztünk Moszkvába. Otthon becsöngetünk. Nyitják az ajtót:

– No, végre! Mit csináltál ennyi ideig!

Örvendezve mondom:

– Ismerkedjetek meg egymással: ez Rina, Burceva lánya. Nálunk fog lakni.

– De hiszen te kéziratokért mentél?!

– Azokat is elhoztam!

– No, derék! Gratulálok! Isten hozta! Hogy szólítsuk?

Átrendezkedtünk. Elhelyeztük Rinát. Ezután munkához ültem: kibetűztem, elolvastam, amit még kellett. Repültek a rövid, szürke napok – december volt, év vége.

Végre befejeztem a tanulmányozást, és Rinával elindultam az Irodalmi Levéltárba; taxin vittük a nevezetes bőröndöt.

Ha már az előzetes jegyzék is, amelyet Voszkreszenszkij doktor állított össze, ez a hevenyészett, hiányos felsorolás is olyan hallatlanul nagy feltűnést keltett, a bőrönd megjelenését a rendkívüli események közé kell sorolni.

Felnyitottam . . . Szerény kérések közepette, hogy ne olyan lassan, kivettem az első kis lapokat; különféle „Tyúha!”, „Mit szól?”, „Gyorsan!”, „Ez igen”, „No lám! . . .” és más hasonló igék, segéd- és indulatszavak hangzottak el, amelyek mindenféle terjengős beszédnél jobban kifejezik a felkiáltók hangulatát.

Kezdtem szétdobálni az asztalokon a legritkább kéziratokat, megnevezni a leghangzatosabbakat mind e közismert nevek közül . . . Helyeslő kiáltások, kérdések hallatszottak:

– Mi ez? A teljes Burcev-gyűjtemény?

– A teljes – feleltem büszkén. – Minden itt van. Az utolsó kis papírszeletig.

Először a levéltár főnöke nézte meg a gyűjteményt. Majd a helyettese. Majd a főnök főnöke. Azután egy szakértő becsüs. Utána egy másik. Végül ketten együtt. Ezután elkészült az előzetes becslés – négynullás számban jutott kifejezésre, és a nullák előtt a kilenc számjegy közbülsője állt. Ezután összehívták a tudományos tanácsot. És ekkor mindenki érdeklődni kezdett, nemcsak az iránt, amivel foglalkozik, és ami a szakterületéhez tartozik, hanem minden iránt. Jeles zongoristánk, Goldenweiser professzor, például Lev

Tolsztoj leveleit nézegette – közelről ismerte Tolsztojt –, és közben egyik kezét Rahmanyinov – hajdani évfolyamtársa – levelein nyugtatta. Rozanov professzor, aki ötezer verseskötetet gyűjtött össze könyvtárában, itt is elsősorban a versek iránt érdeklődött. És mind, kivétel nélkül – muzsikuskok, történészek, levéltárosok – igazolták a gyűjtemény értékét, és elismeréssel adóztak Burcev hozzáértésének. A jeles gyűjtő csak egy darabjánál tévedett. Puskin kéziratában minden valódi: a papiros, a keltezés, a „Pouchkin” aláírás. Csak Puskin más. Nem Alekszandr, hanem a fivére, Lev. Rendkívül hasonló írás.

Egy baj volt: hogy amíg e megismerkedés, felbecsülés és a becsérték megvitatása folyt, a költségvetési év véget ért. S a gyűjtemény megvásárlására kiutalt összeget zárolták.

Ekkor azt mondták nekem:

– Mivelhogy Burceva lánya maguknál vendégeskedik, közölje vele, hogy az ügy lebonyolítása elhúzódik, és a vételárat csak az új költségvetési évben fizethetjük ki, ha már az előirányzatunkat jóváhagyták. Addig csak utazzék haza Aktyubinszkba. Majd hívatjuk. Márciusban vagy áprilisban.

Hazamentem és közöltem:

– A vásárlás kissé elhúzódik, Rina, ezért egyelőre utazzék vissza Aktyubinszkba. Majd hívatják . . . Januárban vagy februárban.

Még most, sok év múltán sem szeretek visszaemlékezni amā napokra, amikor nyomasztott a bűntudat, hogy nem fizettek, és féltem, hogy nem egyhamar fognak fizetni. Moszkvába érkezésem óta már két hét telt el, majd három . . . Rina unatkozott, moziba járt, aggódott gyermeke és a gyűjtemény miatt, emlékeztetett ígéretemre: „Huszonharmadikán otthon lesz.” Aktyubinszkból jöttek a táviratok!

Mindez igen lehangoló!

Elmúlt néhány nap. Az Irodalmi Levéltárban ismét sokan sereglettek össze. Az előcsarnokban cigarettáznak, kezét fog-nak, udvariasan tessékelik egymást be a terembe. Odabent kérdések röpködnek, üdvözlések, tréfák hangzanak el, már a bejáratnál fontos ügyek megvitatása folyik:

- ... a konferenciára, Harkovba ...
- ... vesse fel a kérdést, mi támogatjuk.
- ... az Akadémiai Könyvesboltban árulták.
- ... a kézírás nagyon gyanús ...
- ... az ilyenek már nem viselnek ...

Csengetés. A levéltár főnöke, két tenyerével az asztalra támaszkodva, bejelenti:

- Napirenden a kiegészítési osztály beszámolója az utóbbi idők beszerzéseiről. Előadó Kraszovszkij elvtárs ... Kérem ...

Fürge, erélyes lépésekkel megindul az emelvény felé egy méltóságteljes tartású, középkorú férfi; a külseje dekabristára emlékeztet: komoly, jólelkű arckifejezés, pofaszakáll, fekete keretes szemüveg.

Érdekesen és részletekbe menően beszél, felsorolja az új kéziratokat, amelyeknek egy része most kerül be vagy már bekerült a tudományos forgalomba. De a Burcev-féle anyag-ról egy szót sem.

A főnök füléhez hajolok:

- A Burcev-félékről miért nem beszél?
- Hiszen azokat még nem fizettük ki ...
- No és le akarnak mondani róluk?
- Semmi esetre! Hogy gondolhat ilyet?
- Akkor én szólok róluk.
- A maga dolga ... Vagy talán a legközelebbi alkalommal, amikor már lezárult az ügy?

De hát mi köze a könyvelői beírásnak a levéltári lelet tényéhez? Amikor az előadás megvitatása kezdődik, szót kérek, és bejelentem, hogy mit találtunk az aktyubinszki bőrröndben.

Még be sem fejeztem, kis cédulák érkeznek hozzám a terebről; feláll Kiszeljov professzor, zenetudós, a Zeneművészeti Múzeum egyik legtevékenyebb munkatársa.

– Bocsnat – fordul hozzám –, nem emlékszik, kinek szólnak Csajkovszkij levelei, amelyeket abban a bőrröndben találtak?

– Kettő valami Pavel Leontyevicshez szól – válaszolom –, és ezernyolcszázkilencvenkettőben kelt, a többi...

– Köszönöm! És Lvov zeneszerző levelei?

– Lvov levelei, ha jól emlékszem, Bartyenyeva énekesnőhöz szólnak.

– Ó, ezek fontos értesülések! Bizonyára érdekelni fogja, hogy az asztrahanyi képtárban is vannak Csajkovszkijnek levelei; ugyanehhez a Pavel Leontyevicshez (családi neve: Peterson) szólnak, úgyszintén Mihail Ivanovics Glinka ismeretlen levelei, és – ami az adott esetben fontos – ugyanahhoz a Bartyenyeva nevű énekesnőhöz írottak. Az aktyubinszki és az asztrahanyi anyag nyilván valamiféle összefüggésben van egymással! Úgy vélem, ezt ki kellene derítenie.

– Bocsnat – most rajtam a kérdés sora. – És hogyan kerültek az asztrahanyi képtárba azok a levelek, amelyekről beszél?

– Elmagyarázták nekem – feleli Kiszeljov –, de már nem emlékszem pontosan. Asztrahanyban meghalt valami öregember, a rokonai vagy elpusztultak a háború idején, vagy elköltöztek valahová, szóval mindez a háború alatt került az asztrahanyi múzeumba, és csaknem a piacon vásárolták.

Az ülés véget ért. Hazamegyek. Rina nyit ajtót. Orenburgi kendőjébe burkolózik, s a hosszas várakozástól fakó hangon kérdezi:

– A mi ügyünkben nincs semmi újság?

– Van – felelem. – A maga jóvoltából ma kínos helyzetbe kerültem.

– Kínosba? Mit tehetek én róla?

– Azt, hogy édesanyja és a maga szavai nyomán én mindenkit biztosítottam, hogy az egész gyűjteményt hiánytalanul átvettem, és kiderül, hogy maguk a dokumentumok egy részét Asztrahanyban eladták.

– Miket beszél! Semmiféle dokumentumokat nemadtunk el! Én csak tudom! – Rina felháborodik.

– No, hát akkor az édesanyja valakit megbízott az eladással. Csodák nem történnek, a maguk kéziratai az asztrahanyi képtárba kerültek.

– Hogyan! Úristen! – Csaknem sír. – Most hallom először. Kéziratok? Ez azt jelenti, hogy valaki fogta őket és a tudtunkon kívül eladta. Micsoda aljasság! . . .

– Megálljon – mondom. – Tartsunk sorrendet. Így semmit sem értek. A kéziratok Aktyubinszkban vannak, és maga azt állítja, hogy valaki elvette őket . . . És aztán? Asztrahanyba vitte eladni?

– Nem értheti, ha a helyzettel nincs tisztában: a gyűjtemény fele az asztrahanyi padláson maradt.

– De hiszen maga odautazott, és az egész bőröndöt elhozta?!

– Na igen . . . a bőröndöt . . . elhoztam. De még egy egész halom ott maradt. Teletömtem a bőröndöt, s a többivel nem tudtam mit csinálni. Fogtam egy kosarat – anyám azelőtt fehérneműt tartott benne –, és abba raktam mindent!

Ha negyvenegy óta, három éve itt hevert, gondoltam, mi történhetik? Nem vihetem el még a kosarat is! A bőrönddel is eleget küszködtem, hiszen tudja, milyen nehéz! És a hideg! A vagonba nem lehet befurakodni. Háborús idő! S nekem csak két kezem van . . . Hogy elutaztam Asztrahanyból, szétosztogattam egyet-mást a barátnőim között. Egyikük Lejkin író naplóját vitte el olvasni. Meg tudnám pofozni magamat: át kellett volna adni az embereknek megőrzésre mindent, az utolsó kis papírig. Ki gondolhatta! Micsoda ostobaságot csináltam!

– És nem emlékszik, mi volt a kosárban?

– Nagy ég! Furcsa ember maga! Hogyan emlékeznék, amikor megnézni sem volt időm rendesen! Meg nem is érték hozzá. Ráadásul még kislány voltam, tizennyolc éves. Mi maradt a padláson? Kéziratok, kézzel másolt kották . . . levelek . . . Szkrjabin nincs a bőröndben? . . . Akkor ott maradt! . . . I. Péternek egy csomó irományát, sajnos, odatettem. Csajkovszkij kottáit is . . . Egyre pontosan emlékszem: Csehov-levelek voltak ott . . .

– Nem, Csehovot a bőröndbe rakta – helyesbíték. – Ötven levelet, Barancevics, Lejkin írókhoz . . . Téved, úgy gondolom . . .

– Tévedek? Tudja, nagyapámnak mennyi Csehov-levele volt? Hatalmas köteg. Miért csak Csehovot vigyek haza a mamának? – gondoltam. Kettőbe osztottam a csomót: egyik felét a bőröndbe, másikat a kosárba; úgyis miénk az egész. Ha akkor sejtettem volna . . . Most nagyon, de nagyon sajnálom . . . És a mamát hogy fogja bántani! Ha elgondolom: mennyi érték maradt ott! Hogy mertek a máséhoz nyúlni! A múzeumba kerültek, azt mondja? De hát hogy vehették el, amikor a miénk? Biz' isten feljelentjük őket, ha megtudjuk, kik voltak! Csak nem tűrjük el az ilyesmit? Úgy fel vagyok indulva, még az ujjaim is megdermedtek . . .

Hát igen, ha meggondoljuk, milyen körülmények között kellett a gyűjteményt Asztrahanyban hagyni, akkor Burcevét nem hibáztathatjuk. Hogyan vihettek volna magukkal 1941-ben egy papirosokkal tele súlyos kosarat?!

Olga Alekszandrovna egész háború alatt aggódott a gyűjteményért, s a legelső alkalommal elküldte lányát Asztrahanyba, hogy apja hagyatékát megmentse. S Rina elhozta, amit bírt. Végül, bármiféle ösztönzés nélkül, Burceva maga jelentette be kívánságát, hogy a gyűjteményt állami megőrzésbe akarja adni. Tehát mindent megtettek. És helyesen cselekedtek, vélhetjük.

Azért mégsem nyugodhatok bele a gondolatba, hogy egyedi példányok, ritka dokumentumok maradtak a padláson őrizetlenül, és lehetséges, hogy részben elvesztek. Mert ha 1944-ben Rina mindazt, amit nem vihetett magával, átadta volna a képtárnak, a papírok épségben volnának!

– Miért nem fordult a múzeumhoz, amikor látta, hogy mindent nem vihet magával? – kérdezem Rinát.

– Hogyan dönthettem volna anyám nélkül? És ha később nem adták volna vissza?

– No, hát ez esetben megfizették volna! De még ha attól tartott is, hogy nem adják vissza, jobb, ha minden elvész?! Hiszen ez nemcsak a maguk személyi tulajdona, ez kulturális közkincs!

De minek mondom mindezt? Mit tehet most már?

– Igazán úgy beszél velem, mint egy gyerekkel – feleli Rina megbántottan-elnéző mosollyal. – Pedig, hál' istennek, már fiam van... És mivelhogy a gyűjtemény a mi tulajdonunk, mi tudjuk, hogy hová forduljunk vele, és kire bízunk!

Elhallgat, és némán bámul ki az ablakon, vörösén a felindulástól.

Bementem az Írószövetségbe, megfirkantottam egy levelet, amelyben beszámoltam az aktyubinszki utamról, és kértem, hogy Asztrahanyba küldjenek.

Akkoriban Fagyjev volt a szövetség főtitkára. Ő kapta kézbe a leveletemet. Amikor a titkársági ülésen rám került a sor, Fagyjev azt javasolta, hogy teljesítsék a kérésemet. Tyihonovtól tudom; felhívtam őt, azzal, hogy találkozni szeretnék vele.

Megegyeztünk. Aznap este elmentem hozzájuk.

Mint mindig, sokan vannak náluk. Teázás közben Aktyubinszkra terelődött a szó, a titkárság döntésére; nem sokáig kérettem magam, és áthágtam a szabályzatot. De beszéd közben egyre csodálkozom: Tyihonov nyugodtan hallgat, aztán hirtelen, mintha eszébe jutna valami, elmosolyodik, és belső nevetés rázza. Pedig, úgy gondolom, semmi nevetésgeset nem mondtam.

Amikor végre jól kibeszéltem magam, és azzal fejeztem be, hogy a napokban Asztrahanyba utazom, Tyihonov immár nyíltan mosolyogva mondta:

– Elutazás előtt hívd fel Szvesnyikovát. Ő majd közli veled a történet végét.

– Miféle történetét?

– Amit most elmondta.

– Miről van szó?

– Telefonálj az Írószövetségbe, megtudod. Szvesnyikova ma itt volt nálunk, amikor meghallotta, hogy este eljössz, és hogy Asztrahanyba készülsz, kérte, mondjuk meg neked, hogy el ne utazz, mielőtt vele nem beszéltél. Mindenről értesült, a Burcev-féle képeket illetően.

– Képeket? Mi van a képekkel?

– Eladták és megvették őket... Majd ő elmondja neked. És te aztán részletesen továbbadod nekünk.

Megfoghatatlan! Ha regényben ír ilyesmit az ember, mindjárt rávágják, hogy nem történhetik meg. Márpedig az élet a történetek minden törvényszerűsége mellett is tele van ilyen véletlenekkel. Mert ha Tyihonov nincs ott a titkárságon, és Szvesnyikova nem néz be hozzá, és ő nem említi meg, hogy Asztrahanyba küldenek ki, elutaztam volna anélkül, hogy valami fontosat megtudjak?! Talán nem is kell elutaznom?

– Úgy van, legalábbis nincs hová sietned. A Burcev-gyűjteményből származó képeket és rajzokat még a háború alatt széthordták valami szemfüles egyének, és részben eladták...

A Képzőművészek Szövetségében vagyok, Nyina Szvesnyikovánál. Arca gondterhelt – igen rossz híreket kell velem közölnie. De jobb itt helyben tisztázni a körülményeket, csak aztán elutazni, ugye?

– A közeljövőben Moszkvába jön Szkokov, asztrahanyi festő, akitől voltaképpen itt a szövetségben ezt a históriát megtudtuk. Várja meg őt, tanácskozza meg vele a dolgot. Én úgy látom, a padláson már semmi sincs. Ami pedig az asztrahanyi képtárba került kéziratokat illeti, ezt még ma tisztázhatjuk; emiatt felesleges elutaznia. Mindjárt felhívom a minisztériumban Zjornovát, a múzeumosztályon...

Felhívta. 1944-ben a Burcev-gyűjteményben őrzött levelek közül a következők kerültek az asztrahanyi képtár birtokába:

Sztaszov, Turgenyev, Szaltikov-Scsedrin (három cédula), Dosztojevszkij, Polonszkij, Goncsarov, Majkov, Mej, Csehov (öt levél), Korolenko, Alphonse Daudet és Paul Bourget francia írók levelei, Glinka tizenhárom kiadatlan levele (ezekről beszélt nekem Kiszjeljov professzor, aki aztán hamarosan publikálta őket); zeneszerzők: Varlamov, Lvov,

Balakirev, Kjúi, Csajkovszkij (két levél), Rubinstein, Arenszkij, Szkrjabin írásai – összesen negyvenkilenc kézirat! Szép szám! De mégiscsak harmincadrésze annak, amit Aktyubinszkban őriztek. És – rágondolni is szörnyű! – milyen kis hányada annak, ami abban a szerencsétlen kosárban maradt.

Ezt a jegyzéket bevitettem az Irodalmi Levéltárba. Onnan pedig levél ment a minisztériumba a kéréssel, hogy az asztrahanyi anyagot tegyék át Moszkvába. Ha a kosárról nem tudnék, most örülhetnék. De így csak keserűséget érzek.

PAPÍRESŐ

Hazamegyek.

– Rina! Kinek adott el rajzokat?

Kiderül, hogy egy Vologya nevű katonának adott el, aki sebesülése után jött a hadseregtől Asztrahanyba, majd visszatért a csapatához. Egyébként festőművész.

– Meg aztán valami Rozának; oly félig örmény, félig grúz családi neve van. És még egy idős festőnek. Egy vaksi ember is járt oda... Elsőnek egy éltes férfi jelentkezett. A minap még emlékeztem a nevekre, de most... mit csináljak?!

Iszonyatos nagy számot mond, hogy negyvennégyben valami öregasszony segítségével hány műalkotást adott el: százötven festményt és ezerötyszáz rajzot.

– Nem téved, Rina?

– Becsületszavamra, nem értem magát! Tudom, mit beszélek... Nekem is kellemesebb volna kevesebbet mondani... De remélem, már meggyőződött róla, hogy hazudni nem tudok...

... Megérkezett Szkokov – jó festő és grafikus, és na-

gyon kedves ember. De az értesülései semmi jót sem ígérnek. Minden igaznak bizonyult: a piac és a kéziratok ellopása.

Negyvennégyben kezdtek az asztrahanyi piacon feltűnezni olyan kartonpapírdarabok, amelyek hátlapján olajjal festett tájképek, tanulmányfejek, skiccelt alakok látszottak... Egy öregasszony hordta oda ezeket a képeket. Egy alkalommal Arhipov, akkoriban még csak kezdő festő, bevitt a piacról egy csomó rajzot a városi képtárba. Abban az időben egy már nagyon öreg asztrahanyi művész, Tokarjov volt a képtár igazgatója. Érdekelték a rajzok. Kiderítették, hogy a Nogin utcából kerülnek a piacra.

Az öreg festő meghívta Szkokovot, és együtt elmentek Rinához. A verandán, ahová a dolgokat kirakta, valóságos „papíreső hullott”. Kötés nélküli könyvek meg könyv nélküli kötések heverték a lábuk alatt, és régi újságok, kéziratok... Szkokov megjegyezte magának: Repin, M. Kuzmin költő, Grigorij Raszputyin kéziratai, albumok Siskin rajzaival, Brjullof, Afanaszjev és Lukomszkij rajzai. Amikor megtudták, hogy Rina a képeket és rajzokat nem viszi magával, Tokarjov felajánlotta, hogy megőrzésre átveszi őket. Rina az anyja nélkül nem mert határozni. A kosarat Szkokov nem látta, de hallotta, hogy terjedelmes, és hogy Rina mindent belerakott, amit nem vihetett magával.

Elutazása után Tokarjov ismét járt néhányszor a házban, de a kosarat nem sikerült felfedeznie, csak egyes rajzokat és kéziratokat talált, ezek az ő révén kerültek a képtárba. Szkokov előadása szerint Rina egy kis baráti társaság tanácsára cselekedett, amelyikkel moziba járt. Nem rossz fiúk és lányok voltak, úgy látszik, csak nem tudtak okos tanácsot adni. És némelyiküket önző érdekek is vezették.

– A Burcev-kincsek egy részét még meg lehet találni – véli Szkokov. – Nemrég is hoztak be a Képzőművészeti Társasághoz a Burcev-gyűjteményből rajzokat és könyveket.

Haladéktalanul utazzék el Asztrahanyba! Nem járt még mi nálunk? Nem? No, hát annál inkább... Szép város a miénk! Várjuk...

Köszönettel megígérem.

– No és mikor?

– Mihelyt az aktyubinszki ügyeket elintézttem.

A KOMSZOMOLISTÁK TANÁCSÁRA

Ez idő tájt levéltári körökben olyasmiket kezdtek mondogatni, hogy Burceváék nem annyira megőrizték a gyűjteményt, mint elvesztegették, és voltaképpen nincs miért fizetni nekik.

Ezek üres szóbeszédék maradtak. A dolog ilyenén kezelése nem felelt volna meg levéltári politikánk érdekeinek, és ami fő: a szovjet törvényeknek. Vételnél, mint ismeretes, nem a megőrzést, hanem a dolgok értékét fizetik meg.

Eljött az újév. Rina hazautazott Aktyubinszkba. Am előbb vagy utóbb le kellett zárni az ügyet, mégpedig a kölcsönös szerződés aláírásával. Ez meg is történt.

Közben kitavaszkodott. Leánya helyett ezúttal maga Burceva jött el Moszkvába. Lényegében eldőlt már a kérdés. Néhány nap múlva megkapta a bizottság által megállapított becsértéket, és mivelhogy kifogyott az időből, sietett visszautazni Aktyubinszkba. Telefonon búcsúzott el tőlem. Többet nem láttam őket.

Kezemben volt Burceva meghatalmazása az esetre, ha Asztrahanyba küldenek ki. Nagy és kis szekrény, női íróasztal, ágy, dunyha és csavart lábú asztali lámpa szerepelt ebben az okmányban; minden egyéb e két sorban kapott helyet: „Néhai édesapám gyűjteményéből származó kéziratok, levelek, képek és könyvek.”

Ezúttal felhasználhattam a meghatalmazását: a felek – a tulajdonos és a levéltár – érdekei egyeztek. Meg kellett keresni az elveszett papírokat.

De hogyan? Mi módon? Elutazzak egy ismeretlen városba, és házról házra járok?

Keresni még akkor is nehéz, amikor tudja az ember, *hol* keressen. Nehéz keresni, ha tudja is, hogy *mit* keres. De mit tegyek az adott esetben, amikor sem az anyag mibenlétét nem ismerem, sem azok nevét, akik megvásárolták? Itt ki kell eszelni valamit . . .

De nem kellett sokat gondolkodnom: mások megtették helyettem. Így történt:

Amikor a Burcev-féle anyagot az Irodalmi Levéltárban katalogizálták, a „Lityerturnaja Gazeta” írt róla. Ezt követően mindenki azt kérdezgette tőlem: honnan származik a gyűjtemény, és hogy került Aktyubinszkba, és milyen kéziratok vannak benne még a „Lityerturnaja Gazeta”-ban felsoroltakon kívül?

Egy előadásom alkalmával egyéb történeteim között ezt is elmondtam a közönségnek. Az est végén a kulisszák mögött egy belépőjegyre firkált kis levélkét adtak át nekem:

„Mi, három komszomolista, meghallgattuk az ön aktyubinszki kiküldetéséről szóló beszámolóját, és azt tanácsoljuk, hogy a kutatások során Asztrahanyban forduljon az úttörőkhöz.”

Éltem a bölcs tanáccsal.

A HÍRES-NEVES ASZTRAHANY VÁROSÁBAN

Elutaztam Asztrahanyba, átlapoztam egy sereg kézikönyvet, bibliográfiát, elolvastam a „tárggyal kapcsolatos irodalmat”, és mindent meghánytam-vetettem agyamban, a

népdaloktól kezdve, amelyek arról szólnak, hogy miként: „jött-ment, mulatozott Asztrahanyban” Sztjepan Razin, meg hogy: „Ama híres-neves Asztrahanyban megjelent egy derék jó legény, derék jó legény, Jemeljan Pugacs.”

Asztrahanyban a „Novomoszkovszkaja”-ban szálltam meg, hajnalban keltem, és éjjel jártam „haza”; a hársfákkal szegélyezett utcák aszfaltján futkostam a Kutumra, az Árok-partra, a Parobicsov-dombra, a Jemgurcsev kerületbe, az Uzenyka utcába, a Volodarszkájára, amelyet azelőtt Indiai utcának hívtak. Micsoda! A XVII. században az Indiai utca táján indiai kereskedők karavánszerája volt. Hogyne jutna az embernek itt lépten-nyomon eszébe a történelem: az Arany Horda, az asztrahanyi kánság eleste Rettegett Iván hadainak fegyverétől, Zaruckij és Marina Mniszech lázadó asztrahanyiak kiűzetése, Razin szabadcsapata, Pugacsov hívei, Péter cár perzsa hadjárata?! Itt halt meg és van eltemetve VI. Vahtang grúz király, a költő és tudós uralkodó: II. Tejmuraz. Két évet töltött itt Szuworov, itt született Ilja Uljanov – Lenin édesapja –, nemegyszer járt itt Sevcsenko, öt évet töltött szibériai száműzetéséből hazatérve Cserniszevszkij. Az asztrahanyiak földije a jeles orosz festőművész: Kusztoogyijev. Gorkij „Mályva” című elbeszélése az író asztrahanyi tartózkodásával kapcsolatos. A polgárháború éveiben Asztrahany ellenállt a fehérek nyomásának; büszkén emlegetik a városban Kirov nevét, aki a hősi védelmet vezette.

Sokáig játszott itt a nagyon tehetséges színész: Orlenjev. Itt születtek Barszova, Makszakova, Szverdlin népművészek.

Asztrahanyban értékelik a művészetet. A város régtől fogva műgyűjteményeiről híres. Leonardo da Vinci híres képét, a Madonna Benuát, amelyet most az Ermitázsban őriznek, annak idején Asztrahanyban vásárolták.

Itt van mivel foglalkoznia a történésznek, van mit kutatnia a tudósnak; értesülések vannak róla, hogy 1921–22-ben itt, Asztrahany környékén, látták utoljára az Igor-ének egy régi – XVI. századbéli – másolatát, amely a forradalom előtt az olonyeci papi szemináriumé volt, azután pedig Jagodkin szemináriumi tanár birtokába ment át.

Asztrahanyról szólva hogy hallgathatnám el az olaját, a halakat, a sót; jártam a kikötőben, megnéztem egy halfeldolgozó üzemet. De ha belekezek, azt mondják: „eltér a tárgytól”. Ezért visszakanyarodom utazásom céljához.

Legelőször a területi végrehajtó bizottság kulturális osztályára mentem, azután bemutatkoztam a „Volga” című újság szerkesztőségének. Tanácsolták, lépjek érintkezésbe az asztrahanyi értelmiséggel, beszélgessek a kerületi könyvtárak olvasóival, írjak cikket az újságba a Burcev-féle anyagról, vasárnap tartsak előadást a rádióban. Helyeselték a gondolatot, hogy vonjam be a kutatás munkájába az úttörőket. A levéltári kutatások tervét a legátfogóbban kidolgoztuk. Megígérték, hogy segítségemre lesznek.

Felkerestem a szaratovi egyetemen végzett Szverdlna irodalomtörténészt. Átadtam neki Okszman professzor levelét. Kijelentette, hogy kész segíteni munkámban. Ettől fogva ketten szaladgáltunk Asztrahanyban. Együtt beszéltük meg a feladatokat, és egyenlően osztottuk meg egymás között. Elsiettünk más-más irányba . . . Három óra múlva visszatérek a Szovjetszkaja és a Kirov utca sarkára, alig vándorok – Szverdlna már egy álló órája vár, könyvet olvas, vagy ismerősöket állított meg.

Az Úttörő Palotára is sor került. Bemegyek; a legkisebbek gyűltek össze. Ahogy rákezdtem a bőrdnndel, öt perc múlva már kimerültek: izegnek-mozognak szegénykéik, örömmel fogadnak mindent, ami a figyelmüket eltéríti – leesett egy könyv, az utcán kipukkadt egy belső gumi, megzörrent

egy ruhatári szám. Eh, gondolom, a komszomolistákat kellett volna bevonni. Jól megjártam ezzel a tanáccsal!

De ekkor kimondom az „Asztrahany” szót... S ami ezután történt, azt csak egy megállított filmkockához hasonlíthatom: senki sem pislant, meg se moccan – megmerevedtek!

Ahogy a számat becsuktam, már nyújtogatják a kezüket:

- Mi az a levéltár?
- Hol van Aktyubinszk?
- Mondja el előlről, kérem!

Ej, de tapasztalatlan vagyok a pedagógia terén! Mindjárt Asztrahannyal kellett volna kezdenem!

És egyre több kéz nyúlik a magasba.

- Milyen nehéz Burcevék bőröndje?
- Rina melyik iskolába járt?
- Hogy hívják azt az embert, akitől Arhipov megvette a képet?

– A bőrönd is a levéltárban maradt, vagy csak a papírok?

– Mit kell megkeresni, diktálja le!

Ritka derék gyerekek!

Kérem őket, mondják el ezt a történetet minden asztrahanyinak. Megállapodunk, hogy hány órákor fogom várni őket a szállóban. Már elbúcsúztunk – még egy kérdés:

– Anyukám nagybátyja eljött hozzánk Gurjevől. Neki is elmondhatjuk? Vagy csak azoknak, akik szavazni járnak?

– A bácsinak is elmondhatod.

Számítottam rájuk, és bárkinek ajánlom, forduljanak hozzájuk: ritka lelkesedéssel láttak munkához.

Tokarjov dolgozósobájában ülök. Beszélgetünk. Emlékezetembe vésem, mi minden volt Rinánál: néhány Saljapinlevél, Repin-albumok, Szergej Grigorjev festő levele Burcevhhoz... Szalamatkin három vászna megvan a Kutumon. Nyесmonyina festőművésznő is megvett annak idején néhány jó rajzot. Giljov birtokában is sok minden volt.

– Ki az?

– Festő. Még háború előtt járt Burcevékhöz. A háború alatt Asztrahanyban maradt. Gyakran megfordult a Nogin utcai házban, amikor Rina megérkezett, és kezdett rendelkezni a gyűjteménnyel... Volt nála Siskin, Krizsickij, Krackovszkij... Egyszer egy Fedotov-képet mutogatott itt... Sok minden egyebe is volt Burcevéktől: jó ismerősök. Mindez állítólag magángyűjteményekbe került: Moszkvában és a Volga vidékén... Lejkin naplója?... Nemrégén látták Asztrahanyban annál a... Gena Gendlinnál! Valaki azt mondta, hogy Csehovról is van benne szó...

Tokarjovnak eszébe jutott: Burceva lánya azt beszélte, hogy dolgaikat nemcsak a Nogin utcában őrzik, hanem másutt is. Hol? Alekszej Arhipov tudhat mindezekről, ő szaladt be elsőnek a képtárba. Írhatnék neki: Kazanyban van, a képzőművészek iskolájában. De egyszerűbb elmenni Burcevék egykori lakására, beszélni Gorsenyovával, a háziaszszonnyal. Kenyér- és élelmiszerüzletben dolgozik, nemigen lehet ott beszélgetni, inkább otthon...

Már jártam nála több ízben is, de nem találtam otthon. „Jöjjön kora hajnalban – mondják. – Akár fél hatkor vagy ötkor. Áruátvevő. Még sötét van odakint, amikor elmegy.”

És végre ott vagyok a ház padlásán – a kisablakos szobácska ajtajánál, ahol a fehérre gyalult deszkapadlón valaha a kosár állt. A ház asszonyával állunk ott, és mindketten rosszkedvűek vagyunk.

– Mindenük itt volt . . . Már hallottam magáról: a szomszéd kisfia beszaladt hozzám. „Mennyi érték hevert a padláson – mondja –, és nem vigyázott rá. Egy író jött Moszkvából, megparancsolta, hogy kerítsük elő az írók füzeteit vagy a leveleket, ami van . . .” Hát mondja – tőlem várja a felmentést –, tudhattam én, hogy Rina mit rak ide? Hogyan nézhettem volna át a holmiját? A másét. Nem bízták rám. Három évig itt hevert, senki sem nyúlt hozzá. És azután sem.

Megértem őt!

Elmondja: Rina, ahogy megérkezett, naponta feljött ide, válogatott, társaságot hozott magával . . .

– Csak úgy repkedtek a papirosok, amikor itt voltak . . . Búcsúzáskor meghagyta: „Ha valaki rám hivatkozik, engedje be a barátaimat, nekik raktam félre.” Aztán jönnek: „Rina említett bennünket?” „Tessék.” Később, amikor már csak a maradványok voltak, a tűzoltó állított be: „Kie ez a papiros?” „A régi lakóé.” „Meg kellene büntetni magukat a rend kedvéért! Még jó, hogy le nem égtek!” Összeseperte, aztán ki a hóba! . . .

Úgy érzem, jobb lett volna süketnek születnem, mintsem ilyeneket hallanom!

A LELET

Felmegyek a lépcsőn a szállodai szobámba. A lépcsőkarban, az ügyeletes mellett, ismerősöm várakozik, az Ütörő Palotából, tízéves lehet.

– Akarja, hogy elvezessem valakihez? A Nogin utcából vett képek vannak nála.

Elvezetett. Festőműterembe léptünk. A festőállványon még befejezetlen nagy kép: asztrahanyi sztyepp, juhnyáj, pásztorok... Amint később kiderült, ugyanaz a Vologya nevű katona dolgozik rajta, akit egyszer Rina említett. Vovcsenko a családi neve.

– Nála vannak olyan képek, amikről említette, hogy elvesztek a padlásról – suttogja a vezetőm.

A festő azon nyomban megfordult.

– Miféle képekről beszélsz... Mit óhajt? – és hol énram néz, hol a kisfiúra, csodálkozva, sőt barátságtalanul. – Mit akarsz itt? Tűnj el!

– Én az íróval vagyok... – rebegte az oktatóm.

– Miféle íróval? – És már enyhébben: – Maga az?

Bemutatkoztam, elmagyaráztam az okokat és körülményeket. Vovcsenko elmosolyodott, s nyomban buzgó segítő-készségről tett tanúságot.

– Akkor elég sok rajzot vásároltam. Nem valami érdekesek jutottak nekem, de a gyűjtemény azelőtt, ajaj, milyen volt! Fényképek, levelek, albumok, drága kötésű könyvek... Jó sokan jártak ott már előttem. A legértékesebb darabok akkorra már elkeltek, magánutakon. A mostani tulajdonos lánya, Rinka, eljött, hogy felszámolja az itt maradt vagyont. Úgy hírlík, egy s más Kujbisevbe került, Kazanyba... A kosarat? Láttam! Jókora utazókosár!

Meghívott a lakására. Kis segítőmnek könnyedén meg-ráncigálta a fülét:

– Téged küldenélek felderítésre...

Puskin utcai otthonában egész halom ceruzarajzot és akvarellt hozott elő: Prjanyisnyikov, Makovszkij, Mjaszozjedov, Vahramejev, Zichy Mihály, Grigorjev műveit... Ezek mellett számos alig ismert, század eleji festő képeit is, meg kö-

zönséges iparművészárut: karikatúrákat, olcsó kiadások illusztrációit, üdvözlő levelezőlapok eredetijét . . . Amint már mondtuk, Burcev mindent gyűjtött!

És egyszerre csak e poros passzpartukra ragasztott kis rajzok között néhány emlékkönyvlap! A kötés leszakadt, se eleje, se vége nincs, a megszólításokból kitűnik, hogy ez az emlékkönyv annak idején Umanov-Kaplunovszkijé, a neves műfordítóé volt . . . 1909-es év . . . Tyenyeromo irodalmár beírása . . . Fellengzős kijelentés a nők emancipációjáról – aláírás: N. B. Nordman-Szeverova, Repin feleségéé . . . És itt van Repin írása! Egy kis oldalon kifejti a művészetről vallott nézetét!

„1909. július 23.

Kuokkala.

A divatos esztéták úgy vélik, hogy a *festészetben* a *szín* a fő, hogy a színek adják a festészet *lelkét*. Ez nem igaz. A festészet lelke: az *eszme*. A forma: a *test*. A szín a *vér*. A rajz: az *idegek*. *Harmónia* – *költészet* adnak *életet* a *művészetnek*, halhatatlan lelket.

Ilja Repin.”

Hogyan írjam le itt a rám törő ámulatot, amely megijesztett, szíven perzselt, belém szúrt, majd felujjongott a lelkemben, türelmetlen vágyat ébresztett, hogy fussak valahová, most azonnal felfedezzek még valamit, majd ismét visszatérített ehhez a lenyűgöző íráshoz.

Íme, a gondolat, melyben az ihlet órái, a munkás évek, Repin egész életének hősiessége bennfoglaltatik!

Sok szenvedésben fogant és kiérlelt gondolat!

Az alkotást vezérlő gondolat!

Meggyőződés, védelem, a művészet kritériuma, a művész értékítélete ez a gondolat!

Íme, a poros emlékkönyvlap, amely nélkül, tudtunkon kívül, egy adattal szegényebbek volnánk, mint ahogyan tudtunkon kívül szegényebbek volnánk a Burcev által összegyűjtött s történelmünk pillanatait rögzítő, nagy embereink életének és munkásságának mozzanatait tükröző dokumentumok nélkül is – Lomonoszov és Szuvorov, Lermontov és Küchelbecker, Gorkij és Csajkovszkij levelei nélkül . . . Igen, mi minden van itt! Ez az egy kis oldal, Repin keze írásával, bő jutalma fáradozásomnak!

. . . Vovcsenko készségesen megengedi, hogy lefényképezsem ezt az oldalt. Egyáltalán, csupa segíteni akarás.

– Azt ajánlom, keresse fel Roza Davidjant, a festőnőt . . . Itt lakik nem messze . . . Jöjjön, elvezetem hozzá!

Sejtem, hogy ez az a „félíg örmény, félíg grúz családi nevű” Roza, akiről Rina beszélt.

SZOMORÚ EREDMÉNYEK

Megérkeztünk.

– Csak egy pillanatra jöttünk, Roza. Emlékszel Rina Burcevára? Segítenünk kell ennek az embernek . . . Nincs valami Burcev-féle rajzod?

– Semmi érdekes . . .

Őhozá inkább csak közepes művek kerültek, a forradalom előtti kiadványokhoz készült illusztrációk, a „Nyivá”-ban közölt illusztrációk eredetije, tréfás rajzok, torzképek, karikatúrák . . .

– Hová vigyem még? – kéri tanácsát a barátkozó természetű Vovcsenko, mialatt én a lapokat rakosgatom. – Gondolkozz egy kicsit, Roza! Neked jól jár az eszed!

A díványra rakom a rajzokat, és úgy társalgok, nevetgélek velük, mint ifjúkorom óta ismert, régi jó barátokkal.

– Ha igaz, Lida (Djakonova, tudod) éppen átadta az ügyeletet; ápolónő, a klinikán dolgozik. Ma otthon kell lennie. Ő beszélte, hogy Rina rábízta megőrzésre Bagration leveleit.

Hármasban elindulunk Djakonova nővérhez.

Megjelenésünk zavarba ejti. Magas, szürke szemű, szigorú pillantású nő.

– Voltak nálam Bagration-levelek. De negyvennégyben vidékre utaztam, és amikor visszatértem, nem találtam őket.

Sóhajtuk. Majd ők hárman halk tanácskozásba kezdenek.

– Mit tanácsoljunk neki, hova menjen? Nem tudod, kik voltak Rina ismerősei?

– Genánál volt Lejkin naplója; a családi neve most nem jut eszembe... Még valaki, az Ifjúsági Színháznál dolgozott, az könyveket vásárolt tőle.

Részleteket idéznek fel, emlékeznek...

De nem akarom felsorolni a neveket, amelyek önöknek semmit sem jelentenek. Nem foglalom le idejüket annak elbeszélésével, hogyan szaladgáltam ide-oda, a kutatóintézetből az orvosi egyetemre, a pedagógiai főiskoláról az Ifjúsági Színházba, a Képzőművészeti Társaságtól a klinikára, az Ismeretterjesztő Társulathoz... Nem mondom el mindezt; mert már nem kéziratokat és nem képeket hajtottam fel, hanem csak újabb bizonyítékokat arra nézve, hogy csakis ugyan voltak. Kiderült, hogy nemcsak I. Péter írásai és Bagration levelei nincsenek meg, de Kutuzov levelei és jelentései sincsenek, sem Csehovnak Gorkijhoz írt levelei – pedig látták őket. Nincs meg semmi abból, amiről Rina beszélt, amit Szkokov és Tokarjov látott...

Szverdlinyával elindultunk Lejkin naplójának felkutatására. És megint eredménytelenül! A füzetek új tulajdonosa Karagandába költözött. A többiek is elkerültek a városból,

akik tudták vagy tudhatták, hogy mi rejtett a kosárban a padláson . . . ki bevonult, ki Kazanyban tanult . . . Címetek kaptam: Botkinszk, Bereznyiki, Novoszibirszk, a Moszkva környéki Hovrino . . . Ketten nem költöztek el Asztrahanyból azok közül, akik gyakran jártak a padláson. De ezek már nem éltek.

Mindennap elszaladtak hozzám az úttörők, órákat vártak, kísérgettek, elmagyarázva, hogy melyik kapun lépjek be, melyik lakásba kopogtassak, és kit keressek ott. Egyre ismerkedtem, kérdezősködtem, s az új emberektől új meg új címetek kaptam. Napról napra világosabbá vált: ha végtelen sokáig keresgélek, találhatok még egy-két okmányt, kis rajzot, talán tízet, húszat is . . . De a Burcev-féle gyűjtemény asztrahanyi része szétszóródott, elaprózódott, és mint ilyen nem létezik többé.

Ezzel be is fejezhetném. De sejtem a kérdéseket és ellenvetéseket:

– Mi jogon őrizték Burcevék a közérdekű dokumentumokat?

– El kellett volna venni tőlük az egészet, ha nem tudtak vigyázni rá!

– Miért nem kobozták el a gyűjteményt még Burcev életében?

– Miért nem vonták felelősségre azokat, akik vétkesek a dokumentumok elpusztulásában?

Már többen feltették ezeket a kérdéseket.

Próbáljuk megvizsgálni őket.

Ez a história mélységes keserőséget ébreszt. Ám az ügy lényegében korántsem abban van, hogy a vagyont idejében nem vették köztulajdonba, sem abban, hogy a tulajdonosokat nem vonták bíróság előtt felelősségre. Ez bonyolultabb dolog. Jogi szférából indul ki, és erkölcsi fogalmakat érint.

A személyi tulajdon joga kiterjed a háztartási és használati tárgyakra, a fogyasztási cikkekre és a kényelmet szolgáló berendezésekre, mindarra, ami a materiális és kulturális igényeink kielégítését szolgálja. Ez vitathatatlan jog. Törvény védi: alkotmányunk tizedik szakasza.

Ha díszíteni kívánják a szobájukat: felaggatják Szergej Geraszimov és Szárján festményeit, Kukrinikszi vázlatait, Verejszkij és Gorjajev rajzait. Kész a gyűjtemény! Ki veheti el önöktől, a szovjet társadalom teljes jogú tagjaitól? Holnap meg, tegyük fel, úgy határoznak, hogy megtakarított pénzükön hanglemezeket, bélyegeket, porcelánt vagy ritka könyveket vásárolnak?! A gyűjtés közhasznú dolog: gyűjtés közben tanulmányozzák a tárgyakat, megóvják az elkallódástól és a feledésbe merüléstől. Bármilyen gyűjtemény, amit valaki a megtakarított pénzén szedett össze, a tulajdona.

A szovjet törvény az öröklési jogot is védi. Előbb vagy utóbb a könyvtár, kép, hanglemez, porcelán – hacsak nem az államra hagyják – az örökösök tulajdonába megy át. S ők a saját belátásuk szerint rendelkeznek vele. És megeshetik, hogy ugyanúgy nem tudják megőrizni teljes egészében a gyűjteményt, mint ahogyan Burcevék is elkótyavetyélték egy részét.

Azt kérdezik: a társadalmi értéknek számító gyűjteményt miért nem vették köztulajdonba az Októberi Forradalom után?

Erre nem volt semmiféle alap: a magángyűjtemények elvételére nincs törvény.

Ami pedig a tulajdonosok felelősségre vonását illeti, amiért nem tudták hiánytalanul megőrizni ezeket a dokumentumokat, képeket és könyveket: lehet-e beperelni egy állampolgárt a személyi tulajdona elvesztéséért?

És mégis, mindenki belátja: más az, ha valaki vánkosokat vagy porcelánt hevertet a padláson, és ismét más, ha páratlanul ritka értékek kallódnak. Nem lehet törvény előtt felelősségre vonni valakit azért, mert egy könyvet vagy képet megsemmisített. De ha értesülünk róla, joggal véljük, hogy az illető az egyéni jogát a közösségi érdekek fölébe helyezi, és jogosan ítéljük el.

Értékes gyűjtemény birtokában lenni felelősséget jelent a történelem előtt. Utódaink nem kutatják majd a részleteket, hogy milyen körülmények között váltak meg tulajdonosaik a gyűjtemény egy részétől. Nem őket fogják elítélni, valamennyiünkre vonatkoztatják majd, hogy: „nem tudták megőrizni”, „elkótyavetyélték”, „hol voltak azok, akiknek foglalkozásuknál fogva meg kellett volna óvniuk a történelmi dokumentumokat, a kultúra ápolói, történészek, múzeumi dolgozók, levéltárosok?” Nem így beszélünk-e mi is mindazokról, akik előttünk éltek, és nem őriztek meg számunkra számos nagyszerű kulturális emléket?

Igenis, ezt mondjuk. Sajnálkozunk. S a legtöbbször méltatlankodunk!

A szovjet állam olyan jogokat biztosít nekünk, amelyeket a szocializmus világának határán túl egyetlen országban sem biztosítanak: jogot a munkára, a művelődésre, a pihenésre, a betegségi és öregségi biztosításra, és sok más jogot, így garantálja a személyi tulajdonra való jogunkat is.

Az állam rólunk való gondoskodását mi az állam érdekei iránt tanúsított gondossággal viszonyozzuk. És azokat egyéni

érdekeink fölébe helyezzük. Burcevék gyűjteménye társadalmi értéket képviselt. S ez arra kötelezte őket, hogy jóval nagyobb gonddal kezeljék, mint bármilyen egyéb tulajdonukat.

LEGYEN INTŐ PÉLDA!

Hány értékes kézirat pusztult el véletlen okokból, az Igor-énektől kezdve, amelynek írott példányát Muszin-Puskin gyűjtő moszkvai házában őrizték, és amely 1812-ben a nagy tűz idején leégett!

A tulajdonos nem óvta meg! Annál kevésbé való az örökösöknek maguknál tartani olyan dokumentumokat, amelyeknek jelentőségét többnyire nem ismerik. De ha az örökös még hallotta is, hogy milyen értékről van szó, a kívülállók már a legtöbb esetben ennyit sem tudnak. Nem nézik a birtokukba jutott írások tartalmát, és gyakran merőben más utat szabnak nekik.

David Guramisvili, a nagy grúz költő, aki még ifjúkorában hazája elhagyására kényszerült, a XVIII. század végén Ukrajnában fejezte be napjait. Nem sokkal halála előtt, már mint félvak öregember, minden művét leírta egy vastag könyvbe, és Kremencsugba utazva, átadta az orosz udvarnál követi szolgálatot teljesítő Mirian grúz királyfinak, abban a reményben, hogy egész életműve – a versek és elbeszélő költemények, amelyeket grúz nyelven írt egy kis poltavai faluban – megtalálja az utat a hazájába, és a grúz olvasókörzség megismerheti.

Csakhogyminden egészen másként történt, mint ahogyan a költő elképzelte. Kézirata nem jutott el Grúziába. Fél évszázaddal később csupán néhány kimásolt részlet került oda. Magát a kéziratot pedig csaknem száz évvel a költő

halála után vásárolták meg Pétervárott, egy, a Lityejnij Proszipken lévő antikváriumban. Ezt is csak azért, mert véletlenül egy diák szeme elé került, aki el tudta olvasni a címet s a szöveg első lapjait, és felfogta a lelet jelentőségét. Máskülönben senki sem nevezné most Guramisvilit nagy költőnek. Igen halvány elképzelésünk lett volna róla.

Nem kevésbé jelentős esemény történt a 30-as években Melihovban, a mai Csehov városában, Moszkva közelében.

Egy kanárimadár kalitkája alján véletlenül Puskin keze írását viselő papírlapot fedeztek fel. Csodálkozva kutatták, hogy honnan került oda. S egy fiókot találtak, tele Puskin írásaival: egy Nagy Péterről szóló kézirat volt.

A moszkvai terület taldomi járásában véletlenül észrevették, hogy egy szoba fala a tapéta alatt régi levelekkel van teleragasztva. Letépték a tapétát, és leáztatták a papírlapokat. Scsedrinnek, a nagy szatirikusnak rokonaihoz írt levelei kerültek így elő.

Ha már felelősségről beszélünk, akkor hibásak e levelek tulajdonosainak utódai is. Mit gondoltak, amikor ezeket a kéziratokat maguknál tartották? Ki döntsön a sorsuk felől? Puskin keze írását csak a szakemberek ismerhetik fel. Scsedrin kézírását azonban még a Puskin-szakértők is nehezen olvassák. Olyan ember, aki járatlan ezekben a kérdésekben, maga nem igazodhatik el. Egyet tehet csak: hogy szakértőtől kér tanácsot, a helyi lap szerkesztőségéhez, könyvtárhoz, levéltárhoz fordul . . .

Ezt tették a krasznobori középiskola diákjai – Arhangelszki terület –, elküldtek a leningrádi Puskin-intézetbe két, a XVIII. században összeállított kéziratgyűjteményt. Egy régi orosz regény, a terület történetével kapcsolatos anyag és más értékes szövegek szerepelnek a gyűjteményekben.

Egyik moszkvai iskola tanulói még továbbmentek. Elha-

tározták, hogy irodalmi dokumentumokat keresnek. Megtudván, hogy Arkagyij Gajdar valamikor a Moszkva környéki Kuncevóban lakott, elmentek megnézni, hogy nem maradtak-e a házban esetleg kéziratok, könyvek vagy fényképek. A padláson kutatva megtalálták Gajdar kiküldetési igazolványait, kiadókkal kötött szerződéseit, neki szóló leveleket, sőt még egy kiadatlan karcolatot is találtak. Mindezt az Irodalmi Levéltárnak adták át.

Micsurinszk környékén pedig egy technikus udvarán két tanuló még ritkább dolgot talált: Puskin egyik kisinyovi hivatalnoktársának naplóját. A napló írója elmondja, hogyan nyilatkozik a száműzött Puskin az akkori Oroszország politikai rendjéről: „... Az állami hivatalnokok tolvajok és gazemberek, a tábornokok nagyrészt barmok, csak a földművesosztály érdemel tiszteletet. Az orosz nemesekre különösen kirúgott Puskin. Azokat mind fel kellene akasztani, s ha ez megtörténnék, ő örömmel szorítaná meg a hurkot.”

A diákok átadták a talált naplót orosztanárnőjüknek. Az pedig elvitte Moszkvába, az Irodalmi Múzeumba, és Cjavlovszkij professzornak, a neves puskinistának gondjaira bízta. A naplót kiadták, a füzetet pedig, amelyet a technikum udvarán találtak, most a Puskin-intézet páncélszekrényében őrzik, ahová lassan-lassan minden, Puskinnal kapcsolatos kézirat összefut. Az idekerült leletekről sok érdekeset tudnék mondani.

1921-ben egy leningrádi művészettörténész, Gidoni, a péknél vásárolt kenyeret kicsomagolva észrevette, hogy a csomagoláshoz nagy formátumú régi leveleket használtak, amelyekben Puskin párbajáról és haláláról esik szó. Kiderült, hogy e levelek írója Andrej Karamzin, a jeles történész fia, aki Baden-Badenből írogatott Pétervárra anyjának és nővérének, és beszámolt a Puskin halálhírével kapcsolatos érzéseiről.

Gidoni ezeket a leveleket a Puskin-intézetnek adta át.

Körülbelül húsz év telt el. És íme, Nyizsnyij-Tagilban Olga Poljakova, az elhunyt Samarin mérnök hátrahagyott könyveit nézegetve, felfedezte azokat a leveleket, amelyeket Andrej Karamzinnek anyja és nővére írt Puskin haláláról Baden-Badenbe. Poljakova a tagili tájismereti múzeumnak adta őket át. 1957-ben onnan Leningrádba kerültek, a Puskin-intézetbe, s Gidoni lelete mellett kaptak helyet.

A közelmúltban Puskin egy eredeti levele futott be ugyanide: bizonyos Alimovának szól – és ezzel együtt Gogolnak egy Balabina nevű tanítványához írt levele. Szárkizov-Szerazinyi moszkvai professzor, a neves fiziológus küldte az intézetnek ajándékba. A mellékelt kísérőlevélben ezt írja: „Úgy érzem, nincs jogom ezeket az értékes relikviákat magamnál tartani.”

Számos ilyen ajándék érkezik állandóan levéltárainkba. I. N. Zavoloko elküldte Rigából Rerich festőművész levelét; A. M. Kulakova Velszkből öt régi, kézzel írott könyvet küldött, köztük egy régi orosz népmesére épült, ismeretlen kis regényt, „Karl, a hispániai nemes” címűt.

T. E. Burgyintól egy régi monda- és intelemgyűjtemény érkezett ajándékba; I. N. Zaborszkijtől tíz kézirat a XVII–XIX. századból: régi elbeszélések, mesék, paraszti folymodványok. A. M. Bebjakov egy régi irattekercset ajándékozott – vagy öt méter hosszú papirost, amelyen éppen annak a földnek a peréről van szó, ahol most a „Vörös szántóvető” kolhoz van, az arhangelszki területen. Ez a tekercs körülbelül háromszáz éves. V. G. Zikin kerek harminchat kéziratot hozott az államnak ajándékba, és van közöttük néhány ötszázéves is.

Kik ezek az emberek?

Zavoloko: nyugdíjas. Kulakova: egy tájkatató felesége. Burgyin: a kerületi újság szerkesztője. Zaborszkij: kolhoz-

könyvelő. Bebjakov: kolhozparaszt. Zikin: tanító . . . Sok ilyen ember van. Egész könyvet lehetne írni róluk. Kultúránk és történelmünk iránti érdeklődésből és tiszteletből hozzák be a múzeumba az értékes régészeti leleteket, régi kincseket, értesítenek régi könyvek, régi kéziratok hollétéről. Egyre többen akadnak, akik ajándékba adják ide leleteiket, minden ellenszolgáltatás nélkül.

Mennyi minden van még az országunkban szétszóródva – és nemcsak a területi és kerületi központokban, hanem a falvakban, magánszemélyeknél is –, rendkívül értékes anyag: levelek, kéziratok, dokumentumok, forradalmi röpiratok, régi emlékkönyvek, albumok, páratlan portrék, elsárgult, kifakult fényképek, történelmünk számára fontosak. Ez a szomorú tapasztalat a padláson hagyott kosárral legyen intő példa mindannyiunknak. Keressük, gyűjtsük, őrizzük meg a levéltári értékeket! Nem önmagunk, hanem mindenki számára! A szovjet társadalomnak! A kultúrának!

RITKASÁGGYŰJTŐK

I

Vagy háromszáz levél fekszik itt a szemem előtt, szépen kirakosgatva. Rádióhallgatók hozzászólásai előadásomhoz, amelyben az aktyubinszki bőröndről beszéltem, és elmondtam, miként kutattam Asztrahanyban a Burcev-gyűjtemény elveszett darabjai után. Benyomások. Kérdések. Tanácsok. Útmutatások a gyűjtemény maradványainak felkutatására. Címek, ahol más gyűjteményeket találhatok, vagy tudatlan, közönyös emberekhez került, sorsukra bízott ritka könyveket, képeket, kéziratokat. Gondolatok gyűjtőkről és magángyűjteményekről.

Próbáljuk meg áttekinteni ezt a levéltömeget. Először azokat vegyük sorra, amelyek a Burcev-gyűjtemény sorsáról közölnek újabb értesítéseket.

Alekszandr Sabanov írja Kalinyingrádból: személyi tulajdonról szóló előadásom hallatán eszébe jutott, hogy Asztrahanyban, ahol fiatal éveit töltötte, egy rokona, Ljubimova, a piacon alkalmi áron egy Lev Tolsztoj-portrét vásárolt. Nagyméretű kép, körülbelül egyméteres; a haj, a szakáll és a zubbony, mintha a „Kreutzer-szonáta” lapjairól mintázták volna. Sabanov most úgy gondolja, a portré a Burcev-gyűj-

teményből kerülhetett a piacra. Ezért közli asztrahanyi rokonainak címét.

Igen, csaknem teljesen bizonyos, hogy igaza van. Ime, Ljubimova válasza. A portrét 1944-ben az asztrahanyi piacon vásárolta valami öregasszonytól. De hogy az öregasszony honnan vette, arról fogalma sincs a kép mostani tulajdonosának. A hitelesítő bélyegen a kiadó neve olvasható: Hasin, Jarisov mezőváros, podolszki kormányzóság.

És itt van egy másik levél. Ez is Asztrahanyból jött. Egy kézirat fotokópiája van benne. Küldője B. Loginov, a történetemben szereplő Tokarjov festő unokaöccse. „Véletlenül került a kezembe ez a történelmi dokumentum – írja –, alighanem a Burcev-gyűjteményből való. Nagyon kérem, értesítsen, mi is ez voltaképpen?”

Válaszolok: ezt a levelet Marija cárnő (I. Miklós anyja) írta 1827-ben Siskov admirálisnak, a neves írónak, aki akkoriban közoktatásügyi miniszter volt.

M. N. Jelizarova, a kazanyi Gorkij Múzeum igazgatója közli, hogy a múzeum hatvan, Gorkij műveihez készült illusztrációt vásárolt, amelyek azelőtt a Burcev-gyűjteményhez tartoztak. Arhipov festő hozta be őket a múzeumba, ugyanaz, aki elsőnek értesítette az asztrahanyi képtárat a piacon rajzokat áruló öregasszonyról.

Ezek csak különálló, részleges útmutatások. De itt van egy beszámoló az egész gyűjtemény sorsáról. Alekszandr Vaszilkov rendező írja, az asztrahanyi színházak volt művészeti vezetője, a Képzőművészeti Alap asztrahanyi szervezetének tagja, aki most Moszkvában él, a veterán színészek otthonában. Vaszilkov elvtárs izgatottan emlékezik vissza 1944 egyik napjára, amikor az asztrahanyi Képzőművész Társaság helyiségében ült, és látta, hogy a belépő Szergej Maszlennyikov, a Művészeti Alap asztrahanyi kiadóságának dolgozója, egymás után rakosgatja ki egy

mappából Repin, Szerov, Afanaszjev és más kiváló orosz festőművészek rajzait.

Vaszilkov élénken ecseteli, hogy – miután Maszlennyikov a szerzeményeit bemutatva elmondta, ő és mások hogyan bukkantak az ócskapiacon erre a rajzokat áruló öregasszonyra – miként ment el a lakására, és turkált ugyanabban a kosárban, amelyről a „Személyi tulajdon” című előadásomban beszéltem. „Repin és Szerov rajzainak megpillantásakor mély megrendülés fogott el” – írja az idős festőművész.

Ennél többet azonban akkor nem tudott kideríteni. „Úgy véltem – folytatja –, mindez ott az asztrahanyi ócskapiacon csupán a véletlen műve volt: hogy a Képzőművészeti Alap dolgozója véletlenül bukkant valami öregasszonyra, akihez szintén véletlenül került nagy mestereink két-három tucat rajza.” „Igaz – írja levelében –, Maszlennyikov valami Burceva nevét említette, mint e rajzok korábbi tulajdonosát, de akkor ennek sem én, sem mások nem tulajdonítottunk jelentőséget, mert egyikünk sem tudta, hogy Burcev ki volt.” „Vérzik a szívem – teszi hozzá Vaszilkov –, valahányszor az ön előadására gondolok, arra a részére, ahol Nagy Péter, Bagration, Fedotov, Csehov nevét sorolja... De meggyőződése, hogy mindez most is épségben van. Csak más kezekbe került, el nem pusztulhatott! Semmi esetre sem! Talán a tűzoltó beavatkozása folytán néhány csekélység... Azok az emberek, akik mindezt megszerezték, nagyon is jól tudták, hogy minek a birtokába jutottak...”

Vaszilkov megnevezi azokat az egyéneket, akikhez, szerinte, a Burcev-gyűjtemény egyes részei kerülhettek. Egyelőre nem sorolom fel őket. Úgy látszik, ismét el kell mennem Asztrahanyba. Noha most már – ez világos! – nem arról van szó, hogy *kinél* vannak jelenleg a gyűjteményből hiányzó kéziratok és képek. Most már világos, hogy *egy* magán-

gyűjteményből *több* gyűjteménybe kerültek. Pedig a Burcev-gyűjteménynek, jellegénél fogva, teljes egészében a széles körű tudományos kutatást kell szolgálnia. Vaszilkov meggyőződése – hogy ezeket a kincseket most mások őrzik, de el nem veszhetek – mindenesetre vigasztalóbb, mint a tudat, hogy örökre elvesztek. Sorsukhoz, remélem, egyszer még visszatérhetünk...

Érdekes levelet kaptam Harkovból is. Írója: Jurcsenko asszony, 1949–50-ben Asztrahanyban lakott, Polina Gorse-nyovánál, aki annak idején Burcevék háziasszonya volt. A levélíró úgy véli, Gorsenyova még sokkal többet mondhatna a gyűjteményről, mint amennyit elmondott... Reméljük, hogy mindezek az útmutatások újabb eredményekhez vezetnek...

De vannak levelek, amelyek már sem Asztrahannyal, sem a Burcev-gyűjteménnyel semmiféle kapcsolatban nincsenek.

„Elhatároztam, hogy felajánlom önnek a nagyanyámtól rám maradt kis könyvet, Goncsarov »Négy karcolat«-át, a szerző keze írásával; ezt a példányt Nagyezsda Zajoncskovszkaja írónőnek dedikálta...” – írja Tatjana Koroleva Moszkvából.

„Van egy amatőrfényképem Saljapinról, úgy nézem, a családjával – közli Jaroszlavlból Leontyij Szerapionov. – Rendelkezzék vele belátása szerint. Akárhol lesz is, a Bahrusin Színházi Múzeumban vagy egy levéltárban, nekem teljesen mindegy.”

A borítékban ott van a kép: a nagy énekes, gyermekei körében.

„Néhai édesapámtól – írja Anasztaszija Sebolkova Gorkijból – egy albumot örököltem, tele a századfordulói Oroszország és Európa nagy színészeinek fényképeivel: Tartakov, Petyipa, Csinyizelli, Szlavina, Szobinov, a Figner házaspár... Elküldöm önnek Maziny dedikált fényképét és

Battistini portréját, meg Turgenyev fényképét az aláírásával . . .”

A levélíró tanácsomat kéri: hová adja a gyűjteményt.

A moszkvai Siegel készséggel megváltik Ajvazovszkij névjegytől, amelyen a festőművész saját kezű aláírása látható.

Gip-Tolin, a Moszkvai Esztrádszínpad művésze, Tobolszkban készített fényképeit ajánlja fel az Irodalmi Múzeumnak: megörökítette Jersovnak, a „Púpos lovacska” szerzőjének házikóját, s azokat a házakat, amelyekben Fonvizin és Küchelbecker dekabristák és Grabovszkij, az ukrán író laktak.

F. Reznyikov Szaratovból Juon festőművész levelét küldi a rádió szerkesztőségének. P. Dorosev a kurszki Hljusztjino faluból tudatja, hogy Sztarij Oszkolban Kolcovval és Scsedrinnel kapcsolatos kiadatlan anyag található. Karina Zvercova lipecki lakos értesít, hogy hol keressem Majakovszkij és Jeszenyin kézirateit, amelyek azelőtt Lvov-Rogacsovskij irodalomtörténész birtokában voltak. Egy levelezőlap: Kazanyban, a néhai Jegorjev professzor gyűjteményében Nyekraszov-kézirat van.

D. Sarabankin 1940-ben mint egy kerámiai technikum tanulója Karacsarovóba került, Grigorij Gagarin, múlt századbeli festőművész birtokára (kalinyini terület), és a padláson kotorászva egy halom papírhulladék között talált egy régi, vászonkötésű füzetet, amelyben sűrűn szerepel Lermontov és különféle kaukázusi helységek neve. Tudva, hogy Lermontovot és Gagarint barátság fűzte egymáshoz, átadta a füzetet a technikum egyik tanárának, s az megállapította, hogy Gagarin ismeretlen naplójáról van szó. Ez már Moszkvában történt, 1941 májusában. Sarabankin, amikor a háború után leszerelt, megtudta, hogy tanára jelentkezett katonának, és hamarosan elesett. Levelében adatokat közöl, amelyek a napló nyomára vezethetnek.

Itt van még egy levél – Arhangelszkból –, Szergej Tupicin írta, a krasznoborszki középiskola tanára. Négy évvel ezelőtt, kerületében túrázva tanítványaival, Belaja Szluda faluban egy Oszijev nevű, volt óhitű pópánál vagy negyven régi könyvet láttak, nagyrészt a XVII. századból valót. Egyet, amelyet még korábban, 1592-ben nyomtattak, Oszijev a gyerekeknek ajándékozott, az most az iskolai múzeumukban van. Oszijev 1959-ben meghalt. Kis idővel később Tupicin egy raktárban, ahol papírhulladékot vesznek át, felfedezett két könyvet Oszijev gyűjteményéből. Az egyiket 1632-ben, a másikat 1642-ben nyomtatták. Tupicin természetesen megdöbben: felajánlja, hogy tanítványait elküldi Belaja Szludába felkutatni a helybeli lakosoknál az elhunyt gyűjtő többi könyvét, s azt kérdezi, pénzt kínáljon-e a könyvekért, és hogyan kutasson utánuk. Itt megjegyzem, hogy a levelet elküldtem a leningrádi Puskin-intézetbe, mire Pancsenko aspiráns kiszállt Tupicinhez Krasznoborszkba. Oszijev könyveit egyelőre még nem találták meg, de más ottani lakosoknál kéziratosokat fedeztek fel, köztük XVI. és XVII. századból valóakat.

Értékes gyűjteményről ad hírt L. Rajev engelszki lakos. Amint írja, Hvalinszkban – szaratovi terület – a tájismereti múzeumban 1927 óta felhasználatlanul hevernek a cseresmani óhitű kolostorokból összehordott „Nyikon előtti” kézírásos és régi nyomású egyházi könyvek. „Akadhatnak e könyvek között ritka, sőt páratlan történelmi és kulturális értéket képviselő könyvek – mondja ki feltevését a levél írója. – Nem vállalná ön magára – kérdi tőlem –, hogy felhívja e gyűjteményre a megfelelő szervek figyelmét, és utánajár, hogy szakértőket küldjenek ki Hvalinszkba?”

Rajev elvtárs kívánsága teljesült. A Puskin-intézet orosz irodalmi szektora már tárgyalásba kezdett a hvalinszki tájismereti múzeummal.

Még egy fontos közlés Kamenszsk-Uralszk városából.

Vlagyimir Razumov írja. 1942-ben egy evakuált kórház komisszárává nevezték ki, amely a permi terület egyik falujában rendezkedett be. Iljinszkben, a Sztroganov grófok egykori nagybirtokán, „annak a háznak a pincéjében, ahol valamikor a jószágigazgató lakott”, egész könyvtárt fedezett fel, és egy hatalmas utazóládát telis-tele régi, főleg francia könyvekkel – a könyvek között pedig Novikov, a nagy felvilágosító első kiadványait, egy „Tyeleszkop”-ot, Herzen „Kolokol”-jának összes számát, „Poljarnaja Zvezdá”-jának három példányát, az „Orosz Invalidus” irodalmi mellékletének 1837-es évfolyamát, s ennek keretében azt a számot, amelyben Puskin halálhírét közölték; a levelek között két halványkék papírlapon, kézzel írott másolatban, Puskin Stanzáit.

Mindezeket a könyveket és kéziratokat a parancsnokok és a komisszár egy Babuskina nevű evakuált tanítónő segítségével rendezték. És amikor 1943-ban a kórházat a frontra irányították, Razumov elvtárs az anyag egy részét magához vette azzal a szándékkal, hogy elviszi Moszkvába. Útközben megtudta, hogy a szerelvény elkerüli a fővárost, ezért Vlagyimirban adta le, a területi népművelési osztályon.

Sajnos, ez ideig nem sikerült nyomára bukkanni az anyagnak. Itt vannak előttem a vlagyimiri területi levéltár, a népművelési osztály, a területi végrehajtó bizottság és a „Priziv” című napilap szerkesztőségének válasza.

Levelek érkeznek a krasznodarszki vidékről, a kosztromai területről, Sztavropolból, Cseljabinszkból, Novoszibirszk-ből, Harkovból, Szmolenszkból, jelentik, hogy valahol értékes festmények és képek hevernek őrizetlenül, amott régi okiratok kallódnak . . . Felhívásomra, hogy gondosan gyűjtés és őrizték meg a kulturális emlékeket, kérdések jönnek: hova adják oda kincseiket? Egy XVIII. századbeli öntöttvas

órárt? Régi jáspis és kristály ruhadíszeket? A csuzimai ütközetben részt vett Mironov matróz katonaládáját? Egy Puskin korában kiadott francia–orosz szótárt? Több mint négyszáz éves csontfaragványokat? N. Kronevald (Csebokszari) azt kérdezi, mi módon adja állami tulajdonba Fesinnak, a kitűnő kazanyi festőnek, Repin legjobb tanítványai egyikének nála levő vázlatait?

Csak örülni lehet ezeknek a leveleknek. A levéltári, művészi, történelmi értékek kutatásába bekapcsolódnak a rádióhallgatók is, az egész Szovjetunióra kiterjedő, hatalmas aktíva. A munka hallatlan méreteket ölthet. Ez pedig szám-talan új leletet ígér. A moszkvai Grigorjev annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy ha jól utánanéznének, nem egy vagonra való kosár akadna tele iratokkal, olyan, mint a Burcevéké volt. Ez nem kétséges! Országunknak egyetlen olyan városa sincs, ahol gyűjtők ne volnának! S a legkülön-félőbb gyűjtemények!

2

„Lehetséges-e a mi szovjet korunkban magángyűjtéssel foglalkozni, nem gyufaskatulyák és postai levelezőlapok, hanem történelmi dokumentumok vagy műtárgyak gyűjtésével? – írja N. Kuznyecova tambovszki lakos. – Szerintem – folytatja – a magángyűjtők kárt okoznak, amikor ládába rejtik azt, amit megfelelő helyen kellene őrizni.”

Álljunk meg ennél a levélnél. Hasonló nézetek egyre gyakrabban látnak napvilágot, hangzanak el nemcsak levelekben és beszélgetések során, hanem az újságok hasábjain is. Sokan, akik soha semmit sem gyűjtöttek, és távol állnak mindentől, ami műkincsek, dokumentumok és könyvek gyűjtésével vagy megőrzésével függ össze, a gyűjtést holmi önző

szeszélynek képzelik el, amely minden esetben sérti a közérdeket. Igaz ez?

Tekintve, hogy előadásaimban és számos hozzászólásban is felmerül ez a bonyolult kérdés, tisztázzuk csak a dolgokat. Hagyjuk azokat az országokat, ahol más rendszer uralkodik, és a személyi tulajdon fogalma merőben más tartalommal telített. Beszéljünk csak saját magunkról.

Hazánkban igen sokan foglalkoznak gyűjtéssel, a legkülönbözőbb korú és foglalkozású emberek. Itt van előttem egy kézikönyv: „Ki gyűjt?” ... Orvos. Építésmérnök. Közgazdász. Rádiószerelő. Pilóta. Zenész. Művészettörténész. Könyvkereskedelmi dolgozó ...

Mit gyűjtenek? Bélyegeken és gyufacímkéken kívül bankjegyeket, ércpénzeket, érmeket. Képeket. Kéziratokat. Hanglemezeket. Porcelánt. De nagyobb kuriózumokat is. Egyik ember legyezőket, távcsöveket, messzelátókat gyűjt. Másik: mindenféle korok mindenféle szerkezetű hidainak képét. A harmadik: mindent, ami tengerrel és flottával kapcsolatos. A negyedik: síremlékek fényképét. Az ötödik: órákat. Falragaszokat. Színházi műsorokat. Étlapokat. Mézeskalácsot. Nem tréfálok: N. Vinogradov moszkvai lakos sok év alatt két és fél ezer darab mézesbábot gyűjtött össze, tveri, tulai, vjazmai, csernyigovi, arhangelszki fajtákat. Aranyfüstösöket. Mentásakat. Vannak itt lovasok, a lószerszám cukorból. Fejdíszes lányok. És mazsolaszemű pacsirták. Ez is a népművészet egy válfaja, hogy úgy mondjam, a játékkészítéssel rokon. Melyik múzeumban láthatnak még ilyen csodálatos gyűjteményt?

A leningrádi V. Dombrovszkij mindent gyűjt, ami sakkal függ össze. Képeket és könyveket. Egész játékkészleteket, egy XVI. századbéli orosz bojárétól kezdve a legújabbakig, köztük a fronton használt töltényhüvelyfigurákat s a blokád idejéből való, kartonpapírból készülteket is. Vannak a gyűj-

teményében orosz sakktáblák, amelyeket urali kövekből csiszoltak, gyöngyházból készült japán és elefántcsont lapokból kirakott etióp táblák . . .

Perepelkin építésmérnök tizenkétezer hanglemezt gyűjtött össze.

B. Bilinbahov nyugalmazott műszaki őrnagy tizennyolcezer ex librist: művészi igényű, magán- és közkönyvtárak könyveit díszítő kis papírlapokat.

A Kurszkban élő I. Bulgakov, idős sportember, mindent gyűjt, ami az orosz sport történetével áll összefüggésben: plakátokat, újságból kivágott cikkeket, híres sportolók leveleit és fényképeit.

A. Makarov közgazdász gyűjteményében ötezer, háborús kérdésekről szóló könyv sorakozik, tízezer – híres katonákat, hadvezéreket ábrázoló – kép, kétezer, különféle országokból és korokból származó katonai kitüntetés, több száz gomb és ólomkatona.

N. Tagrin leningrádi művészettörténész négyszáznolcvanezer levelezőlap tulajdonosa; főbb kategóriák: művészet, történelem, földrajz. Ilyen gazdag gyűjteménye, úgy gondolom, egyetlen állami intézménynek sincs. Szerepel itt Leningrád Péter idejétől kezdve napjainkig, híres emberek, történelmi események képei láthatók.

E. Rumjancev geofizikus sajátos leningrádi enciklopédia létrehozását tűzte ki céljául. Háromszázezer rajza, metszete, vázlata, tervrajza, kézírata van . . .

E tárgyak jegyzéke mögött a gyűjtő lelkes, nagy munkája rejlik: kitartása, türelme, óriási ismeretei. Mindez nem készen hullott az ölébe. Mindezt meg kellett találnia, megsejteni minden egyes kis papírlap értékét, és gondosan megőriznie. Ma már könnyű megérteni egy-egy 1905-ből vagy a polgárháború idejéből ránk maradt röplap történelmi jelentőségét. De akkoriban ugyan ki látta meg bennük a leendő

történelmi dokumentumot? A gyűjtő azonban a teljesség kedvéért felvette és megőrizte. Rumjancev gyűjteményében például van egy röpirat, amit a forradalmi katonai bizottság az Októberi Forradalom előestéjén, október 24-én adott ki. Hogyan került hozzá? Annak idején egy leningrádi udvarban találta.

Ha tudni akarják, milyen hasznot hajtanak a gyűjtők, kérdezzék meg a filmstúdiók, múzeumok, könyvtárak, színházak dolgozóit, a zenészeket és restaurátorokat, majd elmondják, milyen gyűjteményekben akadtak rá orosz énekesek páratlanul érdekes feljegyzéseire, találták meg a fasiszta bombák által elpusztított paloták tervrajzait, régi rácsok mintáit. Az első orosz repülők felszállásának adatait. Az első Pétervár–Moszkva közötti autóverseny hírét...

Lehetetlen még csak megközelítőleg is felsorolni, mi mindent gyűjtenek a szovjet emberek. Szállóigéket. Közmondásokat. Aforizmákat... Majakovszkij reklámverseket is írt; költészetének kutatói most igen sok, eddig számba nem vett sorát fedezik fel a cukorkacsomagolópapír-gyűjtőknél.

P. Matko moszkvai mérnök Hašekkel – a „Svejk, a derék katona” című halhatatlan regény szerzőjével – kapcsolatos anyagot gyűjt. Csehszlovákiában nincs ilyen teljes és érdekes gyűjtemény.

Rozanov professzor, irodalomtudós, egy életen át gyűjtötte a XVIII–XIX. századbeli orosz költők műveit. És csodálatos gyűjteményt hagyott hátra! Taraszenko kritikus pedig elhatározta, hogy a XX. század orosz költőinek valamennyi könyvét összegyűjti. És könyvtára a szovjet költészetnek alighanem legteljesebb gyűjteménye. Vannak olyan példányai, amelyek a polgárháború éveiben és a legutóbbi háború idején nem kerültek állami tárukba, mert tábori nyomdákban, agitációs vagonokban, partizánalakulatoknál

láttak napvilágot, és a háborús élet viszonyai között nyomtalanul elkallódtak.

Ha mindezek az emberek nem gyűjtöttek volna könyveket és képmásokat, sakkot, fényképet, metszeteket? Akkor?! E dolgok kis hányada kétségkívül a múzeumba került volna. De a nagyobbik része – higgyék el! – nem volna meg, szétforgácsolódott volna. Szanaszét heverne, és a legtöbb ember szemében teljesen értéktelennek látszana. Mert ugyan kinek kellenek ma kartonpapír sakkfigurák vagy ős-szeszáradt mézesbábok?

Mamet-Szvaricsovszkaja több mint húsz év óta gyűjt mindenféle borosüveg- és konzervdobozcímkeket meg divatrajzokat; abból, amit az emberek általában eldobálnak, ő tízezer saját készítményű levelezőlapot állított össze: ruhák, frizurák, edénynemű, katonai egyenruhák ábráival. Díszlet- és kosztümtervezők, kellékesek járnak hozzá tanácsért.

A gyűjtött tárgyak a rájuk fordított alkotómunka fényében új értelmet, új jelentőséget és értéket kapnak. Ám ezt legtöbbször csak a szakemberek ismerik fel. Egy moszkvai gyűjtő örökösei például a rájuk maradt könyvtár rendezésénél, közjegyzői jóváhagyással, mind a hatezer könyvből kिरázták a bennük levő feljegyzéseket, képmásokat, recenziókat. Pedig éppen ebben a páratlan teljességben állt a gyűjtemény különös értéke.

Azt mondhatják erre: vannak múzeumok, állami könyvtárak, azok is végeznek gyűjtőmunkát!

Igaz! Mégis a magángyűjtők leleteit igen gyakran a legnagyobb állami gyűjtemények is megirigyelhetik. Nem is beszélék már például Szmirnov-Szokolszkij népművész könyvtáráról, amelyben olyan kiadványok egyedi példányai vannak meg, amelyeket annak idején a cári cenzúra megsemmi-

sített. A világ bármelyik könyvtára örülne, ha ilyen kincsei volnának. Nem! Nem az ilyen unikumokról van szó! De vegyük például azt a moszkvai könyvelőt, aki Krilov-anyagot gyűjt. Hévvél vadászik minden állatmese-kiadványra, Krilov képét viselő bélyegre, minden kistányérra, amelyekre Krilov meséiből vett alak vagy jelenet van festve. Egész életét, minden szabad idejét, fölös pénzét erre áldozza. Egy irodalmi múzeum nem szentelheti magát kizárólag a Krilov-anyag kutatásának. S a legtöbbször igen fontos számára az ilyen gyűjtemény megvásárlása.

De mindeddig olyan tárgyakról beszéltünk, amelyeket a gyűjtő kiválogat, megvásárol, cserél vagy ajándékba kap. Ezeket a múzeum is összegyűjthetné.

Van azonban másfajta gyűjtemény is: az ember megkéri ezt, azt, hogy írjon az emlékkönyvébe néhány sort, zenei frázist, vagy rajzoljon karikatúrát. Korney Csukovszkij albumában Gorkij, Blok, Alekszej Tolsztoj kézírását, Repin, Majakovszkij rajzait, számos kortársunk bejegyzését látjuk – kultúránknak egy egész szakasza tükröződik lapjain, Csukovszkij nélkül egyetlen múzeum sem álmodhatna ilyen kincsekről!

Vagy tessék egy másik példa. Cvetkov ezredes a leningrádi blokád idején kéressel fordult az írókhoz és művészekhez: írjanak tábori naplójába néhány sort a városról, amelyet közösen védenek. Azóta ez a gyűjtemény a háborús és háború utáni Leningrád sajátos krónikája lett. Tyihonov, Vissnyevszkij, Prokofjev, Alekszej Tolsztoj, Fegyin, Tarle akadémikus, Ulanova, Kacsalov és sok más közismert név szerepel benne. Cvetkovnak több mint kétezer, a háborús Leningrádban kiadott plakátja, röpirata, brosúrája, folyóirata és levelezőlapja van, rengeteg szatirikus rajza, verse, epigrammája, karikatúrája, portréja. A gyűjtő szenvedélye, leleményessége, szeretete e hős város iránt, gondoskodása a blo-

kád leendő történetíróiról, a költőkkel és művészekkel való gyakori találkozásai határozták meg e gyűjtemény jellegét és teljességét. Bizonyossággal mondhatjuk, hogy a háború után ilyen gazdag gyűjteményt már nem lehetett volna összeállítani. Ilyen körülmények között ki állíthatja még, hogy a gyűjtés a múlt idők csökevénye, hogy a gyűjtőt önző célok vezérlik? Nem. A gyűjtő itt már szellemi értékek *létrehozásában* vesz részt. Itt ő az ősök, a kezdet kezdete. Azt mondani tehát: „Manapság felesleges gyűjtéssel foglalkozni, erre valók a múzeumok” – meggondolatlanság. Annál is inkább, mert lehet valaki levéltári értékek birtokában anélkül is, hogy bármit gyűjtene. Magánarchívumról beszélek – kéziratokról és levelekről, fényképekről és naplóról, jegyzetfüzetekről, amelyek a társadalmi és kulturális élet fontos tényeit tükrözik, olyan dokumentumokról, amelyek később majd általános értékűvé lehetnek. Ha mindezek a kincsek nem volnának a szovjet polgárok birtokában, az állami levéltárak csak állami intézmények anyagát vehetnék át és őrizhetnék meg. Ezért a múzeum vagy levéltár és az egyes gyűjtők – a muzeális értékek tulajdonosai – közötti együttműködés kérdése cseppet sem egyszerű. Így például, mintegy húsz évvel ezelőtt, felmerült a gondolat, hogy a Szovjetunió levéltárait összevonják, és minden, kultúrtörténetünkkel kapcsolatos dokumentumot egy helyen csoportosítanak. Aztán elvetették ezt a tervet. S az okok egyike: hogy éppen ezzel a központosítással a levéltár örökre elvesztené kapcsolatát az ország periferiájával. Mert Kosztroma vagy Tomszk már nem szerezhetne anyagot a helybeliektől. S ezzel megszűnne a centralizált levéltár további kiegészítése, a „felvevő rendszer” megbomlana.

Amikor gyűjtőkről beszélünk, ne felejtjük el, hogy a gyűjtő: a múzeum alapsejtje, a gyűjtők: a múzeum aktívája. Ez a „véredényrendszer” köti össze az állami tárákat az

élettel. Ezenkívül pedig az egyes gyűjtők munkája a legtöbb esetben előbb-utóbb a közös kultúrát gazdagítja.

Pavlov szerint a gyűjtés, a „célreflex” fejlesztésével, az akarat edzését szolgálja. Az sem kétséges, hogy a gyűjtés az alkotómunka egyik leghozzáférhetőbb formája. És minél jobban közeledünk a kommunizmushoz, annál több ember fog nem magának, hanem a közösségnek gyűjteni. A gyűjtőszenvedélyben tehát holmi közösségelleneset látni annyit jelent, mint az embereket a kultúra és az emberi munka emlékei iránti érdeklődésüktől eltéríteni.

3

Azt mondtam, hogy a gyűjtők munkája a közös kultúrát gazdagítja. Igen. *Sok* esetben. De, sajnos, korántsem mindig.

„Meghalt Viktor Gyenyiszov mérnök – így kezdi levelét A. Zsagalova moszkvai lakos. – Az utóbbi években ritka könyveket gyűjtött – oroszokat és külföldieket –, pénz- és bélyeggyűjteménye maradt... Közeli hozzátartozói nem voltak. Halála után a rendőrség lepecsételte gyűjteményeit. Szemtanúk szerint a bélyegeket »egy tételben« vették leltárba, a könyveket hasonlóképpen...”

Másik levél: „Elhunyt V. Izmajlovics festő, aki valamikor Lenint lerajzolta. Rajza, Vlagyimir Iljics saját kezű aláírásával, jelenleg a Szmolnijban lóg. Izmajlovics hagyatéka ellenben – vázlatok, fényképek, levelek – egy fészerben hever, halomba szórva” – írja V. Menysikov leningrádi mérnök.

Vajon az Oszijev gyűjteményéből származó, XVII. századbeli könyvek, amelyeket Tupicin arhangelszki pedagógus egy hulladékgyűjtő raktárában fedezett fel, nem a legszomo-

rúbb bizonyossága-e az értékes gyűjtemények iránti közösség-ellenes és az állami érdekeket semmibe vevő magatartásnak?

Mondjuk ki nyíltan: a gyűjteményeknek gyűjtőjük halála utáni elpusztulása súlyosan sérti a közösség érdekeit.

Ki a hibás?

Elsősorban a tulajdonos, aki nem gondol rá, hogy sokévi munkájának eredményét még életében biztos kézbe helyezze, vagy az államra hagyja örökölni.

Hibásak az örökösök, amennyiben vannak ilyenek.

Hibásak az állami őrzőhelyek.

Ezt a kérdést kiadósan tárgyalják leveleikben a szovjet emberek.

„Nem felelősek-e a Burcev-gyűjteménnyel történekleért a levéltárak, múzeumok és más intézmények is, amelyek azért létesültek, és arra vannak hivatva, hogy felkutassanak, összegyűjtsenek és megőrizzenek az utókor számára minden szellemi és anyagi kincset?” – kérdezi Golovanova Gorkijból.

„A rádióhallgatóknak az az érzésük – közli benyomását N. Pascsenko tényleges katona –, hogy ha a doktor nem értesíti önt a Burcev-gyűjteményről, mai napig senki sem tudna az aktyubinszki kincsekről . . .”

A. Salagin, Balasov városából, annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy más értékes iratgyűjtemények is az asztrahanyi kosár sorsára jutnak, ha a levéltárak nem gondoskodnak róla, hogy a gyűjteményeknek a tulajdonosuk halála után ne vesszen nyoma. „A vadászpuskát, noha személyi tulajdon – teszi hozzá I. Zsarkov moszkvai őr –, mégis nyilvántartják.” Más rádióhallgatók is megróják kezdeményezés hiányáért a levéltárakat.

Némely levél konkrét panaszokat tartalmaz. A. Sebalkovától a Bahrusin Múzeumban nem fogadták el neves színészek saját aláírásával ellátott fényképeit, azzal a megokolással, hogy a múzeumnak már vannak ugyanolyan képei.

Ugyanígy válaszoltak a Lenin Könyvtárban az ufai Parfenov elvtársnak, aki XVIII. századbeli kiadványokat vitt be.

A moszkvai Antonyina Poperjok ugyancsak a Lenin Könyvtárnak egy 1662-ben kiadott bibliát kívánt átadni. „Nem érdekel bennünket a bibliája!” – vágta oda neki.

„Ha meghalok – jegyzi meg Parfenov –, a könyveimet kidobják, mint ócska lomot. A könyvtár, ha megvannak neki, küldje át más könyvtárakba, ahol még nincsenek.” És persze igaza van.

A. Ladizsenszkij professzor, a jogtudományok doktora, levelében számos figyelemre méltó megjegyzést tesz. A többi között azt írja, hogy az ország múzeumainak átadott tárgyak ott sokáig véka alatt rejlenek. Érthető is: múzeumainknak olyan rengeteg sok képük van, hogy gazdag kincseiknek csak egy kis részét állíthatják ki. Ezért, amidőn az állami múzeumi állomány további kibővítéséről beszélünk, egyúttal a múzeumépítés kérdését is fel kell vetni.

És – akármilyen furcsán hangzik is – az állomány kiegészítése körül sem mindig a legjobban mennek a dolgok. Előfordul, hogy egy múzeum vagy levéltár visszautasít valami festményt, nem hiteles kéziratot, ismeretlen kéztől eredő füzetet – és lám, ezek csakhamar előkelő helyet kapnak egy magángyűjteményben. S új gazdájuk már hívja is barátait szerzeményének megtekintésére, amelyről kiderül, hogy pompás, eredeti művek, a legelmélyültebb tanulmányozást érdemlő kincsek. És mindez azért van így, mert a gyűjtő határozottabban cselekszik, mint a vállalatvezetőségek és a becsülő bizottságok.

Jómagam semmit sem gyűjtök, ritkaságokkal nem dicsekedhetem. De még nekem is volt kezemben nemrégén egy kis füzet – egy, a múlt század harmincas éveiben szolgált pétervári tisztviselő memoárja, amelyet az ország legnagyobb levéltára visszautasított. Valójában pedig nagyon is érdekes,

és egész kis regényt írhatnék arról, hogy miután a tulajdonosának véglegesen visszaadták, milyen hajsza indult meg utána.

Minden ilyen elnézés, melléfogás múzeumaink munkájában óhatatlanul a magángyűjtők diadalává válik. Ezért, amidőn a kulturális relikviák széles körű megóvására hívunk fel mindenkit, felhívásunkkal mindenekelőtt az állami őrzőhelyekhez kell fordulnunk. Íme, még egy nekik szóló szemrehányás, nagyon is komoly természetű.

A. Grigorjev közli, hogy az isztrinszki járás Pavlovszk nevű falujában, a helybeliek egyikénél fényképet látott, amely az illetőt mint egyszerű, őrt álló matrózt Lenin, Szverdlov és Dibenko mellett ábrázolja. „Ilyen fényképet egyetlen újságban sem láttam” – írja Grigorjev elvtárs. Majd így folytatja: „Moszkvától Pavlovszk faluig az utazás alig egy óra, de, úgy látszik, nyilván sem levéltár, sem az Újságírók Szövetsége, sem a Szovjet Rádió a Népbiztosok Tanácsa őrségének ezt a volt matrózát nem tartja nyilván – szóval senki. Tulajdonosuk pedig csak alkalmilag mutogatja e kincseket, ha éppen szó esik róluk . . .”

Ez talán a legnyomósabb bizonyítéka annak, hogy az állami intézmények ne várjanak, amíg a történelmi relikviák, ahogy mondják, az ölükbe pottyannak. Folytassanak tervszerű keresést, küldjenek ki expedíciókat az anyag felkutatására. Vlagyimir Malisev, az Akadémia Irodalmi Intézetének tudományos munkatársa, mint az orosz irodalom történésze, tizenegy éve már minden évben északra utazik: a Pecsora, Pizma, Uszty-Ciljma vidékére, az ottani halászokhoz és vadászokhoz – régi kéziratos könyvekért. Nem beszélek itt most még a legfontosabb leleteiről sem, csak egy számot mondok: az Irodalmi Intézet régi kéziratgyűjteménye a tizenegy év alatt a háromszázszorosára növekedett!

De térjünk vissza oda, ahonnan kiindultunk: a gyűjtemények tulajdonosának felelősségéhez.

Igen, persze, a gyűjtő: fáradhatatlan munkás. És lelkes. Hozzáértésben felveszi a versenyt a tudós szakemberekkel. Sokszor maga is tudós szakember. Megóvjá az értékeket a szétforgácsolódástól és pusztulástól. Felismeri, tanulmányozza őket. Mindez igaz. De van a dolognak másik oldala is. A gyűjtemény: tulajdon. És igen gyakran úgy kezeli, mint bármely más tulajdonát: olyan emberekre hagyja, akik semmit sem értenek hozzá. És ezekben a „másodkezekben” sokszor az ereklje már nem szellemi kincs, hanem pusztán anyagi értékke változik, annál is nagyobb értékke, mert realizálása nem kerül fáradságba, és bármikor eladható annak, aki legtöbbet ad érte, mégpedig elaprózva előnyösebb, mint egészében; ezekben a „másodkezekben” a gyűjtemény leggyakrabban széthull, a nagy fáradsággal összeszedetettség érték ismét szétszóródik, hozzáférhetetlenné lesz, és következőképpen gyakran elpusztul.

Nem bélyegekről vagy gyufacímkekről beszélek, amelyek óriási mennyiségben kerülnek forgalomba, és sok gyűjteményben megvannak. Komoly aggodalomra természetesen a történelmi dokumentumok, művészi festmények, a kéziratok, ritka könyvek készítenek, szóval az unikumok, a páratlan értékek, amelyek jellegüknél fogva a nemzet közös kincsei.

Nézetem szerint itt csak egyetlen megoldás lehetséges: az összegyűjtött értékeknek végső soron a közösség kezébe juttatása. Kitűnően fejezi ki ezt a gondolatot például A. Frolov mérész, a tyumenszki vasút zavodoukovszki állomásáról; idézem levelét:

„A gyűjtő már az elhatározásával is, hogy gyűjtésre adja magát, az állam javára végrendelkezik . . . A szovjet gyűjtő

birtokában levő értékek kettős jellegűek: személyi és nemzeti tulajdonok.”

Sokan vannak, akik Frolov méhészhez hasonló nézeteket vallanak. Egyikük, P. Knyazev, Potanyino faluból (novoladogai járás, leningrádi terület), így ír erről: „A szovjet ember becsületbeli kötelessége, hogy összegyűjtött műkincseit megőrizze, és az államra hagyja, az utódok használatára.”

Sok gyűjtő valóban így cselekszik, Gorkijt is beleértve. Kevesen tudják, hogy Gorkij szenvedélyes gyűjtő volt, és hogy Oroszországban kevesen értettek úgy a porcelánhoz, metszetekhez, ritka pénzekhez, régi miniatűrökhöz, vázákhoz, képekhez, könyvekhez, mint ő. Tanulmányozni, megismerni valami tárgyat – ez érdekelte. Maga a gyűjtemény nem kellett neki. Így aztán az összegyűjtött ritkaságokat odaajándékozta a köz hasznára Gorkij város képtárának, az Ermitázsnek, az Orosz Múzeumnak, a Puskin-intézetnek.

Nemrégien elhunyt neves zongoristánk, Goldenweiser professzor, egész életében gyűjtötte a kottákat, zenéről szóló könyveket, muzsikuskok kézíratait – sok zenésszel levelezett –, s minden hangverseny programját megőrizte, amelyiken jelen volt. Nem sokkal halála előtt egész gyűjteményét az államnak ajándékozta. Egykori lakásán most múzeum van, az Állami Glinka Zeneművészeti Múzeum filiáléja.

Az ilyen önzetlen, nagyvonalú beállítottságban nyilatkozik meg az igazi gyűjtő. Akaratlanul is Tretyakov s a jeles festők: Bahrusin és Bogoljubov – a Tretyakov Képtár, a moszkvai Bahrusin Múzeum és a szaratovi Radiscsev Múzeum megalapítói – jutnak eszünkbe . . .

Egy másik kortársunk – sokat írtak róla –, B. Borogyin, mérnök, a Donyec-medencében dolgozik. Megtakarított kerestetén képeket gyűjtött. Néhány évvel ezelőtt gyűjteményét – kétszáztizethét festményt – szülővárosának, Gorlovkának ajándékozta. Ezzel megvetette alapját a városi képtárnak.

Sz. Vjazemszkij leningrádi tanár, miután dossziékba rakosgatva több mint egymillió, legkülönbébb tárgyú újság-cikket összegyűjtött, felajánlotta az egészet a városi múzeumnak. S a mézesbábok, amikről már beszéltünk, szintén állami tulajdonba kerülnek. V. Dombrovszkij, a sakkgyűjtő, felkínálta csodálatos gyűjteményét a Testnevelési és Sportbizottságnak, szakmúzeum létesítése céljából. Javaslatának idején, úgy mondják, nem talált támogatásra.

Mások is hasonló eseteket panasznak. A tambovi N. Nyikoforov gyűjteménye, amelyet már hazánk határain kívül is ismernek, mintegy tizenkétezer darabot számlál: államférfiak, írók, képzőművészek, színészek kéziratai, rajzok, képek, könyvek vannak benne . . . Mindez egy kis szobában összezsúfolva. Ilyen körülmények között nemcsak a papírok és vásznak rongálódtak, de még az elefántcsont- és bronztárgyak is. Nyikoforov – idős ember – több ízben is kifejezte azt a vágyát, hogy gyűjteményét szülővárosára, Tambovra hagyja. Segítségére jött a ritkasággyűjtőkről tartott előadásom: összegyűjtött értékeit Irodalmi Múzeummá nyilvánították, a területi szervek gondoskodtak számára férőhelyről.

Úgy vélem azonban, mindenki világosan látja, hogy nekünk – a közösségnek – kötelességünk a legmesszebbmenőleg támogatni azokat a gyűjtőket, akik kijelentik, hogy kincseiket az államnak kívánják átadni. Ez lenne a helyes. Idetova húsz éve már, hogy Nyikolaj Tagrin az államra hagyományozta páratlan levelezőlap-gyűjteményét, amelybe, mellesleg mondva, egész munkás életének megtakarított pénzét befektette. Ez a roppant érték ingyen jut a közösség birtokába. És a gyűjtő természetesen joggal számít arra, hogy segítik saját költségén még tovább gyarapítani a már állami megőrzésbe vett kincseket.

Támogatni kell a gyűjtemények átadását, újság, rádió,

televízió útján tájékoztatni kell erről a nyilvánosságot. „Hányan feláldozták mindenüket a háborúban – írja A. Szmironov a „Novij Mir” szerkesztőségének –, anélkül, hogy bármivel is törődtek volna. És példájuk követésre talált!”

Ez igaz. De mégis gondolni kell rá, hogy az állam érdekében a levéltárakban, múzeumokban, könyvtárakban minél több értéket gyűjtsünk össze. Nem lehet pusztán az ajánlkozásra számítani. A szovjet embernek, aki minden megtakarított pénzét a gyűjteményébe fekteti, joga van azt eladni. Ezt a jogát a szovjet törvény biztosítja. Hogy elfogadjon-e érte pénzt, vagy ne fogadjon – ez csak tőle és anyagi körülményeitől függ. Ám egy kétségtelen: évről évre több érték kerül az állami őrzőhelyekre ingyen, ellenszolgáltatás nélkül. Ennek biztosítója a kommunizmust építő emberek öntudatának állandó fejlődése.

Ám eddig csak az igazi gyűjtőkről beszéltünk, akiknek munkája kulturális értékeket gyarapít, és ezáltal társadalmi jelentőségű.

Van egy másik kategória is: emberek, akik képeket, porcelánt, ritka könyveket vásárolnak, minden különösebb célkitűzés nélkül; nem gyűjtenek például egy bizonyos korból származó vagy bizonyos márkájú porcelánt. Megveszik, ami éppen akad, rendszertelenül, sőt olykor tárgyismeretük is csekély: megszereznek egy Korovin-képet, de egy másikról, talán jobbról, lemondanak, mert a témája nem tetszik nekik. A gyűjtéssel esztétikai igényeiket kívánják kielégíteni – egészségükre! Vannak olyanok is, akik a gyűjteményt holmi takarékkönyvfélének tekintik. Az ilyen ember megvásárol a bizományi boltban egy-egy vázát vagy képet, és hazaviszi otthonába – az ő dolga! Ezért vannak a bizományi üzletek. De az ilyeneket nem nevezzük valódi gyűjtőnek, noha ők annak tartják magukat. Igaz, hogy néhányan idővel bele-

tanulnak a dologba, szerzeményeik alapján kialakul az érdeklődési körük, s az ilyenek valódi gyűjtővé lesznek.

És végül van egy harmadik kategória: azok, akiktől távol áll a szovjet gyűjtő *etikája*, az önzetlen odaadás. Az ilyenek gyűjtés leple alatt rendszeres adásvétellel foglalkoznak. Sokan az ő viselkedésük alapján ítélik meg a gyűjtőt mint olyat. Sőt, következtetéseket vonnak le.

De ha valaki harisnyákon vagy színházjegyeken nyereszkedik, ettől még eszünkbe sem jut, hogy felhagyjunk a nylon gyártásával, vagy ne járjunk színházba. Ugyanígy kell a gyűjtők kérdését is kezelni.

4

Itt, nézetem szerint, csak egy út lehetséges: minden segítséget megadni a szovjet gyűjtők egyesületeinek. Szerteágazó hálózatot kiépíteni. Ezek az egyesületek ma még csak a bélyeg-, címke-, levelezőlap-, érem- és papírpénzgyűjtőket tömörítik egybe. A Népművelési Minisztérium javaslatára az Orosz Szövetséges Köztársaságban 1964-ben jöttek létre ilyen egyesületek. Ki kell szélesíteni a munkát. A kulturális gyűjtés minden fajtájára kiterjeszteni. Előadásokat és kiállításokat szervezni. Könyvbarát-összejöveteleket rendezni. A gyűjtőket mindenképpen támogatni. A konzultációt bevezetni. Idővel pedig sajtószervet is létesíteni, hogy a magángyűjteményben levő dolgok napvilágra kerüljenek, hogy a nyilvánosság megismerje, áttekinthesse őket, hogy a köz számára hozzáférhetővé legyenek.

Nem kell messzire mennünk példáért! A Leningrádi Tudósok Házában már mintegy tizenöt éve minden kedden összejövetelet tartanak. Ez idő alatt a leningrádi gyűjtők több mint ezer alkalommal találkoztak, közléseket tettek, és elő-

adásokat tartottak, néhány tucat hangversenyt rendeztek hanglemezekről, kiállításokat szerveztek. Mindez igen sok látogatót vonzott, és vonz változatlanul.

Moszkvában a Művészeti Dolgozók Székháza már sok éve rendszeresítette nagyszerű kiállításait, amelyeken magángyűjteményekben levő képeket mutatnak be.

Ezrek látogatják ezeket a kiállításokat. Csak üdvözölhetjük a gyűjtemények ilyen széles körű ismertetését. Mégis a minap a „Vecsernaja Moszkva” egy levelet közölt, amelynek írói felháborodásuknak adtak kifejezést, amiért Kusztoogyijev képeinek kiállításán sok képen kis címke hirdette: „X. Y. gyűjteményéből.” „Hogyan nézhetjük el – méltatlankodik a cikk írója –, hogy e képeket eldugják a nép elől?”

Nem a legsikerültebb példa. Mert adott esetben a levélírók ellentmondanak önmaguknak: ha egyszer a képek állami kiállításon szerepelnek, akkor nincsenek eldugva.

Érdemes megemlíteni azt is, hogy volt idő, amikor a múzeumok nem szívesen vásároltak meg Kusztoogyijev-képeket. Természetes tehát, hogy a művész vásznai legnagyobbbrészt magángyűjteményekbe kerültek.

Minél gyakrabban jelennek meg a szovjet polgárok gyűjteményeinek darabjai nyilvános kiállításokon, annál ritkábban merül majd fel a „személyi tulajdon” kérdése ilyen éllel, mint ahogyan még manapság felvetik.

Irma Jaunsen népművész úgy vélekedik, hogy páratlan műalkotásnak nincs helye magánlakásban. Mélyen tisztelt asszonyom! Bármelyik igazi művész alkotása (hacsak nem másolat) páratlan! S itt határt vonni meglehetősen nehéz. Mert nemcsak Brjullof és Kramszkoj művei páratlanok, hanem a kitűnő szovjet festőké is! Ám ez még nem jelenti azt, hogy szovjet polgárok ne akasszanak fel a lakásukban képe-

ket. S a festő sem csak a múzeumok számára alkot. Jogában áll annak eladni vagy ajándékozni a képét, akinek akarja.

Nem arról van szó, hogy a lakásokban ne legyen helye műtárgyaknak; de fontos, hogy a kincs tulajdonosa készséggel megossza azt másokkal, megengedje, hogy reprodukciókat készítsenek róla, átengedje kiállítás céljára, gondoskodjék további sorsáról, és tartsa szem előtt az utókor érdekeit...

Néhány évvel ezelőtt az urali Turgojak-tó partján történetesen ifjú turisták találkozásán vettem részt. Emlékszem, a Szverdlovszkából, Kazanyból, Ufából, a kuznyeckai szénmedencéből, Szibériából és Oszétföldről jött csapatok milyen élvezettel készítették elő kiállításukat: az erdőben maguk gyártotta állványokon rakták szét a herbáriumokat, a rovar-, ásvány- és fényképgyűjteményeket. Kiderült, hogy kollektív gyűjtőszenvedély is fűtheti az embereket. Nehéz jósolni, természetesen! De úgy érzem, a mai ifjú turisták sok gyűjteménye annak a kollektív gyűjtésnek a prototípusa, amelyből idővel majd országszerte sok ezer új múzeum, könyvtár és fototéka születik!

5

„Személyi tulajdon” című előadásom számos olyan hozzászólást is eredményezett, amelyek még kitágítják a tárgykör határait. Nemcsak képekről, kéziratokról és könyvekről van szó! Szapogova asszony Glazov városából figyelmeztet, hogy néhány évtized múlva ereklje lesz a városa kerítésén levő plakát, amely vasárnapi fémhulladékgyűjtésre szólít fel, vagy egy, a város parkosítását propagáló kis röpcédula is.

Bővül a témakör. Íme, még egy levél: P. Vegyenyjejev írta. Kifejti, hogy rádióelőadásom „mondhatni, állami fontos-

ságú és aktuális elvi kérdést érintett, és példákat vonultat fel a műemlékek elleni merényletekre. Beszél Csernyigovról, Oroszország egyik legrégibb városáról, az »Igor-ének« hazájáról, ahol Monomah végrendeletét, Szvjatoszlav törzskönyvét írták, ahol a bilinák születtek, Iljáról, akit a legrégibb variánsokban Morovlenyinnak neveznek (és nem Muromecnek) Morovijszk ősi településéről (a mai Morovszk, feleúton Kiev és Csernyigov között), ahol Ljubecs faluban jött világra Dobrinya Nyikitics; a csernyigovi területről, ahol az ősi Oroszhon anyagi kultúrájának oly sok emléke maradt, hogy múzeumterületnek nevezik – és elmond egy anekdotába illő esetet, amely néhány évvel ezelőtt történt. A csernyigovi városi végrehajtó bizottság elnöke, a városi építésszel együtt, „akciót indított három páratlan műemléképület: a Borisz és Gleb XII. századbeli székesegyház, az ugyancsak a XII. századból való Szent Paraszkeva és a XVII. századbeli Katalin templom lebontására. Vannak még minálunk ilyen tökfilkók, ilyen elrugaszkodottak – háborog a levél írója –, akik nem értik meg, hogy a műemlék: az *egész nép öröksége*”.

Szerencsére ezt a merényletet az ősi műemlékek ellen nem támogatták. Ellenkezőleg: a csernyigovi terület jelenlegi vezetői gondoskodtak mind a három templom restaurálásáról. Ám ez semmit sem von le a Vegyenyjejev elvtárs által felvetett kérdés fontosságából. Szörnyű még rágondolni is, hogy ilyen kulturális értékeket megsemmisíthetnek!

Bővül a témakör: A. Grigorjev, akit már idéztem, azt javasolja, jegyezzék fel a távozó nemzedék – az 1905-ös események, az Októberi Forradalom kortársainak – visszaemlékezéseit, olyan emberekét, akik most hetven-nyolcvan évesek...

Tanakodnak: mi is a „személyi tulajdon” a szó tágabb értelmében? Hogyan gyűjtsenek? Miként óvják meg kultu-

GORKIJ ES SAILJAPIN (DMITRIJEV FELVETEL)

rális ereklyéinket? És talán a legcsodálatosabb dokumentum, amely, hogy úgy mondjam, szimbolikusan tükrözi a kultúra iránti egész magatartásunk lényegét: ez az Osztrov városából érkezett levél.

„A háború első napjaiban – írja benne E. Nyikolajeva – házunk romjai között találtam egy vastag könyvet: Puskin összes műveit, magyarázatokkal, amelyet 1929-ben adtak ki. Természetesen esztelen dolog volt ilyen iszonyatos időben, ellenség által megszállt területen, két kisgyermekem mellett magammal hurcolnom, de valahogy nem tehettem másként. Öt hétbe telt, amíg Lvovon túlról elvergődtünk a kievi területre, rokonaimhoz, de végig elkísért. És most ott áll régi barátom a polcon, más könyvek között.”

Megkapó, nemes sorok! Csakis így érezhet egy igaz ember minden iránt, ami a kultúrát testesíti meg!

SALJAPIN LEVELE GORKIJHOZ

Elmondtam már, hogy Aktyubinszkban, Burcevék bőrdjéből előkerült Saljapinnak egy Gorkijhoz írt, eddig ismeretlen levele. Nyomtatásban azóta sem jelent még meg, csak a rádióban olvastam fel. Pedig érdekes és nagyon jelentős levél. Nemcsak arról a sokéves barátságról szolgál újabb adatokkal, amely a nagy énekest és a nagy írók egymáshoz fűzte – erről a ránk maradt többi negyven levélből (huszonegyet Saljapin írt Gorkijhoz, tizenkilencet Gorkij Saljapinhoz) is tudunk. Nem, az új levél különös érdekessége, hogy Saljapin művészetének egyik kimagasló eseményéről számol be. Mi több: az orosz zene történetének nagy fontosságú eseményéről. Gyagilev orosz operatársulatának párizsi vendég szerepléséről van szó benne és Muszorgszkij „Borisz Godunov”-jának előadásáról, Saljapinnal a főszerepben.

1908 tavaszán volt ez. Május 19-én tartották a bemutatót a párizsi nagyoperában. Saljapinon kívül a következők szerepeltek: Szmirnov (Dmitrij), Kasztorszkij (Pimen), Alcsevszkij (Sujszkij), Csuprinnyikov (Félkegyelmű) s a cári színházak más szólistái. A „Borisz Godunov”-ot Szanyin rendezte, a díszleteket Golovin, Juon és Benus tervezték; a moszkvai operaház kórusát Avranyok, a zenekart Blumenfeld vezényelte.

Gyagilev életrajzírójától tudjuk, hogy az előadás hihetetlen hatást keltett. A hidegen pazar opera közönsége mintha teljesen átalakult volna: az emberek a székekre állva kiabáltak, tomboltak, zsebkendőjüket lobogtatták, sírtak... A francia főváros egy csapásra meghódolt. Ettől a naptól fogva nemcsak Franciaország, hanem az egész világ felfigyelt Muszorgszkij zsenijére, és kezdte megérteni ezt a csodálatos művészt, Saljapint. Az egész világ művészei, nemcsak operaénekesek, és nemcsak a „Borisz”-ban, tanultak tőle, másként énekeltek és játszottak, mint azelőtt, változtattak régi ének- és játéktílusukon.

Saljapin – ezt Gyagilevtől tudjuk – az előadás előtt úgy izgult és bizonytalankodott, mint művészi pályafutásának egyik legnagyobb próbatétele előtt, a bemutató után viszont mélységesen meghatódott a hatalmas sikeren. És benyomásait mindenekelőtt Gorkijjal kívánta megosztani. Párizsi vendégszereplése után, már a hajón, útban Argentína felé, ahol újabb siker várja, tollat ragad, és a Hamburg–Amerikai Gőzhajózási Társaság levélpapírján ezt írja:

„Drága Alekszejem!

Igazán szégyellem, hogy nem tudtam időt szakítani, és írni Neked néhány szót.

Most, már a hajón, hadd dicsekedjem el neked a párizsi nagy sikerrel, jobban mondva diadallal. Ez a diadal annál becsesebb számomra, mert nemcsak engem illet, hanem az én hasonlíthatatlan, nagy Muszorgszkijomat, akit imádok, tisztetek, és aki előtt hódolok. Milyen kár, milyen sajnálatos, hogy sem ő, sem hűséges barátai nem érték meg ezeket az orosz szellem fejlődésének történetében olyannyira nevezetes napokat. Nesze neked »sau-

vage»¹ – jól felráztuk a mai franciák enervált lelkét! Gondolom, sokan tűnődnek most, erőltetik azt a híg agyvelejüket az orosz emberekkel kapcsolatban. Helyesen írtad nekem: »Bármennyire kínozzák is, bármennyire nyomorgatják ezt a szerencsétlen Oroszországot, mégis remek fiakat szül, és fog szülni – fog!!!« Kedves Aljosám, olyan boldog vagyok, mint egy gyerek, még nem is tudom, pontosan mi történt, de érzem, hogy Muszorgszkij párizsi előadásával valami nagy-nagy dolog történt, mint ha egy hatalmas hajó lágyan, de egész súlyával ráfutott volna egy csónakra, és természetesen szétlapítaná. Meglátják, hol az erő, és talán megértik, hogy miben áll.

Most Dél-Amerikába megyek, és szeptember közepén térek vissza Európába. Kedvesem, iszonyúan resteltem, hogy először is elkésve, másodszor csak háromezer frankot küldtem neked. No de sebjaj. Ha megjövök Amerikából, viszek vagy küldök még. Egy előre nem látott körülmény, amit csak előszóval mondhatok el, kis időre nevetéses anyagi helyzetbe hozott.

Ősszel elküldöm majd neked a »Borisz Godunov« szerepében készült fényképeimet, meg néhány újságcikket a »Borisz«-ról, de most még nem is tudom, valójában mit írtak – azt tudom csak, hogy sokat.

Párizsban gramofonra énekeltem, s lemezeim pompásan sikerültek. Megkérem a gramofoncéget, küldjön neked Capriba egy készüléket lemezekkel, és biztosra veszem, hogy megteszik – figyelmeztetlek, hogy semmit se fizess nekik, s ha megkaptad és meghallgattad, gyorsan írd meg nekem a benyomásaidat BUENOS AIRES, THEATRE COLON címre.

Marja nem jött velem, hanem vagy tíz napig Párizsban

¹ Vadember.

marad, mivel megbetegedett. Kérlek, add át üdvözletemet és kézcsókomat Marja Fjodorovnáknak, téged pedig melegen csókollak

Fjodorod

P. S. . . .”

Szergej Gyagilev „Orosz szezón”-ja és különösen Saljapin fellépése olyan nagy hatást tett a franciákra, és olyan mély nyomot hagyott, hogy öt évvel később, 1913 májusában, a Gyagilev-idény napjaiban, Saljapin ismét elénekelt a „Borisz”-t Párizsban. S a párizsi sajtó ismét az orosz művészetnek Európában aratott újabb „ragyogó győzelméről” és „újabb diadaláról” írt.

Saljapin tehát 1908 májusában és 1913 májusában énekelt Párizsban a „Borisz”-t. Itt közölt levelén nincs keltezés, utolsó sorai, a „P. S.” jel után, külön lapra íródtak, és nem maradtak ránk. Ennek ellenére a levél keletének időpontját teljes biztonsággal 1908-ra tehetjük. Mert Saljapin abban az évben, párizsi vendégszereplése után utazott el Dél-Amerikába, és lépett fel Buenos Airesben (Russzkaja Muzikalnaja Gazeta, 1908, 34–35. szám, augusztus 24–30-ig). Marja Fjodorovna Andrejeva említése a levél végén szintén e dátum mellett szól, mert Andrejeva 1913-ban nem volt Capri szigetén. (E. P. Peskova pontos megállapítása.)

A Muszorgszkijról és „hűséges barátai”-ról írt szavak, hogy: „nem érték meg ezeket az orosz lélek haladása történetében olyannyira nevezetes napokat”, ellenérvnek tűnhetnének fel: Rimszkij-Korszakov, akinek hangszerelésében a „Borisz Godunov”-ot játszották, 1908 májusában még élt. Saljapin bizonyára őrá célzott elsősorban, amikor Muszorgszkij barátait említette. De figyelembe kell venni, hogy levelét az Atlanti-óceánon írta, a párizsi vendéjáték befejezése után – s a „Borisz” utolsó előadása június 4-én volt.

Rimszkij-Korszakov pedig 8-án halt meg. És Saljapin a hozzá eljutott gyász hír hatása alatt emlékezik reá, Borogyinra és Muszorgszkijra – a franciákat meghódított orosz zene nagy alkotóira.

Azon a napon, amikor Gyagilev operája párizsi vendégszereplését megkezdte, a „Matin” közölte Saljapin „Hazám virágai” című cikkét. Ebben Saljapin Muszorgszkijról ír, és – ami a levél megértéséhez nagyon fontos – barátjáról, Gorkijról. „Szeretem hazámat – írja Saljapin ebben a cikkében –, nem a kvász és a szamovár Oroszországát, hanem nagy népem hazáját, amelyben, mint a rosszul ápolt kertben, annyi sok virág ki sem nyílhatott.”

Muszorgszkij dicső nevét és remekművét, a „Borisz Godunov”-ot megemlítve, Saljapin a cikk nagyobbik felét Gorkijnak szenteli, és „Gorkij barátom”-nak nevezvén őt, így kiált fel: „Milyen tiszta, milyen becsületes, milyen feltétlenül becsületes... szégyellem magam, amiért nem vagyok hasonlóan tiszta, mint hazámnak ez a legtisztább virága.” A cikk végén pedig az orosz művészet és a csodálatos orosz föld jövőjébe vetett hitéről tesz vallomást.

Saljapin helyesen értékelte a párizsi előadások sikerét. Nem csupán az ő személyes sikere volt ez, a kiváló énekesé és színészé, és nem is csak Muszorgszkij zseniális operájának sikere, hanem az egész realista orosz művészet diadala abban az időben, amikor Franciaországban a modernisták uralkodtak; rájuk és híveikre céloz Saljapin azokban a soraiiban, ahol a „mai franciák enervált lelkeről” ír.

Saljapin még azért is türelmetlenül várta Gorkij véleményét mind a diadalra, mind az ő alakítására vonatkozóan, mert jól tudta, hogyan érez iránta Gorkij, s hogy az orosz művészetben milyen kiemelkedőnek tartja őt. Gorkij véleménye Saljapinról közismert. De azért valahányszor ezeket a kijelentéseit elolvassuk, csodáljuk Gorkij éleslátását, ké-

pességét a jelenségek mértékének megítélésére. „Első vagy az orosz zene történetében, mint ahogyan Tolsztoj a szó művészetében első – írta Gorkij Saljapinnak néhány évvel később. – Ezt nem hízelgő mondja neked, hanem egy téged őszintén szerető orosz ember, akinek szemében te az orosz erő és tehetség szimbóluma vagy... Nemcsak én magam gondolkodom és érzek így, hidd el nekem. Lehet, hogy azt mondd: azért mégis nehéz! Minden nagy embernek nehéz Oroszországban. Ezt érezte Puskin is, ezt élték át legkiválóbb embereink, akik sorában jogosan foglalasz helyet, mert az orosz művészetben Saljapin, akárcsak Puskin, korszakot jelent.”

Saljapin hibáit, amelyek élete végén elszakították őt hazájától, Gorkij sokaknál jobban ismerte. S nem titkolta őket. De úgy vélte, hogy ezt a nagy művészt méltóképpen értékelni kell.

„Fjodor Saljapin szimbolikus személy – írta 1911-ben Burenynnak. – ... Saljapin mindig az lesz, aki ma: harsány örömkialtás az egész világnak: íme, Oroszország, íme, milyen ez a nép, utat neki, szabadságot neki!”

Úgy gondolom, Saljapinnak ez az újonnan előkerült levele lényegesen kiteljesíti a Gorkijjal folytatott levelezését. Milyen sokat mond nekünk e két nagy ember barátságáról és Saljapin mélységes jövőbe látásáról: az orosz művészet óriási külföldi tekintélyéről, aminek most napról napra újabb bizonyítékát látjuk...

ÖREG MATRÓZOK EMLÉKEZNEK

Rádióelőadásom visszhangjaként, amelyben Saljapinnak Gorkijhoz írt levelét ismertettem, vastag borítékot kaptam Leningrádból. Nyikolaj Jadrov küldte, a legendás „Varjag” cirkáló egykori matrőza, 1917 októberében a Téli Palota ostromának résztvevője, a Tengerészetügyi Népbiztosság katonai osztályának tagja, aki mintegy fél évszázadot töltött el a flotta szolgálatában, és most személyi nyugdíját élvezi. Jadrov elvtárs közölte, hogy fiatal korában nemcsak hallotta a nagy Saljapint, de több ízben találkozott is vele.

A forradalom előtti időben a pétervári Mariinszkij Színház igazgatósága gyakran használta fel statisztáknak a gárdaegység matrőzeit. Jadrov matrőz is e statiszták közé tartozott. Ennek köszönhette, hogy éveken át hallgathatta a legjobb orosz énekeseket, köztük Saljapint is.

Jadrov elvtárs leveléhez néhány oldalnyi visszaemlékezést mellékel. Egyszerű, közvetlen hangú sorok ezek. És számunkra nemcsak az az érdekes, *akiről* szólnak, hanem az is, *aki* írta őket – nem színházigazgató, nem pályatárs, nem Saljapin személyes ellensége vagy személyes barátja, hanem egyszerű ember, az előadások szerény szereplője, a nagy énekes lelkes tisztelője.

Gyakran olvassuk, hogy „a munkásközönség szerette Saljapint...”, „Saljapin művészetét megértették...” Am ezt csaknem mindig kritikusok és életrajzírók, színháztörténé-

szek vagy művészek írják. Most egy fiatal matróz szemével látjuk a nagy énekest, és ez a szem nem a nézőtérről figyeli a színpadot, hanem a díszletek mögül. Látjuk Saljapint az alkotás perceiben, színpadon és az öltözőjében. Látjuk őt a polgárháború frontjaira induló katonák előtt.

Nyikolaj Jadrov visszaemlékezései eleven és hiteles részletekkel gazdagítják a Saljapinnal kapcsolatos memoáriumdalmat.

Az öreg tengerész elbeszéléséből kihalljuk azt az elragadtatást, azt a szívet dobogtató lelkesedést, amelyet Saljapin játéka és éneke keltett. Köszönet Jadrov elvtársnak, hogy megírta ezeket az oldalakat, s megengedte, hogy közzétegyem őket.

Ezt írja Nyikolaj Jadrov:

„A forradalom előtti években a pétervári Mariinszkij Színház a gárdaegységgel kötött megállapodása folytán, az opera vagy balett szereposztásának megfelelően, naponta ennyi meg ennyi statisztát igényelt. Mi, matrózok, zárt rendben vonultunk a színházba, egy Jermakov nevű altiszt vezetésével, aki jól ismerte a színházi életet.

1912-től fogva állandóan statisztáltam. Minden szereplésért 25 kopejkát kaptunk, 1915-ben pedig felemelték a díjazást: attól fogva 50-et adtak. Nagy pénz volt ez nekünk akkoriban, amikor egy matróz havi zsoldja mindössze 87 és fél kopejkára rúgott.

Sok érdekes művészt láttam és hallottam ezekben az években: Szobinovot, Andrejevet, Szmirnovot, Karakast, Tartakovot, Zbrujevet. De különösen Saljapin képe vésődött az emlékezetembe. Sok szerepben volt szerencsém látni őt: a »Ruszalká«-ban, az »Ivan Szuszanyin«-ban, a »Faust«-ban, a »Hovanscsiná«-ban, a »Szevillai borbély«-ban, a »Judit«-ban, az »Igor herceg«-ben és más operákban. Több mint negyven éve már ennek. De a nagy művész alakításai a mai napig

emlékezetemben élnek. Ezt a varázsos hangot nem lehet elfelejteni.

Saljapin fellépéseire nehéz volt jegyet kapni. Hosszú sor tolongott a fagyos napokon a Mariinszkij Színház előtt, lassan mozgott előre, az emberek mégis inkább a pénztárnál igyekeztek jegyet venni: jegyüzérek háromszoros áron adták tovább. Olyan előadásokon pedig, ahol Saljapin Szobinovval együtt énekelt, a pénztár is háromszorosra emelte az árakat.

Diákok csak nehezen juthattak be a színházba. Gyakran megkértek bennünket, hogy vigyük be őket. Ahogy rendben megindultunk a színházba, hozzánk csatlakoztak, és mi bevittük őket a díszletek mögé.

Ha Saljapin lépett fel, az egész színház, a karzat, de még a nézőtéri folyosók is megteltek néppel. Minden tűzbiztonsági szabály felborult mindig, olyan sokan szerettek volna ott lenni az előadáson. A kezdetig még volt idő, de ha az ember a függöny nyílásán át kikukucskált, úgy nyüzsgött a nép, mint egy hangyaboly, és minden átjáró pótülésekkel volt teletömve.

Amikor Saljapin az öltözőjéből megindult a színpadra, titkára, Dvoriscsin, előtte futott, és azt mondogatta: »Saljapin jön, Saljapin...«

Saljapin egy díszlet előtt karosszékre ült, és hangosan próbálgatta a hangját, mi, statiszták, pedig majd kinéztük a szemünket, úgy bámultuk. Sőt volt, aki igyekezett beszédbe elegyedni vele, amíg csak Dvoriscsin el nem zavarta őket.

Ott ült a karosszékekben fenségesen Borisz Godunov cár, színes kövekkel telehintett brokát köntösében.

Fenséges jelenség volt, amikor az Uszpenszkij-székesegyház előcsarnokában híres monológját adta elő: »Ó, súlyos perc...« Mi, matrózok, pedig ott álltunk nem messze tőle, lövészruhában. Egy másik színben, a cári szobában, ezt a

monológot énekelt: »Enyém a cárok trónja. Hatalmam tündököl immár hat éve. Ám béke . . .« Ezt a »béké«-t úgy tudta kiejteni, hogy a hideg futkosott a hátamon.

A »Borisz Godunov«-ban teljesen átalakult. Feledtette az emberrel, hogy egy művész áll előtte, nem pedig Borisz cár a maga valóságában. Amikor pedig ezt rebegette: »Menj, menj . . . nem én . . . a gyilkos . . . nem én vagyok . . .«, engem is elfogott a leküzdhetetlen rettegés, és oda kellett néznem, ahová Saljapin egy pontra meredő pillantása irányult. Iszonyat reszketett a hangjában: »Ott . . . az ő . . . a falon át jön felém . . .« Művészetének ereje úgy lenyűgözött, hogy azt az élményt mai napig sem felejtettem el.

Milyen nagyszerű volt! Mennyire szerette a közönség! Mennydörgő taps hangzott el minden szín után. Két-háromszor kijön, de még egyre hívják. A vezetőség, a színház igazgatója, mind könyörög, hogy menjen ki a színpadra. De az átöltözéshez és a maszkírozáshoz sok időre volt szükség, s nem szeretett a szünetekben kimenni és hajlongani.

Verejtékben ázva tért vissza a színpadról öltözőjébe. Egy szál ingben ül a tükör előtti nagy karosszékekben – vörös, mintha egyenest a gőzkamrából jött volna. Törülközik, és mosolyogva kérdi: »Nos? Tetszett, ahogy énekelttem?« »Igen, Fjodor Ivanovics – válaszolom –, nagyon tetszett. Most pedig, lám, egészen más, mint a színpadon.« Átöltözik, és közben mondja: »Sietnem kell, készülni a következő képhez, de azt kérik, hogy menjek ki a tapsokra.«

Ő maszkírozta magát, csak a ceruzákat meg a festékeket adogatták neki. Ilyenkor lestem a pillanatot, hogy megszólítsam. Jólesett vele beszélni. Igazi orosz lélek volt!

Láttam, amikor Golovin festette őt. Saljapin Borisz cár köntösét viselte, és igen panaszkodott. »Látod, modellt kell ülnöm!« Akkoriban minden színrelépés előtt néhány percig modellt ült.

Előadás után még sokáig nem oszlott szét a közönség . . . A »Borisz Godunov«-ot vagy tízszer láttam. És mindig Saljapinnal. A harmincas években ismét megnéztem egyszer, de ez már nem olyan volt . . .

Az idő tájt Napravnyik zeneszerző vezényelt a Mariinszkij Színházban. Fellép az emelvényre, kinyitja a partitúrát, int a pálcájával, áradnak a varázsos hangok . . . Kis termetű, jó megjelenésű ember volt, fekete frakkban, a feje tiszta ősz. Emlékszem, Saljapin a próbákön olykor igazgatta a zenekart. Napravnyik sokáig tiltakozott, de aztán valahogy beadta a derekát Saljapinnak. A próbákön mind teljes hanggal énekeltek. Saljapin azonban csak halkán.

A »Ruszlán és Ludmila« előadásán, a szünetekben, vagy amikor nem énekelt, szeretett eltréfálni velünk. Olykor ki-tört belőlünk a nevetés, olyan mulatságos volt. Folyt az elő-adás, és ő ott tréfált a kulisszák mögött.

Történt egyszer, hogy Saljapin, Tartakov, Szibirjakov és mások a díszletek mögül hallgattak egy fiatal énekest, Piot-rovszkijt. Később Litvániában igazi nevén – Kipras Pet-rouskas – a Szovjetunió népművésze címet érdemelte ki. Saljapin akkor így nyilatkozott: »A mi felkelő csillagunk.«

Saljapin az »Őfelsége magánénekes« címet viselte, min- ket, matrózokat, pedig a forradalom előtt közlegényeknek neveztek. Szóval közönséges, alsóbbrendű embereknek tar- tottak. Kronstadtban, a park bejáratánál, meg Pétervárott a Nyári-kertben és más kertekben is ki volt írva: »Közkato- náknak és kutyáknak szigorúan tilos a bemenet.« Közkato- náknak nem volt szabad a Nyevszkij proszpekt jobb olda- lán járniok. De Saljapin mindig egyszerű és szívélyes volt velünk, társalgott, tréfálkozott az emberrel, mint egyenran- gúval.

1917 végén a Mariinszkij Színházban a frontharcosok szá- mára rendezett hangversenyen lépett fel. A katonák és mat-

rózok bekecsben, nemezcizmában ültek a nézőtéren, és figyelmesen hallgatták. A teremben hideg volt. Pétervárott akkoriban fogytunk ki a tüzelőből – a lakosság fejenként legfeljebb egy pud fát kapott.

1918-ban a Tengerészetügyi Népbiztosság katonai osztályának tagja voltam. A gárdaegység egykori épületében székeltünk. Itt alakultak a matrózokból az expedíciós csapatok. A Mariinszkij Színház művészei gyakran eljártak hozzánk. Saljapin dalokat énekelt, derűs hangulatot teremtett, lelkesítette a frontra induló tengerészeket. Minden osztag elindítása előtt igyekeztünk hangversenyt rendezni számukra a »Skoljunk« nevű filmszínházunkban. Ezeken a hangversenyeken Szibirjakov, Piotrovszkij, Ljukoma balerina és más művészek is felléptek. Hangverseny után feljöttek az emeletre, és mi élelemmel fizettünk nekik: kinek egy font lisztet adtunk, kinek fél font cukrot, kinek heringet. Saljapin és Szibirjakov egyszer úgy meghatódtak ezen a figyelmen, hogy ott helyben, a katonai osztályon, valami duettet énekeltek, már nem emlékszem, mit. Nagy élvezettel hallgattuk őket. Majd mindannyian lementünk, és búcsúztattuk a front-ra indulókat.

Ugyanebben az esztendőben, 1918 végén, Saljapin matrózok előtt lépett fel a Mariinszkij Színházban. Zsinórral övezett világoskék orosz inget viselt, és magas csizmát. A »Bunkócská«-t énekelte, és mindenkinek vele kellett énekelnie. Intésére az egész terem rázendített: »Ej, uhnyem!« A hangverseny után mennydörgő tapstól visszhangzott az egész színház – így köszöntük meg Saljapinnak, hogy nekünk énekelte. Ünnepi est volt!

De megtörtént, hogy Saljapin nehéz helyzetbe hozta a katonai osztály tagjait. Egy alkalommal fél pud lisztet kért – abban az időben! Tanácskoznunk kellett, hogy ennyit ad-

hatunk-e neki. Ám a hangversenye után a matrózok mindig felbuzdultak – megadtuk.

A húszas években a Balti Flotta vízi repülőállomásán teljesítettem szolgálatot. Csapatunkat a Kamennoosztrovszkij sugárúton szállásolták el; egy sarokkal arrább volt Saljapin háza. A matrózok közül sokan eljártak a lakására, és ő szívesen elbeszélgetett velük.

1921 vagy 1922 tavaszán találkoztam Saljapinnal utoljára, már nehéz visszaemlékezni. Szolgálati ügyben mentünk teherautón a Kamennoosztrovszkij, ma Kirov sugárúton. Benzineshordókat vittünk. Saljapin ott állt az út szélén, szürke ruhában, sétapálcával, kabátja a karjára vetve. Int nekünk a pálcájával: »Matrózok, hova mentek?« »A Gutujevszkij-szigetekre« – válaszoljuk. Kéri, hogy vegyük fel a teherautóra; Petrográdban akkoriban baj volt a közlekedéssel. A kocsin állva robogtunk együtt. Azt mondta, a kikötői vámhivatalba kell mennie, s hogy külföldi vendégszereplésre indul. A teherautóban ide-oda gurultak a bádoghordók, nehéz volt megállni. De azért elvittük a vámhivatalig. Ruhája bepíszkolódott, de benzinnel kitisztítottuk, és búcsút vettünk tőle. Nem láttam többé.”

Így fejezi be visszaemlékezéseit Nyikolaj Jadrov, a Balti Flotta egykori matróza, aki 1924 óta tagja a Szovjetunió Kommunista Pártjának.

Neki köszönhetem, hogy még egy Saljapinra vonatkozó okmány került a kezembe. Levélben összeismertetett engem egy közeli jó barátjával: Alekszandr Vorobjovval.

Vorobjov elvtárs régi bolsevik. A kilencszázas évek elején Nyizsnyij-Novgorodban Szverdlovval dolgozott. Majd a Balti Flottánál szolgált. 1917 októberében Jadrovval együtt részt vett a Téli Palota ostromában, ezt követően őrségparancsnok volt Lenin mellett a Szmolnijban, később pedig a Balti Flotta első komisszára. Sok erőt szentelt a polgár-

háború frontjaira irányított expedíciós gyalogos-tengerész egységek megszervezésére.

Hozzám írt levele fontos adatokat tartalmaz arról a segítségről, amelyet Saljapin a nyizsegorodi illegális bolsevik szervezetnek nyújtott. Idézem saját szavait:

„Emlékszem, 1902-ben vagy 1903-ban volt ez, Fjodor Saljapin a nyizsegorodi vásáron énekelt, a Vásár Színházban. Én az idő tájt mint hivatásos forradalmár a szormovói gyárban dolgoztam.

Pénzre volt szükségünk, nyomdafelszerelés vásárlásához. Szverdlov elvtárs, Ivan Csugurin (aki később az urali illegális bolsevik szervezetbe került) meg én elmentünk Gorkijhoz, tanácsot kérni tőle. Gorkij nagy együttérzéssel fogadta a gondolatot, és elkísért bennünket az operaépületbe, Saljapinhoz. Az operában éppen a »Faust«-ot próbálták, Saljapin Mefisztót énekelte. A próba után az öltözőjében fogadott bennünket. Gorkij előadta kérésünket.

– Nem veszélyes ez? – kérdezte Saljapin. – Sokat kockáztatnak!

Makszim Gorkij azt felelte, hogy mi tapasztalt emberek vagyunk.

Saljapin másnapra ígérte a választ, nekünk pedig hozott három szabadjegyet, és meghívott minket az operába.

Amikor kijöttünk Saljapintól, Gorkij azt mondta Szverdlovnak:

– Feltétlenül hallgasd meg a fiúkkal a »Faust«-ot. Saljapin másodszor énekel Mefisztót.

Ezen az estén hallottam először Saljapint. Igazi sátán volt! Hangjával és játékával az egész közönséget megrendítette. A színház falai reszkettek a lelkes ünnepléstől.

Három nap múlva Szverdlov közölte, hogy megkapta a pénzt. Megvettük a felszerelést, s az illegális nyomda hamarosan működésbe lépett.

Mi pedig továbbra is kaptunk szabadjegyeket Saljapintól, és sorra meghallgattuk azokat az operákat, amelyekben énekelt. Nemegyszer elvitt a rendezőhöz, és statisztáltunk a »Démon«-ban meg az »Aidá«-ban.

1918-ban, amikor a balti-tengeri hadiflotta személyi állományának első komisszára voltam, Szverdlov elvtárs a Szmolnijba hivatott, és megkérdezte tőlem:

– Mivel segítheti a flotta az ukrajnai vasutasokat?

Elgondolkoztam, és azt feleltem, hogy hangversenyt rendezhetünk a Nyári-kertben Saljapin fellépésével. Szverdlov elvtárs megígérte, hogy kinyomatja a színlapokat, és lehetővé tette, hogy a hangversenyt a Nyári-kertben megrendezhessük. Felkerestem Saljapint a petrográdi kerületben (az utcára már nem emlékszem). Amikor emlékeztettem őt nyizsnyij-novgorodi találkozásainkra, karosszékbe ültetett, és elbeszélgettünk azokról az időkről. Nagyon szívélyes volt, nemcsak megígérte, hogy fellép a flotta hangversenyén, de még ajánlóleveleket is írt más művészekhez, hogy szintén szerepeljenek.

A hangverseny napján gyönyörű este volt. A Nyári-kert bejáratánál tengerészek álltak, és árulták a jegyeket. A kert közepén magas emelvényt építettünk a szereplő művészek számára.

Saljapin csodálatosan énekelt! Gyönyörű hangját a néma csendben tisztán hallhatták azok is, akik nem jutottak be a kertbe, hanem a kerítésen kívül állva hallgatták flottánk hangversenyét. Emlékszem, az akkori időkhöz képest rengeteg ember gyűlt össze. A hangverseny után azon tanakodtunk, mivel háláljuk meg a művészek fáradságát. Úgy határoztunk, hogy katonai fejadagot ajánlunk fel nekik.

Később is nemegyszer hívtuk meg Saljapint a tengerész-hadapródiskolába és a gárdaegységhez. Saljapinnak ezeket a fellépéseit azután még sokáig emlegették a tengerészek.

KACSAILOV A BÁRÓ SZEREPÉBEN,
A MOSZKVAI MŰVÉSZ SZÍNHÁZ ELŐADÁSÁBAN

+ Барон Бухронс, доктор
^{и кесельман}
группа барона №19

„BUCHHOLZ BÁRÓ, MEZITLÁBAS.

MASZK, KOSZTÜM A BÁRÓNAK.”

(GORKIJ MEGJEGYZÉSE) DMITRIJEV FELVÉTELE

N. M. MOSZKVIC S LUKA SZEREPÉBEN

A MOSZKVAI MŰVÉSZ SZÍNHÁZ ELŐADÁSÁN

Костюм для елки

Негальин-Лихачев

1822

(A SZÖVEGBEN A 22. SZ.)

GORKIJ MEGJEGYZÉSÉVEL: „KOSZTÜM LUKÁNAK.

NEM ELFELEJTENI: LUKA KOPASZ.”

(DMITRIJEV FELVÉTELE)

И. А. СЕРГЕЕВ

А. А. СЕРГЕЕВ

Ирина из Ташкента

A. L. VISNYEVSKIJ A TATAR SZEREPÉBEN,
A MOSZKVAI MŰVÉSZ SZÍNHÁZ ELŐADÁSÁN

Москва 5 мая 91

(A SZÖVEGBEN A 9. SZ.) GORKIJ MEGJEJYZÉSÉVEL:

„A TATAR MASZKJA” . (DMITRIJEV FELVÉTELE)

A nagy művész minden gőg és elbizakodottság nélkül jött a nép közé. Ezért is hallgattuk olyan rendkívüli élvezettel, azokban a nehéz esztendőkből, ha Saljapin az »Áll egy szikla a Volga partján«-t vagy a »Bunkócská«-t énekelte.

Mi, veteránok, azt kívánjuk, hogy a nagy orosz népi énekes emlékét megőrizték a kései nemzedékek számára.”

Ez a levél, Jadrov visszaemlékezéseihez hasonlóan, újabb és nagyon hiteles bizonyosága Saljapin művészi erejének, s meggyőzően tanúsítja, milyen óriási hatást tett Saljapin éneke azokra az emberekre, akik a világ legnagyobb forradalmát diadalra vitték.

Vorobjov elvtárs nemrégiben halt meg. Levele végén felvetette egy Saljapin-múzeum gondolatát. Erről egyébként sokan írnak. Valóban, ideje létrehozni ezt a múzeumot Moszkvában, a Csajkovszkij utca 25. szám alatt, ahol a nagy orosz művész lakott, és ahol 1957-ben márvány mellszobrát felállították.

A NYIZSEGORODI FÉNYKÉPÉSZ

Ha már Saljapin és Gorkij barátságáról és a századfordulói Nyizsnyij-Novgorodról beszélünk, helyénvalónak tartom még egy leletről szólni – ezúttal nem kéziratokról, levelekről, képekről és rajzokról, hanem fényképnegatívokról, amelyek Gorkij életével és munkásságával kapcsolatosak.

Évekkel ezelőtt Nagyezsda Kornyickaja, aki akkoriban a moszkvai Gorkij Múzeum kincseit kezelte, és folyton csak arra gondolt, hogy hol és miként kutathat fel valami új anyagot, Gorkijba utazott. Már régebben felkeltették az érdeklődését M. Dmitrijev fényképész negatívjai. Most elhatározta, átnézi őket, és kiválogatja mindazt, ami Gorkij életével és munkásságával összefügg.

Makszim Dmitrijev, Gorkij régi, nyizsnyij-novgorodi ismerőse, 1948-ban halt meg kilencvenéves korában; mesterségének rajongója és igazi művésze volt. Ennek a tehetséges orosz embernek a múlt század végén az a gondolata támadt, hogy lefényképezi az egész Volgát, a kis Tver falucskától Asztrahanyig. Négyversztánként készített felvételeket, és elmondhatjuk, hogy ezzel a nagy orosz folyó monográfiáját alkotta meg. Gorkij nagyra értékelte ezt a munkát, különösen azért, mert Dmitrijev fototékjában összegyűjtötte a volgai típusok egész galériáját, és megörökítette a nép munkáját.

Gorkijt is lefényképezte. Az ő képeiről ismerjük a nagy íróat olyannak, amilyen a századfordulón, életének nyizsnyij-novgorodi szakaszában volt: hátraférsült, hosszú, puha hajával, fekete vagy világos orosz ingben, arca komoly, elmélázó, erélyt és határozottságot sugároz. Két felvétel maradt ránk: Gorkij Pjatnyickijjal és Szkitalec-Petrovval, Gorkij a nyizsegorodi napilap szerkesztőségének tagjai között. Korolenkóról, Komisszarzsevszkajáról és Saljapinról is csinált felvételeket . . .

Dmitrijevnek sok negatívja elpusztult, de néhány ezer mégis épségben maradt, ezeket most Gorkij város területi múzeumában őrzik. Ugyanitt látható Kornyickaja munkájának eredménye: Kazany, Szaratov, Szamara, Nyizsnyij-Novgorod látképe, utcák, épületek, hajók, bárkakaravánok, volgai kikötők és raktárak, amelyeket Gorkij írt le műveiben; éjjeli menedékhelyek, gyárak, az 1896. évi országos kiállítás; a Volga-vidék dolgozó népe: hajóvontatók, a szormovói gyár munkásai, szénégetők, tutajosok, halászok; a nyizsnyij-novgorodi értelmiség: újságírók, ügyvédek, orvosok. Ezek a 40 x 50 centiméteres képek mintha Gorkij műveinek és életének illusztrációi volnának. A valóságban pedig jóval Gorkij könyveinek megírása előtt készültek.

Elbűvölnek ezek a fényképek, mert azt a világot ábrázolják, amelyből Gorkij jött. Ifjúkorának Volgáját és Nyizsnyij-Novgorodját látjuk rajtuk; szépek önmagukban is, de Gorkij zseniális regényeiben, elbeszéléseiben, színdarabjaiban és karcolataiban megörökítve még eszményibbé válnak. Látjuk, hogyan élt, dolgozott a Volgán az akkor még jogtalan, elnyomott orosz nép, amelynek rendeltetése volt, hogy véghezvigye az emberiség történetében példátlan forradalmat . . .

Lázasan folyik a munka a volgai kikötőkben, ahol vala-

mikor a fiatal Peskov¹ bolyongott. Zászlók lengenek a rak-
tárak felett, rakodómunkások talicskára rakott ládákat, ha-
lashordókat tolnak partra egy bárkáról a kikötőhídon; desz-
kapallókon igyekeznek a kikötőben lefektetett vasúti vágá-
nyon át. Egymásra tornyozott ládák sorakoznak gyékényta-
karók alatt. Egy nyitott kocsi, almásszürke ló van belefogva,
gazdáját várja. Gőzhajó kürtöl a folyón; kis gőzfelhő oszla-
dozik a kéménye felett. Ezeket a kikötőket írta le Gorkij a
„Foma Gorgyjejev”-ben és „Az én egyetemeim” lapjain.

Dmitrijev fototanulmánya: tutajok úsznak a Volgán.
Akárcsak Gorkij „Tutajon” című elbeszélésében: csend, friss
tavaszi reggel, csillogó víztükör.

Egy csoportkép – orvosok és ápolók – 1892-ből. Mintha
csak „Az Orlov házaspár”-hoz készült illusztráció volna.

Emitt egy gyárudvar, ócskavassal telezsúfolva. Vagy öt-
ven ember, bocskorban, rongyos cipőben, lihegve, majd meg-
szakadva, vonszol egy kötelekkel körülcsavart óriási kazánt.
És akaratlanul is az Artamonovokra gondolunk, ott ugyan-
így vonszolják a fejetlen bikához hasonló, domború vörös
szőrnyeteget. És Gorkij egyetlen mondatba foglalja ez or-
mótlan tárgy mozgását az emberi munka diadalával: „... ke-
rek, buta torka tágra nyílt a bámulattól a munkások vidám
ereje fölött.”

... Verőfényes tavaszi nap; egy különös formájú pavilon-
ból jól öltözött embertömeg árad: iparosok, kereskedők,
földbirtokosok, mind fekete frakkban, kormányzósági tiszt-
viselők fekete hivatalnoki egyenruhában. Nyitott fekete er-
nyők – hőség van. Papok aranybrokátja csillog. Elöl Witte
cári miniszter, vállán keresztül szalag, kezében tollas kalpag.
Az országos ipari kiállítás megnyitása.

Mintha ezt a tömeget egyszer már a tulajdon szemünkkel

¹ Gorkij családi neve.

láttuk volna. De csak úgy rémlik: Gorkijnak a kiállításról írt tudósításaiban olvastunk róla, amelyek annak idején az odesszai lapban jelentek meg; a kiállítás leírását a „Klim Szamgin élete” első kötetébe is felvette.

A főpavilon bejárata előtt helyezte el a fényképész a kiállítási tanácsot. Második sorban ott vannak: Mengyelejev a feleségével, Dmitrij Grigorovics ókori irodalmár (így nevezi Gorkij a „Klim Szamgin”-ban), Szavva Morozov és Bugrov milliomosok.

Erről a Bugrovról van Gorkijnak egy csodás karcolata. „... Dúsgazdag nagykereskedő volt – írja róla –, számos gőzmalom, vagy egy tucat gőzhajó, egy egész uszályflottilla tulajdonosa és hatalmas erdőségek ura – egyszóval: milliomos. Nyizsnyijben és a kormányzóságban hűbérúrnak számított.”²

Bugrovnak Nyizsnyijben éjjeli menedékhelye volt a Millionnaja utcában. Gorkij jól ismerte őt: „... Tagbaszakadt, kövér férfi volt – így írja le –, ujjashoz hasonló hosszú kabátot viselt, lábán tükörfényes csizma, fején ellenzős posztósapka; zsebre dugott kézzel, súlyos léptekkel járt... Vöröses, csontos arcát deresedő, ritkás mordvin szakáll nőtte be, s a sima, gyér szőrzet, amely fedetlenül hagyta lenőtt cimpájú kis fülét meg nyakának és orcájának ráncait, mint valami nyúlvány, mulatságosan meghosszabbította tompa állát.”

Bugrov is ismerte Gorkijt. Még mielőtt személyesen találkoztak, elolvasta a „Foma Gorgyejev”-et, és igen elítélően nyilatkozott róla.

„Káros író – mondta Gorkijról –, könyvét a mi rendünk ellen írta. Szibériába kell száműzni az ilyeneket, minél messzebbre, a legtávolabbi zugába...”

S lám, megmaradtak Dmitrijev felvételei Bugrov éjjeli menedékhelyéről; kétemeletes téглаépület magas lépcsőtornáccal. A homlokzat hosszában nagybetűs felírások: „Csak józanokat fogadunk be”, „Dohányozni tilos”, „Énekelni nem szabad”, „Csendesen viselkedni!”

A tornácon maga Bugrov, éppen olyan, amilyennek Gorkij leírta: tagbaszakadt, kövér férfi, hosszú kabátban és sötét posztósapkában. Lent pedig, a magas tornác előtt, az éjjeli menedékhely lakóinak tömege: elcsigázott, éhes emberek, szezonmunkások, iparosok, ószeresek, „mezítlábasok”, óhitű vándorok, koldusok, zarándokok. S a rend örök-éber őre: a rendőr.

Ettől a fényképtől nem tud elszakadni az ember. Jobb kommentárt Gorkij darabjához, az „Éjjeli menedékhely”-hez elképzelni sem lehet. Íme, a való élet, amelyből a nagy proletáriró a megfigyeléseit merítette, a nyersanyag, amelyből darabját mintázta. És noha Gorkij nem egy éjjeli menedékhelyet írt le, hanem sokat, Dmitrijev anyaga emiatt nem veszít érdekességéből.

A macskakövekkel kirakott udvarról Dmitrijev áthelyezte készülékét a Bugrov-féle éjjeli menedékhely belső helyiségébe. A széles, emeletes priccseken meg a puszta kőpadlón is ülnek és fekszenek az emberek. Háncsbocskorok, kapcák, foltozott ködmönök meg rongyok... Ám az arcok szigorúak, értelmesek.

Dmitrijev nem akarta megszépíteni a nehéz munkáséletet, azokat állítani gépe elé, akik csizmában vannak, a „bocskorosokat” pedig minél hátrább. Együtt érzett a néppel, okosnak, tehetségesnek látta, és hitt boldog jövőjében. Tehetségéhez és tudásához mértén – és amint mondtuk, igazi művésze volt mesterségének – való mivoltában iparkodott megmutatni a népet, minden szépítés nélkül. Éppen ez teszi fényképtárát olyan értékessé számunkra.

Íme „típusok”: egész „zarándok”-gyűjtemény. Egyikük hosszú bottal, rongyos sapkával a kezében, kis kosárral, teáskannával, annyira hasonlít Moszkvin Lukájához, mint-ha csak Gorkij „Éjjeli menedékhely”-éből lépett volna ki, a Moszkvai Művész Színház előadásában, noha tudjuk, hogy Dmitrijev a nyizsegorodi nyomornegyedek legmélyén kutatta fel.

Egyébként ebben a meglepő hasonlatosságban semmi csodálatos nincs.

1902-ben, amikor a Moszkvai Művész Színház az „Éjjeli menedékhely” színre hozására készült, Gorkij azzal a kéréssel fordult Dmitrijevhez, fényképezzen le és küldjön el neki Moszkvába különféle nyizsnyij-novgorodi típusokat: „mezítlábasokat”, „ószereseket”, „zarándokokat”, Luka, Tatár, Szatin stb. színpadi maszkja és öltözéke céljára.

Dmitrijev teljesítette kérését, és egész sereg fényképet küldött. Gorkij kiválasztott közülük negyvenkettőt, megjegyzésekkel látta el – a rendezők, a sminkmester és a díszlettervezők számára –, és átadta Sztanyiszlavszkijnak. Ezért hagyjuk el most egy időre a Gorkij Múzeumot, és menjünk át a Moszkvai Művész Színházba, Fjodor Mihalszkijhoz. Lapozzuk fel az albumot, amelyben Dmitrijev fényképeit őrzik, és csak azoknál állapodjunk meg, amelyeken Gorkij megjegyzéseit látjuk (a számok Sztanyiszlavszkij kezétől erednek).

A 7. számú fényképre ezt írta Gorkij:

Ferdenyakú.

Még párna kell a hátára, s az övébe kampó.

8. sz. *Bubnov*.

9. sz. A Tatár maszkja.

10. sz. A Tatár kosztümje.

13. sz. Aljoska a 4. felvonásban.

(A csoportképen kereszttel megjelölt fiatal legény.)

14. sz. Aljoska az elsőben.

15. sz. Részlet a 3. felvonáshoz.

Kosztiljov maszkja.

17. sz. (Fal mellett ülő öregemberek. Egyikük mellett, oldalt a passzpartun ez a felírás:)

Luka.

18. sz. (a) (A bocskoros ember alakja alatt:)

Kosztüm.

18. sz. (b) (Ugyanaz a csoport, más pontról felvéve. A magas, szakállas rakodómunkás mellett ez a felírás:)

Ferdenyakú.

18. sz. (c) [A 18. (a) sz. fénykép megismétlése:]

Kosztümök.

19. sz. x Buchholz báró, mezítlábas.

Maszk és kosztüm a bárónak.

20. sz. x Maszk Medvegyevnek.

21. sz. x Medvegyev.

22. sz. Kosztüm Lukának.

Nem elfelejteni: Luka kopasz.

23. sz. Testtartás Klescs számára.

25. sz. (Nyíl és:) *Maszk Lukának.*

Falrészlet a 3. felvonáshoz.

(A csoportban megjelölve ugyanaz a zarándok, aki a 17. sz. fényképen is szerepel.)

26. sz. Kosztümök.

Gorkij felhívja a figyelmet egy alvó ember mezítelen lábaira – a fej lemaradt a képről –, s a lábak alá x-et rajzol. És itt van még egy utasítás): x Maszk Mosztiljovnak.

27. sz. (Csoport egy téglafal előtt):

A harmadik felvonáshoz részlet.

28. sz. (Áthúzott kampó.) Maszk Szatinnak.

Magas, sovány, egyenes.

30. sz. (Nyíl és:) Az, aki a bajuszát pödri, Klescs.

32. sz. Éjjeli menedékhely-részlet.

Pepel szobájának megfelelhethet.

33. sz. Éjjeli menedékhely-részlet.

34. sz. Éjjeli menedékhely-részlet.”

A 12. számú, levelezőlap formátumú fényképen egy zárándokcsoport, Dmitrijev feliratával: „Holnap elküldöm a típusokat. M. Dmitrijev. Bocsásson meg, hogy késtem, ne szidjon, igyekeztem minél alaposabban és pontosabban teljesíteni a megbízást.”

Az ember elnézegeti ezeket a felvételeket, és elcsodálkozik. Milyen pontosan ragadta ki Dmitrijev a nyizsnyij-novgorodi tömegből ezeket a típusokat, ha Gorkij, aki mindig a legapróbb részletekig elképzelte magának a művészi képzelete által szült hőseinek jellemét és külsejét, tévedhetetlenül „felismeri” őket ezeken a fényképeken!

Az sem kevésbé fontos, hogy a Moszkvai Művész Színház rendezői és színészei a legnagyobb igyekezettel követik Gorkij utasításait, és teljesen konkrét emberek külső megjelenését iparkodnak a színpadon megtestesíteni. S ez nem zavarja őket, sőt, ellenkezőleg, segít nekik kiemelni az ábrázolt alakok tipikus vonásait. Lehetséges, hogy a Művész Színház alkotói első rendezéseik egyikében sem voltak olyan aggályosan dokumentálisak, olyan hívek a természethez, mint az „Éjjeli menedékhely” színre hozatalánál. Érdemes összehasonlítani Dmitrijev fényképeivel akár Visnyevszkijt a Tatár szerepében, Kacsalov „báró” alakítását, vagy Lukát, Moszkvin megformálásában. Mindegyik szereplő külsejében – látjuk – a dmitrijevi „mintákhoz” való portrészzerű hűségre törekedtek, mintha történelmi alakok volnának, akárcsak Fjodor Joanovics cár vagy Julius Caesar. De emellett azt is tudjuk, hogy az „Éjjeli menedékhely”-ben megformált alakok nem portrék, hanem sok-sok zárándok, mezítlábas, ószeres,

teherhordó és az élet „legaljára” süllyedt iparos vonásait egyesítik magukban.

Érthető ez a látszólagos ellentmondás: Dmitrijev már a kiválasztásukkal meghatározta ezekben az emberekben a típusosat. Gorkij pedig még fokozta ezt, amikor egyik ember külsejét egy másik öltözkéivel párosította össze. A Moszkvai Művész Színház díszlettervezője, rendezői és színészei pedig, a darab szövegéből merítve anyagot s a moszkvai Hitrov-piaci éjjeli menedékhelyeken szerzett tapasztalataik alapján, e munkájukban az ábrázolás legmagasabb fokára jutottak. És Dmitrijev felvételei a legmeggyőzőbben bizonyítják, hogy a tipikus vonások szintézise nemcsak a művészetben, hanem a való életben is lehetséges, hogy fénykép is érzékeltetheti a gyűjtő vonásokat, s a fotoportré is általánosító jelleget ölthet. Mindenesetre, a portréművészetről való elmélkedéshez ezek az egybevetések bő tápot adnak.

Ami pedig Dmitrijev munkáját illeti, amelyeket Natalja Korickaja gyűjtött össze Voropajeva segítségével a Gorkij Múzeum részére, ez nagy érték – Gorkij műveihez jobb illusztrációs anyagot elképzelni sem lehet. Hadd lássa az olvasó saját szemével ezeket a fényképeket, mindezeket a helyeket, ezeket az embereket, akiknek köréből Gorkij hősei valók.

TÖRTÉNELMI NYOMATOK LEV TOLSZTOJ PRÓZÁJA ÉS A MOZI

Lev Tolsztoj: „Néhány szó a Háború és békéről” című utószavában a történetíró és a művész feladatának különbözőségéről elmélkedik, és megállapítja, hogy a művész nem teljesíti hivatását, ha egy személyt mindig történelmi jelentőségében ábrázol, mert: „Kutuzov nem nyargalt állandóan fehér lován, távcsővel kezében és az ellenségre mutatva, Rasztopcsin nem gyújtogatta folyton fáklyával voronovói házát (sőt, sohasem cselekedte ezt), Marija Fjodorovna cárnő nem állt mindig hermelinpalástban, fél kézzel a törvénykönyvre támaszkodva, pedig ilyennek festi őt a nép képzelete.” A fogalmazásban kissé másként írta: „képzeletünk”.

Érdekes, hogy a történész és az író feladatáról szólva Tolsztoj nem történelmi és nem irodalmi művekre gondolt, hanem a XIX. század eleji primitív, olcsó nyomatokra, amelyek szimbolikusan voltak hivatva ábrázolni fent nevezett történelmi személyek jelentőségét az orosz haza számára. Nem ok nélkül mondom ezt. Tolsztoj kutatói a legaprólékosabban kielemezték azokat a történelmi műveket és memoárokat, amelyeket Tolsztoj nagy eposzának megírásához felhasznált. E forrásokon kívül azonban még szemléltető anyagból is merített. Utószavában közvetve erre céloz.

Tudjuk, hogy az anyag összegyűjtése céljából eljárta a moszkvai Csertkov-könyvtárba, ott ismerkedett a szükséges

könyvekkel s a „tábornokok portréival”, amelyek – írta feleségének –, „nagyon hasznosak” voltak. E levél magyarázataiból kitűnik, hogy Tolsztoj itt Mihajlovszkij–Danyilevszkij hadtörténész ötkötetes művét értette – „I. Sándor cár és harcostársai az 1812., 1813., 1814. és 1815. években. A Téli Palota katonai galériája” –, amely 1845–1849-ben jelent meg, és 159 életrajzot és litografált portrét foglal magában. De joggal hihetjük, hogy Tolsztoj nemcsak ezt a kiadványt nézegette, hanem az 1812. évi Honvédő Háborúra vonatkozó metszeteket, litográfiákat és olcsó nyomatokat is. Ez utóbbiak között láthatta Kutuzovot fehér lovon, távcsővel kezében, meg Rasztopcsint, amint Moszkva határában voronovói házát felgyújtja, meg a törvényeire támaszkodó Marija cárnőt is. Mindez az anyag most az Állami Történelmi Múzeum szemléltető képek osztályán van.

A több száz lapot tartalmazó gyűjteményben ott látjuk Napóleont Austerlitz előtt és az austerlitzi csata többféle ábrázolását, Sándor és Napóleon tilsiti találkoztóját, a Tolsztoj által leírt díszszemlét a két uralkodó jelenlétében, a francia hadsereg átkelését a Nyemenen 1812-ben – ez a metszet pontosan egyezik Tolsztoj leírásával –, a lengyel ulánusezred átkelését a Visztulán, az ostrovnói csatát és Szmolenszk ostromát. Egy metszet azt a jelenetet ábrázolja, amikor a francia csapatoknak megmutatják Napóleon fiának portréját – Tolsztoj részletesen leírta a „Háború és béke”-ben. Itt látható a francia hadsereg is Moszkva előtt és bevonulása a fővárosba, meg Moszkva égése, Napóleon visszavonulása, az átkelés a Berezinán, és még sok-sok más, Tolsztoj regényében is ábrázolt mozzanat. A Történelmi Múzeum metszeteit nézegetve csak csodálhatjuk Tolsztoj művészetét, amellyel mindezeket a mozzanatokat ilyen pontosan megörökítette. De...

Talán azt mondhatják, hogy mindezeket a napóleoni há-

borúk leírásában is megtalálhatta volna, anélkül, hogy a képekhez folyamodjék?

Nem, nem így áll a dolog! Joggal tételezzük fel, hogy Tolsztoj átnézte ezt a képanyagot, mert némely részleteket csakis meglátni lehetett, leírásokból kiolvasni, elképzelni nem.

A Történelmi Múzeum metszetei között egy XIX. század eleji litográfia vonja magára a figyelmet. Osztrák menekülőket ábrázol. Nagy kerekű előfogat, háztartási eszközökkel és dunyhákkal megpúpozva, hátul tiszta fajú, tarka tehén van hozzákötve. Férfiak sürgölődnek a szekér körül, arrább síró öregasszony és fiatal menyecske áll . . . Ez a kép a „Háború és béke” első kötetének második részéből azt a jelenetet juttatja eszünkbe, ahol az orosz hadak átkelnek az Ennsen: „Az orosz menetosztagok, a tüzérség és a gyalogos oszlopok déltájban lassan vonultak Enns városán át, a híd mindkét oldalán . . .” „Majd egy szekér következett – írja Tolsztoj –, amely nem is hasonlított az eddigiekhez. Kétlovas német társzekér volt, amelyre szinte egy egész házat felraktak. A fogat mögé – egy német vezette – óriási tögyű, szép tarka tehén volt kötve. Dunyhákon egy szoptatós anya, csecsemőjével, egy öregasszony meg egy pirosposzgás, természetes német lány ült. Úgy látszik, ezeket a költözőkődő lakosokat külön engedéllyel bocsátották át a hídon . . .”¹

Ha a képen nincs is ott a Tolsztoj által említett csecsemő, úgy érezzük, Tolsztoj látta ezt a lenyomatot, és gondolatban befejezve a felrakodást, felültette a szekérre az emlékezetébe vésett alakokat, és besorozta ezt a fogatot az Enns hídján tolongó emberek és járművek közé.

Egy másik litográfia: francia lovasság, útban Ostrovno város felé – a német Albrecht Adamtól származik, aki részt

¹ Az idézett részletek Makai Imre fordításából valók.

vett Napóleon oroszországi hadjáratában. Lovasok vonulnak a kétoldalt nyírfákkal szegélyezett országúton. Ez az ábrázolás hajszálla egyezik a „Háború és béké”-nek azzal a jelenetével, ahol Rosztov százada elindul Ostrovno irányába, miután a tisztek, a kocsmát elhagyva, nyeregbe szálltak, „s a huszárok elindultak a nyírfákkal szegélyezett országúton... Mind világosabb és világosabb lett... Mind világosabban fel lehetett ismerni a katonák arcát is. Rosztov az útfélen, a kettős nyírfasor között haladt Iljinnel, aki egy lépést se tágitott mellőle”.

E leírás rendkívüli szemléletessége (nyírfasor, s éppen az Ostrovnába vivő úton, nem másutt) és meglepő hasonlósága Adam litografiájához azt az érzést kelti bennünk, hogy Tolsztoj ezt a képet is látta.

Akik a „Háború és béké”-t olvasták, jól emlékeznek a következő jelenetre: Napóleon a tilsiti találkozó befejeztével egy orosz gránátost a Becsületrenddel tüntet ki. „– Lazarev! – szól, homlokát összeráncolva, parancsolóan az ezredes (olvassuk Tolsztojnál), és a sor legszélén álló katona, Lazarev, fürgén előreindult... Napóleon odament Lazarevhez – aki kidülledt szemmel, makacsul továbbra is csak a maga császáráját bámulta –, Sándorra tekintett, azt jelezve, hogy amit most tesz, a szövetségeséért teszi. A kis fehér kéz az érdemrenddel odaért Lazarev katona gombjához...”

E leírás rendkívüli hasonlósága a Lionel Royer festménye után készült metszethez, a legapróbb részletek egyezése (Tolsztoj még azt is megjegyzi, hogy Lazarev az egész procedúra alatt „mozdulatlanul tisztelegve” állt), megint csak arra a gondolatra indít, hogy Tolsztoj e leírása sem csupán irodalmi alapokra épült, hanem a francia csataképfestő művéről készült metszetre is.

De még ha Tolsztoj nem is látta volna ezeket a képeket, a pusztá tény, hogy sok közülük mintha csak a „Háború és

béke” megfelelő lapjainak pontos illusztrációja volna, nem kevésbé fontos. Arra kötelez bennünket, hogy újból behatóan megvizsgáljuk Tolsztoj leírásait, megfigyeljük konkrét, „látható” voltukat, „térhatásukat”, arra kötelez, hogy igyekezzünk új értelmet adni annak a Tolsztoj prózájában megnyilvánuló újszerű érzékletességnek.

Lumière találmánya nemcsak dinamikus ábrázolást hozott a művészetbe, hanem sajátos – dinamikus – világlátást is. Kétségtelen azonban, hogy már a mozgókép feltalálása előtt némely művészi sajátosságának, ha csak csírájában is, kifejezésre kellett jutnia a művészet határterületein. És ebben az értelemben a mai filmlencse eredményeit, azt a képességet, hogy egyidőben több pontról lássa a világot, nem a festészet előzte meg – (nem állt módjában!), nem is a színház, hanem a próza. És ha az orosz irodalomról beszélünk, nem Turgenyev regényei, sem Csehov novellái vagy Lev Tolsztoj korai írásai – e művekben a világ a hős és a mögötte álló szerző meglátásában jelenik meg előttünk, más szóval: egyoldalúan –, és nem is az egyhősű nyugati regény, hanem a sok embert mozgató nagyepika, egy és ugyanannak az eseménynek sok nézőpontból való ábrázolásával. Az olyan regény, amelyben az eseményeket több hős szemével látjuk. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha nemcsak azt tudjuk meg, amit beszélnek vagy cselekednek, de azt is, amit gondolnak, éreznek, ami eszükbe jut, mert csak ilyen módon válik érthetővé, hogy úgy mondjam, *láthatóvá*, a lelkiviláguk, és akkor minden, ami körülöttük történik, előttünk már az ő tudatukon keresztül világosodik meg.

Tolsztoj érett prózájának egyik legfőbb jellemzője, hogy ugyanegy eseménynek többféle érzékelését illeszti össze. Erről már írtak, és Sklovszkij nyomán kiemelték Tolsztoj „elkülönüléseit”, amelyek onnan erednek, hogy a hős „különösen” látja a dolgokat, meglepő élesen, új megvilágításban,

mert nem rabja a szokásos érzékelésnek. Azt azonban, úgy látszik, senki sem vette észre, hogy Tolsztoj, amikor különféle nézőpontból láttatja az eseményeket, voltaképpen a filmművészet többsíkúságát előzte meg. Egy példán megmagyarázom.

A „Háború és béke” harmadik kötetének elején, abban a fejezetben, amelyben Napóleon parancsot ad Oroszország határának átlépésére, Tolsztoj ezt írja: „Tizenkettedikén, jókor reggel, kilépett sátorából, amelyet ezúttal a Nyemen meredek bal partján ütöttek fel, és távcsövén át nézte csapatainak a wilkowiski erdőből előözo nló áradatát, amely három ágra: a Nyemenen vert hidakra folyt széjjel. A csapatok tudtak a császár jelenlétéről, keresték a szemükkel, és amikor megtalálták a hegyen, a sátor előtt, a kíséretétől elkülönült, kabátos, kalapos alakot, a levegőbe dobálták sapkájukat, és azt kiabálták: „Vive l'Empereur!” – és a rengetegből, amely eddig eltakarta őket, elapadhatatlan áradatban tódultak és tódultak elő, majd három ágra váltak, és a túlsó partra keltek át a hídon.”

Ezúttal ne a szöveg költőiségét figyeljük, a nagyszerű hasonlatot, amelyben Napóleon seregei, a széles folyón átkelve, hatalmas emberözönként, *„elapadhatatlan áradatban tódultak és tódultak...”,* és áradatuk *„három ágra... folyt széjjel”.* Nézzük a leírás egyéb lényeges sajátosságait.

A fejezet e szavakkal kezdődik: „Napóleon május 29-én elindult Drezdából...”, és teljes egészében a francia császár és hadserege cselekedeteinek leírását tartalmazza. Ám belsejében igen bonyolult „képekre bomlás” mutatkozik, sokféle sík, amelyek lehetővé teszik, hogy az eseményeket Napóleon, a hadvezérek, a katonák – egyes személyek, a tömeg és a szerző szemével is láthassuk. Így például a fentebb idézett kis részletben világosan három síkot különböztetünk meg: 1. az erdőből kiözo nló csapatokat, ahogyan Napóleon

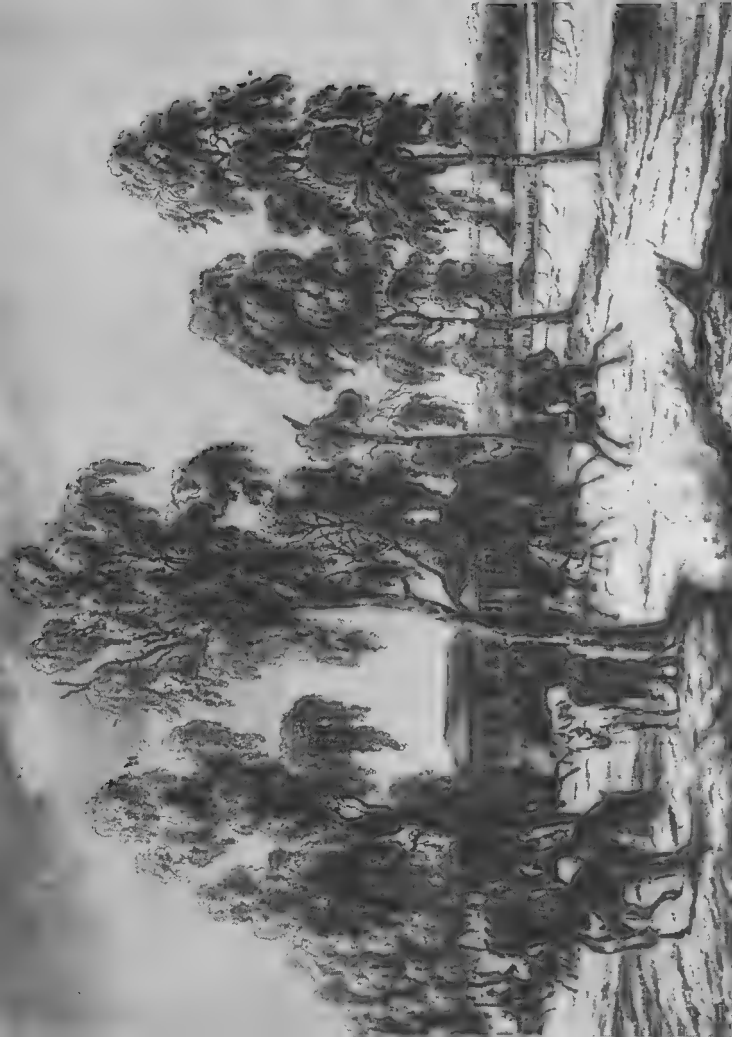

ME NEKÜLÖK (XIX. SZÁZAD ELEJI LITOGRAFIA)

A FRANCIA K ATKELESSE A NYEMENEN

[GIRARD(?) METSZETE]

A FRANCIA LO V'ASSAG ÛTBAN'OSTRO VNO FELÉ

(A. ADAM LITOGRAFIA)

KUTUZOV (A. ORLOVSKIJ RAJZAN UTAN
KESZULT METSZET)

a távcsövén keresztül látja őket; 2. Napóleont, kíséretétől elkülönülve a hegyen, sátra előtt, ahogyan a katonái látják, és végül: 3. a csapatokat, amint a katonák Napóleont megpillantva a levegőbe dobálják sapkájukat, és átvonulnak a Nyemen innenső partjára, „total plan”-ban egy, a szerző által elfoglalt harmadik pontról.

Másik példa: a schönggrabeni csata. Több nézőpontból ábrázolva.

Először is Tusin százados ütegétől, „ahonnan az egész mezőt be lehetett látni”, és „az orosz hadállásra, a jórészen a franciákéra is, szabad kilátás nyílt”. Világos, hogy Tolsztoj ezt a központi állást nem találomra választotta, hanem teljesen a csata menetére kiható stratégiai jelentőségének megfelelően. Csaknem valamennyi eseményt, amelyek az orosz hadállásnak ezen a szakaszán mennek végbe, ahol Tusin ütege dolgozik, Andrej Bolkonszkij szemével láttatja, aki Bagration parancsával jött ide.

Ugyanez az Andrej herceg később, de már Bagrationnal együtt, a csatatér egy másik pontjára lovagol: „*jobbszárnyunk* legmagasabb pontjára” (kiemelés tőlem. I. A.). És ismét minden eseményt rajta keresztül érzékelünk. Őt lepte meg „az a változás, amely Bagration herceg arcán végbement”. És amikor Bagration herceg azt mondta a körülállóknak: „Isten nevében!” – és „karját egy kissé lóbálva, esetlen léptekkel – ahogy a lovasok járnak – előreindult a hepehupás mezőn”, akkor Andrej az, akinek „úgy tetszett, mintha előrehúzná egy láthatatlan erő”, és aki „nagyon boldognak érezte magát”.

Nyikolaj Rosztov az orosz hadállások balszárnyán van. És az ott kibontakozó eseményeket, természetesen, az ő nézőpontjából érzékeljük. „Csak nem ejtenek foglyul engem is? Miféle emberek ezek? – gondolta még mindig Rosztov, és nem akart hinni a szemének” stb.

Az a pillanat, amikor mindenki megfélekedezik Tusin ütegéről, amely folytatja a harcot az őt rohamozó ellenséggel szemben, az ügy természeténél fogva kizárja a lehetőséget, hogy az ütegnél külső megfigyelő lehessen jelen – Andrej herceg csak a végén ér oda a visszavonulási paranccsal. Megjelenése előtt az eseményeket maga Tusin kommentálja. Tusin itt már nem az a személy, akit a regény egyik fő alakja figyel, nem epizódfigura többé. Ahogy az események menetében szerepe kibontakozik, úgy ismerkedünk jellemével, nemcsak a kívülről látott mozdulatai alapján, hanem saját gondolatai és érzései tükrében is, amelyek belső világát mutatják. Megtudjuk, mire gondol Tusin százados. „No, Matvejevna, rajta!” – mondja magában. És Tolsztoj megmagyarázza, hogy „a régimódi öntésű, szélső, nagy ágyút hívta – képzeletében – Matvejevnának. A maguk ágyúi körül sürgölődő franciákat meg hangyáknak képzelte”. Szóval, ebben a pillanatban alakul ki az újabb érzékelés: a csatát immár nem Bolkonszkij herceg, a kivételezett törzstiszt szemével látjuk, nem is a háborúban újonc Nyikolaj Rosztovéval, hanem az egyszerű és bátor hivatásos katonán keresztül, akitől a megkezdett hadművelet kimenetele függ.

Így hát előttünk a csata teljes képe – voltunk mindkét szárnyon és középen is, tudjuk, hogyan érzékeli a harcot három különböző hadijártasságú, különböző korú és lelkialkatú tiszt. Ebből tevődik össze a mintegy három dimenzióban mozgó ábrázolás rendkívül plasztikus volta, perspektívája, „térhatása”.

De, íme, a balszárnyon működő ezredparancsnok kengyeléhez odalép Dolohov, és közli, hogy foglyul ejtett egy francia tisztet, és megsebesült. „Dolohov zihált: annyira kifáradt. Szaggatottan beszélt” – írja Tolsztoj. Ezt nem látja sem Bolkonszkij, sem Rosztov, sem Tusin. Ez az új nézőpont, de nem is Dolohové: őt „kívülről” kapjuk. Ez az író

kommentárja, amely összeköti, egyetlen közös képbe montírozza mindazt, amit a regény hősei más-más szemmel látnak, más módon éreznek át, más-más helyen, de egy időben érzékelnek. Személyes érzékelésük beleolvad az összképbe, és az események leírását a világ objektív érzékelésének sajátosságaival színezi. Ez a vonás – a múlt század második felében virágzott realista regény jellemzője – Tolsztoj realizmusában fokozottan érvényre jut. Azért beszélek erről, mert az eseményeket a hős tudatán keresztül bemutatni, betekintést adni a hős belső világába, több ábrázolási síkot összevonni nemcsak az irodalom képes, hanem a film is, amely, mellesleg mondva, nem túlságosan gyakran folyamodik ehhez a módszerhez.

A borogyinói csata ábrázolása más, mint a schöngرابenié. Ám az ábrázolási elv változatlan: az események több pontból való láttatása.

A schöngرابeni csata leírásában Tolsztoj Bagration herceg csapatának hadműveleteit mutatta be. A borogyinói csatát viszont két oldalról szemlélteti: mind az orosz, mind a francia részről. A franciák oldalán Napóleon figyel a harcot. Ez a leírási mód a csata menetének a csatatervtől való eltérésére épül. Megtudjuk, hogy Napóleon mit *akar látni*, és hogy a valóságban mit *lát*. Az eltérés idővel, a harc menetében jelentkezik. Az események nézőpontja itt mindvégig ugyanaz. Az orosz csapatok hadműveleteit ellenben három pontról mutatja be Tolsztoj. A harc sűrűjében, Rajevszkij őrhalmi ütegénél ott van Pierre Bezuhov, aki egyes harcoló katonákat figyel. Andrej Bolkonszkij Szemenovo falu mellett áll tartalékban, ő a saját ezredét látja. Kutuzov pedig a parancsnoki pontjáról szemléli az ütközetet.

Ez a három sík, amit a film nyelvén „premier plan”-nak, „közelkép”-nek és „total plan”-nak nevezhetünk (az irodalomban e kifejezések nem használatosak), nem egyszerű egy-

másutánban következnek, hanem váltakozva, és valamenynyit Tolsztojnak a háború természetéről és a csata meneteléről való elmélkedései szövik át. Attól a pillanattól fogva, amikor Kutuzov átveszi a fővezérséget a csapatok felett, és elhatározza, hogy Napóleonnal megütközik, egészen a csata végéig, az ábrázolási síkok a következőképpen vannak összevágva: Kutuzov – Pierre – Tolsztoj – Pierre – Andrej – Napóleon – Tolsztoj – Napóleon – Pierre – Napóleon – Kutuzov – Andrej – Napóleon – Tolsztoj (XV.–XXXIX. fejeztek). Ez az ábrázolási mód nem kizárólag Lev Tolsztoj lángelméjének szüleménye, hanem következménye az új művészi lehetőségek fokozatos feltárásának is, amiből már a megelőző irodalom kivette részét. Világosan látjuk ezt, ha összehasonlítjuk a „Háború és béke” csatajeleneteit Puskin „Poltavá”-jával és Lermontov „Borogyino” című költeményével.

Puskin leírása rendkívül kifejező, dinamikus, és mintha a mozi számára készült volna. Erről beszélt az írók második kongresszusán Alekszandr Dovzszenko. „A szavak hirtelen mind jelen időbe fordulnak, akár egy filmszcenáriumban” – jegyezte meg, e sorokat idézve:

*S kilép kedvelt híveivel
Sátrából. Arca, mint a sors,
Félelmes. Mozdulata gyors.
Parázs lobog a pupilláin.
Tetőtől talpig mint a villám*

— — — — —

*Svéd és orosz döf, kaszabol,
Dobpergés, vérző, durva boly,
Nyerítés, ágyúszó, sikoly . . .*

— — — — —

Dovzszenko gondolatát folytatva elmondhatjuk, hogy Puskin Péter cárt premier planban ábrázolja, a poltavai csatát viszont „total plan”-ban, mintegy parancsnoki pontról nézve. És csak egyik oldalról. Úgy, ahogyan Péter látja.

Lermontov a borogyinói csatát egy közkatona szemével láttatja, egy tűzérével, aki az események sűrűjében harcol:

*Ulánusok, magasra tartott
Zászlók, gyalogság, görbe kardok . . .*

— — — — —

*Árnyként ezer zászló viharzott,
füstben lángzuhatag!
Kard csattant, kartács hullt sziszegve,
fáradtan vagdalkóztak egyre,
a gránát véres hullá-hegybe
csapódva elakadt.*³

Az ábrázolás a puskinihoz kapcsolódik, de kis távolságból készült, közelképet ad, és közbevágva, premier planban hozza a részleteket; van itt: ágyútalp meg lövedék, és ágyú meg csákó és szurony.

*..... Volt, ki horpadt
sisakját egyengette, voltak,
kik szuronyuk fenték . . .*

² Kardos László fordítása.

³ Lator László fordítása.

Tolsztoj egyesítette ezt a két elvet, s a részletek leírásánál tudatosan a lermontovi ábrázolásmódot követte. „Egyik levetette csákóját, gondosan széthúzta, aztán megint összevonta a redőit – olvassuk a „Háború és béké”-ben a boryinói csata leírását –, a másik porrá morzszolt a tenyerében egy száraz agyagrgőt, és azzal súrolta a szuronyát.”

Ez premier plan. És, íme, a közelkép:

„Az őrhelyen nagy csoport katona állt. Már messziről lehetett hallani a vezérkariak francia beszédét, és látni Kutuzov ősz fejét, vállába süppedő ősz nyakszirtjét és vörös szegélyű fehér sapkáját . . .”

Total plan: „A füst közt néha valami feketeség tűnt elő, bizonyára emberek, néha pedig szuronyok villanása látszott . . . A sánc előtt füst terjengett, és hol úgy látszott, mintha a füst mozogna, hol meg mintha a csapatok mozognának . . . A körképet bekeretező távoli erdőket mintha sárgászöld drágakőből vágták volna ki, csúcsaik hullámvonala jól látszott a látóhatár szélén . . .”

A képsíkok váltakozása jellemzi Tolsztoj módszerét, amelyet még fiatal korában úgy határozott meg, mint az ábrázolás „általánosításának” váltakozását az „aprólékoskodással”. Hogy ne csak a csatajeleneteknél álljak meg, idézem a Verescsagin-jelenetet.

„– Á! – mondta Rasztopcsin, és gyorsan elfordítva fejét a rókabundás fiatalemberről, a tornáclépcső alsó fokára mutatott: – Állítsátok oda!”

Itt Rasztopcsin látja Verescsagint, és róla fordítja el tekintetét a lépcsőfokra, amely a további leírásban nagy szerepet fog játszani.

„A fiatalember bilincsel csörömpölve, nehézkesen fellépett a kijelölt lépcsőfokra . . . kétszer is ide-oda fordította hosszú nyakát, és alázatos mozdulattal összekulcsolta a hasán finom, úrias kezét.”

Ez itt már Tolsztoj meglátása; s az író pillantása máris a tömegre siklik:

„Néhány másodpercig, mialatt a fiatalember felállt a lépcsőre, csend volt. Csak az egy helyre tóduló tömeg hátsó soraiban hallatszott nyögés, sóhaj, lökdösés, meg a váltogatott lábak topogása.

Rasztopcsin, mialatt várta, hogy a fiatalember felálljon a kijelölt helyre, elkomorodva végigsimította az arcát.”

A rövid cselekményt – Verescsagin megáll a lépcsőfokon – megnyújtva, mint az odesszai lépcsőjelenet a „Pattyomkin cirkáló”-ban, és különféle pontokról nézve mutatja be az író. Az arcát törölgető Rasztopcsint egy pillanatig kívülről ábrázolja, noha a domináns nézőpont nem változik, továbbra is „rasztopcsini”, mert az egész eseményt mi is a tornácról látjuk, amely előtt Verescsagin áll, arccal felénk fordulva. Mi is „kimentünk” Rasztopcsinnal együtt a tornácra, és onnan érzékeljük az eseményt, minden részletében. Először Verescsagin alakjára és arcára összpontosítjuk figyelmünket, aki „alázatos tartásban” áll, „meggörnyedve”, arca „reménytelen kifejezésű”. És hirtelen, „mintegy reményre kapva” attól, amit az emberek arcáról olvasott, „bánatosan és félénken elmosolyodott”. De aztán „megint lehorgasztotta fejét” – mondta Tolsztoj –, és arrább tette lábát a lépcsőn, hogy kényelmesebben álljon”.

Valaki talán azt mondja, hogy a filmvásznon itt a lábát kellene mutatni. Más talán inkább a topogó alakot s a le-sütött pillantást mutatná. Egy világos: Tolsztoj a történet különböző pontokról mutatja be, és premier planokat szúr közbe.

Minden, ami azután következik, hogy Rasztopcsin felkiáltott: „Ítélezetek rajta, bánjatok el vele magatok! Kiadom nektek” – és az első sorban állók „valamennyien tágra meresztett szemmel, kítátott szájjal, minden erejüket meg-

feszítve igyekeztek hátukkal visszaszorítani a rájuk tóduló tömeget” – minden annyira filmszerű és a képek olyan szabadon váltakoznak, hogy e szövegnek a filmmel való rokonságát alig vonhatja kétségbe bárki is. Elég csak Romm „Lenin 1918-ban” című filmjét megnéznünk.

Amikor megjelentek Oroszországban az első filmvetítő készülékek, Tolsztoj óriási érdeklődést tanúsított a bemutatott mozgóképek iránt, és nyomban megértette, hogy az új találmány még ismeretlen lehetőségeket rejt magában a művészet számára, s a jövőben új irodalmi formákat fog életre hívni. Esther Schub: „Premier planban” című kitűnő könyvében ír erről. Érdekes, hogy Tolsztoj legfőképpen a „jelenetek gyors váltakozását” értékelte, vagyis a tárgy dinamikus kibontakoztatását, s az eseményről eseményre csapongás lehetőségét, más szóval: a képsíkok bőségét. „Meglátja – mondta Tyenyeromo írónőnek –, hogy ez a csattogó ízé a forgó fogantyújával még felforgat egyet s mást irodalmi életünkben. Ez hadüzenet a művészet régi formái ellen. Támadás. Roham. Alkalmazkodnunk kell a sápadt mozivászonhoz, az objektív hideg üvegéhez. Új írásmódra van szükség. Nekem tetszik a jelenetek gyors váltakozása. Valóban jobb ez a tárgy aprólékos kidolgozásánál. Ha úgy tetszik: közelebb áll az élethez. Ott is gyors változások és átmenetek követik egymást, és viharok tombolnak a lélekben. A film-lencse megfejtette a mozgás titkát, s ez nagy dolog. Mikor az »Élő holttest«-et írtam, a hajamat téptem, s az ujjaimat harapdáltam kínomban és dühömben, hogy nem adhatok sok jelenetet, képet, nem csaponghatok egyik jelenetről a másikra . . .”

Ezért van az, hogy Tolsztoj prózájának színpadra vitelénél a leglényegesebb veszteséget nem a téma fontos láncszemeinek kihagyása jelenti, nem is a lemondás a hősök beszédének bonyolult elemzéséről – amit mondanak, folytonosan

eltér a belső monológjaiktól –, hanem éppen a képsíkok változásának, a nézőpontok sokféleségének, a tolsztoji látásmód „térbeliségének” feláldozása; mindezek a színház számára elérhetetlenek, de a regénynek és a filmnek nagy erősségei.

Abban az időben, amikor Tolsztoj a „sápadt mozivásznon” az első, ugráló képeket látta, a filmezés még nem volt nagy művészet. És Tolsztoj nem tudhatta, hogy a filmművészet további fejlődése során majd felhasználja a lélektani próza, így például az ő prózájának felfedezéseit. De még így is nagyon sokat megsejtett abból, ami a moziban két évtizeddel később megvalósult.

Ami pedig a Történelmi Múzeum metszeteit illeti, ezek nemcsak azért látszanak a „Háború és béke” illusztrációinak, mert Tolsztoj számba vette őket a regény megírásának nagy munkájában, hanem mert megannyi különálló filmkockái éppen azoknak az eseményeknek, amelyeket Tolsztoj bemutatott, új módon testesítve meg a mozgás, az idő és a tér fogalmát, és ezzel a jövő művészetének, a filmnek útját egyengette.

Gogol olvasásával sohasem telik be az ember. Nehéz elképzelni olyan valakit, aki ha egyszer már elolvasta, ne térne újra meg újra vissza hozzá. A remekművek ismételt olvasása általában igen nagy gyönyörűséget szerez; másképpen érzékeljük az eseményeket, amelyeknek sorát és kimenetelét már tudjuk. Gogolt újraolvasgatni azonban még az első olvasásnál is nagyobb élvezet. Gogol prózáját jól meg akarjuk jegyezni, mint a verset, fennhangon mondani. Nem afféle vershez hasonlatos, madárröptű trojkára gondolok, hanem a „Bulba Tarasz”, „A Nyevszkij proszpekt”, „A köpönyeg” és a „Holt lelkek” bármelyik, „legközönségesebb” oldalára . . .

Gogolt fennhangon kívánjuk olvasni – közösen, hogy úgy mondjam, megosztva másokkal benyomásainkat nemcsak az olvasottakról, hanem magáról az olvasás folyamatáról is. Gogolnak egy sereg mondatát, amelyek valóságos művészi felfedezésszámba mennek, úgy idézzük, mint sajátos aforizmákat. Ki ne emlékeznék rá, hogy a Csicsikovot a vendégfogadó udvarán köszöntő háziszolga „szüntelenül olyan élénken hajladozott-forgolódott, hogy az arcát nem is lehetett látni”.¹ Vagy a boltja ablakában üldögélő szörpárusra, akinek arca ugyanúgy vöröslött, mint a rézedénye, úgyhogy

¹ Devecseriné Guthi Erzsébet fordítása.

„messziről azt lehetett volna hinni, hogy az ablakban két szamovár van – ha az egyiket nem keretezi szurokfekete szakáll”. Avagy el lehet-e felejteni a két paraszt társalgását arról: „Kibírná ez a kerék Moszkváig, ha kellene?”

Ki ne emlékeznék szívesen vissza rá, hogy miként írja le Gogol Csicsikov külsejét, vagy inkább miként állt el a leírásától: „Nem különösen szép, de nem is csúnya, nem túlságosan kövér, de nem is sovány, nem lehetett volna rámondani, hogy öreg, de azt sem, hogy valami nagyon fiatal...”

De a legcsodálatosabb, hogy mindezek a művészi felfedezések – a háziszolga, a szörpáros, a muzsikok társalgása meg Csicsikov külsejének leírása –, mind egy és ugyanazon az oldalon vannak, a „Holt lelkek” első részének legelején.

Ha már erről az oldalról beszélünk, meg kell jegyeznem, hogy sok más tekintetben is milyen kitűnő. Már a legelső sorában megismerkedünk Csicsikov nevezetes csézájával, amely aztán végighalad az egész művön, s az első rész végén elvisz bennünket a zárósorokhoz a madárröptű trojkáról, amely mögött elmarad minden, ami csak a világon van. Két világ – egyik a Csicsikov csézájában testesül meg, a másik a jövőben száguldó, dalos, madárröptű trojkában –, ez Gogol regényének két síkja. A cséza nyitja meg a művet, három jól táplált lovával, a kocsin Csicsikov, jobbágykocsisával, Szelifánnal, ezzel a rendkívül költői szereplővel, és Petruskával, a hallgatag inassal. S a madárröptű trojka zárja le.

A második sorból megtudjuk, hogy Csicsikov agglegény, és hogy a közepes vagyoni állású uraságok közé tartozik – ezek a körülmények azután mindvégig elkísérik őt.

Így hát N. kormányzósági székhely vendégfogadójának kapuján begördült a cséza a meghatározatlan külsejű és meghatározatlan foglalkozású urasággal. „Megérkezése – jegyzi meg Gogol – a városban semmiféle izgalmat nem okozott.”

Az, aki nem olvassa el többször is Gogolt, természetesen nem értékelheti a szavak rejtett gúnyját. Aki viszont tudja már, hogy mekkora izgalom kísérte Csicsikov *távozását* ugyanebből a városból, az akaratlanul is elmosolyodik, és újólag megcsodálja e remekmű valamennyi részletének szigorú arányosságát: Csicsikov érkezése és elutazása között kap helyet a „Holt lelkek” egész első része.

Minden egyes mondatnak súlya van! Idézzük itt ismét a parasztok társalgását, amelynek első pillantásra mintha semmi értelme sem volna: „– Mit gondolsz, kibírná ez a kerék Moszkváig, ha kellene? – Ki – felelte a másik. – De Kazanyig, azt hiszem, már nem bírná. – Kazanyig nem – felelte a másik.”

Két eszes paraszt mérlegeli itt a kerék tartósságát, akik értenek hozzá. A beszélgetés éppen ezért rövid, mert szakszerű. De azok számára, akik nincsenek beavatva a keréagyártás titkaiba, nem egészen érthető. Ezért is mosolyogtat meg bennünket! Pedig a parasztoknak igazuk van. Ha emlékeznek rá: Csicsikovnak elutazása előtt csakugyan „új ráfot” kell a kerékre húzatnia, és megerősíttetnie a kocsi meglazult elejét.

Ezenkívül az is kiderül a társalgásból, hogy ha a kerék Moszkváig kibírja, de Kazanyig már nem bírja ki, úgy N. kormányzósági székhely közelebb van Moszkvához, mint Kazanyhoz, következésképpen Csicsikov összes viszontagságai a fővárostól nem is olyan messze történtek.

Végül pedig e társalgásnak még egy rejtett, szimbolikus értelme is van: „Csicsikov csézájában nem jutsz messzire.” Így mondja ezt a nép.

„Amikor a cséza éppen befordult a vendégfogadóba, felbukkant egy fiatalember. Rendkívül szűk és rövid fehér pamutpantalló feszült rajta, és rettentően divatos frakk, amely alatt látható volt az ingmell, abban pedig egy pisztolyt áb-

rázólu tulai bronztü. A fiatalember hátrafordult, és – fejéhez szorítva ellenzős sapkáját, amelyet csaknem elröpített a szél – megnézte a kocsit. Aztán folytatta útját.”

Ez a fiatalember többé nem jelenik meg a regényben. De öltözkékének pontos leírása fényt vet a további előadásmód egész stílusára; nevezetesen: hogy a másodrendű mozzanatok csaknem ugyanolyan fontos szerepet kapnak, mint az elsőrendűek; másrészt az ilyen aprólékosan leírt, véletlenül felbukkanó egyén még jobban kihangsúlyozza az érkezett uraság miféleségének homályos voltát. Megjegyzendő, hogy Gogol nem is siet megismertetni olvasóit az újonnan érkezettel. Előbb igen körülményesen leírja a szolgát, akinek fent említett okból „az arcát nem is lehetett látni”. Megtudjuk, hogy a nyughatatlan háziszolga amúgy is hórihorgas volt, és ráadásul hosszú pamutszövet kabátot viselt, amelynek gallérja csaknem tarkójáig ért, hogy „sebesen” futott ki, karján asztalkendővel, „megrázta üstökét”, és „fürgén” vezette fel az uraságot az emeletre és végig a fából épült folyosón, hogy megmutassa neki az „Istentől neki rendelt szálást”.

Ezután következik a „szokásos fajta” szoba leírása, mert a fogadó is „pontosan olyan volt, mint általában a kormányzósági városok fogadói, ahol az utasok napi két rubelért nyugalmas szobát kapnak. Ezekben a szobákban valamennyi zugból feketeszilva nagyságú svábbbogarak kukucskálnak ki, és mindig komótszékrennyel van eltorlaszolta a szomszédos helyiségbe nyíló ajtó, amögött lakik a szomszéd vendég: békés ember, de módfelett kíváncsi természetű, mindent részletesen óhajt tudni az újonnan érkezett utasról”.

Miféle kíváncsi szomszéd ez, aki mindent részletesen tudni óhajt az újonnan érkezett utasról? Tökéletesen nyilvánvaló, hogy a Harmadik Ügyosztály embere. Többé egyetlen szó sem esik róla. Ám ez a hallgatag besúgó, csakúgy, mint

a fogadóval szemközti csapszék, a sárga szín, amelyre „időtlen idők óta” minden emeletet festettek, így a fogadóét is (I. Miklós kedvenc színe!), mintegy a Miklós cári benckendorffi rezsim szimbólumai: ott vannak az első lapon, mint zenei kulcs, mely az egész mű olvasási módját meghatározza.

„A fogadó külseje megfelelt a belsejének.” Ez a mondat lehetővé teszi Gogol számára, hogy ne bocsátkozzék a fogadó belső helyiségeinek további leírásába, hanem beérje a homlokzatra vonatkozó felvilágosítással: „Igen hosszú, egyemeletes ház volt. A földszintet nem vakolták be, így hát sötét téglaszínű maradt, és később még sötétebbé vált az időjárás viszontagságaitól, meg egyébként is eléggé bepiszkolódott.” Szóval világos, hogy a fogadó belül sem volt tiszta.

A fogadó külsejének leírásából még megtudjuk azt is, hogy a földszintjén lószerszám-, köteles- és perces-boltcskák voltak, és hogy a sarokboltban az ablakban álltak a már említett szamovárok: az egyik a vörösrézből való, s a másik „ugyanolyan vörös” arcú, „mint a rézedénye”, és ezt az arcot keretezte „szurokfekete szakáll”.

Minden egészen hétköznapi Gogol leírásában: a cséza, amelyen „nyugalmazott alezredesek, törzskapitányok, körülbelül százfőnyi jobbagysággal rendelkező földbirtokosok” szoktak utazni; a „szokásos fajta” fogadó és a hasonlóan „szokásos fajta” szoba, amelyben Csicsikov elhelyezkedett. Mindenben a legátlagosabb, a legjellemzőbb vonásokat látjuk. És ennek ellenére nem hagyja el az embert a mű rendkívüli újszerűségének, mondhatnám, ünnepélyességének érzése. Ez természetesen mindenekelőtt Gogol meglátásának szédületes pontosságából ered, minden egyes sorának rendkívüli telítettségéből. Újszerűséget ad a hétköznapi tárgyaknak a leírás gúnyosan körülményeskedő hangja is. S a szerző egyforma érdeklődése a különböző nagyságú és jelentőségű dolgok iránt. Ábrázolásában egyenlő jelentőséget kapnak: a

rugós csézában utazó uraság meg a székvárosi piperkőc ingmellébe szúrt, pisztolyt ábrázoló bronztű, a svábbogarak, és a komótszekrénnel eltorlaszolt ajtó mögött lakó szomszéd jelleme. Egyforma méretben mutogatva akaratlanul is mosolyt fakasztanak. Gogol nemcsak egyszerűen elmondja, hogy a szoba tele van svábbogarakkal. Nem, a feketeszilva nagyságú svábbogarakat, ha szabad így kifejeznem, be is mutatja az olvasónak. Az utánuk említett hallgatag szomszédot kibebíti ez a következetesség. Ugyanolyan kötelező tartozéka ő is a fogadónak, mint a valamennyi zugból kikukucskáló svábbogarak, amelyek mintha szintén tudni kívánának „mindent részletesen az újonnan érkezett utasról”.

Hasonlóképpen a fiatalember ingmellébe tűzött tulai bronztű is, minden részletében megszemlélve, ugyanolyan jelentőségűvé válik, mint maga a fiatalember. Ám éppen ezáltal a fiatalember a mellű méretére zsugorodik, sőt ráadásul nem is egyszerű tűről van szó, hanem – célzatosan – pirinyó kis pisztolyt ábrázolóról. Ebben a kis pisztolyban van valami rendkívül sértő a fiatalemberre nézve. A regény további részében a hozzá hasonló fiatalemberek „fogpiszkáló” csúfnéven szerepelnek.

Ilyenformán a mosoly már egy pillanatra sem tűnik el az olvasó arcáról, amíg a kormányzósági székhelyről, Csicsikovról, az előkelő társaságról, a környékbeli földbirtokosokról lesz szó, mert ennek az egész világnak a leírását mulatóságos hasonlatok, megnagyított és a szokott elképzeléseket összezavaró részletek tükrében látja.

Már az első lapon megismerjük a kormányzósági székváros életét. Különböző rendű és rangú emberek lakóhelyeként, mozgásban mutatja be nekünk Gogol. Jön egy uraság csézán, a csapszék ajtajában muzsikok ácsorognak, szemközt egy szakállas szörpárus, egy kisvárosi piperkőc megfordul, ellenzős sapkáját fejéhez szorítva, hogy le ne vigye a szél,

a fogadó szolgálja kiszalad az érkező utas elé . . . E részletek jó némelyike mintha sem a „hőssel”, sem az események menetével semmiféle kapcsolatban nem volna. Ám ha a szerző csak azt írta volna le, ami Csicsikovval közvetlenül összefügg, akkor csupán annyiról értesülnénk, hogy a fogadó háziszolgálója fogadta.

Csicsikov éppen azért olyan meggyőző, mert a földbirtokos, hűbéri Oroszország s a dolgozó nép Oroszhona rajzolódik ki mögötte szélesen, mert ennek az életnek egyik jelenségeként szemléljük. Éppen ez a mozgásában bemutatott élet, különböző síkjaival, a Csicsikov körüli részletek rendkívüli, aprólékos pontossága tette lehetővé az író számára, hogy Csicsikov alakját megalkossa, és hitelesen állítsa elénk. Mert Gogolnak nehéz feladatot kellett megoldania: olyan alakot teremteni, akinek külső megjelenése nem egyezik belső lényegével, és meggyőzővé tenni őt. A meghatározatlan külső, a meghatározatlan kor és a meghatározatlan hang, mert Csicsikov, amint azt a kormányzósági előkelő társaság meglelégedéssel állapította meg, „nem beszélt hangosan, de túl halkán sem, hanem éppen úgy, ahogy illik”, kifejezéseinek ködös határozatlansága – mindez a látszólagos, nyájas illedelmesség – társasági szabvány, az előkelő ember álarca. Ez álarc alatt rejlik a harácsoló, sikkasztó, vakmerő spekuláns, a kapzsi és cinikus tökfilkó belső világa, amelynek mélységesen ellenszenves minden emelkedett, minden emberi érzés. Soha még – Gogol előtt – az előkelő világ kép-mutatását, amelynek alaphangját I. Miklós, az ólomcsászár adta meg, így meg nem alázták, ilyen szégyenteljesen le nem leplezték, mint Gogol könyvében, ahol Csicsikov alakjában jelenik meg előttünk.

A „Holt lelkek” nem Csicsikovról szól, hanem Oroszországról. És nemcsak Csicsikov, de még inkább az ország élete határozza meg Gogol költői művének eszmei értelmét.

E széles alapon lát hozzá az író mindjárt a legelső oldalon Csicsikov alakjának kibontakoztatásához. És mindaz, amit ezen az első lapon leír, szerepet játszik majd később a regényben: nemcsak a cséza, de a háziszolga is, a vendégfogadó és a csapszék, ahová egyik este Szelifán és Petruska eltávozik, s a szoba, ahová Csicsikovot bevezetik, maguk a második oldalon megjelenő Szelifán és Petruska is, meg a fehér bőrrönd s a karéliei nyírfa-berakásokkal díszített mahagóni ládikó, sőt még a Petruskával együtt beköltöző jellegzetes szag is – mindez megkapja a maga helyét, a maga szerepét. Még a komótszekerényről is szó esik a nyolcadik fejezetben. Minden egyes részlet jelentős, és összhangban van az egészszel. Még a svábbogarak is. Nem véletlenül szerepelnek a parasztok sem az első oldalon.

Mindenütt, ahol a továbbiakban Csicsikov lesz, megpillantjuk a parasztokat. Azokat, akik majd elmagyarázzák, hogyan lehet Manyilovkába eljutni. Meg a mezítlábas kislányt, aki felül Szelifán mellé a bakra, hogy az utat mutassa. És Mityaj meg Minyaj bácsikat, akik a lovakat az istrángok közül kiszabadítják. Szobakevics jobbágyát, aki elmagyarázza, merre visz a legközelebbi út Pljuskinhoz, és ez alkalmából jól megmondja a véleményét róla... A dolgozó Oroszországnak széles képe jelenik meg Gogol előtt a Csicsikov által megvásárolt, halott és szökött parasztok felsorolásában: Mihejev, a kocsigyártó, Probka Sztyepan, az ács, Miluskin, a tégláégető, Makszim Tyeljatnyikov, a csizmadia, Jeremej Szorokoplehin, aki „Moszkvában szatócskodott, és évente ötszáz rubel váltságdíjat fizetett”, Abakum Firov, aki „talán a Volgára vetődött, és úgy megszerette ott a szabad életet, hogy beállt a burlakok közé...” – megannyi paraszti sors. Csicsikov kalligrafikus írással feljegyzi a megvásárolt „holt lelkek” nevét, s mi látjuk a paraszti Oroszországot: a nagyszerű, fáradhatatlan munkásokat, mester-

embereket, akik fejszével övükben és csizmájukat vállukra akasztva róják a végtelen utakat, és ahol a fejszékük lecsap, ott falvak, városok nőnek ki a földből. Száguld ez az Orosz-hon trojkákon, gyékényfödeles kocsikon, görnyed a gabonakereskedelmi kikötőkben, kilenc pudot akaszt kampóval a hátára, kötéllel a derekán felmászik a templom kupolájába vagy éppenséggel a keresztre, börtönben ül, vagy hajót von-
tat, és dala végtelen, mint maga Oroszország . . .

Az első oldalon azok a muzsikok nemcsak kommentálják Csicsikov csézáját – ők a regényben a paraszti Oroszország témájának elindítói. A tulai mellűs fiatalemberrel kezdődik az előkelő társaság témája, Csicsikov csézájával a szerzés és a földbirtokosi Oroszország témáját vezeti be.

Minden vonal kirajzolódik már az első oldalon. Nincsenek bevezető mondatok. Nincsenek leírások, amelyek előre tájékoztatják és hangolják az olvasót. A cselekmény a legelső sorral megindult. Minden egyes művészi részlet jelentőséget kap az elbeszélés további során. Mindegyik nélkülözhetetlen e zseniális mű alapvető eszmei motívumainak kibontakoztatásához.

Ez a művészet!

OSZTUZSEV TÖRTÉNETEI

SALJAPIN TORKA

A moszkvai Botkin-kórházban egy alkalommal közös szobában feküdtem Alekszandr Osztuzsevvvel, a Szovjetunió népművészeivel, a nagyszerű emberrel és kiváló színésszel. Ha önök nem is látták őt játszani, de szokatlan sorsáról bizonyára hallottak.

Sok éve történt – még a forradalom előtt. Alekszandr Osztuzsev, a moszkvai Kis Színház fiatal színésze – tehetséges, jó megjelenésű, kitűnő modorú ember, elbűvölő színpadi jelenség és gyönyörű orgánus tulajdonosa – megbetegedett. És napok alatt elvesztette a hallását. Örökre. Csaknem teljesen megsüketült. Reményei, tervei, jövője, hírneve – úgy látszott, hogy minden összeomlott!

Színház nélkül élni! Ó, nem! Osztuzsev meggyőzte magát róla, hogy elérhet a tökéletesség olyan magas fokára, amelynél a sükettség már nem rettenetes. Ismerte önmagát, bizvást számított akaraterejére, kitartására és a minden akadályt leküzdő munkára. Hitt a barátságban, hitt a Kis Színházban!

Színész maradt.

A legkisebb szerep eljátszásához is betéve megtanulta az egész darabot. Mekkora erőfeszítésbe került idejében bevágni a végszavakra, élénk párbeszédet folytatni, úgy tenni, mintha hallaná partnerei beszédét! Ha elfelejti a szöveget, a

világ egyetlen sűgőja sem segíthet rajta, a darab már csak dőcögni fog végig, mint egy rossz szekér.

A színház iránti szeretete minden akadályon győzedelmeskedett!

Osztuzsev neve hosszú éveken át szerepelt a színlapokon. És nem a végén, a néhány szavas szereplők között, hanem az elején. Schiller és Victor Hugo szilaj hőseit játszotta, Puskin Fukar lovagját, Shakespeare Antoniusát, Csackijt.

Kevéssel a második világháború előtt – hatvanharmadik évében járt – eljátszotta Othellót, de úgy, ahogyan orosz színpadon már régen nem játszották. Két és fél órán át csukódott-nyílt a függöny. Moszkva színházlátogató közönsége két és fél órán át állva ünnepelte a kitűnő színészt, aki hatalmas művészi és, úgy mondanám, erkölcsi sikert aratott . . . Majd Uriel Acostát alakította. Azt is kiválóan. Ezek az alakok az ő megformálásában a szovjet színjátszás legremekbebb alakításaihoz tartoznak. Ez persze Osztuzsev érdeme. De gondoljuk meg: hány olyan színház van a világon, amely megtartana társulatában egy süket embert, bízna erejében, és diadalra segítené? Úgy gondolom, a Kis Színház dicső sorokkal toldotta meg amúgy is dicső hírét azon a napon, amikor másodszor is hitt Osztuzsevben!

Az öreg színész hosszasan beszélt nekem az egykori színházi életről. Hallgattam, és nem mertem közbeszólni, kérdést feltenni neki. A kórházban ugyanis senki sem óhajtotta az én hangos kiáltásomat hallgatni, nem hallva ugyanakkor Osztuzsev halk feleleteit. S ahogy én a számat kinyitottam, kopogtattak a falon.

– Ne kér-dez-zen tő-lem sem-mit, az is-ten sze-rel-mé-re! – kiáltotta Osztuzsev, elnyújtottan skandálva a szavakat, minden hangot olyan tisztán ejtve ki, hogy olykor úgy tűnt fel, mintha valami különös kiejtéssel beszélne. Valóban, csaknem idegenes kiejtés ez; a süket ember minden betűt ki-

mond, úgy, ahogy a papírra leírják. De csodálatos: ebben a vontatott, egyenletesen zengő hanghordozásában van valami rendkívüli, színpadiasan emelkedett, ünnepi árnyalat. Mint a mozdulataiban is. Osztuzsev a szép, széles gesztusokhoz szokott, meggondolt, kerek mozdulatokhoz. Mindez póznak tűnhetne fel, ha gyermeki őszinteséggel nem párosulna, ha gondolat- és érzésvilágának magas fokú becsületessége nem volna. De így ez a fennkölt, „romantikus” modor valahogy illik a megfontolt beszédhez, amelyet köznapi részletek színeznek, sőt ilyen kifejezések is, mint: „lefetyel”, „eltángálta”, „elcsapta a kezéről”

Szereti a szüneteket. Ezek nála gondolatokkal és emlékezésekkel teltek, tűnődéssel, hogy miként öntse szavakba azt, ami lelki szeme előtt lebeg. Beszédében a szünetek szinte egyenértékűek a szavakkal. Érthető: ismeri a hallgatás árát. És sehová sem siet.

Itt ül, könyökét a tenyerébe szorítva. Megőrizte alakjának fiatalos arányait, könnyedségét: nemes, szép vonású, derűs szemű öregember, elegáns még a kórházi pizsamában is . . .

– Későn születtem – mondom hangosan tagolva –, nem láttam Jermolovát.

Osztuzsev felrántja szemöldökét, tölcseért formál a füle elé, és felém fordítja:

– Tessék?

– Nem láthattam Jermolovát! – kiáltom teli torokból.

– Hallom, ne kiabáljon úgy! Betegek vannak a falon túl. Szenvedők. Ha így ordítózik, kitessékelnek innen . . . Kiről kérdezett? Jermolováról?

– Aki nem látta őt a színpadon – kezdi könnyed, zengő hangján, amelyet ezer közül is könnyű megismerni –, aki ott

nem látta őt, sohasem hitte volna el, hogy úgy meg tudja rázni a lelket . . .

Szerény volt, hallgatólag, zárkózott, és egyáltalán nem hitt a képességeiben.

Fellépésre készül. Számtalanszor játszotta már azt a darabot. Magánkívül van. Már reggel megjelenik a kulisszák mögött. Nehogy estére elkéssen. Lépéseivel méregeti a padlódeszkákat, megszámolja a szögfejeket. Hideg halántékát jeges tenyere közé szorítja. Teljes kétségbeesés. Ma végleg meggyőződött róla, hogy egy szikrányi tehetsége sincs! S ha kilép a színpadra, mindennek tetejébe még a szerepét is elfelejti. A sűgő hiába sűg, nem hallja meg. És akkor mindenki rádöbben, hogy érdemtelenül ünnepelték. Jön, megy, suttogva monologizál, szerelemtől reszket, vesztőhelyre indul, búcsúszavakat intéz a közönséghez. Szeme könnyben úszik. És így megy ez – egészen estig.

Egész nap semmit sem evett. Egy órával az előadás kezdete előtt már felöltözött, és kimaszkírozta magát. Összekulcsolt keze ernyedten csüng. Szeméből csak az óriási pupilla látszik. Arcából, egész nemes megjelenéséből valami mágneses erő árad. Most megállt a kulisszák mögött. Kondratyev rendező odabólint: „Induljon, galambocskám!” Jermolova lassan-lassan feléje fordítja izgatott és parancsoló pillantását . . . Kilépett a színpadra! . . . S a nézőtéren villamos áram fut át! Akik könyökölve, terpeszkedve ültek eddig, mind kiegyenesednek, mintha forgószele kapta volna fel őket . . . Ahogy bűgő hangján az első szavak elhangzanak, úgy hajolnak előre, mint valami fényforrás felé! Befejezte a monológot . . . sokak szemében könny csillog! . . . Nem mintha szomorú dolgot mondott volna. Meghatót . . . neeeeem! – kiáltja Osztuzsev, szinte szíven-ütötten. – Nem! Hanem mert a Művészet megszületését látták . . . Játszottam partnereként Nyeznamovot Osztrovszkij „Bűntelen bűnö-

sök”-ében... alig tudtam elmondani a szerepemet: valódi könnyeket sírtam...

Szemében a régi könnyek visszfénye csillan; az ablak felé fordítja tekintetét, és szótlánul nézi a lombos kórházi keretet és a városra boruló, alkonyi égboltozatot.

– Nagyszerű asszony! – mondja végül, és pillantása visszatér a terembe.

Hallgatunk egy sort.

– Boldog életem volt, kedves barátom!

(Hogy szeretem ezt az embert és ezeket a történeteket! „Boldog élete” volt – a magányos, süket öregembernek!...)

– Több mint fél évszázadon át játszottam a Kis Színházban. Kitűnő tanáraitam voltak: Juzsin-Szumbatov, Lensz-kij, Nyemirovics-Dancsenko. Ők juttattak engem, mozdonyvezetőt, az én drága színházam színpadára, és ismertették meg velem az alkotás örömét!...

Nagyszerű barátaim voltak: Misa Klimov, Nyikolaj Ragyin... Milyen csodálatos színészek: könnyedek, okosak! Micsoda jókedvű és tehetséges fiúk!...

... Az én időmben olyan óriások játszottak, mint Sztjepan Kuznyecov a mi Kis Színházunkban, Leonyid Leonyidov a Művészen. Vele különösen jó barátok voltunk.

A Moszkvai Akadémiai Művész Színházban is voltak barátaim! Gribunyin és Alekszandrov... Ó, ezek kiváló színészek voltak! És nagy mesterek mindenféle mókában, kifogyhatatlan ötletű tréfamesterek!

Úgy éltünk, mi, színészek, mint egy nagy család, amelybe az operaénekesek is beletartoztak. Én ez utóbbiak közül különösen Leonyid Szobinovval barátkoztam. Mellesleg elmondok itt most egy nagyon mulatságos történetet.

Tudnia kell ehhez, hogy a forradalom előtt a moszkvai Nagy Színháznak és a Kis Színháznak közös jelmeztára volt. És mi kettőnkről mindenki úgy vélekedett, hogy egyforma

alakunk van. Ezért, noha Szobinov a Nagy Színházban játszott, én pedig a Kicsiben, egy Romeo-jelmezt szabtak ránk... Ahogy Szobinov elénekelte szerepét Gounod „Romeo és Juliá”-jában, áthozták a jelmezt a Kis Színházba. Én kissé bevarrom az övet (Szobinovnak vastagabb dereka volt, mint nekem!), és kilépek a színpadra, eljátszani a Romeót Shakespeare tragédiájában. Az utolsó felvonásban már hátba böknek: „Add vissza a jelmezt, Szobinov holnap megint a Romeót énekli!”... Amikor aztán legközelebb találkozunk, rákezd: „Ki engedte meg neked, hogy a nadragunkat beszűkítsd? Érzem tegnap: nincs a hangomnak támasztéka, nem tudok lélegzeni. A szünetben megvizsgálok – te szabóskodtál! Kiengedtettem. Most próbálj hozzányúlni!... Lecsúszik? Dehogyan csúszik le!... Különben sem tartozik rám; dülleszd ki a hasadat, és úgy lépj ki!”

Amikor még hallottam – Osztuzev egy ujjával könnyedén megérinti a fülét –, nagyon szerettem operába járni. És aránylag gyakran elmehettem. Mert ifjúkoromban olyan szerepeket kaptam, hogy húsz perccel az előadás kezdete után már le is moshatom a festéket. Lekennek például nekem egy pofont az első felvonásban. Eltűnök. És nincs több jelenésem. Eltűnhettem hát a Nagy Színházba. Vagy, mondjuk, az első felvonásban párbajban leszúrnak. Meghaltam. És holtan ott ülhetek a Nagy Színházban. Vagy keresnek a darab folyamán, hogy egy nagy örökséget átvegyek. De én erről nem tudok. Nem tudnom pedig a Nagy Színházban is lehet. Csakhogy azokra az előadásokra, amelyekben Alcevszki, Nyezsdanova, Szobinov énekelt, mindig szétkapkodták a jegyeket. Még mielőtt minálunk a Kis Színházban kiügyesztenék a Nagy Színház következő félhavi műsorát, már egyetlen hely sincs. Nem lehet jegyet szerezni.

Akkor elhatároztam, hogy kihasználom azt a körülményt, miszerint a két színháznak nemcsak a jelmeztára közös, de

az igazgatósága is. Egy igen jó modorú és feszes tartású kis öregember állt az élén: von Bohl nyugalmazott tábornok.

Jelentkeztem nála, és elpanaszoltam nehézségeimet. Mindjárt behívott egy tisztviselőt meg a főjegyszedőt, és meghagyta nekik:

„Szíveskedjenek Osztuzsev urat a Nagy Színház minden előadására beengedni, bármikor, kivéve őfelségeik névünnepein...”

Azzal elbocsátotta őket, és hozzám fordult:

„Állandó helyet nem adhatok önnek, Osztuzsev úr. De megengedem, hogy egyszerűen bemenjen a kulisszák mögé.”

Micsoda boldogság! – Osztuzsev összeteszi két kezét, és a szívére szorítja. – Megfosztott engem a megtisztelő jogtól, hogy a művészpáholy mélyében nyújtogassam a nyakamat, ahonnan a fenét se látni. Ehelyett engedélyt kaptam, hogy bármelyik pillanatban beszaladjak a Nagy Színház kulisszái mögé, és közvetlen közelből figyelhessem az orosz operaszínpad legnagyobb mestereinek játékát! Kitűnő iskola volt ez nekem!

Látja, kedves barátom!... A tudós, az író, a zeneszerző a dolgozószobájában alkot. A költő, ha verset akar írni, még az utcán is magányra talál. De a színész – és különösen a nagy színész, aki páratlan alakításra készül – az előadás kezdete előtt úgy érzi magát a kulisszák mögött, mintha vásárban volna! Mind odatolakodnak hozzá, cuppognak, karon fogják, vaskos adomákat sugdosnak... Mindig átéreztem, milyen kinszenvedés az olyan művésznek, mint, mondjuk Saljapin, az előadás megkezdése előtt percenként valami jelentéktelen apróságra figyelni. Ezért, bár ismeretségben voltam vele, ha fellépett, sohasem tolakodtam oda, hogy köszöntsem. Félrehúzódtam az útjából. Tudtam, hogy megbocsátja nekem ezt az udvariatlanságomat.

De nem bírtam lemondani az élvezetről, hogy megfigyel-

jem, amikor maszkírozza magát. Óóóóóóóóóó!!!!!!! Ilyet még nem látott a világ, ilyen maszkmestert!

Egyáltalán, minden színésznek magának kellene a maszkját elkészítenie... A maszkmesterre hagyatkozni annyi, mint például ha én azt kívánnám, hogy maga fejezze ki arcomon az engem eltöltő érzést. Próbálja meg! Nem sikerül? No, ugye... Saljapinnál senki sem tudhatta jobban, hogyan viselkedik az ábrázata az eljátszandó darabban. Kitűnő festő is volt. Olykor, előadás után, ha barátaival beült a vendéglőbe, amíg a pincérek felszolgáltak, elővett a zsebéből egy darabka színes krétát, és elkezdett a keményített abroszra rajzolgatni mindenféle pofákat: maszkterveket, önarcképeket, karikatúrákat!... Azok a gaz pincérek pedig azzal az ürüggyel, hogy piszkos az abrosz, másikat hoznak, a telepíngáltat meg eladják Saljapin hódolóinak...

Olyan estéken, amikor Saljapin énekel a Nagy Színházban, én a kulisszák mögött lakom. Meghúzódok az öltözője ajtajában, és onnan lesem, hogyan dolgozik.

Ott ül, övig meztelenül, a háromrészes tükör előtt, kelletlenül nézegeti magát, hümmög, és pislog fehér szempilláival.

Előtte, egy kisasztalon, göndör fekete szakáll – hatalmas hollófekete ék, a két orcán háromszögletű kivágással: ma Holoferneszt, a kegyetlen hadvezért éneкли Szerov „Judit” című operájában...

Osztuzsev itt kissé előrehajolt – s már nem őt látom, hanem Saljapint a tükör előtt, merész vágású orrlyukait, hosszú nyakát, hatalmas, meztelen törzsét...

A hang pedig tovább beszél:

– Tapogatja, nyomkodja az arcát, hogy megtudja, aznap miből gyúrták, megrázza a szakállat, arcához próbálja. Hunyorít...

Osztuzsev ujjhegyei ráncot támasztottak az alsó ajka alá – asszír szakáll! Összevonta szemöldökét: Holofernesz dü-

hős tekintete villant... Majd a szemöldöke ismét feljebb csúszott, kezét elvette – és megint ő van előttem, saját személyében.

– Ha eleget nézte magát – folytatódik a lassú elbeszélés –, közelebb húzta a ceruzákat, festékeket, kezdte felrakni a barna arcszínt, felragasztani a nyíl formájú, fekete szemöldököt... Meghosszabbította a szem vágását, elmélyítette a gödröket az orrtövénél... homlokát ráncolta...

Újra megjelenik Osztuzsev derűs arcán Saljapin csillogó szemének merész kifejezése. Két kézzel emeli arcához a képzelt szakállt: megvillan az asszír hadvezér vad tekintete.

– Köhintett... eldünnyögte az első mondatot: „Úgy... hm... rejtegetnek téged... hahh!... a kutyák... örrrdögfattyak!” (Könnyedén jelezte a zenei frázist, amit akkor Saljapin próbált.) A szakállt arcához szorítva leszegte fejét, felrántotta szemöldökét, kancsalított... iszonyat látni!... majd letette megint. És nagyujjával kegyetlen barna ráncot húzott az orrcimpáktól a szája sarkáig!...

Az öltözője pedig tele van emberekkel! Szmokingos meg frakkos egyének hahotáznak, közlik a legfrissebb színházi pletykákat, órájuk számlapját mutogatják egymásnak... Csak éppen hogy az arcába nem fújják a füstöt!

Ő olykor feléjük fordul, odavet egy-egy mondatot... És megint a szakállával foglalkozik. Felragasztja. Ide-oda forgatja a fejét. Letépi. Szeme alá nagy kék háromszögeket rajzol...

Ott terem az orvosa, a gégész. És megkérdezi:

„Fegyenyka! Fiúka! Hogy van a torkocskád?”

„Jól! Kutyá baja!”

„No, ne légy lusta, gyerek! Mutasd csak szépen azt a kis gégédet!”

„Nesze, nézd! Ááááááá...”

Ekkor a szobában levők mind abbahagyták a locsogást,

odamentek Saljapinhoz, és félretolva egymást, belenéztek a torkába. Viharos tetszésnyilvánítások következtek. Ő pedig nagy nyugalommal mondogatta:

„Ki nem látta még? . . . Te? No, nézd!”

Végre elzavarta őket. A sarokba húzódtak, összebújva, mint az operai összeesküvők, és megtárgyalták a látottakat. Ó, jaj! . . . Abból, ami odakint a fülembé jutott, megértettem, hogy valami csodálatosat mulasztottam, amit talán már sohasem láthatok. Elváltam az ajtófélfától, félénken közeltem Saljapinhoz, és megkérdeztem:

„Fjodor Ivanovics! Nem nézhetném meg én is?”

Felém fordult:

„Hát te hol voltál? Az ajtóban? . . . Miért nem jöttél be? . . . Féltél? . . . Te gyerek! . . . No, ne sírj! Csak te maradtál felvilágosulatlan? Sajnálak, te sötét tudatlanság! . . . No tessék, nézd!”

Kitátotta a száját.

Osztuzsev hosszú szünetet tart.

– *Maga nem tudja, mit láttam!*

Széttartotta a két kezét, mint aki selyemmotringot feszít ki a felgombolyításhoz, majd a tenyereit gömbölyítve, összeértette az ujjhegyeit; szemügyre vette az így formált teret, megcsodáltatta velem, figyelve a hatást, és csengő hangon, szaggatottan kiáltotta:

– KRÁTERT!!!

Feszült csend, majd újabb felkiáltás:

– A szájpadrólása?! . . .

Két tenyeréből boltozatot formál:

– KUPOLA!!! . . . A szeméig ér! Itt, ez alatt a kupola alatt születik meg az a csodálatos színezetű basszus! . . . A nyelve, mint a tengerhullám forró délidőben, alig fodrozódik az alsó fogak gyöngysora mögött! . . . S AZ EGÉSZ GÉGÉBEN EGYETLENEGY FELESLEGES RÉSZ-

LET SINCS! . . . Úgy nézi az ember, mint a mester szerszámát! Nem tudok megválni ettől a nagyszerű látványtól! . . .

Saljapin végre becsukta a száját, és megkérdezte:

„No, mi az? Nem elég még? . . . Mit mereszted úgy a szemedet! Ne félj! Nem kaplak be! Most pedig mind eredjetek innét! Dolgozni se hagytok! Torkig vagyok veletek! Ördögök! . . .”

Tolongva kifelé indultak.

Én is kiszaladtam az öltözőből, s a kulisszák mögött meglapulva néztem, ahogy Saljapin, hangosan fújtatva, elment mellettem, szandálban, arany karperecekkal a két mezítelen karján, arany fejéssel, selyemben, brokátban, mintha csak egy babiloni domborműről szállt volna le. Azután hallottam, amint a teremben egyre szárnyalóbban, erősödve áradt szét Saljapin átforrósodott hangja . . . és képzeletemben nem tudtam elszakadni ettől a hatalmas, éneklő tölcsestől . . . Hallgattam, néztem . . . Különösen azokban a pillanatokban, amikor Saljapin magas hangot fogott, s a nyelve reszketett a szájában.

. . . Véget ért az előadás. Hazamegyek. Első dolgom, hogy fogom a kis tükröt, és megnézem, milyen a torkom! . . . **MAGA NEM TUDJA, MIT LÁTTAM!!!** . . .

Osztuzsev összeteszi a két mutatóujját, majd kissé széjjelebb húzza:

– **A TORKOM, MINT EGY SÖRÖSÜVEG NYAKA! . . . A szájpadlásom?! PINCEMENNYEZET! . . . A nyelvem? Mint egy ÖKÖL, úgy meredezik a számban. Mögötte: sűrű vakhomály! . . .**

Másnap a Kamergerszkij utcában találkozom egy barátommal; nagyon művelt ember, zeneakadémiát végzett, sokat írt énekesekről. Elmondom neki:

„Voltam a kulisszák mögött, Saljapinnál – megfoghatat-

lan természeti csoda!... A torka – mutatom – ilyen!... A szájpadrólása: ilyen!”

Semmi hatás. Nem csodálkozik, nem mosolyog. Végre megszólal:

„Neked, a buta fejjel, még újdonság. Minket, szakértőket, ezzel nem lepsz meg. Ismerem Saljapin torkát. Egyet-érték veled – csoda! De nem természeti! A munka csodája, a rendszeres gyakorlása... Saljapinnak természetből fogva pompás basszus hangja van, ritka finom hangszálai! És közönséges torka. De az első énekmestere, Uszatov, speciális gyakorlatokkal fel tudta emelni a puha szájpadrólását, kitágítani a gégefalakat, megtanította Saljapint – hogy is magyarázzam meg neked? – hangokkal öblögetni a torkát... Egy-szer majd megmutatom neked azokat a gyakorlatokat, amelyek segítettek Saljapinnak kicsiszolni a természet ajándékát... Tudod, Saljapin shakespeare-i képességű színész, finom intuícióval, mélységes művészi kultúrával megáldva, s a legmagasabb követelményeket támasztja mind önmagával, mind másokkal szemben... Mint énekművész, nem ismer korlátokat. Rendkívül szorgalmasan dolgozik, és örökké elégedetlen önmagával... Hagyjátok ezt a sok locsogást a természeti csodáról, és ne higgyétek, hogy Saljapin mindjárt nagy énekesként jött a világra, hogy a tudásnak, értelemnek semmi szerepe sincs, hogy az előadás alatt valami titokzatos ihletettség szállja meg... Az olyan beszédek, mint: „Saljapin elzavart”, Saljapin botrányt csap”, „Saljapin izgul, hogy zeng-e vagy nem zeng majd este a hangja” – mindez csak lappália, kicsinyes, útszéli fecsegők mendemondája, akik az ő aranyat érő tehetségét rézpetákokra váltanák fel a művészetben... Inkább kövesd a példáját! Olyan hang, amelynek tökéletesen ura vagy, nagy kincs, nemcsak az operaszínpadon, de a drámában is!... Minél többször gondolj Fjodor Saljapinra! Sokat kell tanulnunk tőle!...”

Ez a beszélgetésünk – Osztuzsev kissé gondolkodik – ezer . . . kilencszáz . . . kilencben volt, kedves barátom. Idetova negyven évvel ezelőtt . . . Megfogadtam a tanácsot, és azóta rendszeresen gyakoroltattam a torkomat. Maga is sokat szerepel színpadon – magát is érdekelheti. Ide nézen! . . .

Osztuzsev kitátotta száját . . . Nézem: a szájadlása magas, boltozatos, nyelve lelapult, és feltárta a hatalmas alagút bejáratát. Torok! Ó, nem! Nem torkot láttam én – egy nagy művész szerszámát! S nem tudtam elfordítani a tekintetemet erről a rendkívüli látványról!

Osztuzsev becsukta száját, és látva, hogy milyen csodálkozva ülök ott, lenyűgözve az elbeszéléstől és e torok látványától – diadalmasan, de mégis szerényen karjára vetette a bolyhos törülközőt, fogta a szappantartót, és tenyerével elfedve pizsamáján a nyakkendő helyét, indult, megmosakodni éjszakára.

Ahogy kitette a lábát, sietve kihúztam az éjjeliszekrényem fiókját, elővettem a kis tükröt, kitátottam a számat . . .

Önök nem tudják, mit láttam! . . . A nyelv dombját és mögötte sötétséget. És semmi perspektívát!

— — — — —

Ettől fogva én is gyakoroltattam a torkomat. A minap megnéztem – egyelőre nincs mit mutogatnom.

Sebaj! . . . Még nincs minden veszve. Majd megnézem negyven év múlva! . . .

SALVINI HIBÁJA

Önök persze már sejtik: érdekelt, hogy Osztuzsev, ez a kitűnő Othello, miként értékelte a szerep más alakítóit. A színháztörténetből tudom, hogy a múlt század végén

a moszkvai Kis Színházban vendégszerepelt Tommaso Salvini, a nagy olasz tragikus színész. Éppen meg akartam tudakolni Osztuzsevtől, milyen felfogásban játszotta Salvini a mórt – jól ismertem a fennmaradt híreket meg Stanyiszlavszkij könyvének reávonatkozó fejezeteit is. De már kitalálta, hogy Salvini érdekel, és felemelte kezét:

– Hallom – motyogja nagyon halkán, mint a legtöbb süket ember, ha kérdésre válaszol, vagy gyakorlati dolgot mond (ha elbeszél, minden megerőltetés nélkül úgy zeng a hangja, hogy akár stadionban lehetne hallgatni!) –, Salvini-ről akar tudni? Mi sem könnyebb. Együtt játszottam vele az „Othelló”-ban... Igen, igen! – bólogat. – Salvini játszotta Othellót. Én kevéssel azelőtt kaptam meg Cassio szerepét... Salvini olaszul játszott. Mi, a kis színháziak, oroszul. Ez nem zavart bennünket abban, hogy jól megértsük egymást...

Maga persze a véleményemre kíváncsi? „Tetszett?” „Nem tetszett?”... Ugye, kitaláltam?... Nem maga az első és nem is az utolsó, aki ezt kérdezi tőlem! Röviden felelni, igennel vagy nemmel, nehéz. De mivelhogy ráérünk, és ma már senki sem jön be hozzánk, az ügyeletes nővért kivéve, aki eloltja a lámpát, és megtiltja nekünk a diskurálást, hát megpróbálok teljesebb képet adni róla.

Jól figyeljen, kedves barátom! Tizenhárom éves koromban Voronyezsben, amikor vasúti műhelyekben tanultam a pöröllyel csapkodni, és mozdonyvezetőnek készültem, nem állt módomban elolvasni Shakespeare műveit.

De volt egy ismerősöm, igen nagy tekintély Voronyezsben, legalábbis hozzám képest. Mert ő akkor már betöltötte a tizennégyet, és gimnáziumba járt, azonfelül meg vagyonos közjegyző fia volt.

Hát ez a legényke olvasta valahol Shakespeare „Othelló”-ját, és egy találkozásunk alkalmával elmondta nekem a da-

OSZTUSZEV(JOBBERA)EKONYV SZERZŐJE VEIL

rab tartalmát, saját szavaival, tíz perc alatt – elképzelheti, hogy nem éppen szó szerinti fordítása volt ez a híres tragédiának . . . Mégis, amikor befejezte, elvonultam a vasúti híd alá, sírni. Úgy sajnáltam ezt a nemes lelkű Othellót. Azóta is ő a legkedvesebb hősöm . . .

Figyeljen rám! Ő a legokosabb, legőszintébb, legemberibb az egész darabban! S a legtöbbször mégis féltékeny bolondnak ábrázolják. A harmadik felvonástól kezdve csak ordít, szörnyű hangon, és tör-zúz mindent maga körül . . . Sohasem tudtam ezt a felfogást megérteni! Mert a féltékenység nem tragédia, a szó fennkölt értelmében. A féltékenység kínjai még soha senkit jóra nem tanítottak, senkinek a lelkét nem gazdagították. A féltékenység mindig csak egyéni érzés. Alantas ösztön, irigység, amelynek tárgya élő személy. Lehetetlen, hogy Shakespeare, a reneszánsz költője, aki az emberi érzések szabadságát hirdette, ilyen sötét szenvedélyt magasztalt volna fel! Nem hiszem! . . .

Itt van a mi Puskinunk – nem volt színházi rendező, és mégis néhány sorban milyen jól meg tudta magyarázni az egész shakespeare-i elgondolást: „Othello nem féltékeny. Bízó természetű . . .”

Mennyire igaz! Milyen helyes és bölcs meglátás! Milyen nagyszerű is a mi Puskinunk! Milyen zseniális ember! Minden téren, még ott is, ahol nem az ő szakmájáról volt szó, újat tudott mondani, és mély nyomot hagyott.

Hát persze hogy Othello bízó természetű! Milyen világos így egyszerre minden! . . . Az embernek természeténél fogva jóhiszeműnek kell lennie. De milyen gyakran okozta vesztét a túlságos bizalom nemcsak egyes embereknek, hanem egész népeknek, államoknak is! Itt van a tragédia! Bízunk kell embertársainkban, de nem bízhatunk fenntartás nélkül, amíg gonoszság és csalás van a világon, amíg némelyek a mások eltaposására, megsemmisítésére törekednek. Ez az

igazi tragédia! . . . A bizalom tragikus, ha naív és gyanútlan valaki, ha nem ismeri fel, kivel van dolga! Ez a képesség, az emberekbe látás, ez hiányzott a szerencsétlen Othellóból. Szegény ember! – Osztuzsev szemébe könny szökik. – Semmi emberismerete nem volt! Hogyan hihetett annak az aljas Jagónak? Mert itt mutatkozik meg a túlzott jóhiszemősége, sőt, ha úgy tetszik, még némi korlátoltságot is láthat benne, ami szinte piciny gyermekké teszi. Ezért még szánandóbb!

– Azok – folytatja kis szünet után –, akik a féltékeny Othellót ábrázolják, nem veszik figyelembe a darab másik lényeges sajátosságát. Shakespeare így mondja: „velencei mór”. A mórok ősi kultúrája pedig a velenceivel vetélkedik. De nekik ez a szó semmit sem mond. Számukra csak primitívséget jelent. Ők csak egyet látnak: „mór?”, „féltékeny?” – tehát fekete vadember. Tehát nem mórt kell alakítani, hanem busmant, hottentottát, primitív embert a civilizált európaiak között. Tehát göndör parókat rakhatnak fel, bekormozhatják az arcukat, annál jobban villognak a fehér fogak és a szemük fehére . . . Én a magam részéről sohasem osztottam a szerepnek ilyenén felfogását. És ezért Salvini, vastagon befeketítve, nagy bajuszával, amelyet se le nem borotvált, se nem ragasztott le, elképzelésemben nem egyezik e nemes hős alakjával. Hanem a hangja!!! – Osztuzsev arcán mosoly fut át, és szánakozva tekint rám. – Maga olyat még nem hallott, és attól tartok, nem is fog hallani soha! . . . Amikor Salvini először lépett ki a színpadra a Kis Színház próbáján, tisztelettel meghajolt felénk, és csendes, csodálkozó hangon belekezdett első mondatába, a deszkapadló megremegett. Azt hihette az ember, hogy orgona szólalt meg. Halkan beszélt, de ez a „halk” hang mindenkiben kéjes borzongást ébresztett, és mintha még a bársonyfűggönyök lágy redőiben is ott zengett volna, ahogy elárasztotta a termet . . . Egyáltalán, kitűnően játszott, nagy temperamentummal,

okosan, meglepően, kifinomult módon. Szinte úgy éreztük, csak itt, az előadáson szerzett tudomást a kendő elvesztéről, és félretéve a szerep szövegét, rögtönöz. A közönség majd megőrült! Tombolva hívták újra meg újra a függöny elé! Sokan jegyért rohantak, hogy újból lássák!... Óóóó!...

A következő előadás sokaknak csalódást okozott: tökéletes mása volt az elsőnek, a legapróbb részletekig. Ami az első alkalommal olyan csodálatos telitalálatnak tűnt fel, olyan váratlanul hatott, arról kiderült, hogy kiszámított és rögzített ihlet! Minden gondosan kicsiszolt, a tükör előtt ezerszer kipróbált!... Sehol egy hajszálnyi eltérés! Semmi rögtönzés – sem a hanglejtésben, sem a mozdulatokban... És emellett az a csodálatos egyszerűség, az a természetes színpadi mozgás!... Életemben először láttam ilyet. Mert a színész minden alkalommal újramintázza az alakot! Még ha ezek a másolatok olyan egyformák is, mint az ikrek! De lehetetlen minden alkalommal ugyanazt a gyermeket megszülni! Salvini itt valahogy elszámította magát! Közvetlen átélés őnála a színpadon nem volt. És mégis, ezt a nagyszerűen megjátszott szenvedélyt még Konsztantyin Szergejevics (Sztanyiszlavszkij!) röntgenszeme is valódinak látta! A festett tüzet: igazi lángnak! Megperzselődött a vásznon lobogó lángtól!... Salvini hatalmas művészi teljesítményt nyújtott! Ám a tapasztalt közönséget másodszor nem lehet megtéveszteni. Azok a könnyek viszont, amelyek a színpadon minden alkalommal mély átélésből fakadnak, mindig meg fogják hatni!

Közvetlenség tekintetében igen érdekes volt Tamagno – az olasz énekes, aki oroszországi vendégszereplése alkalmával Verdi Othellóját énekelte a moszkvai Nagy Színházban. Ó, remekül csinálta.

Meg kell mondanom, hogy Tamagno eszményi hőstenor

volt, nagyszerű hanggal és igazi művésztemperamentummal megáldva! De amikor színpadra lépett, még hiányzott a színészi technikája, ami nélkül pedig Othellót sikerre vinni sem a drámában, sem az operában nem lehet. A vokális részt maga Verdi, az akkor már agg zeneszerző vette át vele.

Látva a próbán, hogy Tamagno az utolsó jelenetben mennyire igyekszik Othello öngyilkosságát megjátszani, de sehogyan sem sikerül a fellengzős fogásoktól megszabadulnia, Verdi e szavakkal fordult hozzá:

„Signor Tamagno, adja csak ide nekem a tört egy pillanatra!”

Jobb kezébe fogta a pengét, intett a karmesternek, gyenge hangon elénekelt az utolsó frázist, és egy hirtelen mozdulattal szíven szúrta magát. Hangtalan kiáltás tört fel a torkából: „Jaaaj!” . . . Mindenki úgy látta, hogy a tör teljesen keresztülhatolt. Moccanni sem tudott senki . . . Verdi elsápadt, kihúzta a tört, mélyet sóhajtott, és egyik kezét Desdemona felé nyújtva, másikat a sebre szorítva, megindult felfelé az alkóv lépcsőin, de nem érte el, egyre rosszabb csuklott . . . leroskadt szétvetett karral . . . és legurult a magasból a színpad elejére . . .

Mind odarohantak, hogy felemeljék a híres maestrót – azt hitték, halott!

Verdi elhárította a segítséget, felállt, felvette a tört, és visszaadta Tamagnónak, e szavakkal:

„Talán inkább így haljon meg!”

Nem csoda, hogy fogott a tanítása! Ahogy Tamagno az opera harmadik felvonásában gyűrni-szagatni kezdte a függönyt, amely mögül Cassio és Desdemona beszélgetését figyelte, a közönség ösztönösen kissé felemelkedett ültében a rémülettől. Mind elhitték, hogy itt most gyilkosság történik! Az ilyen Othello nemcsak Desdemonát képes megfojtani, hanem a földszinten ülőket is! . . .

Osztuzsev, a gyakorlott elbeszélők módján, itt egy kis szünetet tartott, hogy néhány elbűvölt kiáltást hallathassak, majd így folytatta:

– Amikor Tamagno énekelt a Nagy Színházban, a moszkvai egyetemisták, akik mindig a legjobban voltak tájékozva, sohasem váltottak jegyet a karzatra. Ingyen hallgatták meg, a Petrovkáról. Ennek a derék legénynek olyan hangja volt, hogy előadás előtt testét speciális fűzőbe kellett szorítani, hogy teli tüdőből ne lélegezhessen. Amint tudja, sem a zenekar, sem a kórus sohasem hallatszik ki az utcára . . . de Tamagno hangja kihallatszott, a padlás szellőztetőablakain keresztül. Ha be nem fűzi magát, talán megrepeszti a falakat, s egy másik, kisebb színház talán össze is dőlt volna! . . .

Osztuzsev elhallgatott. Ma már talán nem is hallok tőle többet: hiszen nem elbeszélést mond, ezek visszaemlékezések . . . De nem, a szemén látom, hogy visszatér a kiindulási pontunkhoz.

– Salviniról egy pompás kis történetet tudok.

Firenzében esett meg, ahol szörnyen szerették őt.

Városszerte hirdetik a falragaszok: „Tommaso Salvini az Othello szerepében lép fel.”

Egy óra alatt szétkapkodták a jegyeket, semmi pénzért nem lehetett szerezni, mert a jegyűzér fiúk ez alkalommal maguk nézik meg Salvinit.

Egy órával az előadás kezdete előtt a színház már zsúfolásig megtelt, Salvini akár fel se lépjen, a nézőtéren a diadal légköre fűlik.

Végre felmegy a függöny.

Senkit sem érdekel, ki és mit fecseg ott, mindenki Salvini megjelenését várja. S még meg sem villant a kulisszák között Othello köpenyének csücske, a közönség máris tomboló ünneplésben részesíti. Salvini feketén, szeme fehérét villogtatva kirohant, és megállt a színpad közepén, két ke-

zét a kardmarkolatára téve . . . A tapsokat mintha elvágták volna! És hirtelen: lábdobogás, kiáltások, nyávogás! Éles füttyök, ajtókulccsal sípolnak! Mindenki felugrált a helyéről! Mindenki ordít!

Salvini látja: valami rettenetes történt . . . De mi?!

Lassan végigjártatja szemét a színpadon . . . a színészen . . . zekéjének ujjain . . . Ahá!

Fehér mind a két *keze*! Elfelejtette befesteni!

Más kiszaladt volna a színpadról! . . . A városból!!! Olaszországból! . . . De ez?

Olyan tekintélye volt, hogy egyetlen hatalmas mozdulattal, amelyet valami természetfeletti hipnotikus erő vezérelt, helyére tudta parancsolni a közönséget, szinte lenyomta, odabilincselte a székekhez!

És a beállott csendben, amelyben a lélegzést is meg lehetett hallani, a szenátushoz fordult, és belekezdett a monológjába! Sohasem játszott még ilyen egyszerűen és ugyanakkor ilyen fenségesen! Elmondta, miként ismerte meg Desdemonát, és ízlelte meg a tiszta boldogságot, életében először . . . Megigazította a diadémot Desdemona lenszőke haján. Térdet hajtott előtte. És fehér kezével közben szándékosan megérintette Desdemona ruhájának fekete bársonyát . . .

Véget ért az első felvonás. A második, amint tudja, Ciprus szigetén játszódik. Első jelenet: Jago, Rodrigo, Montano . . . Mindjárt ki kell jönnie Othellónak.

A teremben ülők kimeresztették a szemüket, és a nyakukat nyújtogatják, hogy közelebb legyenek az események színhelyéhez, hacsak néhány centiméterrel is. Mindenki fél, hogy elmulasztja a megjelenése pillanatát.

De alighogy megjelent a színen, a teremben elképzelhetetlen üvöltözés támadt! A közönség a rivaldához rohant, és

valaki már meg is dobta a híres színészt egy almacsutkával! Megint fehér a keze!

Ekkor ő a legtökéletesebb nyugalommal – a közönség üvöltözése közben – egymás után lehúzza kezéről a fehér kesztyűt, és átadja egy katonának! . . .

Mindkét keze fekete!

Ugyanis, amikor az első felvonásban észrevette a hibát, mihelyt a jelenete véget ért, kisietett a kulisszák mögé, és nyomban elküldött a szállására egy pár fehér kesztyűért. Közben pedig bekente páccal, majd feketére mázolta a kezét; és kesztyűt húzva ment ki a színpadra; mintha akkor, az első felvonásban is fehér kesztyűben lett volna!

Viharos tapsokkal jutalmazták leleményességét. A színház a szó szoros értelmében üvöltött az elragadtatástól. „Bra-vó!”, „Sal-vi-ni!”, „Vi-va!” – hallatszott ütemesen skandálva.

Megértették, hogy hibázott, és ügyesen megmentette a helyzetet. És örömmel megbocsátották hibáját. De azért, ettől fogva, valahányszor Salvini Firenzében szerepelt, az „Othello” első felvonásában fehér kesztyűben lépett a színpadra. Más városokban: fekete kézzel. Lassankint mindenki elhitte, hogy legelőször is így volt! Akkor is fehér kesztyűt viselt! És nem ő, Salvini hibázott, hanem a közönség tévedett.

Hát ez a legcsodálatosabb, kedves barátom, ami egy színházban történhetik. Azt persze tudja, hogy sok nagy színész képes meggyőzni a közönséget – enélkül nem is volna színpadi művészet! De *más meggyőződésre* bírni a közönséget, nagyon nehéz. A legtöbbször lehetetlen! Ha egyszer már elhitt valamit, úgy nem akar mást hinni. Nem akar sok Hamletet és sok Othellót ismerni. Egy Hamletet és egy Othellót kíván csak látni, különféle színészek alakításában. Ezért olyan nehéz megváltoztatni a külsejét, hát még a jel-

lemét annak a hősnek, akit a közönség már ismer és szeret. Ezért olyan nehéz szakítani a színészi hagyományokkal, és más felfogásban tálni egy híres darabot. Ez csak igen nagy színészeknek sikerülhet. S azért mondtam el magának ezt az esetet, kedves barátom, hogy helyesen értse a szavamat.

Salvini zseniális színész! Ámulatba ejtett a közönség feletti hatalmával és a színpadi technikájával. Ez is rendkívül nagy dolog! . . .

SZOJNOV DOKTOR

Mint ahogyan bármely téren a mester tudja legbiztosabban megítélni a másik mester munkáját – legyen az festőművész, agronómus vagy olvasztár –, úgy a hőstettet is a legjobban az értékeli, aki maga is képes rá. Ezért becsülik minálunk olyan nagyon a hősiességet.

. . . A velünk szomszédos szobában feküdt Arkagyij Szojnov, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának tagja, öreg, érdemes orvos. A penzai terület egyik járási kórházának sebésze.

Szojnov sokévi munkássága folyamán – még mint vidéki orvos kezdte pályáját – több mint harmincezer műtétet végzett. Most őt támadta meg a betegség: teljesen megvakult (valami szövődmény következtében), így hozták fel Moszkvába, és helyezték el a Botkin-kórházban.

Hogy milyen népszerű, és mennyire szeretik őt a penzai területen, abból is kitűnik, hogy a területi végrehajtó bizottság még életében róla nevezte el egyik járási kórházát.

Szojnov, mielőtt orvosnak ment, klasszika-filológiát tanult. Azóta is élt benne az érdeklődés: élvezettel keresgélte az orosz szavak latin és görög gyökereit, és magyarázta a nevek értelmét.

„Szeretek” görögül „fileo” – mondogatta. – Innen ered-

nek a következő nevek: Filimon – szeretett, Filaret – a jót szerető, Filofej – istenszerető, Filipp – lóbarát, mert „hipposz” annyi mint „ló”. A „fil” gyökeret foglalják magukban ezek a szavak is: „bibliofil” – könyvbarát, „filológ” – a beszéd kedvelője, „filozof” – bölcsességkedvelő, mert „szofia” görögül bölcsességet jelent... Minden név jelent valamit valamilyen nyelven. Marina latinul: „tenger, tengeri”, Mauros és Maura görögül „sötét”. Ezért a középkorban a sötét bőrűeket móroknak mondták, Melanija: „fekete nő”. Ugyanezt a szót találjuk meg a „melankólia” – búskomorság – elnevezésében is, ami görögül azt jelenti: „sötét epe”. Hogy pedig az epe görögül: „hole”, azt én, mint orvos, igazolhatom...

Ilyesmiről beszélgettünk állandóan. Mielőtt engem Osz-tuzsevhez költöztettek, Szojnovval feküdtem egy szobában. És amikor már szabad volt fennjárnom, sűrűn meglátogattam: felolvastam neki az újságokból, könyvekből. Leggyakrabban elbeszélést választottunk: Gorkijt vagy Alekszej Tolsztojt, Antonovot, Kazakevicset. A költők közül különösen Tvardovszkijt és Marsakot kedveltük.

– Nagyon megkérném, hogy ismertessen meg a szovjet irodalommal – mondta Szojnov. – Szeretném az ittlétemet kihasználni, hogy minél teljesebb képet kapjak róla. Egyre inkább látom, hogy van mit mutatnunk a világnak, és van mit utódainkra hagynunk – nem csupán tettekben, de irodalmi alkotásokban is... Szeretnék még regényt olvasni a régi bolsevikokról. Parasztcsaládból származom, ifjúkorom óta osztottam a bolsevikok nézeteit, és igyekeztem támogatni a pártot. De csak nemrégén léptem be tagjai sorába. Éveim ellenére, ahogy mondják, ifjú kommunista vagyok. S nagyon fájlalom, hogy már nem lehetek a párt tevékeny tagja...

Minden erőmből igyekeztem meggyőzni őt, hogy sok régi

kommunista példát vehetne róla, hogy rendkívül jó híre van, hogy az ország legtiszteltebb emberei közé tartozik, hogy helyesen élt és él, s hogy a párt büszke az ilyen emberekre . . .

– De hát hasznára kellene lennem! – válaszolta. – Egyre az jár az eszemben: mit tehetnék? A kommunista, kedves barátom, nem szemlélődő, hanem a tettek embere.

A takaróján fekszik, meleg kórházi köntösben: megtermett, tisztos külsejű ember, rövidre nyírt sötét hajával, a mennyezet felé fordított tűnődő, okos arcával és világtalan szemével – és izgatottan cibálja rövidre nyírt, őszülő kis bajuszát.

Amikor engem elvittek tőle, kis ideig egyedül maradt. Majd új beteg telepedett meg volt ágyamon: ősz hajú ember, arca és a kopasz feje búbja rózsaszínű; még nem higadt le benne a munkaláz és a város rohanó tempója. Ágyán ülve buzgón lapozgat egy bekötött disszertációt, papírlapra jegyezget, és akkor sem néz fel a kéziratból, amikor nekünk válaszolgat. Még nem illeszkedett be a kórházi életbe, még közönyös iránta. Én csak az imént ismerkedtem meg vele a fizioterápiás fülkében – ámbár a „megismerkedtem” kifejezés az adott esetben nem a legtalálóbbról: megtudván, hogy Osztuzevvel fekszem egy szobában, odajött hozzám, és kifaggatott felőle: melyik színházban játszik, hány éve, milyen címe van; hümmögött, és búcsú nélkül eltávozott, két kezét pizsamája zsebébe süllyesztve.

Bemegyek Szojnovhoz, látogatóba. Mint mindig, elkérdezi, hogy érzem magam, milyen kezelést kapok, orvosi tanácsait tapintatosan kérdésekbe öltözteti:

– Nem tudná meg a kezelőorvosától, miért nem alkalmazzák most azt a szert, amikor pedig a hatása vitathatatlan? Sok esetet tudok . . . Akkor jó hasznát vette az ajánlásomnak . . .

Nagyon elégedett a szomszédjával:

– Szerencsém van! Roppant érdekesen beszélt nekem a graviméter-felvételekről. A nehézségi erő megváltozása lehetővé teszi, hogy inga segítségével felkutassák a föld mélyében levő vasérc-, kőszén-, nyersolaj-lelőhelyeket, sőt a sótelepeket is. Lényegében ez a csillagászat egy alfaja, a szocialista gazdaság szolgálatába állítva. Sohasem hallottam még, hogy hasonló tudományos kísérletek ilyen tisztán gyakorlati eredményekkel járnának... Sok érdekeset tudtam meg az intruziókról is. Ezek vulkanikus kőzetek, amelyek kifelé törtek, de nem tudtak a föld felszínére kijutni, megrekedtek a földkéregben, és kihűltek. Tanulmányozásuk folytán bővülnek az ásványi kincsekkel kapcsolatos ismereteink. Az „intrusio” szó egyébként latin eredetű, és „behatolás”-t jelent. Ezt tegnap elmagyaráztam neki. Ámulok mindazon, amit mondott. Noha nemcsak hogy olvasni nem látok, de teljesen elvesztettem a szemem világát, kezdek meggyőződni róla, hogy még ilyen helyzetben is sokat tanulhatok. Ha úgy akarja a sors, hogy ne tudják visszaadni a látásomat (mint orvos, e kérdésben szkeptikus vagyok), szívesen megosztanám ezeket a benyomásaimat Belinszkben, a járási központunkban. Szeretnék elbeszélgetni a fiatalsággal, és a kórházi találkozásaimról mesélni nekik. Itt sok érdekes ember fekszik. Úgy számítom, ha kissé jobban leszek, megismerkedem szomszédunkkal, Osztuzsevvvel. Kár lenne ilyen alkalmat elszalasztani. Hallottam, hogy kitűnő színész, de szégyenszemre még nem láttam játszani.

– Nekem bizony nem tetszik a maguk Osztuzsevje – jeltenti ki határozottan a szomszéd, s félretéve a kéziratot, kis fésűjével a halántékára simított, sárgás-ősz haját igazgatja.

– Beképzelt!

– Ugyan! Miből látta? – kérdezi riadtan Szojnov. – Talán csak elhamarkodottan ítélt!

– Megmagyarázom. Öregember. Én sem vagyok éppen fiatal. Mosakodni mentem. Összetalálkoztunk. Nem láttam őt a színpadon. De tudom: a Szovjetunió népművésze. Köszönteni feszélyező – nem ismerjük egymást. De a figyelmes és jól nevelt ember mindig megérzi, ha valaki meg akar ismerkedni vele. Annál inkább, mert látja: megfeszítem a nyakam, Lehajtott fejjel állok ott . . . Ha legalább biccentene! De nem! Kimereszti a szemét, és nekilát . . . fogat mosni.

– Mit beszél! – mondom. – Csak nem értette meg magát. Ez félreértés. Ha maga meghajolt volna, viszonzta volna a köszöntését!

– Nem fogok előre hajlongani! Egyszerre, egyidőben, kérem! De hogy fejet hajtsak előtte, miért?! Ha nem, hát nem! Tapsokhoz szokott.

– Azokat nem hallja – sietek közölni vele. – Hiszen tudja, hogy süket!

– A fülnek ehhez semmi köze. A szeme teljesen jó: szemüveg nélkül olvassa az újságokat, köszönni is tudhat! . . .

Ekkor részletesen elmondtam mindent, amit Osztuzsevről tudtam: ritka szerénységéről beszéltem, jóságáról, életkedvéről, arról a hihetetlenül sok erőfeszítésről, amibe alkotómunkája került, és amiről a közönségnek sejtelme sincs.

Végre kimerültem.

– Barátom – fordul hozzám Szojnov –, megkérném, hogy ma már ne mondjon többet. Osztuzsev életrajza nagyon felizgatott. Megdöbbentő sors. Úgy gondolom, ez az ember felvehetné a versenyt a nagy Beethovennel. Beethoven süketen csak önmagában bízhatott, a saját erejében. Gyönyörű életet élt, de nagyon tragikus, mert magányosságra volt kárhoztatva. Osztuzsev viszont meg tudta találni helyét a közösségben. A betegsége sem bírta kivetni őt a közösségi életből. És öregkorában is bebizonyította, hogy süketen sem maradt el a többiektől, és hogy a szovjet színház tanulhat

tőle... Itt fekszik a magamfajta ember, és éjszakánként kishitűen tépelődik, sajnálja, hogy öregkorára elvesztette látását, és most nem tud hasznót hajtani. Mennyivel nagyobb tragédia az övé: fiatalon veszíteni el hallását, egy színésznek!... Kérem, adja át neki üdvözetemet. Én nagyra becsülöm őt. És meghajlok a hősiessége előtt. Magának pedig, kedves szomszéd, meg kell mondanom – Szojnov felkönyököl –, maga kitűnő szakember, és élvezetesen beszél, de az emberekhez nem ért, és hamar kész rosszat gondolni róluk. Kérem, most ne ellenkezzék. Felindult vagyok, és kissé gyengének érzem magam. Most nem tudok felelni magának.

Visszatértem a szobámba.

– Hol kun-cso-rog? – Osztuzsev karosszékében ülve olvasott. Most leteszi a könyvet. – Ha engedély nélkül a kórtermekben ténfereg, beárurom, és akkor elveszik magától a papucsot!... Hol járt?

– A szomszéd szobában, Szojnovnál!

– Bocsánat, egy kissé hangosabban, ha lehetséges!

– Doktor Szojnov – harsogom – megkért, hogy adjam át üdvözetét. Azt üzeni, mélységesen tiszteli. És el van ragadtatva magától. Tiszteletét küldi általam!

– Ahá, köszönöm! Azt gondoltam, reggel óta dominózik! Rémes időtöltés! És micsoda lehetetlen kifejezés: „befagyasztás”! Nem hűtőházban vagyunk!... Pokoli kínokat állok ki, amikor látom, hogy négy játékos leül az asztal köré, szétterpeszti az ujjait, aztán elkezdik kocogtatni az asztal lapját azokkal a kockákkal, a betegtársak egészségére!... Ennyi idő alatt egy egész könyvtárat ki lehetett volna olvasni! Ki üdvözlötetett?

– Szojnov doktor. Szoj-nov...

– Ahá! Az imént nem értettem. A szomszéd?... – Osz-

tuzsev két tenyerébe temeti szemét. – Sötét éjszaka? Mit mondanak az orvosok?

Ráérősen beszél és halkán. De az én kiabálásomat az egész osztály hallja. Ezért jobbnak látom hazudni:

– Javul!...

Osztuzsev kérdően felvonja a szemöldökét:

– Lát?!... Ó-ó!... Nagy boldogság!... Szomorú volt elgondolni, hogy egy ember, aki egész életében a legkényesebb műtéteket végezte, még az újság egy betűjét se olvashassa el. És hogy éppen rajta ne tudjon segíteni az orvostudomány. Keserves az embernek a hallását elvesztetni, de a látás elvesztése szerintem még iszonyatosabb! A szem a legdrágább kincsünk!... Ha ilyen embert figyelhetünk meg, mint ez a doktor – folytatja rövid tűnődés után –, a nyomott hangulat egyszerre elpárolog!... Nagyszerűen viselkedik! Nézze, a kívülállók miként igyekeznek a kedvében járni, valósággal versenyeznek egymással! A személyzet minduntalan beszalad a szobájába, sokszor minden ok nélkül is, úgy látom. Nincs rájuk annyiszor szüksége. Inkább nekik van szükségük órá. Elismerő szava, figyelme jobba teszi az embereket, felemeli őket. Azonkívül, úgy hallottam, kitűnő orvos. Szeretnék megismerkedni vele. Hanem kellemetlen egy alakot raktak a szobájába: tegnap a mosdóban a szó szoros értelmében körülszimatolt engem, furcsán viselkedett, kimeresztette a szemét, figyelmembe ajánlotta a kopasz feje búbját, rám köhögött!... Örültet hoztak ide, a belgyógyászatra! Én tökéletes hallgatásba burkolóztam, nem vettem tudomást érthetetlen fintorairól és próbálkozásairól. Elhagytam a fürdőszobát, mintha nem is látnám. Azóta, mihelyt a folyosón találkozunk, tüntetően elfordítja azt a kerek képét, mindjárt a profilját mutatja! Mintha megsértettem volna, és most tudni sem akarna rólam! Pedig nem ismerem. Esküszöm, egyetlen szót sem szóltam akkor!... Nem mehetek be a szo-

bába, ahol ez a hibbant agyú lakik! Ezért magával üzenhetek csak Szojnov doktornak néhány szót . . . Lefekszik? Ha már egész nap szaladgált, húzza fel, kérem, a papucsot, és menjen be a szomszéd szobába – csak negyedórát rabolok el magától . . .

Eltűnődik:

– Nehéz téma: az emberi méltóság. Itt nagyon tömörnek és szűkszavúnak kell lenni. Adja tudtára Szojnov doktornak, hogy az olyan emberek, mint ők, ékesítik az életet, és óriási tiszteletet keltenek. Hajoljon földig előtte! . . .

LERMONTOV FÖLDIJE

A Belinszkij jubileumi ünnepségek napjaiban Moszkvából egy írókból és tudósokból álló küldöttség utazott azokra a helyekre, ahol Belinszkij ifjúi éveit töltötte: Penzába és a penzai területre.

Soha, sehol sem volt ez még – csak nálunk van így! –, hogy a nagy emberek emlékének szentelt ünnepségek ilyen óriási, valóban országos eseménnyé váljanak, amely kitörülhetetlen nyomot hagy minden résztvevő emlékezetében. Nem hatalmaztak ugyan fel rá, mégis kijelentem a tízezrek nevében, akik ott voltak Penzában, a Belinszkij-emlékmű alapkőletételénél, meg azok nevében is, akik aznap este a penzai területi színházban rendezett ünnepi ülésen jelen voltak, s a küldöttség nevében, és végül a magaméban is, merem állítani, hogy ezek a napok mindenkor a legmaradandóbb, legfennköltebb emlékeink közé fognak tartozni.

Penzából Csembar városába mentünk, amely éppen azokban a napokban vette föl Belinszkij nevét. Csembartól pedig csak tizenhét kilométerre van Tarhani, ma Lermontovo falu, ahol a költő első tizenhárom évét, rövidke életének csaknem felét, töltötte, s ahol hamvai nyugszanak. Én, szégyenszemre, régóta csak készültem, készültem Tarhaniba, s a készülődésnél maradtam, a háború kitöréséig. 1941 júliusában, Lermontov halálának századik évfordulóján, ugyanilyen kül-

döttségnek kellett volna – a jubileumi bizottság nevében – elvinni Tarhaniba a költő bronz reliefjét, és koszorút helyezni a sírjára. De közbejött a háború, s az utazásból semmi sem lett, az ünnepséget nem sikerült megrendezni. És most azzal a biztos meggyőződéssel igyekeztem a Belinszkij-jubileumra, hogy ezúttal, így vagy amúgy, eljutok végre Tarhaniba.

Robogunk a küldöttséggel a dimbes-dombos penzai sztyeppeken át, egyik autó a másik után; egyszerre csak bal felé tekintve, kissé távolabb, egy emeletes ház világoszöld tetejét pillantom meg az ősi park sötét lombjai között, templom fehérlik, és feltűnik a fényképekről oly jól ismert falu! Lermontovo! Csaknem kiugrottam az autóból – nem mehetek el mellette! Megálltunk. Utánunk a többiek is megállnak, az út szélére hajtva. Kocsiajtók csapódnak. Kiszállnak a küldöttek, a tagjaikat megmozgatni, tudakolják, miért álltunk meg. Javasolom: térjünk be egy félórára Lermontovóba. Nem sokáig tanakodtak, senkit sem kell rábeszélni. Már be is kanyarodtunk a faluba, házak közt robogunk, megke-rülünk egy jókora tavat, és megállunk a múzeum udvarán. Kiderül, hogy nélkülünk is sok autó van már ott. Nemcsak mi vagyunk ilyen okosak! A más járásokból és területekről Belinszkij városába igyekező vendégeknek is eszébe jutott, hogy útközben Lermontovóba bekanyarodjanak. Belépünk a kis házikóba, a csöpp szobákban sűrűn szorong a nép, és minden sarokban magyaráznak: az igazgató, a tanítók, turistavezetők. Iparkodom meglátni, amit mutogatnak, lábujj-hegyre ágaskodva nyújtogatom a nyakamat, és tudom, hogy mindjárt, vagy tizenöt-húsz perc múlva, továbbmegyünk, s úgy leszek vele, hogy: „Voltam, voltam, de nem láttam.” Pedig hát Lermontovval foglalkozom!

Kértem, hagyjanak ott másnapig Lermontovóban, s reggel vegyenek fel újra, visszafelé, Penzába menet. Annál is

inkább, mert Belinszkij városában egyéb teendőm sincs, mint hogy az ünnepi díszgyűlésen az elnökség tagjai közt helyet foglaljak.

Küldöttségünk vezetője, Fagyejev, nem ellenezte.

Elrobogtak a mieink, majd utánuk mind elrobogtak; a szomszéd járásokból és területekről jött vendégek, Lermontovo falu kolhozküldöttsége, a múzeum igazgatója, a tanítók, turistavezetők, még a rendőr is elrobogott. Mind Belinszkijbe, az ünnepi ülésre siettek. Én ott maradtam, egy ór gondjaira bízva, és végre mindent apróra megnézegethettem. Béjártam a szobákat, végigsétáltam a park minden ösvényén, elüldögéltem minden padon, és vagy három óra múlva kényelmesen bandukoltam a falu végére, ahol a fehér templom mellett egy kis kápolnában pihennek Lermontov hamvai.

Magas tölgyfa borul a kápolnára, bizonyára úgy ültették oda, a költő kívánsága szerint, hogy felette

Sötét tölgy susogjon csöndesen.

Öregember őrzi a kápolnát, és vezeti oda a zarándoklókat – lehet már vagy hetvenéves.

Soha, sehol sem láttam még, nem hallottam ilyen vezető! Olyan elevenen beszél Lermontovról, olyan hitelesen, részletekbe menően, mintha kiküldetésben járt volna ott abban a korszakban, és csak az imént tért volna vissza. Pedig nem tetszeleg a múlt ismeretében, nem abban éli ki magát. Nem! Szavai nyomán Lermontov mintha kimozdulna korából, és közelebb kerülne hozzánk, és szinte úgy rémlik, hogy ott áll az ő mellett, élő valóságában.

Az öreg először is az iránt érdeklődött, hogy véletlenül maradtam-e el a küldöttségtől, vagy szándékosan, a lermontovi helyeket megnézni. Amikor megtudta, hogy „szándékosan”, láthatóan megörült, és egyezséget ajánlott a gyerekek-

nek, akik a kerítésen kívül állva kérték, hogy engedje őket ehhez a kis létszámú csoporthoz csatlakozni. Azt mondta nekik:

– Gyerekek, tudjátok a feltételeimet! Ha bárki közületek csak egyet is nyikkan, nem kutatom, melyiktek volt, mindenkít elzavarok. Megértettétek? Itt lehettek, a legelső nyikkanásig. A sapkátokat hagyjátok kint. Mihail Jurjicshoz jöttök...

Ezt a két szót: „Mihail Jurjicshoz”, jól megnyomta, s hangja szigorúan csengett...

Beléptünk. A kápolna közepén nemes formájú, fekete gránit sírkő, rajta aranybetűkkel: „Mihajlo Jurjevics Lermontov.” Bal oldali lapján a születés időpontja. Jobb oldalin: a halál dátuma. Hátrább pedig, jobbra-balra kissé kiugorva, Lermontov anyjának, Maria Mihajlovának és nagypapjának, Mihail Arszenyevnek síremléke.

– Ezeket a síremlékeket – magyarázza az öregember – a nagyanyja állíttatta, Jelizaveta Alekszejevna. Sorjában eltemetett mindenkit: férjét, lányát, unokáját. Ő halt meg utolsónak. Neki már senki sem állított síremléket. Az örökösöket csak az érdekelte, hogy a birtokot a kezükbe kaparintásák, beérték egy kis táblával a falon; itt van: „Jelizaveta Arszenyeva... meghalt ezernyolcszáznegyvenötben, nyolcvanöt éves korában...” Ez tévedés! Ha öreg volt is, mégsem nyolcvanöt éves, hanem csak hetvenkettő, az újabb kutatások szerint... Nézegesse addig a síremlékeket – mondta –, én lemegyek, világot gyújtok, különben semmit sem látni. Gyerekek, ti kotródjatok innét! Ejnye! A síremlék előtt fecsegni... Csúnya dolog! Gyerünk...

A gyerekek mentegetőznek:

– Csendben leszünk... ahogy megegyeztünk...

– Máris túlságosan sokat beszéltetek – mérgeskedik az

öregember. – Menjetek ki, ha fecsegni akartok. Vagy pedig egy szót se! Akkor maradhattok . . .

Lefelé indul a téglából rakott kis csigalépcsőn. Nemso-kára ismét kibukkan a feje, hív, hogy kövessem.

Íme, az alacsony sírbolt, és előttem, hat roppant nagy tölgyfa talpon, hatalmas fekete fémláda. Alacsony fekete rács választja el tőlünk. Fekete fémkoszorú lóg a fehér fal-mélyedésben a koporsó felett, s itt-ott néhány gyertya ég a boltív aljára tapasztva. Ez a meleg fény a hűvös pincében s a síri csendben hallatszó ütemes lélegzetvételünk még job-ban érzékelteti a pillanat fenségességét.

– Ebbe az ónládába van beforrasztva – szól fejét lehajt-va az öregember – a Mihail testét rejtő koporsó, és minden ugyanúgy van, ahogy a Kaukázusból idehozták, Pjatyigorszk városából, ezernyolcszáznegyvenkettő tavaszán . . .

– Amikor Lermontovot megölték – folytatja kis szünet után –, a nagyanyja nagyon búsult, siratta. Úgy siratta, hogy belevakult. Nem mintha teljesen megvakult volna, látott, csak a szemhéja nem emelkedett fel, úgy kellett az ujjával felhúzni . . .

Azt írja a testvérbátyjának, Afanaszijnak, Pétervárra: itt akarom eltemetni az unokámat, Misenykát, anyja mellett, hazai földbe. Az meg: „Őfelségéhez adj be kérvényt” – vá-laszolja. Beadta. Megjött az engedély: „A szükséges vigyá-zattal szállítandó.” Vagyis feltűnés nélkül. És ónkoporsó-ban. Hát jól van!

Afanaszj elküldte ezt a ládát, a nagyanyja hívhatja Ler-montov szolgáját, Andrej Szokolovot, meg egy másikat, Ivan Vertyukov nevezetűt, még egyet a mieink közül, ide-valósít, Bolotyint. „Titeket szeretett – aszongya. – S ti is tiszteltétek őt, szolgáltátok, elkísértétek Pétervárra meg a Kaukázusba is. Megosztottátok vele a veszélyt, a harcokat. Rátok bíztam életében. Vegyétek ezt a feket koporsót, két

trojkát, meg pénzt, amennyit akartok, eriggyetek Pjatyigorszk városába, hozzátok el nekem az unokámat, Mihail Jurjicsot...”

Útnak indította őket. Mennyi ideig utaztak, nem mondom, nem tudom, feltételezhető, hogy két-három hónapba is beletartott, amilyen rossz utakon mentek. Hiszen tudja, milyen utak voltak akkoriban, ma már mindenütt aszfaltos...

Abban az időben a Kaukázusból nem Penzának jöttek, az kiesik az útból, hanem Voronyezs felé: Tambov, Kirszanov, Csembar... Aztán csak hallik ám: jönnek. Mind ki-megyünk, nézzük... – Itt elakadt az öreg, nyelt egyet, majd helyesbített: – Nem éppen mi! Akkoriban nem éltünk... No de mindegy, a mieink, tarhaniak. Magunkfajta nép!... Kimentek. És látják, hogy közeledik a fekete koporsó, hat ló húzza, és mögötte annyi nép, hogy feketéllik az út. És mind sír!

Ahogy odaértek, kivezették a nagyanyát. „Meghoztátok?” – kérdezi. Andrej Szokolov előlépett: „Meghoztuk.” A nagyanya ujjáival felhúzza a szemhéját: „Ez Misenyka?” – és leengedi ismét.

Azután, tudja, állítólag azt kívánta, hogy nyissák ki a koporsót. Hívták a kovácsot, Subenyint. „Nyisd ki!” Ahogy az nekilátott, hogy egy sarkát kiforrassza, megmászította a kívánságát: „Nem kell! Zárd le!” Csak a sarkát rontatta el Jelizaveta. Subenyin jól beforrasztotta újra: száz éve áll, és elállhat még tovább is. Hát hogyne! Nagyon ügyes mester volt ez a Subenyin. Legjobb kovács hírében állt a környéken. Mihail Jurjics nagyon becsülte őt, Subenyint. Dajkájának, Lukerjának volt a férje. Ez a Lukerja táplálta őt, Lermontovot. Később aztán „dajkáék”-nak hívták őket, Subenyinékat. Mihail Jurjics, ha hazajött Tarhaniba, még be se nézett a kastélyba, hozzájuk ment elsőnek. Nyakába ug-

rik Lukerjának: „Te vagy az én anyácskám!” A nagyanyja neszét vette, haragudott miatta. „Már hogy volna anyácskád? Mit csókolgatod? A jobbágyasszonyod. Anyácskád volt, amíg táplált – most vége!” És tudja, Mihail Jurjics erre egészen nyersen visszavágott, hogy: „Ne tanítson engem ilyenekre, nagyanyám! Rosszul ismer engem. Ő anyámként a kebléből táplált, és én ezért mindig tisztelni fogom.” A nagyanyja persze elhallgatott. Nem merte őt haragítani.

Máskor meg – egy alkalommal – hazajön, s a parasztjaink ajándékkal mennek hozzá: egy szürke lovat vezetnek a tornác elé. Egész nap nyargalászott, aztán este azzal áll elő, hogy: „Meg akarom hálálni nekik, nagyanyó. Ők eleven lovacskát adtak nekem, én pedig egy új kunyhót adok mind-egyiknek, lovacskás tetejűt. Ingyen vegyék hozzá a fát a Hosszú-erdőből, a miénkből. Ez lesz az én ajándékom a népnek.”

Jelizaveta egész testében megrázkódott, de nem ellenkezett: „Minden a tiéd – aszongya –, adsz, amit akarsz.”

Mihail Jurjics nem tűrte, hogy bárkit is megverjenek. „Ha még egyszer meglátom a korbácsot az irodában – mondta nagyanyjának –, máskor nem jövök haza.” És ráparancsolt, hogy adjon a parasztoknak földet. Az megígérte, de Mihail Jurjics halála után nem adott. Nem engedelmeskedett az akaratának.

A néphagyományok csaknem mindig költői elemeket tartalmaznak. Ez nem rontja le a hitelességüket. Részleteik ha nem is egyeznek a valósággal, viszont híven tükrözik az események jellegét, az emberi jellemet; a legbelsőbb lényeket fejezik ki, ahogyan csak a költészet fejezhet ki bármit is.

– Igen – szólal meg újra kis tűnődés után az öregember –, Mihail Jurjics nagyon jól bánt a néppel: tisztelte, becsülte az embereket. Ha meghallotta, hogy minálunk a faluban muzsikálnak vagy körtáncba kezdenek, szalad át a gá-

ton, még a kabátja ujjába se bújt bele, úgy kiabálja: „Várjátok meg, amíg odaérek, nehogy elmulasszak valamit!” Persze, nem kell magyaráznunk, hogy milyen nagy költő volt, azt nélkülünk is tudják. De ha mint embert akarja őt megismerni, akkor mesélnek magának a kolhozban olyat, ami nincs benne a könyvekben. Menjen a kolhozba – javasolja –, kérdezgesse ki a népet: a negyedik, az ötödik nemzedék is emlékszik rá, Mihail Jurjicsra . . . Kiválóan beszélnek róla. A nagyanyjáról . . . azt nem mondom. A nagyanyjáról gyatrán beszélnek. Minek is emlegetnék? Kicsoda ő? Megmondom én magának: jobbágynyúzó, hatalmaskodó zsarnok! Járt itt egy előadó, a múzeumban olvasott fel . . . Érdekes előadás volt. Csak téves. Hallgatja az ember, és azt érti ki belőle, hogy: Mihail Jurjics jó ember, a nagyanyja is jó, meg a nagyanya testvérbátyja, Afanaszij, se rossz, és az egész atyafiság kiváló. Márpedig a verseket nem a nagyanya írta, hanem Mihail Jurjics, ezt ki kellett volna emelni . . .

Megmondom őszintén, ha nem is tudományos a szavam, hogy én ezt a nagyanyát gyűlölöm. Az ura, Mihail Vasziljevics, inkább a mérget választotta, mintsem vele éljen. Persze később síremléket állíttatott neki az asszony, de akkor eltemettetni se akarta. Jót tőle senki se látott. A lányának is elrontotta az életét, Marja Mihajlovnáak. Az nem volt rossz teremtés, a Marja. Őt is jó szóval emlegeti a nép: barátságos volt az emberekkel, finom modorú. Mihail Jurjics órá ütött, úgy látszik, no persze, nem is a nagyanyjára!

Hát béleszeretett Marja Mihajlovna abba a Lermontovba, a mi Mihail Jurjicsunk apjába. Hogy miért szeretett bele? Megmondom magának: jó ember volt, azért szerette meg. De a nagyanya nem szívlelte: „Rossz ember.” Mai napig is azt hajtogatják: rossz és rossz. Pedig hát meg kellene vizsgálni, hogy miért rossz? A nagyanyának, persze, rossz

volt. Szegényes kis birtok, elhanyagolt, ő maga meg nyugdíjban. Neki nem felelt meg. De minekünk nagyon is megfelelő! Mert védte a hazát ezernyolcszáztizenkettőben, és Mihail Jurjicsot nemzette. Mi kell még? De Jelizaveta elérte, hogy Marja Mihajlovna itt élt, az ura meg Moszkvában. Marja Mihajlovna fiat szült, a mi Mihail Jurjicsunkat, két évet élt még, és amikor a kicsi harmadik évébe lépett, meghalt. Tüdővészben – hektikában –, úgy mondják. Kétféle, hogy ez lett volna az ok, nem hiszem. Jól megnézte? Mi van a sírkövén? ... Horgony. Minek neki a horgony? Matróz volt talán? ... Dehogysis! Énszerintem az a horgony a sírkövén az összetört remények jelképe!

Mihail Jurjics a nagyanyjára maradt ... Nohát, őt Jelizaveta nagyon szerette. Imádta, ahogy mondani szokás. Én mégis azt tartom, hogy ez is inkább csak önzés volt nála. „Nagyanyó! – írja neki Jurjics. – Itt akarom hagyni a katonaságot. Nyugalomba kíváncszom, hogy az irodalomnak éljek.” – „Várj – feleli neki –, azt majd én mondom meg, mikor menj!” Hát megmondta! Igaz, Mihail Jurjics nem azért halt meg, mert katonai szolgálatban volt. Amúgy is meghalhatott volna. Mert Miklós cár üldözte őt, vadul gyűlölte, mindenképpen elveszejtette volna ... De mégse Mihail Jurjevics kívánsága szerint történt, hanem ahogy a nagyanyja akarta! ... Minek magyarázzam tovább! ...

Megfordul:

– Ejnye, gyerekek! Mi ez? A koporsó mellett vitatkozók! Szörnyű zajt csaptok. Menjetek ...

A gyerekek zavartan mosolyognak, de nem mennek el:

– Csak suttogunk, Andrej bácsi ... A benyomásainkat ...

– No, nézd! A benyomásaikat! ... Hát az iskolában mit csináltok? Ott is benyomások érnek! Mégis csendben ültök, megvárjátok, amíg szólítanak, fegyelmet tartotok. Itt

meg a koporsó tövében tárgyalatok... És ráadásul egy idegen előtt...

Hallgatott egy sort.

– Maradjatok! Szó ami szó – fordul hozzám –, az már igaz, hogy mély benyomást tesz. Én magam is hány éve vezetek itt már... Hányan jönnek ide, szakadatlan sorban, elmondhatni. Mégis, ahányszor csak idejövök a sírjához, megindultság fog el, nem tudok nyugodtan beszélni. Nagyon sajnálom Mihail Jurjicsot... Persze megértem – folytatja kis szünet után –, hogy Puskin az Puskin. Itt nincs vita: Puskin az Puskin, első mindenki között. De azért, ha elképzeljük, hogy a mi Mihail Jurjicsunk tovább él, harminc-hét évig, mint Puskin, akkor nem tudhatni, melyikük lett volna Puskin! Másrészt, ha elképzeljük, hogy Puskin sem ért volna meg még huszonhét évet sem, mint a mi Mihail Jurjicsunk, még elgondolni is fél az ember: az „Anyegin” nem volna befejezve, sőt az összes műveit sem lehetne kiadni!

Hallgat egy sort, majd megszólal újra:

– Odafele hőség van, itt pedig csak meg ne hűljön. Menjünk fel inkább. Ha kívánja, másodszor is lejöhetünk.

Felmegyünk a kápolnába. Az ablakdeszkán vendégekönny hever.

– Írja be a nevét – javasolja „Andrej bácsi”. – A küldöttség is betért útközben, elálldogáltak csendben, aztán be-firkálták a nevüket, ahogy jött. Márpedig itt világosan meg van írva: ezen az oldalon kell feltüntetni a lakást, a munkahelyet, a családi, az utónevet és az apai nevet. Itt meg aláírni. De ők semmit, semmit sem töltöttek ki, és némelyik aláírás olyan, hogy sejteni se lehet, kié. Mondja meg nekem – rábök a ceruzával –, ez ki?

– Fagyjejev.

– „Az ifjú gárda?” – kérdezi megrezzenve. – Mit mond!

Fagyejev! Ezt a könyvét nagyon szeretik minálunk, különösen a fiatalság. Kár, hogy nem tudtam, hogy Fagyejev elvtárs járt itt. Annál is inkább, mert lenne vele egy kis dolgom, Fagyejev elvtárssal. Hát ez kinek az aláírása?

– Ehrenburgé.

– Ilja Ehrenburg? Azt is ismerjük... Hej – sóhajt, és abbahagyja az aláírások tanulmányozását –, kiderül, hogy moszkvai írók voltak itt, és láttam őket, mégsem néztem meg senkit. Fagyejev elvtárshoz pedig egy kérésem lenne:

Egyre jön ide a nép. Elhelyezik kegyeletük jelét a sírnál. Látja a zászlókat? Ez a kerületi pártbizottságtól van: „A költőnek, a szabad egyéniség bajnokának.” Amaz: a területi Komszomol-szervezettől. A kolhoztól: „Szeretett földinknek, a nagy költőnek, Mihail Jurjevics Lermontovnak. Lermontovo falu kolhoz parasztjai...” Csembarból úttörők jöttek, dobszóval: virágot raktak a koporsó lábához... A háború előtt hallottuk, hogy küldöttség készül idejönni a Szovjet Írók Szövetségétől, koszorút hoznak a sírjára. Akkor nem láthattuk meg az írókat. A fasisztákat vertük. Most jó lenne megint emlékeztetni rá Fagyejev elvtársat: küldjön ide egy kis küldöttséget, tudja, két embert, több nem is kell, mert ebben az esztendőben nem utálnak ki rá, mivelhogy nincs jubileuma. S úgy válogassa össze az írókat, hogy egyikük verset mondjon, a másik beszédet. És koszorút helyezzenek el. Alkalmat lehet találni, ha meggondoljuk: évforduló minden évben van. Mondja meg Fagyejev elvtársnak: az ör, aki ott van Mihail Jurjics sírjánál, így küldi javaslatát a Szovjet Írók Szövetségének.

Megígérem, hogy átadom a kérését. Már a kápolna küszöbén állva gondolkodik, hogy mit mondjon még.

– Menjen fel a toronyba – ajánlja. – Gyönyörű a kilátás onnét. Én nem tudom felkísérni, a lábam fáj. De majd a gyerekek felkísérik. Rajta, fiúk, de csak óvatosan: hiányzik

egy lépcsőfok. Vigyázzatok, ha megbotlik a polgártárs, ti szorultok!

– Mihail Jurijics – magyarázza búcsúzóul –, ahogy megjött, első dolga volt mindig a toronyba felmenni. „Szabadabban lélegzem ott. Nagy a tágasság körös-körül” – mondta. Mintha ott is írta volna egyik versét, a tetején. Azt, hogy:

*Szabad, szabad, szabad legyek,
Boldogság nem kell nekem . . .*

Kár, hogy nem érte meg a mi időnket: teljes szabadsága volna!

ÚJ MŰFAJ

I

1937 nyarán Ben Ivanterrel, feleségével és tizenkét éves kislányával Grúziába utaztunk. Családomat Kvishetiben, Szurami közelében hagytam. Ők elkísértek további utamon.

Akik ismerték őt, azok emlékezetében Benjamin Ben vagy Bob Ivanter neve elválaszthatatlanul összeforrt a „Pionyer”-rel¹ – ő hozta létre, és több mint tíz éven át szerkesztette ezt a folyóiratot. Gyerekek és felnőttek egyaránt mohó sietőséggel csapták fel színes borítólapját, futották át a címeket, és nézegették, majd olvasták az elbeszéléseket, karcolatokat, cikkeket az iskoláról, a spanyolországi eseményekről, az északi-sarkkutató bolsevikokról, pilótákról és harckocsizókról, a polgárháború legendás hadjáratairól, a mítoszi Herkules hőstetteiről; világ körüli utazásokról, a „halaszthatatlan ügyek egyeteméről” – mindent, egészen a találós kérdésekig, keresztrejtvényekig, különféle trükkökig és feladványokig. Volt valami megkapóan érdekes ebben a folyóiratban: rengeteg ötlet, lelemény, egyszerű és bölcs megoldás, az időszerűség, a körülöttünk végbemenő események nagyságának helyes értékelése, a szerkesztők pedagógiai és újságírói tehetsége. Ivanter szenvedélyes hévvel vette ki részét a munkából.

¹ „Üttörő”; ifjúsági folyóirat.

1941-ben „Egy ismerős nő” címen jelent meg egy kötet elbeszélése. Ugyanaz a hősi romantika hatja át ezt a könyvét, amely barátja, Arkagyij Gajdar könyveiben is lobog.

Mindkettőjüket elragadta a háború. Gajdar négy hónappal a háború kitörése után esett el. Ivanter 1942. július 5-én a kalinyini fronton vesztette életét, ahol a hadseregújság különtudósítójaként dolgozott.

Harmincnyolc éves sem volt még. Göndör haja ugyan régen megőszült már, de egész megjelenéséből – derűs, csillogó szeméből, kedves barna arcából, ellenállhatatlan, félenk, mintegy csodálkozó mosolyából, arányos és izmos alakjából, hangos és élénk beszédéből – zajos és nyughatatlan fiatalság áradt. Könnyű, gyors járása volt. S a legvidámabb és legkomolyabb dolgokról is egyformán jól el lehetett beszélni vele.

Komoly és vidám dolgokról folyt köztünk a szó akkor is, a vasúti kocsiban, amely Moszkvából a Kaukázuson túlra röpített minket. Ivanter arcán minduntalan álmélkodás csillant: olyan újnak, rendkívülinek és izgalmasnak érzett mindent, amit a lap számára ki lehetett eszelni, elmondani, felkutatni, megglelni. 1936 végén néhány fényképet vittem be a szerkesztőségbe a Puskin íróasztalán levő tárgyakról, mindegyiken rövid magyarázó szöveggel. Közölték őket. Ezután ismerkedtem meg közelebbről Ivanterrel. És most, a kupéban, hogy ráértünk mind a ketten, apróra elkérdezgette, hogy mivel foglalkozom.

Amit én csináltam, annak semmi köze sem lehetett a folyóiratához. Mint kezdő irodalomtörténész, akkoriban akadémikusi reputációról álmodoztam, Lermontov új kiadásának előkészítésében vettem részt, és éppen sikerült megfejtennem bizonyos N. F. I. titokzatos kezdőbetűinek rejtélyét, amelyek a költő néhány ifjúkori versének címében szerepelnek. Élvezettel ecseteltem Ivanternek, mennyi fáradságom-

ba került, amíg kiderítettem, hogy a szerelmes Lermontov, az akkori romantikus hagyománynak megfelelően, e betűk mögé rejtette egy fiatal moszkvai szépség, Natalija Fjodorovna Ivanova nevét, hogy miként akadtam rá Moszkvában Ivanova unokájára, aki N. F. I. portréját őrizte; hogyan bukkantam egy régi album nyomára, és találtam ebben az albumban még ismeretlen Lermontov-verseket, amelyek – ó, boldogság! – ugyanehhez az N. F. Ivanovához szólnak . . . Erről már cikket is írtam.

– Mindezek a részletek természetesen nem kerültek bele a cikkbe – jelentettem ki büszkén. – Csak a kutatásom eredményét közöltem.

– Megörültél! – kiabált Ivanter. – Az akadémikusi stílussal megzavartad az agyadat! Hiszen ez kész detektívtörténet! Ha nem tudod úgy megírni, ahogy most elmondtad, majd meghívunk a szerkesztőségbe néhány gyereket, leültetünk egy gyorsírónőt; te aztán átfésülsz a jegyzetet, és a következő számban hozzuk. Valami ilyesfajta címmel: „Lermontov rejtélyeinek egyike” . . . Nem! Inkább: „Lermontov rejtélye” . . . Vagy . . . megállj csak! „N. F. Ivanova titka” . . . Vagy talán még jobb: „Az N. F. I. rejtélye”? . . . Ne vitatkozz, te csak írd meg előbb . . .

Moszkvába visszatérván Ivanter megtartotta ígéretét, behívott a szerkesztőségbe egy gyorsírónőt, és leültetett velem szembe néhány gyereket. Majd kiirtotta szövegemből a tudományos ízű fejtegetéseket és fordulatokat. A folyóirat egyik legközelebbi számában megjelent „Az N. F. I. rejtélye”. A címet csak némi habozás után fogadtam el. Nagyon tudománytalannak éreztem, és attól tartottam, hogy ezzel az akadémiai körökben kompromittálom magamat. Komolyabb címet szerettem volna, szabványosat: „Adalékok Lermontov életrajzához”.

– Megpukkadok! – hahotázott Ivanter. – Ugyan, mit

számít az, hogy egyszer már írtál cikket róla? A kutatás története meg a cikk: két teljesen különböző dolog.

Akkor nem akartam, hogy ez a különbség nagyon kiüt-közzék. Ma már belátom: a cikk és a kutatásaimnak leírása között igenis elvi különbség van.

2

A cikk, még a legérdekesebb is, a kutatás eredményeit összegezi. A tudós gondolatmenete, kitartó törekvése, hogy megcáfolhatatlan érveket találjon a maga igazának bizonyítására, az a lángoló hév, amely a rendszeres munka óráiban, hónapjaiban, sőt olykor éveiben fűti, mindez a cikkben ritkán jut kifejezésre. Pedig hát melyik kutató nem ismeri ezeket a gyötrően jóleső érzéseket: a tudományos kutatás költészetét, a tudományos munka „romantikáját” még a legnyugodtabbak, a legszenvtelenebbek is tapasztalták. Nem beszélve azokról, akik új utakat törnek a tudományban. Ernest Rutherford, korunk egyik legnagyobb tudósa, a magkísérleti fizika megalapozója, azt vallotta, hogy az „igazi indítóok”, amely a kísérletezőt a legnagyobb kitartásra ösztönzi, az a „lenyűgöző érzés, amit a természet mélységes titkaiba való behatolás ébreszt”.

Ám a legtöbbször éppen ezek a lenyűgöző érzések és indítóokok nem tükröződnek a tudományos művekben.

Irodalmunkban lassankint új műfaj alakul ki, amely a kutatók munkájából, történelmi vagy tudományos rejtélyek megoldásához vezető kitartó fáradozásaikból meríti anyagát. Azokról a könyvekről beszélek, amelyek nemcsak a kutatások eredményeit tárgyalják, hanem a tudományos munka és a tudományos gondolkodás folyamatát érzékeltetik. E műfaj megjelenését minálunk Gorkij sejtette meg. Már

1933-ban ezt írta: „A tudomány és a technika vívmányairól szóló könyvünk ne csupán az emberi gondolat és tapasztalás végeredményeit nyújtsa, hanem vezesse be az olvasót a kutatómunka folyamatába, megmutatva a nehézségek fokozatos legyőzését és a helyes módszer keresését.”

Évről évre jobban meggyőződünk Gorkij jövőbe látásáról, és figyelhetjük, miként jön létre ez a műfaj, milyen nagy szükség van olyan könyvekre, amelyekben a kutató-szerző egy rejtély kibogozása kapcsán, fennhangon elemezve a tényeket és elismételve gondolatmenetét, belevonja olvasóit a történelmi és tudományos rejtélyek megfejtésének munkájába. És ez a siker, amelynek Kracskovszkij akadémikus műve és Fersman rendkívül szórakoztató geológiai tárgyú könyvei a legkülönbözőbb olvasók körében örvendenek, nyomós bizonyítéka e műfaj életképességének, kapacitásának, jövőbeli jelentőségének.

Fersman már gyermekkorától titkokkal és rejtélyekkel teltnek látta a világot, és mindezek között, mint legnagyobb, legizgalmasabb, a kövek titka vonzotta. Kutatószenvédélye vitte a tudományos pályára, így lett világhírű tudós, kiváló geológus és geofizikus, jeles utazó, a Szovjetunió hatalmas vegyi üzemének szervezője. Könyveiben elmondja, hogy mi módon fejtette meg az ásványtani rejtélyeket, miként tárulkoztak fel előtte fokozatosan a természet kincseinek titkai. Fersman olvasása magával ragadja és rendkívül izgalommal tölti el az embert – a tudós működési tere mindjobban kiszélesedik, egyik titok megfejtése újabb titok megfejtéséhez vezet. Végeredményben pedig ezek a titkok óriási mértékben segítik szocialista építőmunkánkat. Első ilyen könyve a „Szórakoztató ásványtan”. Ezt követte a többi: „Kövek emléke”, „Szórakoztató geokémia”, „Utazások kövekért”. Kevés könyvet írtak, amelyek ilyen fényesen szolgálják a tudomány terjesztését, ilyen szenvedélyes vágyat keltenek

az olvasóban, hogy bekapcsolódják a tudományba, ebbe a még annyi sok titkot ígérő, romantikus munkába.

Kraczkovszkij akadémikus gondolatai viszont, amikor könyvének megírásához fogott, állandóan kéziratok körül forogtak. Saját szavait idézem. És látjuk: a rejtély, amely 1910-ben a kairói Al-Hazar könyvtárban merült fel a kitűnő orientalista agyában, évekkel később miként világosodik meg a leydeni egyetem könyvtárában, s oldódik meg hossz-
szas, kitartó fáradozás után végre 1932-ben Leningrádban, a Vasziljevskij-szigeten. Számos ilyen történet van könyvében. Előszavában kifejti, hogy visszaemlékezései nem önmagáról, hanem kéziratokról szólnak, és hogy elsősorban azt kívánta „megmutatni, mit érez a tudós, amikor a kéziratokkal dolgozik, kissé feltárni azokat az érzéseket, amelyek hevítik, és amelyekről tudományos beszámolóiban, a szakmunkákban, sohasem beszél”.

Idézzem-e Thor Heyerdahl Kon-Tiki-expedíciójának leírását, a veszélyekkel tele, vonzóan érdekes tutajozást a Csendes-óceánon át, amelyre a szerző pusztán azért vállalkozott, hogy bebizonyítsa az összefüggést a Polinéziai-szigetvilág és a Peru területén élt ősrégi törzs kultúrája között! Olvasóim bizonyára emlékeznek második könyvére, az „Aku-Aku”-ra is, a kutató gondolatmenetére, amint a rejtély megoldásán töri fejét: hogy a Húsvét-sziget lakói mindenféle technikai felszerelés nélkül miként szállították el több tíz kilométerre a vasúti kocsi nagyságú kőtömböket, és állítottak gigászi méretű szobrokat?

Ezeket a könyveket tudós szerzőik nem a szakembereknek, hanem az olvasó tömegek számára írták. De nem kevésbé izgalmasak azok a szigorúan tudományos cikkek sem, amelyek a kutató „gondolatainak történetét” örökítik meg. Grabar akadémikus „A restaurálás kérdései” című szakkönyvben érdekes cikket tett közzé, amelyben azt bizony-

gatja, hogy a Nyizsnyij-Tagilban felfedezett Madonna-kép Raffaello alkotása.

Ezt a cikket nem lehet letenni! Regény ez, amelyben pápák és bíborosok, császárok és királyok, sarlatánok, műértők és spekulánsok szerepelnek, és amelynek hősnője egy szépséges nő, művészkéz alkotása. Lépésről lépésre halad előre a kutató, egymás után oldja meg a kérdéseket: mikor, honnan és kinek a révén került ez a festmény Nyizsnyij-Tagilba? Miből állapították meg, hogy a XVI. századból való? Hol vannak a bizonyítékok, hogy maga Raffaello festette, nem pedig egy tanítványa? Milyen változásokat szenvedett a kép több mint négyszáz év alatt, a restaurálások során?

Grabar arra az eredményre jutott, hogy valódi Raffaellóról van szó. Más művészettörténészek ezt kétségbe vonják. Most nem erről beszélek. A szakcikk izgalmas regénnyel ér fel.

Hasonló példa Gukovszkij professzornak Leonardo da Vinci Giocondájára vonatkozó közlése. A Louvre e híres képén ábrázolt érett firenzei asszonyt, kifejező arcával és ajka körül a titokzatos mosollyal, időtlen idők óta Mona Lisának, Francesco del Giocondo feleségének tartják. 1911-ben a kép eltűnt a Louvre-ból. Két év múlva találták meg. Két ízben is szántszándékkal meg akarták semmisíteni. Kevés olyan kép van a világon, amelynek híre a Giocondáéval vetekednék. Sok száz mű szerzője próbálta e mosoly titkát megfejteni. Ámde az utóbbi években kételyek merültek fel vele kapcsolatban. Mona Lisa Gioconda húszéves lehetett, amikor Leonardo da Vinci megfestette, férje élt és virult – a Louvre-ban őrzött képmás pedig egy már nem egészen fiatal özvegyet ábrázol. Ránk maradt adatok szerint ezt a képet nem is a férj rendelte meg, hanem olyan valaki, aki Mona Lisát sohasem látta. Hosszú fontolgatások után a mai

művészettörténészek arra a megállapításra jutottak, hogy a Louvre kincse nem is Mona Lisát ábrázolja, hanem Leonardo da Vinci egy más modelljét.

Létezett-e valójában Mona Lisa képmása? Igen, mondja erre Gukovszkij professzor, létezett! Francesco Melzi, Leonardo da Vinci kedvelt tanítványa és legmeghittebb barátja feljegyezte, hogy a nagy művész Mona Lisát a Tavasz mezében festette. És Gukovszkij professzor felhívja a figyelmet arra a Leonardo da Vincinek tulajdonított képre, amely már több mint száz éve a leningrádi Ermitázs tulajdona – fiatal nőt ábrázol, a Tavasz köntösében, virágokkal és zöld lombbal ékesen. Ajka körül könnyed mosoly játszadozik, s kezében egy szál mezei virágot tart – colombinát –, innen ered az ismeretlen szépség portréjának elnevezése. Leonardo da Vinci vázlatfüzetében megmaradtak a Colombina fejről készült vázlatok... Feltételezhető, hogy e művet Melzi fejezte be, a nagy mester tanítványa. Giorgio Vasari, a reneszánsz művészeinek híres életrajzírója, a XVI. század derekán azt írta, hogy Leonardo da Vinci „Francesco del Giocondo számára festette feleségének, Mona Lisának képmását, és miután négy évig dolgozott rajta, abbahagyta, befejezetlenül”.

A kutató új, erős megvilágításba helyezte az Ermitázs e kevésbé ismert képét. Ettől fogva az egész világ műtörténészei és festői vitatkoznak majd rajta: Colombina vagy Gioconda? A párizsi festmény megalkotásának történetét pedig titok leple fedi; ki ez az asszony, akit több mint négyszáz évig a Giocondának tartottak? Kétségtelen, hogy Leonardo e két festményének eredete már most is a tudományos kutatás-irodalomnak egyik legcsábítóbb és legizgalmasabb témája. S egyformán érdekli a művészettörténész szakembert és az egyszerű olvasóközönséget.

Rejtélyek, feltevések, bizonyítékok keresése, váratlan akadályok, a felfedezés pátosza, mindez vonzó téma lehet, füg-

getlenül attól, hogy a tudomány melyik területén kutat valaki: hogy egy kihalt nép ábécéjének kulcsát keresi-e a tudós szerző, vagy értékes kőzetmintákra bukkan, egy régi kép eredetét deríti ki, Puskin vagy Nyekraszov verseinek megihletőjére derít fényt, új gyógyszert fedez fel, vagy a kozmosz titkaival foglalkozik – a munka folyamata mindig egyformán érdekes. R. Hecker, a geológiai tudományok doktora, egy akadémiai kiadvány lapjain arról számol be, miként kereste Leningrádban A. Folbert – múlt századbeli paleontológus – gyűjteményét. Tessék! Eggyel több bizonyíték arra, hogy nem a kutatás mibenlétén múlik a dolog, hanem hogy mennyire sikerül az olvasókat belevonni a kutatás izalmába.

Nyer vagy veszít a tudomány e műfaj kialakulásával? Nem kompromittálja-e az effajta szomszédság a „szigorúan” tudományos stílust? Némely kutatók nem látják különösebb hasznát az ilyen irodalomnak, és lenézően kezelik.

Nem! A tudomány nem csupán olvasókat nyer. A nemrégén elhunyt N. Kacsalovot, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája levelező tagját hívom tanúnak, „Az üveg” című kitűnő könyv szerzőjét. „A diákok mit sem veszítenek – írja Kacsalov –, ha valami, bármelyik tankönyvben megtalálható reakció leírása helyett arról beszélünk nekik, milyen lelkesítő, alkotói élmények várnak rájuk. . . ha valami folytonosan kisikló igazságot üldöznek, és a tudományos stratégia összes szabályai szerint bekerítik . . . Amikor végre elcsípi ezt az igazságot . . . s az általuk leleplezett titok már nem titok többé, hanem új tudássá válik . . . olyan mélységes elégedettséget . . . éreznek akkor, ami mögött minden egyéb elhalványodik.”

Az ilyen elbeszélés hatóerejét a tudós maga tapasztalta: az ilyen előadásmód új híveket toboroz a tudománynak, olyanokat, akik lelkesedni tudnak, és a kitartás csodáira képesek . . .

,,CLONIBINA',,VAGY,,GIOCONDA',,?

Valahányszor a tudományos kutatómunka „kincskereséssel” párosul és kalandokkal jár, még az akadémikus felépítésű könyv is a legnagyobb tömegsikerre számíthat. Jó példa erre I. Amuszin „Holt-tengeri tekercsek” című munkája, amely a Tudományos Akadémia kiadójának gondozásában jelent meg.

Ha ebben a könyvben csak arról volna szó, hogy a keresztény vallás némely fontos posztulátumát sok évvel időszámításunk előtt az úgynevezett qumráni közösség remetái szövegezték meg, bármilyen fontosak is ezek a tények, amelyek új összefüggésükben megdöntik a kereszténység bizonyos hittételeit és következésképpen azok „isteni” eredetét is – csak azok olvasnák, akiket a társadalom bölcseleti és vallásfilozófiai áramlatok története érdekel. A nagyközönség szélesebb rétegei ellenben mindezekről csak a népszerű folyóiratokból vagy a sokszor igen meggyőző, de elferdített szóbeli közlésekből értesülne. De várjunk csak! . . . A „Holt-tengeri tekercsek” szerzője bevezetőül elmondja, hogy 1945-ben a taamira törzsből származó Muhammad-adh-Dhib fiatal beduin pásztor két kilométerre a Holt-tenger partjától, egy sivatagi barlangban agyagedényt talált, és benne egy összegöngyölt bőrdarabot. Hogy a szerencsés véletlen folytán miként maradt épségben ez a darab, és a továbbiakban hogyan derült ki, hogy egy több mint kétezer éves, héber betűjelekkel teleírt tekercsről van szó.

Amikor a szomszéd sziklaüregekben újabb tekercseket találtak, az egész világ felfigyelt a leletekre. Kutatások és régészeti ásatások kezdődtek. S ezek eredményeképpen a hegyes Vádi Qumrán sivatagban újabb rejtekhelyekre bukkantak, ahonnan bőrre, pergamenre, papiruszra, réztáblákra írt különféle nyelvű szövegek kerültek elő – amint immár kiderült, az i. e. III. századtól az i. u. VIII. századig terjedő időszakban írt hatszáz könyv maradványai.

Ez a tudományban óriási esemény. De az olvasóközönség véleményét éppen azzal vonta magára, hogy kincskereső jelleget öltött: a feszült politikai helyzetre tekintettel, és mert Jeruzsálemet a határvonal két állam között osztja meg, a szakértő professzor semleges területen, éjnek idején, zseblámpa fényénél ismerkedik az ősrégi tekercsekkel; a tekercsek korát később a radioaktív szén elbomlása alapján állapítják meg; egy New York-i bank páncélszekrényében őrzik őket, eladásukról a „Wall Street Journal” ad hírt, s az újabb kutatásokba a különféle országbeli tudósok mellett a római pápa is bekapcsolódik. Különös érdeklődést kelt ez a könyv azért is, mert a titok homálya lengi körül nemcsak a felfedezés történetét, hanem a tekercsek tartalmát is – a közönség gazdasági ügyeiről és ideológiai alapjáról van bennük szó –, mert az olvasót állandóan kecsegteti a remény, hogy újabb leletek majd fényt derítenek a talált kéziratok elemzése során felmerült és még megoldatlan kérdésekre. Végül azért is érdekes, mert az olvasóközönség úgynevezett széles rétegeit bevonja a kutatás légkörébe, és ki-ki együtt lelkesedik a tudóssal, aki talán nem is álmodta, hogy könyvének ilyen nagy visszhangja lesz.

Elvben bármilyen titok – tudományos, történelmi, életrajzi rejtély – megfejtése alkalmas téma lehet ilyen kutatási történet megírásához, de két elengedhetetlen feltétellel: 1. a megoldás valóságos nehézségek leküzdésével járjon; 2. az érdekes, izgalmas cselekmény alapja közérdekű kérdés legyen. Tyihomirov akadémikus, akinek a moszkvai cárok könyvtáráról szóló cikke a „Novij Mir”-ben látott napvilágot, talán nem is gyanította, hogy egy érdekfeszítő történet első fejezetét írja meg. Ám cikkét azért egy szuszra elolvassa az ember. Mindenki kíváncsi rá, ott vannak-e még a Kreml pincéiben a cári könyvtár kincsei? S a bátor kutató megtalálhatja-e őket? Mintegy négyszáz év telt el azóta! . . . A tu-

dós hisz a lehetőségekben. „Próba szerencse, és aki keres, talál” – írja, majd e szavakkal fejezi be cikkét: „E kincsek keresése a Kreml ősi földjében aránylag nem fog sokba kerülni, az esetleg megmaradt könyvtár megtalálása pedig – hangsúlyozom, hogy esetleg, mert nem tudjuk, megvan-e – óriási jelentőségű lenne.”

Létezik-e még ez a könyvtár, vagy nem létezik? A rejtély máris felgyújtotta az olvasók képzeletét. S már várják a kutatásokat, izgatottan figyelik majd menetüket, és lesik az eredményt, akármilyen lesz is az. Reméljük, hogy megkezdődik a munka.

B. Dobrohotov zenetudóstól hallottam egyszer egy történetet, hogyan kereste Versztovszkij zeneszerző leszármazottait, s pillantotta meg lakásukba lépve az ajtó felett a zeneszerző egy ismeretlen képmását. Hogyan kerültek elő Aljabjev elkallódott művei, és hangzottak fel első ízben, száz évvel e kitűnő zeneszerző halála után, Dobrohotov leletei, jelentőségüknél fogva: elsőrendű disszertációs anyag, felkutatásuk pedig kalandregénybe kívánczik – csak le kell ülni és megírni!

Leonyid Bolsakov, egy Orszkban (orenburgi terület) megjelenő napilap munkatársa, Lev Tolsztoj műveinek gyűjteményes kiadásában felfigyelt egy 1906-ban kelt és bizonyos Szkutyina, urali parasztasszonyhoz írt levélre. Ez az egyszerű nő, miután megtanult írni-olvasni, és kedvet kapott az olvasáshoz, elolvasta Tolsztoj összes műveit. Hosszú levelet írt a nagy írónak, abban a reményben, hogy tanácsot kap tőle, miként törjön ki tudatlanságából, szabaduljon a rabságból, és találja meg az életben az emberek hasznára szolgáló nagy feladatot. De haj, Tolsztoj sem ismerte ezeket az utakat! Azt tanácsolta Szkutyinának, hogy ne ítéljen meg másokat, tisztábban éljen – saját „ne állj ellen a gonosznak” filozófiája értelmében válaszolt. De Szkutyina nem értett egyet Tolsz-

tojjal! Még két levele maradt ránk, amelyeket Bolsakov a Tolsztoj Múzeumban talált meg. Az újságíró felfigyelt az asszony jellemére, és elhatározta, hogy kideríti, miként alakult a sorsa a további évek folyamán. Élvezetes, nem mindennapi munka volt ez. Hiszen fél évszázad telt el azóta. Nemigen remélhette, hogy még életben találja. Az urali Hajduk faluban, ahol Szkutyina a levélváltás idején élt, senki sem tudott róla semmi pontosat. Ám az orszíki nyomkereső leleményes és állhatatos. S a dokumentumok, amelyeket végül is Leningrádban talált meg, feltárták előtte az asszony csodálatos sorsát. A forradalomban újjászületett ember sorsa ez! Bolsevik agitátor, az első vörös női küldött, 1918-ban belép a Vörös Hadseregbe. Hős felderítő lesz. A fehérek fogságába esik. Halálra ítélik. Megmenekül. Megcsónkították. 1919 óta a kommunista párt tagja. Aztán – előtte az élet! Harcol a kolhozért, a falu rádiósításáért, az új életért, a falusiak öntevékenységeért... 1945-ben halt meg, amikor csapataink, amelyben fiai és unokái harcoltak, már Berlinhez közeledtek. Így alakult a sorsa Tolsztoj levelező partnerének, aki nem hitt a nagy író filozófiájában!

Milyen érdeklődéssel fogadták az olvasók Jevgenyija Taratutának az „Ogonyok”-ban megjelent cikkei, amelyekben a szerző a „Bögöly” című híres regény írójának titokzatos életére derít fényt! Taratuta egybevetette ezt a regényt Sztjepnyak-Kravcsenszkij orosz forradalmár író műveivel – aki a 80-as években mint emigráns Londonban lakott – és belső rokonságot mutatott ki köztük. Majd kiderítette, hogy Voynich, akkoriban még csak Ethel Lilian Boole, Oroszországba utazott, egy ideig Pétervárott élt, és kapcsolatban állt az orosz forradalmár körökkel. Hazájába visszatérően, feleségül ment M. Voynich lengyel forradalmárhoz, és elhatározta, hogy az irodalom terén próbálja ki képességeit. Első műve a „Bögöly” volt. Megírására, a kutató fel-

A, TAGILIMA DONNA.

tevése szerint, az a forradalmi harc ihlette, amellyel Oroszországban ismerkedett meg. Ezt a regényt már három hónappal a megjelenése után lefordították oroszra. Taratuta feltárta Voynich levelezését az orosz irodalmárokkal. Ez minden! A többi homályban maradt. A szálak megszakadtak. Hogyan nyomozzon tovább? Senki sem tudta még azt sem, hogy él-e az író? A sajtóban gyakran „elhunytt”-ként emlegették.

Az újságokban közzétett kérdezősködéseire végre New Yorkból érkezett válasz. P. Boriszov, az ENSZ munkatársa, elolvasta az „Ogonyok”-ba írt cikket, és elsőnek közölt értesüléseket Ethel Lilian Voynichről, mégpedig a leghitelesebbeket, ami nem csoda, tekintve, hogy – tőle magától eredtek. Így derült ki, hogy Voynich él. Kilencven éves elmúlt. Több mint harminc esztendeje New Yorkban lakik. Címe: 450 West, 24th Street.

Amint kiderült, az író az Egyesült Államokban teljesen elfeledve, nagyon szerény körülmények között élt, és sejtelve sem volt róla, hogy regényét ezalatt a Szovjetunióban száztizenhatszor adták ki, hogy az huszonhárom nyelven jelent meg, összesen hárommillió példányban.

Ez a New Yorkból érkezett hír, úgy vélhetnénk, megszakította a szinte detektívregényszerű történetet, amely a kutatás során bontakozott ki . . . De nem!

Azért idéztem ezt az esetet, mert a műfaj, amelyről beszélünk, és amelybe Jevgenyija Taratuta cikkei is tartoznak, ilyen befejezést kíván. Ez törvényszerű.

Éppen ebben van a műfaj ereje. Közérthetőségével, érdekességével közel hoz a tudományhoz mindenféle korú és foglalkozású olvasót. És nagyon demokratikus, mert az olvasó részt vehet a tudós munkájában, új tényt, fontos megfigyelést közölhet vele, beleillesztheti a bizonyítékok láncába a még hiányzó láncszemet. És, véleményem szerint, ma-

napság a legjobb módja az ilyen kutatásoknak az olvasókhoz, a rádióhallgatókhoz és a televízió nézőihez fordulni. Tőlük várni segítséget. Taratuta munkája kitűnő példa rá. És természetesen Szergej Szmirnové is, aki a breszti erőd hősi védelmének történetét rekonstruálta. Szmirnov elmondta a rádióban, miként kereste a védelem résztvevőit, és állapította meg az elesettek névsorát. S a rádióadásra feleletül érkezett sok ezer levél új szalakat, új címeket, új neveket hozott, és még kiderítetlen sorsokról adott hírt...

A rádió!...

Nemrégiben egy gramofonlemez-összeállításon dolgoztam, amolyan „hangantológián”, amelybe Lev Tolsztoj, Gorkij, Majakovszkij, Jeszenyin, Lunacsarszkij, Alekszej Tolsztoj stb. beszédeiből vagy előadásaiból vett részletek kerültek. Bunyin hangja hiányzott. Egy régi lemezre vadásztam, amelyre néhány versét vették fel a saját előadásában. Hangtárakban, gyűjtőknél kerestem, az újságokban hirdettünk, de hiába. Végül a rádióhallgatókhoz fordultunk a kéréssel, hogy akinek birtokában van egy ilyen lemez, közölje – és telefonon jött a válasz: „Fáradjon ide.” A moszkvai K. Kuvsinnyikova lakásán akadt egy.

De térjünk vissza a műfaj kérdéséhez.

3

Cikkekről és könyvekről elmélkedve, amelyekben, hogy úgy mondjam, a „tudós kalandjai” tárulnak elénk, talán illik megemlítenem Paul de Kruif kitűnő könyveit: „Bacilus-vadászok”, „Akik az éhség ellen harcolnak”, „Érdemes-e élniök?” – vagy mondjuk B. Kazanszkij „Megfejtett felirat”-át, az ékírás megfejtőinek történetét, amely a 30-as években jelent meg, és meg nem érdemelten feledésbe me-

rült. Vagy M. Mejerovics „Schliemann-ját, a csodálatos trójai ásatásokról – ezt is ki kellene újból adni. Megemlíthetem még Mihail Cenciper tehetséges művét: „Az ember élni fog” (Moszkva, 1958), amely a tüdősebészet történetét tartalmazza, az orvostudomány e speciális ágáét, amelynek alapját még a múlt század végén orosz sebészek és vidéki orvosok kísérletei vetették meg. A szerző – orvos, újságíró, az orvostudomány történésze – érdekesen sorakoztatja fel a tényeket, amelyeket kitartó kutatások eredményeképpen maga szedegtetett össze.

A most felsorolt könyvek mindegyikében tudományos felfedezésekről van szó, a helyes módszer kereséséről, az első eredményekről és kudarcokról, a kutatás során felmerült érthetetlen jelenségek megfejtéséről stafétafutásról a tudomány terén, több tudósnemzedék együttes győzelméről. De...

Hasonlítsunk össze egy tehetséges író tollából kikerült, érdekes szépirodalmi művet egy tudós felfedezéseiről, magának a tudósnak ugyanerről a tárgyról írt beszámolójával, olyan írással, amely – ezt jegyezzük meg – nem törekszik különösebb érdekességre. Van példánk az összehasonlításra: igen jól fogadta közönségünk Ceram „Istenek, sírboltok, tudósok” című könyvét, amelyben egyebek között arról is szó esik, hogy miként fedezte fel Howard Carter angol archeológus Tut-Ankh-Amon egyiptomi fáraó sírját; vessük ezt egybe Howard Carter könyvével, amelyet Ceram „építőanyag-nak” használt.

Vitathatatlan, hogy Ceram a „régészet regényében” a fegyelmes, lebilincselően érdekes tudományos elbeszélőművészet szép példáját adta. Sok tekintetben „megemeli” a tudós anyagát. Carter nem ökonomikus, könyve nem regény, hanem tudományos beszámoló az ásatásokról, vontatott menetű, mindenre kiterjedő írás, amelynek ezer aprólékos kis

részlete akadályozza a „meseszöveget”. És ez a beszámoló mégis magával ragadja az embert, és ugyanolyan lélegzetelállítóan izgalmas, mint Ceram „tényekre épített” regénye.

Ceramot olvasva és vele együtt figyelve kezdetben a jeles régész kudarcait, majd hatalmas győzelmét, egész idő alatt tudjuk, hogy a múltban lejátszódott és már befejezett dologról van szó. Howard Carter könyvének olvasásakor azonban vele együtt érezzük át a munka minden egyes mozzanatát, mintha mindez a szemünk láttára folynék: a múlt időt – Carter felfedezése a század húszas éveiben történt – jelennek érezzük. Mi több, amikor feltárul Tut-Ankh-Amon sírkamrájának lepecsételt ajtaja, és Carter megpillantja a küszöbön a temetési koszorút, amelynek virágai még megőrizték sápadt színüket, látja a kialudt lámpát, az ujjlenyomatokat a fehér falon, a félig telt meszesládát az ajtó mellett és a sarokba seprt forgácsokat, megérti, hogy még a levegő is, amelyet beszív, harminchárom évszázada zárult be oda, hogy ugyanezt a levegőt szívták be azok is, akik a múmiát végső nyughelyére behozták. És bár nem író, olyan erővel ábrázolja a történelem mozgását, hogy vele együtt belemerülünk az időszámításunk előtti második évezredbe, s a régi Egyiptomot a fiatal fáraónak, a XVIII. dinasztia utolsó tagjának halála idején tökéletes, élő valóságnak érzékeljük.

Ez a hármas „időréteg” (a mai olvasó – Carter – Tut-Ankh-Amon), a régi kornak ez a megelevenedése, amely érezteti velünk, hogy a történelem háromezerháromszáz esztendeje: csak tegnap és ma, összekötő kapocs az ősi civilizáció és a jövőbeliek között – ez az aspektus hiányzik Ceram előadásából. Ném azért mondom ezt, hogy tehetséges és érdekes könyvének értékét csökkentsem, hanem hogy rámutassak a két műfaj eltérő természetére: Ceram „meghatalmazás alapján” közvetít, míg Carter maga beszél az olvasóval. És

ez a valódiság, más szóval „személyes jelenlét”, ez adja könyvének felülmúlhatatlan, nagy hitelességét. Ha úgy tesszük, az ő beszámolója arról, hogy miként fedezte fel Tut-Ankh-Amon sírját, és mit talált benne, úgy aránylik ugyanennek a történetnek Ceram általi megfogalmazásához, mint egy szerelmi vallomás egy jó barátunk közléséhez, hogy valaki szerelmes belénk.

Ezért szándékosan mellőzöm itt a nagyszámú, úgynevezett népszerű tudományos és a szépirodalmi-tudományos munkákat (voltaképpen egyszerűen tudományos tárgyú kitűnő könyveket). Azért nem beszélek ezekről itt, mert hősük objektivizált, az olvasó mintegy kívülről figyeli munkája menetét, s a kutató tudós és a munkáját figyelő olvasó közé beékelődik a szerző. Nem szólok itt róluk már azért sem, mert ezek inkább az „eszme sorsáról” értesítenek, mint a „tudós kalandjairól”. És mert a mások eredményeinek elmondása, még a legérdekesebb is, és a kutató saját elbeszélése az átélt eseményekről – két merőben különböző dolog. Ilyen értelemben az itt tárgyalt műfaj és a népszerű-tudományos irodalom között ugyanolyan különbség van, mint, teszem azt, egy lírai költemény és egy eposz között. Végül nem érintem ezt a területet még azért sem, mert ha a „tudományos munka költészete”, a „tudományos kutatás pátosza” kifejezések teljesen ráillenek is Paul de Kruif művére, a „Bacilusvadászok”-ra vagy Leopold Infeld „Evariste Galois”-jára, ezeket a műveket a detektívregényekkel rokonságba hozni semmiképpen nem lehet. Viszont az olyan könyveket, mint az „Aku-Aku”, teljes joggal vethetnénk egybe a detektívműfajjal, ha a válogatott bűntényekkel, gyilkosságokkal és borzalmakkal telezsúfolt silány bulvárirodalom nem kompromittálta volna ezt a kifejezést, és tökéletesen tönkre nem tette volna eredeti tekintélyét, amelyet Edgar Poe vívott ki számára az olyan elbeszélésekben, mint „Az

aranybogar” és a „Gyilkosság a Morgue utcában”, meg Conan Doyle a Sherlock Holmes emlékirataiban.

Aprópó, néhány szót Holmesról, akit Kornyej Csukovszkij olyan kitűnően jellemzett. A róla szóló történetek tökéletesen megfeleltek a maguk korának: a burzsoá társadalom vállalkozó szellemű emberének egyéni kezdeményezését, energiáját dicsőítették, és egyúttal erősítették az olvasó tudatában a magántulajdon és a burzsoá jog megingathatatlanságának hitét. Ám ugyanakkor megvan bennük az az értékes elem, amely megengedhetővé teszi, hogy Edgar Poe elbeszélései mellett e detektívkalandok legjavát is az igazi irodalomhoz soroljuk. A hősnek arra a képességére gondolok itt, hogy a legapróbb megfigyeléseket a megdönthetetlen logikus következtetések láncával egybefűzze, a „logika diadalára” célzok, az életjelenségek elemző szemléletére, a szórakoztató bizonyítékkeresésre, a hipotézisek ügyes felállítására, arra, ami a Sherlock Holmes történetek valódi értékét jelenti, és arra késztet bennünket, hogy rendszeresen újra meg újra kiadjuk e műveket.

De akármihez nyúl is a nyugati detektív, még a legkitűnőbb történetek is merőben más elvre épültek, mint amit a „tudományos kutatás-irodalom” kifejeleszt.

Egy királylány elvesztette gyűrűjét. Elloptak egy kis dobozt, amelyben a bankár végrendelete volt. Cselszövények folytán egy részvényes minden vagyonát elveszti. A detektív megtalálja a gyűrűt, elcsípi a tolvajokat, véget vet a zsarolásnak. Ámde a gyűrű, a doboz, a milliós vagyon nem az olvasóé, hanem a királylányé, a bankaré, a részvényesé. Puskin vagy Byron kézírata pedig, vagy Raffaello és Renoir festménye, a megfejtett írás – közös tulajdonunk. Valamennyi olvasóé, mert ismereteinket bővíti.

És még egy lényeges különbség: a kutatásokról szóló művek, dokumentációs voltuknál fogva, mentesek az irodalmi

sablonoktól, mert a kutató-szerzőnek minden alkalommal új, reális anyaggal van dolga, s abból minden alkalommal új téma kerekedik ki. Egyáltalán, ez a műfaj rendkívül bonyolult ötvözet. Az ilyenfajta könyvek elsősorban *tudományosak*, mert tudományos megfigyeléseket és következtetéseket tartalmaznak. Ám ugyanakkor a *kalandokkal* rokonok. A beléjük áramló bőséges életanyag a *riportokhoz* közelíti őket, az elmondás jellege: az elbeszéléshez, az emberekre és körülményekre való visszaemlékezések pedig a *memoárokhoz*. És természetesen senki sem száll vitába velem, ha azt mondom, hogy a tudomány népszerűsítését szolgálják, és ezzel a *népszerű-tudományos* műfaj határát súrolják.

Persze itt is, mint minden más műfajban, már felbukkanak az olyan szerzők, akiket nem a lényeg vonz, hanem a meseszöveg, a tudományos kutatás cselekményének külső érdekessége. Egyik-másik már kész is a legnagyobb részletességgel elmondani, hogy például miként találta meg saját kéziratát a saját íróasztalfiókjában. Alrejtélyek merülnek fel, alakadályokat győznek le. Néhány évvel ezelőtt egyik napilapunkban cikk jelent meg arról, miként találták meg Gogol kéziratát. A szerző bement a múzeum kéziratosztályára, belepillantott a katalógusba, megtalálta a keresett kéziratot. Kiadták neki. Közben pedig apróra leírta útját a múzeumba, a múzeum épületét, a munkatársakkal folytatott beszélgetéseket, a várakozás remegő izgalmát. De hiányzott ebből a történetből a kutatás, hiányzott a téma előrehaladása, a logikus következtetések menete, a gondolkodó agy munkája, amelynek segítségével a legjelentéktelenebbnek látszó tényekből is adatok sorjáznak elő, hiányoztak a helyes és komoly mérlegelések, amelyek révén az olvasó is részt vehet a munkában, és elsajátíthatja a helyes *munkamódszert*. Ezeknek hiányában pedig mindenféle „bementem”, „megnéztem”, „elkértem”, „megköszöntem”, „leszaladtam a lép-

csön”, mindezek az oda nem illő részletek úgy festenek, mint a műfaj paródiája, mint hazug érdekességre törekvés. Más a helyzet akkor, ha a szerző az elbeszélés egy másik síkjának megalkotását célozza, ha magának az elmondónak alakját és jellemét kívánja megrajzolni. Ez esetben a „hős” lelkiállapotát és másokhoz való viszonyát kidomborító részletek helyénvalóak. Minden más esetben könyörtelenül ki kell irtani őket.

Minden ilyenfajta műben fontos a mozgás, az előrehaladás, az egyéni megfigyelésekből, feltevésekből kiindulva a következtetések útján, az apró tényektől a kézzelfogható eredmény felé. A lassú mozgás és kis eredmény a legjobb esetben is hidegen hagyja az olvasót, a legtöbbször azonban dühbe hozza: „Kár az időért.” Márpedig az eredménynek mindig meg kell érnie nem csupán a tudós fáradságát, hanem az olvasóét is.

A tudományos kutatás irodalmi műfaja még csak kialakulóban van. De minthogy bennünket nemcsak az érdekel, hogy az olvasó tudását gyarapítsuk, végeredményeket közöljünk vele, hanem az is, hogy bevezessük őt a kutatás folyamatába, kitartásra neveljük, és helyes munkamódszert mutassunk neki – ezé a műfajé a jövő. S a döntő sikerek még csak ezután következnek!

TARTALOM

Az N. F. I. rejtélye	5
A portré	39
A tagili lelet	80
Személyi tulajdon	190
A ritkasággyűjtők	247
Saljapin levele Gorkijhoz	274
Öreg matrózok emlékeznek	280
A nyizsegorodi fényképész	290
Történelmi nyomatok, Lev Tolsztoj prózája és a mozi	299
Egy oldal	314
Osztuzsev története	323
Lermontov földije	352
Új műfaj	364

A kiadásért felel az Európa Könyvkiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: Karig Sára

A fordítást az eredetivel egybevetette: Palotás Magda

A kötéstervezés és a védőborító Láng Pálné munkája

Tipográfia: Gergely Tibor, Szegedi Lászlóné

Műszaki vezető: Siklós Béla

Készült 3900 példányban, 19,4 (A/5) ív + 18 melléklet terjedelemben,

az MSZ 5601-59 sz. szabvány szerint

EU 93 - i - 6668

66.6670.1 Alföldi Nyomda, Debrecen

